

— POST SCRIPTUM

Časopis za
društvene,
humanističke i
prirodne nauke

Broj 6/7 - 2017/18.

ISSN print:
2232-741X

ISSN online:
2232-8556

Časopis Pedagoškog fakulteta Univerzitet u Bihaću

Post Scriptum

ISSN print: 2232-741X

ISSN online: 2232-8556

Web: ps.pfb.unbi.ba

E-mail: pfcasopis@gmail.com

Glavna i odgovorna urednica: **Šeherzada Džafić**; seherzada.dzafic@unbi.ba

lektor za engleski jezik: **Mersina Mujagić**

lektor za njemački jezik: **Gorana Dedić**

Redakcija:

Agata Jawoszek, Institut za slavistiku/Poljska akademija nauka

Aida Džihović-Šator, Fakultet humanističkih nauka/Džemal Bijedić, Mostar

Amira Dervišević, Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

Bećo Pehlivanović, Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

Bernisa Puriš, Filozofski fakultet/Univerzitet u Sarajevu

Elizabeta Šeleva, Filozofski fakultet/Univerzitet Ćiril i Metodije u Skoplju

Dimitar Atanassov, Bugarska akademija nauka/Univerzitet u Sofiji

Dupanović Edin, Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

Đurđa Strsloglavac, Filozofski fakultet/Univerzitet u Ljubljani

Hassan Yalcinkaya, Fakultet primjenjenih nauka/Univerzitet u Rotterdamu

Olivera Marković-Savić, Filozofski fakultet/Univerzitet u Prištini

Sanja Josifović Elezović, Filološki fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

Zvonko Kovač, Filozofski fakultet/Sveučilište u Zagrebu

U ovom broju predstavljamo umjetničke radove Inese Balić

Inesa Balić (1990), rođena je u Bihaću, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Ljubav prema likovnoj umjetnosti postojala je od malih nogu. To je razlogom što je uporedno s Gimnazijom upisala i Srednju umjetničku školu u Bihaću. Nakon završetka Gimnazije i Srednje umjetničke škole upisuje Odsjek za bosanski jezik i književnost na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Bihaću gdje potvrđuje svoje afinitete prema crtanju. Naime, spoj ove dvije umjetnosti - književnost i slikanje sublimirale su Inesinu umjetničku stranu - njene interpretacije nisu bile samo verbalne već i vizualne što je bio motiv više da svoj talent profesionalno usmjeri.

Pored izlaganja na grupnim izložbama sa ULUB-om, Inesa je imala i svoju samostalnu izložbu koja je bila jedna mala prekretnica u radu. S tom izložbom postavila je sebi neke nove ciljeve koji se odnose isključivo na predanost radu i pripremanju sljedeće izložbe koja bi trebala predstaviti njen već prepoznatljiv stil što potvrđuju pozivi da radi za immanentne evropske i američke časopise.

Sadržaj

Iz historije lingvistike ili o prenošenju starovjekovnih gramatičkih tekstova	7
Doprinos Andrea Martineta svjetskoj lingvistici	19
Kontrastivna analiza akcionsarta u bosanskome i perzijskome jeziku	31
O načinu edukacije najmlađih učenika: rano usvajanje jezika	45
Inicijalni test kao pokazatelj predznanja učenika	57
Citati kao intertekstualni stilemi u putopisima Alije Isakovića	67
Märchenübersetzung eine Übersetzungsanalyse	83
Referencijalno refleksivne konstrukcije u jeziku političkog izvještavanja u njemačkim dnevnim novinama	103
Predstavljanje metonimije i polisemije u teoriji konceptualne metafore	123
Urbani žargon mladih	143
Prostorne relacije u frazeologiji Ćopićevih djela <i>Doživljaji Nikolettine Bursaća</i> i <i>Ne tuguje, bronzana stražo</i>	155
Upotreba grafičkih organizatora pri karakterizaciji likova u Ćopićevoj priči <i>Čudesna sprava</i>	169
Predrasude, diskriminacija i moć u Šekspirovoj tragediji <i>Otelo</i>	185
Mjesta otvorenosti i zatvorenosti: O romanu <i>Dvorac</i> Franza Kafke	199
Poetički sinkretizam u romanu <i>Knjiga o Uni</i> Faruka Šehića	225
Poetske umotvorine naših naroda u interkulturalnom prevodilačkom aranžmanu Viktora Tauska	239

Bošnjačke usmene priče u Sloveniji	257
Terapeutski ciljevi nastave likovne kulture i umjetnost u terapiji	267
Traumatične posljedice razvoda braka na djecu	283
Odijevanje i moda u društvu i jeziku	299
Moderna naučna afirmacija bosanskoga jezika	303
Od autora do dramskoga subjekta	307
Postmodernistička poezija ekspresionističkog izraza	311

U NOVOME IZDANJU

Poštovani čitatelji,

pred vama je dvobroj VI/VII naučno-istraživačkog časopisa "Post Scriptum". Dva su razloga što je ovoga puta u pitanju dvobroj. Prvi razlog je u činjenici da smo imali pauzu, a drugi je usko vezan s prvim – pauza je napravljena kako bismo dobili sve ono što je potrebno jednom časopisu ovoga profila: vlastitu web stranicu (<http://ps.pfb.unbi.ba>), UDK broj, međunarodnu redakciju, redizajniranje, ulazak u međunarodne baze (CEEOL (Central and Eastern European Online Library), a u procesu je i registracija u bazi DOAJ (Directory of Open Access Journals)).

Gdje ćemo dalje? To doista ovisi od većine faktora, od kolektiva pa do svakoga od nas ponaosob. Potrebno je raditi na edukaciji i razvijanju svijesti o značaju časopisa kao što je ovaj. S time u vezi svakako je edukacija / trening u okviru programa mobilnosti Erasmus + putem kojeg je dio redakcije boravio na Univerzitetu primijenjenih nauka u Rotterdamu gdje su, pored održanih predavanja i predstavljanja Univerziteta u Bihaću, upoznati s načinom rada časopisa JRISS (<https://www.jriss.nl/index.php/JRISS>) te mogućnostima koje nude određene svjetske baze. Dogovorena je i saradnja, kako u recenziranju časopisa Post Scriptum (u čemu će pomoći profesori kulturalnih studija H. Yalcinkaya i A. Akgunduz), tako i o uzvratnoj posjeti Univerzitetu u Bihaću od strane predsjednika Ureda za međunarodnu saradnju A. Dündara kada ćemo razmotriti uvjete za ulazak časopisa Post Scriptum u bazu SIS (Scientific Indexing Services) u kojoj se nalazi i časopis JRISS.

Časopis Post Scriptum dobio je odlične pohvale, kako zbog post/modernog dizajna, tako i zbog tekstova koji prolaze dvostruku recenziju. Broj negativnih recenzija tekstova koji nisu objavljeni u ovome broju govori o ozbiljnosti recezenata, zbog čega im se kao redakcija (sada već proširena kolegama iz regiona pa i šire) srdačno zahvaljujemo.

U ovome dvobroju naći ćete tekstove iz humanističkih i društvenih nauka, a broj otvara rad iz historije lingvistike, koja je, čini se danas preuzela vodstvo u svim disciplinama. Šta bismo danas bez jezika, bez teksta koji mapira našu svakodnevicu iz svakog mogućeg ugla? Odgovore na ovo pitanje donose

tekstovi koji slijede, a zaokružuju ih tekstovi iz književnosti koja opet potvrđuje kako je jezik sredstvo komunikacije, kako svakodnevnog tako i one na nivou imaginarnog svijeta. Kako opet, imaginarni svijet govori o ovome stvarnome? Odgovore donose tekstovi koji se bave odnosnom fikcije i faksije, kao i oni koji se bave prostorom imaginarnog svijeta, a koji opet, u najvećoj mjeri, govori o tome gdje je čovječanstvo danas.

Iako je *Post Scriptum* registrovan kao interdisciplinarni časopis što nudi određenu slobodu u objavljivanju istraživanja, ipak u ovome broju su tekstovi iz društvenih i humanističkih nauka, a blok tekstova iz prirodnih nauka bit će objavljen u narednom broju. Uz to, drugi dio časopisa bit će posvećen Zilhadu Ključaninu koji je učestvovao u recenziranju prethodnih brojeva i koji je davao veliku podršku ovome časopisu, a koji se i sam u svojim posljednjim radovima (pa i književnim djelima) bavio migracijama i dijasporom. Angažiranost ovoga polivalentnog pisca niti jednog trenutka nije bila upitna, a ovo je prilika da prigodnim tekstovima obilježimo tu angažiranost uz podsjećanje na Ključaninove stihove da Sadašnja književnost upravo / To treba da radi / Da po papiru markira / Sva naša slaba mjesta. Ovaj dvobroj *Post Scriptuma* satkan od pretežno lingvističkih i književno-teorijskih tekstova sigurno markira mnoga važna pitanja naše, u svakom smislu, turbulentne stvarnosti, najavljujući time i ono čime će se baviti naredni brojevi.

Ispred Redakcije:
Šeharzada Džafić
glavna i odgovorna urednica

EDIN DUPANOVIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

pregledni naučni rad

Iz historije lingvistike ili o prenošenju starovjekovnih gramatičkih tekstova

Sažetak: U ovome se radu govori o tri starovjekovne gramatike koje su napisali Dionizije Tračanin (*Gramatičko umijeće*), Marko Terencije Varon (*O latinskom jeziku*) i Pānini (*Osmoglava*). Daju se relevantni podaci o autorima, sadržaju njihovih djela te, što je najvažnije, o obimu u kojem su ona do danas sačuvana. Nadalje se govori o načinima na koji su starovjekovni tekstovi prenošeni te o problemima koji se pri tome javljaju. Cilj je rada da objasni dva paradoksa. Prvo, da je najbolje sačuvana najstarija gramatika, ona Pāninijeva. I drugo, da je ta gramatika sačuvana u gotovo netaknutom obliku iako je čuvana usmenom predajom.

Ključne riječi: Dionizije Tračanin, Varon, Pānini, starovjekovne gramatike, prenošenje tekstova, usmena predaja

1. POGLED UNAZAD

Lingvistika je u historijskom smislu vrlo mlada nauka, ali se naslanja na vrlo dugu i plodnu tradiciju filološke djelatnosti. Dok je filologija uvijek više naginjala tome da bude sredstvo za ostvarivanje cilja – neophodan alat za proučavanje spomenika kulturne baštine uobličjenih u jeziku – a manje sama sebi cilj, lingvistika postavlja jezik kao predmet i cilj svoga proučavanja ujedno ga koristeći i kao sredstvo. Uranjajući u svu kompleksnost fenomena jezika,

lingvistika se, kao uostalom i mnoge druge nauke, dijeli u brojne discipline i subdiscipline od kojih se svaka zaokuplja svojom razinom jezičkih jedinica ili aspektom jezičkog fenomena. U takvom poretku stvari lako je izgubiti iz vida činjenicu da jezik ne opstoji u nekoj vrsti sterilnog vakuumu jer jezik nikad nije odvojen od svojih govornika i društva koje njime komunicira te kulture koja se njime komunicira. U takvoj situaciji samonametnute ograničenosti perspektive, pogled unazad možda i nije tako loša ideja. Taj pogled treba sezati sve do antike jer u njoj, kako Škiljan kaže u svom uvodu u *Gramatičko umijeće* „(...)jezični se fenomen poimao kao realna ljudska *djelatnost* koja se mora razumijevati u kontekstu komunikacije koja se odvija u konkretnim socijalnim i povijesnim uvjetima i čiji su nosioci uvijek *ljudi*, stvarni sudionici društvenih interakcija“ (Dionizije 1995, 24). Ako nam ideje antičkih filozofa i gramatičara mogu pomoći u preispitivanju sadašnjih promišljanja o jeziku – dostignuća staroindijskih gramatičara mogu zacijelo biti još i od veće koristi jer razinu nekih njihovih spoznaja europska će nauka o jeziku dostići tek u 20. vijeku.

Međutim, prije upuštanja u razmatranje starovjekovnog viđenja jezičkog fenomena, postavlja se nekoliko epistemoloških pitanja – kako znamo to što znamo o antičkoj lingvistici, ako je tako možemo nazvati i koliko su ta saznanja pouzdana. Ovaj rad progovara upravo o takvim pitanjima i to na primjerima triju djela starovjekovnih gramatičara iz tri¹ različite tradicije – grčke, rimske i staroindijske. Iz starogrčke tradicije za primjer je uzeto djelo *Gramatičko umijeće* (Τέχνη γραμματική) Dionizija Tračanina, iz perioda Rimskog carstva uzeto je djelo Marka Terencija Varona *O latinskom jeziku* (*De lingua Latina*), dok tradiciju drevne Indije predstavlja Pāṇinijevo remek-djelo *Osam poglavlja* (*Aṣṭādhyāyī*).

Cilj je ovoga rada da prikaže šta je od tih djela sačuvano do današnjeg dana, na koji su način ta djela prenošena uključujući probleme koji se pri tome javljaju te da na koncu uporedi probleme prenošenja i ukaže na dva paradoksa koji se pri tome javljaju.

---

¹ Budući da se rimska civilizacija u svemu naslanja na grčku u kojoj vidi nepresušan izvor inspiracije, obično se govori o jednoj, grčko-rimskoj civilizaciji. Međutim, s obzirom na načine na koji su do nas došli tekstovi o kojima će ovdje biti govora, kasnije će se u ovom radu pokazati da je opravdano govoriti o tri tradicije.

2. STAROVJEKOVNI GRAMATIČARI I NJIHOVI TEKSTOVI

U ovom dijelu rada predstavljena su gore spomenuta djela i to redom kojim su pobrojana. Za svako djelo redom se govori o autoru, o samom djelu te o predaji – šta je od pojedinih dijela sačuvano do danas.

2.1. Gramatičko umijeće Dionizija Tračanina

O samom Dioniziju Tračaninu, kao i o mnogim drugim antičkim autorima, malo je pouzdanih podataka. Vjerovatnije je da je rođen u Aleksandriji gdje se školovao nego u Trakiji na koju ukazuje njegov nadimak, a pretpostavlja se da je živio između 170. i 90. godine pr.n.e. Zna se da je bio jedan od najboljih učenika Aristarha sa Samotrake (216. – 144. pr.n.e.)², grčkog filologa i jednog od upravnika čuvene aleksandrijske biblioteke. Oko 144. pr.n.e. (Dionizije 1995, 9) otišao je na Rodos gdje je i sam poučavao filologiju. Osim *Gramatičkog umijeća* (nadalje *Umijeće*) i par drugih djela, njegov je opus sačuvan samo fragmentarno³ – od nekih djela koja spominju drugi autori nije sačuvano ništa.

Umijeće je „najraniji sačuvani gramatički traktat zapadnih civilizacija“ (Dionizije 1995, 11), ali ne smije se zaboraviti da ono nije nastalo *ex nihilo* već je nužna posljedica već postojeće tradicije. Začetak te tradicije nalazimo u potrebi za čuvanjem i nadasve razumijevanjem književnih dijela „koja se nisu više u potpunosti mogla razumjeti zbog jezičnih promjena“ (Matasović 2016, 59). Osnovni tekst *Umijeća* nije duži od petnaest do dvadeset stranica štampanog teksta, ali uz njega su sačuvana i četiri dodatka te veliki broj *sholija* – bilješki i komentara kasnijih bizantskih učenjaka i priređivača teksta. U današnjim kritičkim izdanjima *Umijeća*, tekst *sholija* može biti i trideset puta duži od osnovnog teksta koji je rekonstruisan iz osam rukopisa pisanih od 8. do 10. vijeka te iz prijevoda na armenski i sirijski (iz 5. vijeka) kao i iz citata sadržanih u *sholijama* (Dionizije 1995, 34).

Osnovni tekst *Umijeća* sastoji se od dvadeset poglavlja koja su redom naslovljena: O gramatici, O čitanju, O naglasku, O rečeničnoj interpunkciji, O rapsodiji, O elementu, O slogu, O dugom slogu, O kratkom slogu, O dvolikom

² I ovi su datumi približni.

³ Kada govorimo o sačuvanim fragmentima antičkih autora, tu se najčešće radi o citatima iz djela drugih autora – dakle o sekundarnim ili tercijarnim izvorima.

slogu, O riječi, O imenu, O glagolu, O konjugaciji, O participu, O članu, O zamjenici, O prijedlogu, O prilogu i O vezniku. Kao što se može zaključiti iz samih naslova, glavnina se teksta bavi fonološkim i morfološkim⁴ problemima. Mnoga su poglavlja izuzetno kratka – tako da se prvo poglavlje sastoji od svega dvije rečenice. Prva definiše gramatiku kao „(...) iskustveno spoznavanje onoga što pjesnici i prozni pisci najčešće upotrebljavaju“ (Dionizije 1995, 45) što znači da se gramatika isključivo bavi jezikom onih koji se njime ponajbolje služe, dok druga rečenica dijeli gramatiku u šest dijelova od kojih je zadnji dio „prosudivanje pjesničkih djela, što je najljepše od svega u ovom umijeću“ (Dionizije 1995, 47). Te su dvije rečenice de facto odredile filološku prirodu gramatike koja će takva ostati sljedećih 2000 godina, sve do pojave lingvistike kao nauke. Naravno, lingvistika neće u potpunosti raskinuti sve veze s filologijom, to nije niti moguće. U tom smislu interesantno je spomenuti i jedanaesto poglavlje Umijeća gdje se riječ (λέξις) definiše kao „najmanji dio sastavljenog iskaza,“ a rečenica tj. iskaz (λόγος) kao „skupina riječi u prozi koja izriče u sebi završenu misao“ (Dionizije 1995, 91). Refleksiju Dionizijeve definicije riječi vidimo u često citiranoj Bloomfieldovoj (1926, 156) definiciji⁵ po kojoj je ona „minimalni samostojeći oblik,“ dok Dionizijevu definiciju rečenice i dan danas, nakon više od 2100 godina, nalazimo u našim školskim udžbenicima. Osim toga, Umijeće uspostavlja gramatičke termine od kojih neke i danas koristimo (npr. hipokoristik).

Kao najveći nedostatak Umijeća Robins (1967, 30) navodi činjenicu da ono ne obrađuje područje sintakse i u tome nije usamljen. Međutim, Škiljan (Dionizije 1995, 12, 23–4) ističe kako je takav pristup u principu pogrešan jer Umijeće nije osmišljeno kao gramatika grčkog jezika koja ima za cilj taj jezik iscrpno opisati. Ono je prvenstveno priručnik o gramatici, a njegovu pripadnost priručničkom žanru potvrđuje i sam termin umijeće (τέχνη) sadržan u naslovu. Do zablude dolazi jer je autorovo izlaganje protkano primjerima iz isključivo grčkog jezika, a za stare Grke to je jedini jezik vrijedan pomena – ostali su jezici barbarski. Iako Umijeće nije gramatika per se, koristila se kao školska gramatika grčkog sve do 18. vijeka.

---

4 Naravno, ne u modernom smislu tih termina.

5 „A minimum free form is a word.“

2.2. O latinskom jeziku iz Varonova pera

O Marku Terenciju Varonu (116. – 27. pr.n.e.) sačuvano je puno više podataka nego o Dioniziju Tračaninu, što i ne čudi ako se uzme u obzir njegova impresivna biografija. Ipak ne možemo sa sigurnošću reći gdje je rođen, u Rimu gdje je proveo najveći dio svog života ili u Reati zbog koje se uz njegovo ime često veže naziv Reatski. Njegovi su učitelji i sami bili poznate ličnosti: Lucije Akcije, zadnji veliki rimski tragičar; Lucije Elije Stilon, gramatičar i učitelj retorike koji je najvjerojatnije slušao Dionizijeva predavanja tokom svoga boravka na Rodosu oko 100. godine pr.n.e. (Dionizije 1995, 9) i Antioh iz Askalona, grčki filozof kod kojeg je nešto kasnije učio i Marko Tulije Ciceron. Tokom života, obavljao je niz odgovornih državnih funkcija – bio je kvestor, pučki tribun, pretor te u dva navrata Pompejev⁶ legat u Hispaniji. Međutim, što je puno važnije, bio je gramatičar, pjesnik, satiričar (uveo je menipsku satiru u rimsku književnost), pravnik te istinski polihistor koji se bavio svim granama tadašnje nauke (artes liberales: gramatika, retorika, dijalektika, aritmetika, geometrija, astronomija i muzika). Napisao je 74 djela u približno 620 knjiga. Taylor (174, 2) navodi kako ga Kvintilijan naziva vir Romanorum eruditissimus (najučeniji od svih Rimljana), a Augustin (1982, 415) u svom djelu *De civitate dei* o Varonu kaže da je „toliko toga pročitao, da se čudimo što je ikad imao vremena za pisanje; a ipak je toliko napisao, da teško vjerujemo da je itko to uzmogao pročitati.“⁷

Od svega što je Varon napisao sačuvane su tri knjige iz rasprave o poljoprivredi pod naslovom *De re rustica*, šest knjiga iz djela *De lingua Latina* te veći broj fragmenata iz ostalih djela (Škiljan 1995, 16). Djelo *O latinskom jeziku* (nadalje *O latinskom*) imalo je 25 knjiga, a sačuvan je dio od 5. do 10. knjige te nešto fragmenata iz ostalih knjiga. Međutim i u sačuvanim knjigama postoje praznine i iskvareni dijelovi teksta koje danas ne možemo pouzdano rekonstruisati. Prve tri sačuvane knjige bave se etimologijama velikog broja latinskih riječi, dok se druge tri bave flektivnom morfologijom (Taylor 1974, 2). Kao i kod drugih antičkih autora, mnoge su Varonove etimologije pogrešne

⁶ Nakon što je Pompej Gnej stariji (106. – 48. pr.n.e.) izgubio građanski rat protiv Cezara, Varon je ipak dobio oprost od Cezara iako je bio na strani Pompeja. Nakon Cezareve smrti jedva je preživio Antonijeve proskripcije.

⁷ Prijevod Tomislava Ladana.

– Matasović (2016, 102) ističe primjer imenice anas (patka) koju Varon izvodi iz glagola nare (plivati). Naravno, nisu sve njegove etimologije pogrešne, ali nisu ni od neke velike koristi za današnju lingvistiku. Interesantan je Varonov pristup temi u zadnje tri sačuvane knjige gdje on po jednu knjigu posvećuje: argumentima protiv analogije, za analogiju, a zatim daje svojevrsni zaključak. Zadnjih dvanaest knjiga, koje nisu sačuvane, bilo je posvećeno sintaksi što je vrlo neobično za to vrijeme kada su se gramatičari uglavnom bavili etimologijama i flektivnom morfologijom. Upravo zato Škiljan (1995, 13–14) pretpostavlja da se tih dvanaest knjiga u najvećem dijelu bavi sintaksom padeža i logičkim ustrojem rečenice.

2.3. Pāṇinijev opis sanskrta u Osam poglavlja

O Pāṇiniju ne znamo gotovo ništa. Pretpostavlja se da je živio negdje oko 5. vijeka pr.n.e. i da je rođen u gradu Shalaturu u blizini današnjeg Attocka u Pakistanu. Međutim, prije nego što se bilo šta kaže o njegovoj gramatici sanskrta, potrebno je reći nešto o tradiciji u kojoj je ta gramatika ponikla. Dok je u staroj Grčkoj primarna motivacija za razvoj gramatike bilo razumijevanje starije književnosti koje je bilo otežano usljed jezičkih promjena, u drevnoj je Indiji fokus bio na očuvanju svetih knjiga i sprječavanju promjena.

Svete knjige Indijaca, Vede, božije su riječi ili śruti – ono što je Brahma, prvo stvoreno biće u univerzumu, primio slušanjem od boga i kao takve moraju biti sačuvane u svom izvornom vječnom obliku sve do zadnjeg glasa. Vede su ustvari ogromna zbirka tekstova u stihu podijeljena u četiri cjeline (Ṛg, Sāma, Yajur i Atharva), a njihovo je čuvanje glavni zadatak brahmana, svećeničke kaste, koja ih i dan danas prenosi s koljena na koljeno, s učitelja na učenika i to prvenstveno usmenim putem. Međutim, kroz napore da se očuvaju Vede, a i kroz bavljenja svećeničkim pozivom, razvilo se šest pomoćnih disciplina (vedāṅge) od kojih se samo dvije (astrologija i rituali) nisu ticale jezika. Četiri jezičke vještine bavile su se izgovorom, metrikom, etimologijom i gramatikom (Jauk-Pinhak 1972, 78). Najpoznatiji tekst iz područja gramatike je svakako Pāṇinijeva gramatika sanskrta naslovljena Osam poglavlja⁸ (Aṣṭādhyāyi). Bloomfield (1933, 11) ovu gramatiku naziva „jednim od najvećih spomenika

---

⁸ Ježić (1992, 105) je naziva i Osmoglava.

ljudske inteligencije“⁹ te dodaje da je to najiscrpniji opis nekog jezika uopće. Sama gramatika se sastoji od 3996 sūtri,¹⁰ izuzetno jezgrovito izraženih pravila koja se izriču samo jednom i više se ne ponavljaju. Pāṇini uvodi i kratke metajezičke oznake za gramatičke pojmove i grupe glasova tako da pravila poprimaju izgled matematičkih formula. Uz izuzetak nešto sūtri sačuvanih u različitim varijantama i neznatne količine interpolacija, tekst gramatike je sačuvan u izvornom obliku (Sharma 2002, 3) što je iznenađujuće budući da je tekst čuvan usmenom predajom.

U prva dva poglavlja objašnjeni su osnovi fonologije i metajezički ustroj djela, sljedeća se tri poglavlja bave tvorbom imenica iz glagolskih korijena, dalja dva poglavlja tvorbom izvedenica i složenica uz objašnjavanje pripadajućih mofofonoloških pravila, a zadnje se poglavlje bavi sintaksom. Cijela se gramatika odlikuje izuzetnom sistematičnošću i dubinom uvida u jezičke fenomene. Glasovi su redom razvrstani prvo na samoglasnike (duge, kratke, pa diftonge), a zatim na suglasnike prema načinu i mjestu tvorbe uz uzimanje u obzir zvučnosti i aspiriranosti. Taj se princip očuvao do danas, tako da svako ko započne učiti sanskrit može vidjeti da je abeceda tog jezika uređena na fonološkim principima. Kod opisa deklinacija imenica redosljed padeža je podešen tako da svi sinkretički oblici tvore skupove (Ježić 1992, 107–108) i štede prostor potreban za opis što nije zanemarivo budući da u dualu redovno postoje svega tri ili četiri oblika nastavaka za sedam¹¹ padeža. I dan danas nakon 2500 godina, ova se gramatika u Indiji proučava, poučava i koristi. Osim toga, i u modernoj lingvistici još uvijek koristimo termine koje su uveli stari indijski gramatičari kao što su *sandhi*, *dvandva* ili *bahuvrihi*.

9 „This grammar ... is one of the greatest monuments of human intelligence.“

10 Djela pisana u sūtrama (aforizmima) vrlo su specifična i zbog njihove ekstremne sažetosti i jezgrovitosti gotovo ih je nemoguće razumijeti bez iscrpnih objašnjenja. Upravo se iz tog razloga razvio cijeli žanr pisanja komentara na takva djela, a nije bilo neobično ni da sam autor napiše komentar na svoje vlastito djelo. Najpoznatiji komentatori na Pāṇinijevu gramatiku bili su Kātyāyana, Patañjali i Bhartṛhari.

11 Sanskrtski gramatičari vokativ ne smatraju padežom već pukom varijacijom nominativa. Ako ubrojimo i vokativ, stepen sinkretizma je još veći jer sanskrit onda ima osam padeža (sve padeže prisutne u bosanskom jeziku uz dodatak ablativa).

3. PROBLEMI PRENOŠENJA

U ovome dijelu rada predstavljeni su načini prenošenja tekstova u tri navedene tradicije uz razmatranje dijela problema koji se tom prilikom javlja. Svaki potpuniji prikaz nadilazi obim jednog članka.

3.1 Knjiga na zapadu

Antička je Grčka specifična po tome što se pismenost javlja u trenutku (8. vijek pr.n.e.) kada već postoji usmena epska književnost te stoga samo zapisivanje i čuvanje takve književnosti, ali i kasnije literature, prolazi kroz različite probleme. Naime, trebalo je izgraditi cijeli sistem pismenosti čije mnoge dijelove danas uzimamo zdravo za gotovo, na primjer: ispočetka nije postojala interpunkcija, pa čak se niti riječi nisu razdvajale u pisanju, u dramskim se djelima nije bilježilo koji lik šta izgovara, poezija se pisala kao proza, a povrh svega prepisivači su pravili pogreške. Osim toga, čitalo se sa svitaka napravljenih od papirusa koji nisu bili zgodni za pretraživanje pa su antički autori citate češće navodili po sjećanju umjesto da ih potraže u izvorniku. U takvim prilikama, svoj neizmjerni doprinos u očuvanju starogrčkih tekstova dali su antički filolozi od kojih svakako treba spomenuti upravnike čuvane biblioteke u Aleksandriji: Zenodota, Apolonija Rođanina, Erastotena, Aristofana i Aristarha (Reynolds i Wilson 1991, 8) koji su priređivali kritička izdanja različitih djela, sastavljali glosare i slično.

Od 3. vijeka pr.n.e. započinje život knjige u starom Rimu i prvih se 200 godina tekstovi prenose vrlo slobodno. Tako da autori, na primjer, unose izmjene u nove kopije svojih djela što je svakako manje formalno od današnjih izmijenjenih i dopunjenih izdanja. Stoga, različite verzije teksta nisu nužno rezultat kasnijih intervencija. Od vremena Elija Stilona počinje uvođenje kritičkih metoda aleksandrijske škole, a prve se biblioteke osnivaju u 1. vijeku pr.n.e. U 2. vijeku n.e. osjetan je pad intelektualne kreativnosti, ali povećana je potražnja za starim rukopisima što dovodi do pojave falsifikata. U to vrijeme pa sve do 4. vijeka n.e. dešava se značajna promjena – sve više se odustaje od papirusa i prelazi se na pergament koji ne samo da je trajniji već omogućava stvaranje kodeksa koji imaju oblik današnje knjige. S pravom se možemo pitati koliko djela klasične starine nije preživjelo ovo „prvo usko grlo“ kako ga nazivaju Reynolds i Wilson (1991, 35).

I u Istočnorimskom carstvu dolazi do pada interesa za klasična djela zbog usponakršćanstva, aliklasična seliteratura čuva u ranom bizanatskom periodu kroz upotrebu u školstvu. Tu dolazi i do razvoja tradicije pisanja sholija, isprva na marginama postojećih djela, a kasnije u samostalnim zbirkama. Upravo je Bizant odgovoran za čuvanje većine radova na starogrčkom jer je znanje tog jezika bilo izuzetno rijetko u srednjovjekovnoj Europi sve dok nakon pada Bizanta mnogi grčki učenjaci nisu počeli dolaziti u Italiju. Nakon pada Zapadnorimskog carstva briga o kulturi prelazi u ruke Crkve. U najmračnijem periodu srednjeg vijeka (od sredine 6. do sredine 8. vijeka) gotovo da nema kopiranja klasičnih djela, sve dok ne dođe do oživljavanja interesa na prelazu između 8. i 9. vijeka. Općenito, i u Europi i u Bizantu primjetni su usponi i padovi interesa za klasična djela čije će preživljavanje biti osigurano tek s dolaskom renesanse i kasnije izumom štampe.

3.2. Knjiga u Indiji

Jugoistočna je Azija tradicionalno (vjerovatno još od 5. vijeka pr.n.e.) pisala na osušanim, pripremljenim i na neki duguljasti format izrezanim listovima palme. Ispisani listovi su se zatim stavljali između dviju drvenih pločica istog formata te bi se to sve skupa uvezalo konopcem koji se provlačio kroz pripremljene rupe na listovima i pločicama. I ova se tradicija susretala sa svim problemima prepisivanja koji su bili prisutni i na zapadu. Greške u kopiranju su se javljale iz najrazličitijih razloga: nečitak izvornik, neznanje, umor, nemar¹², želja da se posao što prije završi (i što prije naplati) itd. Međutim, ono što je najinteresantnije je specifičan oblik usmene predaje koji se javlja u drevnoj Indiji.

Već smo spomenuli da su se Vede čuvale usmenom predajom. Naime, one su se poučavale usmeno i učile napamet slušanjem i opetovanim recitiranjem pod paskom učitelja. Međutim, kako bi se osiguralo prenošenje teksta u izvornom neiskvarenom obliku, razvijen je poseban sistem recitovanja tekstova. Svaka strofa se recitovala na jedanaest različitih načina (Filliozat 2000, 18–22). Tekst se prvo recituje u kontinuitetu onakav kakav jeste. Zatim se recituje riječ po riječ uz uklanjanje glasovnih promjena (*sandhi*) do

¹² Za ilustraciju može poslužiti ovaj primjer. U kopijama nekih djela može se vidjeti da se određeni dijelovi teksta redovito ponavljaju. Naime, prepisivač se prilikom vraćanja pogleda na izvornik nije vraćao na mjesto gdje je stao već na početak reda koji je već prepisao.

kojih u sanskrtu dolazi na granicama između riječi budući da te promjene mogu otežati razumijevanje značenja ukoliko se ne znaju polazni oblici riječi prije promjene. Nakon toga se tekst recituje na još devet načina u kojima se riječi kombinuju na različite načine, npr. prva druga, druga treća, treća četvrta i tako dalje; zatim slijede kombinacije od po tri riječi, kombinuje se izgovaranje unaprijed i unazad itd. Cijeli ovaj sistem recitiranja je u biti jedan vrlo sofisticiran mnemotehnički aparat koji onemogućava recitiranje teksta na sve definirane načine ukoliko se negdje potkrade greška.

Pāṇinijeva je gramatika bila temelj obrazovanja i učila se upravo na gore pomenuti način. Učenici bi prvo naučili gramatiku napamet – jer u starih je Indijaca znanje bilo ono što imate u glavi, a ne ono što znate pronaći u knjigama – a onda bi im učitelj sljedećih deset do dvanaest godina objašnjavao šta je to što su naučili. Tek nakon što nauče gramatiku napamet, počeli bi učiti vedске tekstove koje trebaju čuvati. Očito se ovaj sistem pokazao vrlo efikasnim jer je *Osmoglava* sačuvana do danas u gotovo netaknutom obliku.

4. ZAKLJUČAK

Od tri gramatička teksta koja su u ovom radu razmatrana, najbolje je sačuvan onaj najstariji, Pāṇinijeva *Osmoglava*, i to je svakako prvi paradoks. Drugi se paradoks odnosi na činjenicu da je taj tekst sačuvan usmenom predajom. Ti se paradoksi mogu objasniti dvjema činjenicama. Prvo, historija zapada prožeta je smjenjivanjem carstava, religija, svjetonazora i kultura, dok je u turbulentnoj historiji Indije, usprkos kasnijim smjenama stranih osvajača, ipak prisutan kontinuitet kulture ukorijenjene u Vedama. Ta je činjenica neizostavno omogućila postojanje kontinuiteta prenošenja tekstova. Drugo, stari su Indijci razvili jedinstven sistem usmene predaje koja je drugdje notorno nepouzdana u smislu tačnog prenošenja tekstova. Ta je činjenica omogućila prenošenje tekstova s gotovo potpunom tačnošću. Naravno, nisu svi tekstovi u staroj Indiji imali takav tretman – postoje cijeli žanrovi podložni kritičkoj filološkoj analizi.

LITERATURA:

- Augustin, Aurelije (1982). *O državi božijoj = De civitate dei: svezak prvi (knjiga I–X), latinski i hrvatski tekst.* (prev. Tomislav Ladan). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bloomfield, Leonard (1926). “A Set of Postulates for the Science of Language”. *Language* 2.3, 153–164.
- Bloomfield, Leonard (1933). *Language*. London: George Allen.
- Dionizije Tračanin (1995). *Gramatičko umijeće = Grammatike tehne Dionyziou Thraikos.* (prev. i ur. Dubravko Škiljan). Zagreb: Latina et Graeca.
- Filliozat, Pierre-Sylvain (2000). *The Sanskrit Language: An Overview – History and Structure, Linguistic and Philosophical Representations, Uses and Users.* Varanasi: Indica Books.
- Jauk-Pinhak, Milka (1972). „Stara indijska lingvistička teorija“. *Suvremena lingvistika* 5–6, 77–81.
- Ježić, Mislav (1992). „Nješto primjera dovitljivosti Paninijeve pri slovničkome opisu“. *Suvremena lingvistika* 18.2, 103–118.
- Matasović, Ranko (2016). *Lingvistička povijest Europe.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Reynolds, Leighton, Nigel Wilson (1991). *Scribes and Scholar: A Guide to the Transmission of Greek and Latine Literature.* (3. izdanje). Oxford: Clarendon Press.
- Robins, Robert (1967). *A Short History of Linguistics.* London: Longman.
- Taylor, Daniel (1974). *Declinatio: A study of the Linguistic Theory of Marcus Terentius Varro.* Amsterdam: John Benjamins.
- Sharma, Rama Nath (2002). *The Astadhyayi of Panini, Volume I: Introduction to the Astadhyayi as a Grammatical Device.* (2. izdanje). New Delhi: Munshiram Manoharlal.
- Škiljan, Dubravko (1995). *Varon i Kvintilijan. dva antička lingvisti.* Zagreb: Latina et Graeca.

From the History of Linguistics or on the Transmission of Ancient Grammatical Texts

This paper is about three ancient grammars authored by Dionysius Thrax (Art of Grammar), Marcus Terentius Varro (On Latin Language), and Pāṇini (Eight Chapters). The paper gives relevant information on authors, the content of their works, and most importantly about the extent to which these works have been preserved to the present day. Further on, it explains facts surrounding the transmission of ancient works as well as the accompanying problems. The aim of this paper is to explain two paradoxes. First, that the oldest grammar is best preserved, namely Pāṇini's. And second, that it is preserved almost intact despite being transmitted by oral tradition.

Key words: Dionysius Thrax, Varro, Pāṇini, ancient grammars, transmission of texts, oral tradition

LINDA PRUGO-BABIĆ

Filozofski fakultet/Univerzitet u Sarajevu

pregledni naučni rad

Doprinos Andrea Martineta svjetskoj lingvistici

Sažetak: U ovome radu dat je kraći pregled temeljnih ideja i pojmova koji predstavljaju Martinetov doprinos lingvistici. To je u prvom redu funkcionalni pristup jeziku te funkcionalna fonetika. Pojam dvostruke artikulacije podrazumijeva da su fonemi definirani kao zatvorena a monemi kao otvorena lista. U radu se razmatra i pojava jezične ekonomije, koja je povezana sa redundancijom a koja rezultira pojavom arhifonema i sintematikom. Dat je i osvrt na Martinetova istraživanja u okviru jezičnog razvoja i jezične raznovrsnosti (patois, pidžin....), kao i kraći pregled njegovih dostignuća u oblasti indoeuropeistike.

Ključne riječi: funkcionalna lingvistika, dvostruka artikulacija, jezična ekonomija, redundancija, lingvistička raznovrsnost, indoeuropeistika

1. UVOD

André Martinet jedno je od najpoznatijih imena u lingvistici 20. stoljeća. Svojim istraživanjima obuhvatio je široki niz oblasti, od indoeuropskog jezika do jezične tipologije, kojima je, u različitom obimu, dao svoj doprinos. Nema sumnje u to da je ostao najviše zapamćen kao osnivač funkcionalne teorije jezika, a svaki akademski obrazovan lingvist će kada pomisli na Martineta odmah pomisliti na njegovu dvostruku artikulaciju jezika.

Germanist po obrazovanju, Martinet je obje doktorske disertacije obranio iz oblasti germanske lingvistike. Ovaj lingvist svjetskog glasa imao je zavidno

opće obrazovanje. Najprije se bavio indoeuropeistikom i fonologijom a postupno je polje istraživanja proširio na opću lingvistiku. Može se reći da njegovi radovi predstavljaju jednu teoriju u okviru funkcionalne lingvistike, potpravca u strukturalnoj lingvistici. S obzirom da je djetinjstvo proveo u bilingvalnoj francuskoj pokrajini Savoie, već u ranom životnom dobu razvija zanimanje za fenomen jezika. Školovao se i u Berlinu i u Kopenhagenu. Kada je odbranio svoju dopunsku doktorsku disertaciju pod nazivom *Fonologija riječi u danskom (La phonologie du mot en danois)* 1937. g. svjetlo dana ugledala je prva temeljita deskripcija jednog jezika. Njegova katedra je u vrijeme kada je otvorena, 1938. g., bila prva katedra fonologije u svijetu. Nakon Drugogog svjetskog rata, 1946. g., preselio se u New York, u kojem do 1955. g. ostaje na mjestu profesora lingvistike na *Univerzitetu Columbia*. Tamo je bio jedan od glavnih inicijatora *Njujorškog lingvističkog kruga*. Nakon povratka iz Amerike, od 1955. g. pa sve do odlaska u penziju, točnije 1978. g. radi kao profesor na Sorbonni. Zanimljivo je da je i kao ratni zarobljenik u njemačkom logoru bio predan nauci pa je napravio fonetsku i fonološku anketu među zarobljenim Francuzima.¹ Martineta ipak najviše zanima kako se prenosi ljudsko iskustvo i kako funkcionira komunikacija. On smatra da je komunikacija osnovna funkcija i osnovni razlog ljudskog jezika. Pogledajmo sada do kakvih saznanja je došao vodeći se upravo ovakvim kriterijima, koji će poslužiti kao postulati njegove funkcionalne teorije jezika.

2. FUNKCIONALNA TEORIJA JEZIKA I REALIZAM

Po svojoj osnovnoj istraživačkoj, odnosno metodološkoj formaciji i usmjerenju, Martinet je strukturalist. Stasao je pod utjecajem učenja strukturalizma, ponajprije europskog (naime, dopisuje se s N. Trubeckim u periodu od 1932. do 1938. g. dok je još pohađao doktorske studije), koji pokušava povezati s američkim strukturalizmom. S obzirom da je bio prijatelj i sa L. Hjelmslevom, pratio je nastanak i razvoj glosematike te bio blisko upućen u postulate ovog danskog lingvističkog pravca. Uostalom, veoma dobro je poznavao sve strukturalističke škole, kao i europsku lingvistiku

---

¹ Rezultate ankete o suvremenom francuskom izgovoru objavio je 1945. g. pod nazivom *Izgovor u suvremenom francuskom jeziku (La prononciation du français contemporain)*.

i filologiju. Upravo je sa takvim sveobuhvatnim saznanjima stvarao svoj funkcionalistički i realistički pristup jeziku a “njegovo se učenje često naziva i *funkcionalnom lingvistikom*” (Škiljan 1994: 64).

Kao prvo, Martinet svaki upotrijebljeni a postojeći termin u svojim radovima detaljno opisuje i daje njegovu točnu definiciju, a kao drugo, nove terminološke pojmove stvara i uvodi samo ukoliko smatra da je to znanstveno opravdano i prijeko potrebno. Srž Martinetovog pristupa jeziku ogleda se u tome što on funkciju smatra važnijom od strukture i daje joj prednost u lingvističkom proučavanju. On, naime, smatra da struktura jeste povezana sa funkcioniranjem jezika. Važno je napomenuti da je pojam *izbora* (ili-ili) ključni pojam u njegovoj funkcionalnoj jezičnoj teoriji. Svaki jezik predstavlja svojevrsnu drugačiju analizu vanjske stvarnosti. Ta analiza vanjskog iskustva odvija se na dva plana, odnosno u okviru dviju artikulacija. Evo kako sam Martinet nakon uvodnih razmatranja definira jezik u svom djelu *Osnove opće lingvistike*:

Jezik je sredstvo za komunikaciju prema kojemu se, različito u svakoj zajednici, ljudsko iskustvo analizira na moneme, jedinice koje imaju semantički sadržaj i glasovni izraz; ovaj se glasovni izraz dalje raščlanjuje na razlikovne i uzastopne jedinice, na foneme, kojih je u svakom jeziku određen broj i kojima se priroda i uzajamni odnosi također od jezika do jezika razlikuju. (Martinet 1982: 10)

Smatram ovaj poduži citat prikladnim za početak razmatranja Martinetovog doprinosa europskoj i svjetskoj lingvistici jer je u njemu sažeto, ali dovoljno eksplikativno sadržan suksus njegovog dugogodišnjeg rada. Martinetov funkcionalizam zasniva se na strukturalizmu F. de Saussurea, ali ide i dalje; razvija se dajući prednost onom što je funkcionalno u komunikaciji jer “opisati jedan jezik znači precizirati u čemu se on razlikuje od svih drugih jezika, bilo da oni postoje ili se samo mogu zamisliti” (Martinet 1973: 34). “Lingvist će se za glasovne elemente zanimati samo onoliko koliko oni obavljaju kakvu funkciju” (Martinet 1982: 40). Drugim riječima, lingvist mora proučavati jezične elemente prvenstveno sa stajališta komunikacije (komunikacijska uloga i funkcija elementa). Martinet je u povijesti lingvistike ostao zapamćen upravo po svojoj funkcionalističkoj teoriji jezika, koja podrazumijeva dvostruku artikulaciju, jezičnu ekonomiju, funkcionalni učinak, redundanciju i slično.

3. TEORIJA DVOSTRUKE ARTIKULACIJE

Martinet upozorava na oprez pri korištenju sintagme *artikulirani ljudski jezik*. Prije svega, ljudski, tj. prirodni jezik je za Martineta, dvostruko artikuliran i to ga razlikuje od svih drugih sistema. Naime, prva artikulacija u svojoj biti je ekonomična jer ako usporedimo jezične jedinice, tj. moneme i npr. različite neartikulirane krikove, pokazuje se da prva artikulacija omogućava korisniku jezika da kombinacijom velikog, ali ipak ograničenog broja monema lakše izrazi najrazličitije misli i osjećanja, nego što bi mu to ponudio broj neartikuliranih krikova (poznati primjer “boli me glava”). “Monemi su najsitniji dijelovi govora koji imaju neki smisao” (Martinet 1973: 33) te obuhvaćaju dva plana: plan izraza, forme i plan sadržaja, tj. mentalne slike.

Kao što je već pokazano, “prva je artikulacija način prema kojemu je uređeno iskustvo koje je zajedničko svim članovima određene jezične zajednice” (Martinet 1982: 6). Važno je reći da se svaka činjenica iz iskustva ustvari raščlanjuje na niz jedinica, a svaka od tih jedinica ima svoj glasovni oblik i značenje, što i jeste karakteristično za moneme. Martinet naglašava i izričitu ekonomičnost druge artikulacije; glasovni oblik može se dalje raščlaniti na niz još manjih jedinica, odnosno na foneme, jedinice druge artikulacije. Također veoma važan pojam, a ujedno i princip, je kombinatorika.

Da zaključimo. Fonemi kao jedinice druge artikulacije posredstvom kombinatorike formiraju glasovni oblik jedinica prve artikulacije, odnosno monema. Treba dodati da se upravo zbog dvostruke artikuliranosti jezik ne može promatrati kao pretisak vanjskog svijeta, na što je Martinet više puta upozoravao u svojim djelima.

Martinet razlikuje i diskretne jedinice “kojima varijacije u detalju što ih uvjetuju kontekst ili različite okolnosti, nimalo ne utječu na njihovu lingvističku vrijednost” (Martinet 1982: 12). Takve su jedinice npr. fonemi (*franc. pierre* (kamen) i *bière* (pivo)), ali i prozodijske pojave kao što su tonovi (kineski jezik). Naime, melodija govorenja uvijek je automatska (govornik ne bira da li je prisutna ili odsutna), a melodijska krivulja (krivulja melodijskih visina) odgovara visini treperenja glasnica (osim u slučaju bezvučnih suglasnika). Treba naglasiti da je za Martineta intonacija “ono što ostaje od govorne melodijske krivulje kad se iz nje izdvoje tonovi i akcenatske

karakteristike” (1973: 47). Kao primjer navodi slučajeve u jezicima koji se govore u dijelovima Afrike i Azije a u kojima intonacija, poput fonema, ima distinktivno obilježje. On upozorava i na marginaliziran položaj proučavanja intonacije u svjetskoj lingvistici. Prozodija obuhvaća govorne pojave koje ostaju van okvira fonematike i druge artikulacije, pa Martinet tako izdvaja pojmove artikulacijske energije, melodijske visine i trajanja (povezano sa iskazom u vremenu).

Ovdje želim naglasiti da se sustavi fonetskog bilježenja glasova nazivaju transkripcije te da je Martinet upozoravao da se taj termin krivo koristi u smislu fonetskog bilježenja glasova. Naime, treba razlikovati fonetski i fonološki sustav bilježenja glasova: prvo se bilježi uglatim, a drugo kosim zagradama.

4. PRINCIP EKONOMIJE U JEZIKU

Ovaj princip podrazumijeva da iz jezika nestaje sve ono što je nepotrebno i redundantno, točnije da se eliminira ono što vremenom gubi svoju funkciju. Jedan vid jezične ekonomije je i neutralizacija, kada se poništavaju razlike između dva slična fonema. To je slučaj kada se stvara srednja vrijednost pa umjesto dvije jedinice u jeziku ostaje samo jedna razlikovna jedinica – arhifonem ili pak “arhitonem u slučaju kad se opozicija koja se neutralizira sastoji od tonema” (Akamatsu, 2009: 67). “Ako se fonem definira kao skup relevantnih obilježja, arhifonem je, sa svoje strane, skup relevantnih obilježja koja su zajednička za dva ili za više od dva fonema i koja ih jedina sve predstavljaju” (Martinet 1982: 50).

Broj fonema u svakom je jeziku zatvoren, ograničen, iako postoje manja odstupanja (španjolski koji se govori u Americi ima 22 umjesto 24 fonema, dok među Parižanima rođenim poslije 1940. g. figurira 31 fonem u odnosu na “standardizirana” 34). Broj monema je neograničen, to je lista otvorenog tipa, odnosno otvoreni popis. U jednom jeziku monema uvijek ipak ima manje u odnosu na riječi, čiji broj u svakom pojedinom jeziku varira u zavisnosti od različitih čimbenika. Martinet uvodi i termin **sintem**. U sinteme spadaju izvedenice i složenice. Sinteme su složene jedinice između čijih dijelova se ne mogu ubacivati drugi elementi, a nastaju procesom derivacije. Jedna

vrsta sintema više pripada leksiku, a druga više gramatici; prvi bi, dakle, bili semantemi, a druge morfemi. Međutim, Martinet naglašava da osnovna razlika nije razlika između monema leksika i monema gramatike, nego razlika između monema koji su označitelji odnosa.

Postoji također i razlika između vezanih monema, tj. onih od kojih se sastoji sintem i slobodnih monema, onih koji se nalaze u sintagmama. Riječi se mogu derivirati (izvoditi) ili komponirati (slagati), ali postoji i posebna jezična situacija različita od obje navedene – tzv. konfiskacija čiji se elementi nazivaju konfiksima (*franc. thermostat* (termostat), *télévision* (televizija)). Sintematika predstavlja kombiniranje monema, odnosno slaganje i izvođenje riječi. Autor predlaže termine endocentrične kompozicije i endocentrične derivacije (npr. *maisonette* – kućica) te egzocentrične kompozicije i egzocentrične derivacije (npr. *vide-poche* – košarica za odlaganje predmeta iz džepa i *lavage* – pranje, cijedenje). Dok je u prvom slučaju riječ o spajanju elemenata koji nikako ne utječu na elemente izvan složenice ili izvedenice, u drugom se dva elementa spajaju, ali to dovodi do stvaranja novih odnosa sa onim što je izvan složenice ili izvedenice.

Jezične jedinice mogu se nalaziti u dvama različitim tipovima odnosa: u odnosu s jedinicama koje, ispred i iza njih, dolaze u govornome nizu, dakle sukcesivno. To su sintagmatski odnosi, ili kako Martinet predlaže da ih zovemo – kontrasti. O paradigmatiskim odnosima govorimo ako se jedinice nalaze u odnosu sa jedinicama koje bi mogle doći na istoj točki poruke, u slučaju da je izbor bio drugačiji; to su odnosi između jedinica koje pripadaju istomu komutacijskom razredu, odnosno prema Martinetu – opozicije ili opreke.

5. REDUNDANCIJA

Redundancija ili zalihost odlika je svakog jezika i višestruke je prirode. Jezične razmjene stalno se odvijaju u uvjetima koji nisu idealni (npr. buka u kanalu) i zato jezična poruka nikad ne može biti minimalna. Međutim, potreba za sporazumijevanjem zahtijeva od jezičnog oblika da stalno bude u velikoj mjeri redundantan. Martinet smatra da je redundancija nužna kako bi se jezik mogao primjenjivati.

Naime, kada dijete usvaja jezik ili kad odrasli čovjek čuje neku novu i

nepoznatu riječ, on njeno značenje razumijeva zahvaljujući kontekstu koji je redundantan. Upravo ta zalihost mu omogućava da razgraniči značenje zahvaljujući nizovima konteksta. U pojedinom slučaju, čovjek nepoznatu riječ provjerava u rječniku, koji je opet, sa svoje strane, redundantan. “Čini se da bi strogo shvaćena ekonomija morala zahtijevati da se ne služimo riječima od tri ili od više nego tri fonema prije nego smo iskoristili sve kombinacije od dva fonema” (Martinet 1982: 118).

6. LINGVISTIČKA RAZNOVRNOST

Martinet je proučavao velik broj jezika, ali i međunarodne pomoćne jezike, a posebnu pažnju posvećivao je i jezičnoj raznovrsnosti. “Pod teritorijalnim raslojavanjem podrazumijevaju se različiti dijalekti jednoga jezika ili njegove varijante” (Katnić-Bakaršić 2001: 61). Na dijalektalizaciju utječe proces konvergencije (zblježavanja) ili proces divergencije (udaljavanja). Danas smo, zahvaljujući prije svega razvoju telekomunikacija, svjedoci sve veće konvergencije bez obzira na geografsku udaljenost. “Jezičnu diferencijaciju ne uzrokuje udaljenost sama po sebi, nego slabljenje kontakata” (Martinet 1982: 102). Pogledajmo različite vrste idioma, koji su, uglavnom, pomoćne prirode.

*Lingua franca*² ili *sabir* dugo je bio glavno sredstvo sporazumijevanja među pripadnicima najrazličitijih etničkih skupina koje bi se našle u određenoj geografskoj zoni. Zanimljiv je i slučaj prostorno i vremenski bližeg idioma kakav je bio *rusko-norveški* (russenorsk). Taj idiom nastao je u kontaktu između ruskih i norveških ribara na obalama Sjevernog ledenog oceana i, unatoč dosta kratkom postojanju, opisan je prilično iscrpno.

Kreolskim jezikom, odnosno jezicima, govore potomci robova koji su iz Afrike bili dovedeni u Novi svijet i na otoke Indijskog oceana. Martinet naglašava sličnost između kreolskih jezika i dijalekata i mjesnih govora (patois). Ne postoji čvrsta, jasna granica između sabira i pidžinsa. Pidžins, taj *lingua franca* Pacifika, služi za sporazumijevanje između ljudi koji govore različitim jezicima a njegov francuski ekvivalent bio bi “*petit nègre*”. U pidžinsima je

2 Naziv potiče od mešanog varijeteta, sa osnovom u franko-provansalskom dijalektu, kojim su se međusobno sporazumevali učesnici u srednjovekovnim krstaškim pohodima (Bugarski 1996:75).

preuzet leksik iz jezika kolonizatora, tj. iz engleskog jezika, ali prisutni su i elementi iz drugih jezika. Važna pojava u proučavanju jezične evolucije je interferencija jer ona pokriva sve vrste posuđivanja. Interferencija se javlja i između suvremenih jezičnih zajednica ali i u procesu posuđivanja leksičkih jedinica iz starijih jezika, a također se može pratiti i na nivou fonema (npr. kod španjolskih bilingvalnih osoba u Americi).

Lingvistička diferencijacija podrazumijeva da se u obzir uvijek uzimaju sljedeći zaključci:

1. Nijedna zajednica nije lingvistički homogena (idiolekti)
2. Mnoga govorna lica pripadaju dvjema ili većem broju zajednica (Brisel, Alzas, Južna Afrika)
3. Mnoge osobe upotrebljavaju različit stil u istom jeziku (npr. *franc.* Partons-nous? - Krećemo li? i On les met? – Gibamo li?).
4. Mnoge osobe koje obično upotrebljavaju samo jedan stil ili jedan jezik razumiju različite stilove i jezike (pasivno znanje / poznavanje jezika i prepoznavanje različitih stilova povezani su sa sociolingvističkom situacijom).

(Martinet 1973: 129)

Situacija dijalekatske dvojezičnosti odnosi se na različitost između podijeljenih dijalekata: dijalekt 1 i dijalekt 2. Dijalekt 1 je govorni francuski jezik, dok je dijalekt 2 jedan od varijeteta tipa romanskog jezika; u slučaju koji je Martinet proučavao to je frankoprovansalski dijalekt. Martinet dosta razmatra i francuski termin *patois* i kaže da on nema pravih ekvivalenata u drugim jezicima. Kod nas se on nekad prevodi kao *lokalni govor* ili se ostavlja u originalu – *patois*.

7. JEZIČNI RAZVOJ

Ovaj svestrani teoretičar više puta se u svojim istraživanjima vraćao pitanjima jezičnog razvoja, a *Ekonomija fonetskih promjena* iz 1955. g. rasvjetljava evoluciju jezika pomoću odnosa u samom jeziku i antinomije između komunikacijskih potreba i urođene ljudske težnje za manjim naporom. Također naglašava da lingvisti moraju biti svjesni i svjesno prihvatiti važnost društvenih struktura koje utječu na jezične promjene. Naime, jezik se mijenja zato što se njime služimo. To znači i da promjena učestalosti jedne jedinice dovodi do promjene u njenoj foničkoj strukturi.

U poglavlju *Razvoj jezika u Osnovama opće lingvistike* autor, inspiriran utjecajem teorije informacije na lingvistiku, analizira suodnos faktora kao što su broj jedinica koje neki govornik bira, vjerovatnost pojavljivanja jedinica koja je se tiče frekventnosti, zatim cijena, povezana sa utroškom energije i troškovima uskladištenja u memoriji te napokon obavijest koju donosi svaka pojedinačna informacija.

Martinet smatra da se svaki jezik vremenom mijenja da bi tako na što ekonomičniji način zadovoljio potrebe za komunikacijom unutar određene govorne zajednice. Proučavati dakle treba i funkcioniranje jezika i njegov razvoj, ali ne treba zaboraviti ni da nijedna šira jezična zajednica nije homogena.

Pored teoretskog bavljenja jezikom, posvećivao se i metodama i načinima podučavanja i stranog, ali i materinjeg jezika, a razmišljanja o ovim problemima objavio je u udžbenicima.³ Vezano za učenje francuskog kao materinjeg, a posebice savladavanje francuskog pravopisa, Martinet je autor posebne metode pod nazivom ALFONIC. Uvijek je naglašavao važnost svog pedagoškog, odnosno instruktivnog rada, što se može osjetiti i u njegovim radovima koji su pitki i prijemčivi i za širu publiku, zanimljivo i dosjetljivo oprimjereni pa time privlače čitateljevu pažnju. Važno je naglasiti da Martinet smatra da ne postoje unaprijed zadati i određeni, odnosno univerzalni jezični obrasci niti strukture (sa ovog se aspekta može promatrati i njegova kritika generativno-transformacijskog modela gramatike).

³ Nazivi udžbenika su: *Initiation pratique à l'anglais* i *Initiation pratique à l'allemand*.

8. PROUČAVANJA INDOEVROPSKOG JEZIKA

Martinet smatra da se jezik stalno mijenja zato što funkcionira, on se bavi jezičnom sinkronijom, ali je i značajan teoretičar lingvističke dijahronije. Njegov teorijski rad odlikuje se poznavanjem najrazličitijih vodećih lingvističkih škola i pravaca i pokušajem njihovog “pomirenja” i zbližavanja. Takva težnja ka interdisciplinarnosti pristupa ogleda se i u njegovom djelu *Indoevropski jezik i “Indoevropljani*. U ovom značajnom doprinosu na polju indoeuropeistike on indoeuropske jezike dijeli na tri grupe jezika: 1) jezici koji nemaju konjugaciju (hetitski); 2) jezici sa dva oblika a) perfekt – prošlo vrijeme, b) situacioni oblik, “prezent” (germanski, keltski, italiski), c) jezici sa tri oblika: a) perfekt, b) događajni oblik (aorist), c) situacioni oblik (prezent) – grčki i sanskrit. Ovakva klasifikacija daje potvrdu da se sistem glagolskih vremena, odnosno kategorija vremena, u indoeuropskom jeziku razvila iz kategorije vida.

Zadnje poglavlje spomenute knjige je *Rječnik* u kojem je naveden spisak rekonstruiranih zajedničkih leksičkih i semantičkih grupa u indoeuropskim jezicima. Rječnik odražava pretpostavljene društvene strukture, od rodbinskih odnosa i društva, preko hijerarhije bogova, flore i faune, zemljoradnje ili odgajanja djece pa sve do trgovine, vrste metala i boja, strana svijeta i godišnjih doba. Na općem planu, Martinet daje pregled spomenutih semantičkih polja iz kojih rekonstruira najstarije jezične, odnosno leksičke oblike.

9. ZAKLJUČAK

Ko što sam već navela, André Martinet najveći je doprinos europskoj i svjetskoj lingvistici zasigurno dao svojim funkcionalističkim i realističkim pristupom opisu jezika. Posebne doprinose dao je također i u oblastima opće lingvistike, zatim opće i deskriptivne fonologije te dijakronijske fonologije i tipologije jezika.

Po Martinetu, dakle, jezik je sredstvo za sporazumijevanje prema kome se ljudsko iskustvo raščlanjuje (različito u svakoj jezičnoj zajednici) na jedinice sa semantičkim sadržajem i foničkim oblikom. Funkcija je glavni kriterij lingvističke stvarnosti. Martinet smatra da su i prva i druga artikulacija izričito ektonomične, a monemi imaju jasno definiran i stabilan oblik.

Iz imponantne bibliografije ovog svestranog lingvista nalazim za shodno da na ovom mjestu ipak istaknem njegova najvažnija djela, prevedena na niz jezika: *Jezik i funkcija*, *Osnove opće lingvistike*, *Indoevropski jezik i “Indoevropljani”*. Želim istaknuti da sam se pišući ovaj rad koristila prijevodom akademika Nikole Kovača, čija sam predavanja imala priliku slušati kao student na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, kao i prijevodom akademika Augusta Kovačeca, koji je u ak. 1966/1967. bio Martinetov učenik.

Martinet je kao profesor i mentor odgojio i usmjerio čitave generacije lingvista, od Francuske, Sjeverne i Južne Amerike pa sve do Italije, Španjolske i Japana, što smatram već dovoljnim razlogom (ne računajući njegov kolosalan teorijski doprinos!) da mu se posveti jedan ovakav rad.

André Martinet’s contribution to the field of linguistics

This paper gives a brief overview of the basic ideas and concepts which represent A. Martinet’s contribution to linguistics. These are primarily a **functional** approach to language as well as functional phonetics. The notion of double articulation implies that phonemes are defined as closed list and monemes as an opened list. **This paper furthermore considers** the phenomenon of linguistic economy, which is associated with redundancy and which results in appearance of archiphoneme and *synthématique*. The paper also presents Martinet’s research in the context of language development and linguistic diversity (patois, pidgin, etc.), as well as a brief overview of his achievements in the field of Indo-European studies.

KEY WORDS: functional linguistics, double articulation, language economy, redundancy, linguistic diversity, Indo-European studies

LITERATURA

1. Bugarski, R. (1996), *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa-XX vek, Beograd
2. Katnić- Bakaršić, M. (2001), *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo
3. Martinet, A. (1973), *Jezik i funkcija*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
4. Martinet, A. (1982), *Osnove opće lingvistike*, BibliotekaTeka, Zagreb
5. Martinet, A. (1987), *Indoevropski jezik i "Indoevropljani"*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad
6. Martinet, A. (1969), *Langue et fonction*, Edition Gonthier, Paris
7. Martinet, A. (1970), *Eléments de linguistique générale*, Edition Gonthier, Paris
8. Marouzeau, J. (1960), *Slovar' lingvističkih terminov*, Izdateljstvo inostranoj literatury, Moskva
9. Simeon, R. (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva: na 8 jezika: hrvatsko- srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*, Matica hrvatska, Zagreb
10. Škiljan, D. (1994), *Pogled u lingvistiku*, - 4. izmijenjeno izdanje, Naklada Benja, Opatija
11. Tsutomu, A. (2009), "André Martinet's contribution to phonology and its legacy", *La linguistique* 1/2009 (Vol. 45) , p. 61-73
12. Žerebilo, T. V. (2010), *Slovar' lingvističkih terminov, izdanje 5-e, ispravljeno i dopolnjeno*, Izdateljstvo OOO Piligrim, Nazranj

SABAHETA GAČANIN

Univerzitet u Sarajevu/Orijentalni institut

pregledni naučni rad

Kontrastivna analiza aktionsarta u bosanskome i perzijskome jeziku

Sažetak: Ovo istraživanje bavi se semantičkom kategorijom *aktionsarta* (glagolskog lika) te razlikama u načinu izražavanja ove kategorije u bosanskom i perzijskom jeziku. Aktionsart zajedno s glagolskim aspektom ulazi u širu kategoriju aspektualnosti, stoga je, najčešće, u interakciji s gramatičkom kategorijom aspekta. U ispitivanju kategorije *aktionsarta* neophodno je uzeti u obzir, pored aspekta, i kontekst – vanjsku komponentu aspektualnosti.

Ključne riječi: bosanski jezik, perzijski jezik, semantika, glagolska kategorija aktionsarta

UVODNE NAPOMENE

Termin *aktionsart* odnosi se na inherentno aspektualno značenje glagola, tačnije dio značenja glagola, pri čemu označava jednu vrstu radnje, odnosno način izvođenja određene radnje. U bosanskom jeziku koristi se termin *glagolski lik*, međutim u međunarodnoj lingvističkoj terminologiji usvojen je njemački termin *Aktionsart*.

Aktionsart bi se mogao definisati i kao kategorija koja glagolu pridaje jednu vrstu vremenske dimenzije. U samom infinitivu glagola, koji je izrazito

nedeiktička kategorija¹, može se nazrijeti vremenska kontura radnje ili stanja u odnosu na zamišljenu vremensku osu. Sve što je vezano za te vremenske konture samih glagola u odnosu na vremensku osu, a što po karakteru pripada semantici, spada u *aktionsart*. Glagol čija je vremenska kontura u obliku „tačke“, odnosno vrlo kratkog trajanja, ima *punktulani*, radnja koja traje određeno vrijeme bez prekida ima *durativni*, a glagol čija se radnja ponavlja u kraćim ili dužim intervalima ima *iterativni aktionsart*. *Stativnim aktionsartom* iskazuje se trajanje procesa ili stanja koje ne obuhvata dinamiku ili promjene. Iako su ovo tipovi aktionsarta koji se najčešće javljaju u raznim jezicima, ima i drugačijih tipova aktionsarta koji se mogu odnositi i na prostornu dimenziju radnje. Međutim, u pogledu bosanskoga i perzijskoga jezika nas zanimaju samo oni tipovi aktionsarta koji izvire iz vremenske konture glagola.

Aktionsart kao semantička komponenta zajedno s glagolskim aspektom kao gramatičkom komponentom čini širu kategoriju aspektualnosti. Iako su aktionsart i glagolski aspekt autonomne kategorije, one su često u međusobnom djelovanju i zato se moraju zajedno promatrati. Njihova interakcija posebno je izražena u slavenskim jezicima.

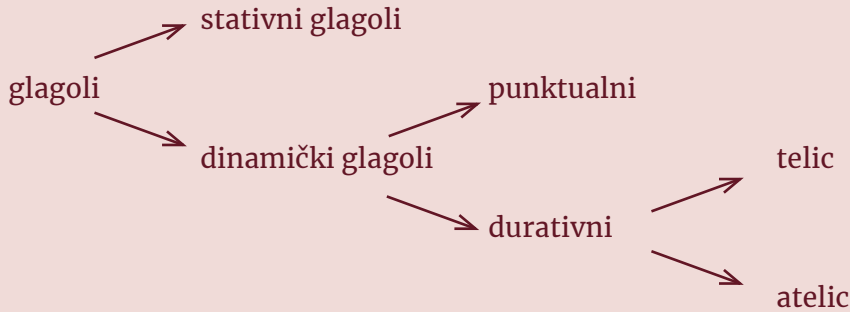
U perzijskom jeziku to je čisto leksička kategorija. Za bosanski jezik, koji se odlikuje raznovrsnošću tipova aktionsarta, karakteristično je da se kroz model prefiksacije, što je leksičko-gramatički proces, ujedno vrši i perfektivizacija i promjena značenja glagola. Naime, proces kojim prefiks mijenja osnovno značenje glagola veoma je važan u gramatici slavenskih jezika: tipovi promjena u značenju koji se dešavaju na ovaj način nazivaju se glagolskim likom ili aktionsartom i čine drugu stranu aspektualnosti. Dakle, aktionsart u bosanskom jeziku djelimično je leksička a djelimično gramatička kategorija.

Najjednostavnija klasifikacija glagola za sve jezike, bez obzira da li je to gramatička ili leksička kategorija, s binarnim opozicijama u aktionsartu mogla bi se shematski prikazati ovako:

---

1 Infinitiv i u našem i u perzijskom jeziku izrazito je nedeiktička kategorija jer se njime ništa ne govori o odnosu glagolske radnje prema trenutku izričaja.

Stativni glagoli upućuju na situacije koje su stabilne i homogene i kao takve ne obuhvataju promjene i nemaju unutarnju strukturu.

Dinamički glagoli, koji označavaju radnju ili događaj općenito su na osnovu aktionsarta klasificirani na punktualne i durativne glagole. Po definiciji, punktualni glagoli upućuju na situacije koje se događaju trenutno i za posljedicu nemaju unutarnju strukturu. Postavlja se pitanje – postoje li situacije koje su strogo punktualne ili ne. Neki lingvisti tvrde da većina punktualnih situacija nisu uopće punktualne već su vrlo kratkog trajanja; situacije kao što su *atse kardan* (kihnuti, kihati), *sorfe kardan* (kahnuti, kašljati), *dar zadan* (kucnuti, kucati na vrata), redovno se shvataju kao punktualne kad se odnose na jedno kihanje, jedno kašljanje, jedno kucanje, a ne na seriju kihanja, kašljanja, kucanja. Spomenuti glagoli mogu biti shvaćeni i kao durativni, ako postoji potreba za takvim poimanjem (npr. na usporenom filmu). Durativni glagoli su oni koji se odnose na situacije koje traju određeni period vremena i dijele se na *telic* (ograničene) i *atelic* (neograničene) glagole. *Telic*² glagol izražava radnju koja teži ka cilju, a *atelic* označava radnju koja ne mora stići do kraja nego se realizuje čim počne. Za *telic* glagol može se reći da izražava radnju već u samoj terminalnoj tački, a *atelic* je glagol koji imenuje neku situaciju koja nema tačno definisan cilj ili krajnje stanje i može biti neodređeno produžena ili prekinuta u bilo kojoj tački.

² U: The New Shorter Oxford II (1993) definicija *telic* glagola kao gramatičkog termina: usmjerena radnja ili koja teži kraju. Suprotno od toga je pojam *atelic*, što bi značilo: neograničena, ne teži kraju.

STATIVNO-DINAMIČKA GLAGOLSKA OPOZICIJA U MODERNOM PERZIJSKOM JEZIKU

Stativni karakter u perzijskom ima glagol بودن (biti), kao i sve predikacije koje sadrže ovaj glagol, دانستن (znati) i داشتن (imati) i sve glagolske sintagme s ovim glagolima u značenju posjedovanja, a ne uzročnosti. Po svim uobičajenim podjelama nabrojani glagoli su *stativni*³, mada u rijetkim diskursima mogu imati i dinamički karakter. Samo na osnovu semantičke analize može se potvrditi je li neki glagol u određenom kontekstu stativni ili nestativni (*dinamički*). Kriteriji za određivanje stativnosti⁴ pojedinoga glagola uključuju ispitivanje i sintaksičkih odlika u datoj rečenici, ili čak i u širem kontekstu, kako bi se napravile jasne distinkcije između stativnih i nestativnih glagola.

Najbolji kriteriji za distinkciju stativnih glagola su semantički kriteriji, budući da se samo tako može objasniti kompatibilnost većine stativnih glagola s imperfektivnim aspektom i činjenica da stativni glagoli mogu imati i stativnu i dinamičku upotrebu.

U dinamičkim konstrukcijama, stativni glagoli označavaju ne samo situacije koje jednostavno postoje i ne obuhvataju pojam promjene nego označavaju i situacijske procese koji variraju prema intenzitetu i kvalitetu.

Primjer مینا دارد بیشتر و بیشتر شبیه مادرش میشود (*Mina sve više i više liči na svoju majku*) s progresivnim aspektom⁵ označava dinamičku situaciju s unutrašnjom strukturom i nizom faza u kontinuumu intenziteta, dok njen neprogresivni parnjak predstavlja primjer است مینا شبیه مادرش (*Mina liči na svoju majku*) i upućuje na stativnu situaciju. Semantička diferencijacija između ove dvije rečenice proizlazi iz činjenice da se one različito prevode sa perzijskog na bosanski jezik.

---

3 H. Tabaian (1979: 203) – pozivajući se na: Chafe, L.W. (1970) *Meaning and structure of language*, Chicago: Chicago Press – kaže da “distinkcija između glagola koji definišu stanje ili kvalitet i onih koji označavaju obavljanje neke radnje postaje očigledna iz činjenice da se 1) dinamički glagoli mogu ostvarivati u imperfektivnim oblicima, dok stativni ne mogu te da 2) dinamički glagoli odgovaraju na pitanje: šta se dogodilo? šta se događa?, dok se sa stativnim glagolima ne može odgovoriti na takva pitanja” (Comrie i Bache sugerišu da stativni glagoli imaju prije imperfektivne nego perfektivne oblike).

4 Iranski lingvista X. Farahani (1990) podvrgao je stativne glagole testovima za određivanje stativnosti glagola, koje nudi Dowty (1979) i Quirk (1972). Međutim, nijedan test nije mogao kolektivno izdvojiti perzijske stativne glagole u jedinstvenu klasu jer je svaki test izdvajao samo jednu podgrupu stativnih glagola.

5 U perzijskom jeziku glagolski aspekt je čisto gramatička kategorija i ima tročlanu opoziciju: imperfektivni (marker je prefiks mi-) vs. perfektivni (marker je prefiks ø- i be-) vs. progresivni (marker je pom. gl. daštan i prefiks mi-).

U navedenim primjerima stativna situacija u iskazu *Mina šabih-e madaraš ast* (Mina liči na majku) u opoziciji je sa progresivnom situacijom u iskazu *Mina darad bištar wa bištar šabih-e madaraš mišawad* (Mina sve više i više liči na svoju majku), čija je glagolska fraza kombinacija stativnoga glagola i progresivnog markera (*darad*). Ako stativni glagol implicira da je situacija homogena (faze se ne mijenjaju i ne obuhvataju bilo kakve promjene) u nekoj tački na vremenskoj osi, onda glagolska fraza stativni glagol + progresivni marker implicira progres prema izvjesnoj tački intenziteta, koja obuhvata promjenu iz faze u fazu.⁶ Treba napomenuti da se perzijski stativni glagoli *budan* (biti) i *daštan* (imati) općenito ne kombinuju s imperfektivnim markerom *mi-*, čak ni tamo gdje im je čisto imperfektivno značenje.

U pogledu sintaksičkih obilježja, perzijski stativni glagoli⁷ razlikuju se od stativnih glagola u našem jeziku. U bosanskom jeziku postoje imperfektivni glagoli koji nemaju ni perfektivne parnjake niti supletivne parnjake i ne mogu se perfektivizirati. To su, naprimjer, glagoli: *imati*, *zaimati*, *rukovati*, *upravljati*, *važiti*, *zahtijevati*, *zapomagati*. S druge strane, svi stativni glagoli u perzijskom, osim primarnog stativnog glagola *budan* i *daštan*, imaju barem u prošlom vremenu opoziciju perfektivan : imperfektivan.

Treba napomenuti da većina gramatičara, a posebno tradicionalnih, glagolske konstrukcije sa stativnim glagolima, naprimjer, باور داشتن (vjerovati), قصد داشتن (namjeravati), ترجیح دادن (preferirati), درك کردن (opaziti), احساس کردن (osjećati) i njima slične glagolske konstrukcije smatraju složenim glagolima – semantičko-sintaksičkim jedinicama.⁸ Navedene glagolske konstrukcije,

6 Promjena intenziteta uslovljena je prisustvom progresivnog markera (*darad*), a ne inherentnim semantičkim obilježjem datog stativnog glagola.

7 Po semantičkim kriterijima, perzijski stativni glagoli odgovaraju stativnim glagolima u našem jeziku.

8 Tabaian (1979: 208) kaže da je bilo kakva distinkcija između prostih i složenih glagola u perzijskom nepotrebna i ne može se opravdati ni semantičkim niti sintaksičkim razlozima. Glagolske konstrukcije, nazvane složenim glagolima, deriviraju tri različite dubinske strukture i njihovo grupisanje u jednu homogenu klasu je neopravdano. Glagoli koji se sastoje od prefiksa i prostog glagola ne mogu se diferencirati od prostih glagola ni na semantičkoj niti sintaksičkoj osnovi. Veliki broj tzv. složenih glagola su obično glagolske fraze koje se sastoje od glagola i komplementa. Perzijski ima glagolske predikacije koje obuhvataju glagol kao osnovu i nominalne predikacije koje obuhvataju imenicu, pridjev ili adverb. Glagolske i imenske predikacije jesu ili radnje, stanja, procesi ili benefaktivi. Nominalna glagolska konstrukcija koja se odnosi na radnju realizira se s pomoćnim glagolom *kardan*, procesualni glagol sa *šodan*, stativni s *budan* i benefaktivni s *daštan*. Pošto je umetanje pomoćnih glagola nedvojbeno predvidljivo iz matrice obilježja glagola, nužno ih je postulirati u dubinskoj strukturi.

iako upućuju na stativne situacije, imaju i perfektivne i imperfektivne oblike ili samo perfektivne oblike ukoliko se njihove glagolske komponente mogu realizovati u tim oblicima. Dakle, sve glagolske fraze čije su glagolske komponente داشتن (imati) u značenju posjedovanja imaju samo perfektivne oblike, a glagolske fraze čije glagolske komponente kao prosti glagoli imaju i imperfektivne i perfektivne oblike, kada ulaze u sastav glagolskih konstrukcija, imat će i perfektivne i imperfektivne oblike uprkos tipu situacije koju označavaju.

Dinamički glagoli koji označavaju radnju ili događaj općenito su klasificirani, na osnovu aktionsarta, na *punktualne* i *durativne* glagole, a *durativni* na *semelfaktivne* i *punktulane*.

U semantici perzijskoga glagola, kao leksičkoj jedinici, ne postoji bilo kakvo obilježje koje bi nagovijestilo da označava *semelfaktivnu* ili *iterativnu radnju* za razliku od bosanskog jezika, npr. عطسه کردن znači *kihati* (iterativni aktionsart) i *kihnuti* (semelfaktivni aktionsart). Na promjenu aktionsarta utiču drugi prisutni elementi u rečenici, npr. plural subjekta ili objekta kao i adverbijalne i adverbijalizirane sintakseme u verbalnim sintagmama. Tako prilog هعفد كيد (jedanput) s glagolom عطسه کردن (kihati) označava semelfaktivnost – kihnuti.

U primjeru علي دپروز به پدرش يك نامه مينوشت (*Ali je jučer pisao pismo svom ocu*) data je jedna određena radnja pisanja, dok je u primjeru علي هر روز به پدرش يك نامه مينوشت. (*Ali je svaki dan svom ocu pisao pismo*) dato neodređeno ponavljanje radnje u jednom periodu vremena od neke vremenske tačke u prošlosti do momenta govora i, vjerovatno, nakon toga, zato što vremenski prilog هر روز (svaki dan) u oba jezika daje referencu za iterativnost. U primjeru سرباز از عرض خيابان عبور کرد. (*Vojnik je prešao ulicu*) subjekat u jednini daje referencu za jednu konkretnu radnju prelaska, dok u primjeru سربازان از عرض خيابان عبور کردند. (*Vojnici su prešli ulicu*) subjekat u množini upućuje na više prelazaka. Ako radnju specificiramo prilogom سه بار (tri puta), radnja je obuhvatila seriju prelazaka referenta سرباز (vojnika).

Iz navedenih primjera je jasno da sintaksičke jedinice, kao što su subjekat i objekat, vremenski priloz i druge sintakseme u diskursu, ne samo da određuju iterativnost ili semelfaktivnost date situacije nego i to da li je ona *telic* (ograničena) ili *atelic* (neograničena). Ovo ponovo potiče pitanje da

li treba govoriti o tipovima glagolskih predikacija i situacija ili o tipovima glagola kao leksičkih jedinica. Nakon kontrastivne analize primjera, nameće se logičan zaključak da prvo treba posmatrati glagole kao leksičke jedinice, posebno gdje se to tiče samo glagola kao leksičkih jedinica, a potom uzeti u obzir glagolske predikacije, odnosno situacije.

Stativni složeni glagoli

U vezi s klasifikacijom glagola kao leksičkih jedinica u modernom perzijskom spomenućemo i tzv. složene glagole koji su navedeni kao stativni glagoli. Ove glagolske konstrukcije mogle bi se podijeliti u dvije grupe, ovisno o tome da li su njihovi glagolski elementi kao prosti glagoli dinamički, npr. – احساس کردن (osjećati), تاثیر کردن (utjecati), هدف زدن (pogoditi) ili stativni, npr. آرزو داشتن (željeti), باور داشتن (vjerovati), عاشق بودن (voljeti), بدھکار بودن (dugovati) itd. Glagoli sa dinamičkim glagolskim komponentama ponašaju se, bez obzira na prirodu date situacije, poput dinamičkih glagola (normalno se spajaju s progresivnim aspektom), a oni sa stativnim glagolskim komponentama ponašaju se kao stativni glagoli (ne dolaze u progresivnom obliku). Glagolske fraze, tradicionalno označene kao složeni glagoli, treba tretirati kao verbalne sintagme, bilo da su adverbijalnoodredbene ili objekatske sintagme.

TIPOVI AKTIONSARTA GLAGOLA U BOSANSKOM JEZIKU

U bosanskom jeziku, za razliku od perzijskog jezika, postoji neobično bogatstvo oblika u oblasti aktionsarta (usp. Halilović 2000: 258), što je rezultat infleksijskih i derivacijskih sredstava. Već smo spomenuli da proces prefiksacije imperfektivnih glagola u bosanskom jeziku, osim što mijenja aspekt glagola, pokazuje i razliku u načinu na koji se označena radnja obavlja. Značenjske nijanse koje se iskazuju kroz prefiksaciju glagolskog oblika s osnovnim značenjem pripadaju semantičkoj oblasti glagola, aktionsartu. Glagoli u našem jeziku u pogledu aktionsarta mogu se podijeliti na preko 20 tipova (Silić 1978: 51–52). Navest ću samo neke tipove aktionsarta u bosanskom i njihove ekvivalente u perzijskom jeziku:

1. *ingresivni* označava inicijalni segment radnje označene glagolom i derivira se najčešće prefiksima *za-*, *po-*, *pro-*, *uz-*, npr. *zapomagati* / کمک خواستن, *poletjeti* / پریدن, *progovoriti* / زبان باز کردن i *uzbuniti se* / قیام کردن;

2. *kompletivni* označava finalni segment radnje označene osnovnim glagolom i tvori se prefiksom *do-*, npr. *dopuniti* / اضافه کردن , *doploviti* / علاوه پرداختن / رسیدن با کشتی
3. *totivni* znači da se obavlja cijela radnja označena osnovnim glagolom i najčešći prefiks je *od-*, npr. *odbaciti* / دور انداختن ;
4. *atenuativni* znači da se obavlja samo dio radnje označene osnovnim glagolom ili vremensku ograničenost radnje, najčešće se derivira prefiksom *po-*, *pro-*, *pri-*, npr. *prošetati* / يك خورده گردش کردن , *poigrati se* / مہلچا کیرد الصاق کردن , مدت کوتاهی بازی کردن
5. *intenzivni* označava intenzifikaciju radnje, deriviraju se prefiksima *uz-*, *u-*, *raz-*, *na-* i *iz-*, npr. *užurbati se* / شتاب گرفتن , *razljutiti se* / بسیار خشمگین / خیلی لکه دار کردن ;
6. *kumulativni* označava obavljanje radnje malo po malo, deriviraju se prefiksom *na-* npr. *nabacati* / کم کم جمع کردن ;
7. *majorativni* znači obavljanje radnje bolje i više nego neko drugi, deriviraju se prefiksom *nad-*, npr. *nadvladati* / غالب شدن بر , *nadmašiti* / بهتر بودن از ;
8. *distributivni* znači da se radnja obavlja na više objekata ili s više subjekata, deriviraju se prefiksom *po-*, *poiz-*, npr. *poispreskakati* / پشت سر هم پریدن / پس از دیگری بریدن ;
9. *deminutivni* znači obavljanje radnje u manjem stepenu od uobičajenog, npr. *pjevušiti* / زیر لب زمزمه کردن ;
10. *augmentativni* znači obavljanje radnje većeg intenziteta od uobičajene, npr. *drmusati* / بشدت تکان دادن ;
11. *semelfaktivni* znači obavljanje jedne potpune ili trenutne radnje; obično se uparaju s iterativnim imperfektivnim, koji znače obavljanje serije potpunih radnji, npr. *trepnuti* / دريك چشمک به هم زدن ;
12. *iterativni* znači obavljanje nekoliko potpunih radnji i obično su upareni s perfektivnim semelfaktivnim, npr. *kašljati* / سرفه کردن – semelfaktivni parnjak je *kahnuti* / يك بار سرفه کردن ;
13. *determinativni* označava pokret usmjeren u nekom pravcu, npr. *voziti* / خارج شدن / izaći , وارد شدن / ući , رانندگی کردن -
14. *indeterminativni* označava neusmjerenu radnju ili u više pravaca kretanje, npr. *nosati* / با خود کشیدن (بردن) ;

15. *rezultativni* označava radnju u kojoj neko dostiže cilj i derivira se prefiksima: *iz-*, *na-*, *o-*, *za-*, *od-*, *po-*, *pri-* i *pro-*, *s-*, *raz-*, *u-* i drugi, npr: *izvaditi* / بیرون آوردن, *približiti* / نزدیک شدن (آمدن), *ugušiti* / خاموش کردن, *ugovoriti* / موافقت کردن, *okačiti* / آویزان کردن, *razlupati* / در هم شکستن;
16. *inchoativni* označava dolazak u neko stanje, npr. *gasnuti* / کم کم خاموش شدن
17. *stativni* označava proces ili stanje u kojem se neko ili nešto nalazi, npr. *spavati* / خوابیدن, *biti* / بودن;
18. *relacioni* označava radnju u kojoj nema razvoja, ne vezuju se ni za procese ni za cilj, nego za odnose, npr. *pripadati* / متعلق بودن به;
19. *evolutivni* izražava razvoj radnje ili neku promjenu u poziciji subjekta ili objekta, npr. *šetati* / گردش کردن, *hodati* / قدم زدن, *lutati* / سرگردان بودن.

Ovdje ću skrenuti pažnju na neka ograničenja u vezi s interakcijom aktionsarta i glagolskog aspekta u bosanskom jeziku kojih nema u perzijskom jeziku. Naime, ingresivni, kompletivni, totivni, atenuativni, intenzivni, kumulativni, majorativni i distriktivni glagoli imaju perfektivni aspekt (premda se iz njih mogu derivirati imperfektivni glagoli). Deminutivni, augmentativni, rezultativni i inchoativni mogu biti perfektivni ili imeperfektivni, semelfaktivni su samo perfektivni, a iterativni, determinativni, indeterminativni, stativni, relacioni i evolutivni su samo imperfektivni.

Ingresivni, kompletivni, totivni, atenuativni, intenzivni, kumulativni, majorativni, distributivni i rezultativni (djelimično) se deriviraju kroz prefiksaciju, dok se deminutivni, augmentativni, inchoativni i semelfaktivni deriviraju kroz sufiksaciju. Iterativna, determinativna, nedeterminativna, rezultativna (djelimično), relaciona i evolutivna značenja dolaze kroz leksičko značenje glagola, tj. ne postoje morfemski modeli s takvim značenjem.

Među rezultativnim glagolima, različite nijanse mogu biti date prefiksima, npr. prefiks *iz-* u *izvaditi*, prefiks *pro-* u *proučiti*, prefiks *pre-* u *prevesti*. Neki od ovih prefiksa, međutim, potpuno su izgubili svoje značenje i zato su postali gramatikalizirani: oni su preuzeli čisto aspekatsko značenje, npr. *na-* (napisati), *u-* (ubiti), *iz-* (izmjeriti) i drugi (Silić 1978: 56).

Rezultativni ne izražavaju samo dostignuće cilja nego mogu označavati i radnju usmjerenu prema cilju. Stoga, i neprefiksirani glagoli mogu imati rezultativno značenje (tj. glagoli koji su rezultativni po svom inherentnom

značenju), npr. *učiti, gladiti, liječiti, hraniti, lomiti, mijenjati, pisati, moliti, sijati, prati, strići, čistiti, čitati, šivati, sresti – sretati, dati – davati, riješiti – rješavati, staviti – stavljati, pobijediti – pobjeđivati, uzeti – uzimati, falsificirati, elektrificirati, organizirati*.

Neki od tipova aktionsarta mogu biti izraženi i kombinacijom finitnog glagola i infinitiva, npr. *početi raditi* ima isto značenje kao *proraditi* (ingresivni) i *dovršiti raditi* ima isto značenje kao *doraditi* (kompletivni). U takvim kombinacijama finitni glagol, glagol koji pokazuje aktionsart, perfektivan je, a nefinitni glagol, glagol koji pokazuje radnju, imperfektivan je. Takve kombinacije nastaju zato što su ingresivnost i kompletivnost, kao i drugi tipovi aktionsarta prefiksiranih glagola, vezani za perfektivni aspekt.

Semelfaktivni označavaju jednu konkretnu radnju koja se smatra trenutnom. Najčešće se tvore sufiksima *-nu-* (npr. *kapnuti, kriknuti, mahnuti, mignuti, prenuti, pljusnuti*). Semelfaktivni sa *-nu-* mogu se kombinovati s određenim prefiksima: *uz-* (uzdahnuti), *iz-* (izmaknuti), *od-* (odmahnuti) i drugi. Rjeđe se tvore sa sufiksima *-i* (*baciti, skočiti, sročiti* i drugi).

Iterativni glagoli označavaju seriju identičnih činova. Oni su uvijek imperfektivni i najčešće imaju opoziciju u semelfaktivnim (npr. *kopati, skakati, kričati, mahati, migati, prskati, škrgutati, pljuskati, uzdisati, izmicati, odmahivati, bacati, sricati*). Međutim, kao što postoje semelfaktivni koji nemaju parnjake u iterativnim (npr. *svisnuti*), postoje iterativni koji se ne mogu upariti sa semelfaktivnim (*tapkati* na mjestu).

Inhoativni označavaju ulazak u neko stanje, a stativni označavaju stanja. Glagoli koji označavaju ulazak u stanja su aktivni, dok stativni nisu. Inhoativni se tvore morfološkim procesom (sufiksi *-nu* i *-je*), npr. *gasnuti, kismeti, tvrdnuti, sahnuti, maznuti, grubjeti, krupnjati, blijedjeti* i drugi. Inhoativni mogu biti prefiksirani dok stativni ne mogu (npr. *pogasnuti, uginuti, pokismeti, stvrdnuti, ogrubjeti, problijediti, osušiti se, smračiti se*).

Stativni glagoli označavaju statičku duraciju u kojoj nema razvoja ili bilo kakve promjene u kvantitetu ili kvalitetu. Stativno značenje nije rezultat bilo kakvog morfološkog procesa, nego je inherentno značenje glagola (npr. *ležati, spavati, stajati, sjediti, šutjeti, gladovati, radovati se, žalostiti se, bojati se, nadati se, biti, nalaziti se, postojati, bliješati*). Ovi glagoli nemaju aspekatsku

opoziciju: uvijek su imperfektivni. Perfektivni koji se deriviraju iz stativnih imaju različito značenje. Oni čine zaseban tip aktionsarta (*našutjeti se* – intenzivni, *ražalostiti se* – inhoativni, *posjediti* – atenuativni). Budući da stativni ne označavaju promjenu, ne mogu biti praćeni priložima, naprimjer, *brzo, tiho, postupno*.

Relacioni glagoli slični su stativnim po tome što se ne odnose na razvoj radnje, niti na promjenu, nego označavaju odnose (npr. *zavisiti, znati, značiti, imati, odnositi se, pripadati, sadržati, odgovarati, protusloviti, proturječiti*). Relacioni glagoli ne mogu biti modificirani priložima kao što su *brzo, polahko* ili *postupno* a razlikuju se od stativnih po tome što se mogu modificirati durativnim priložima: *kratko, dugo, vječno*. Kao i stativni, nemaju perfektivne oblike; perfektivni glagoli koji se tvore od ovih glagola dobivaju novo značenje.

Evolutivni glagoli označavaju kvantitativne ili kvalitativne promjene na subjektu ili objektu (npr. *veseliti se, grijehiti, šetati, živjeti, igrati, večerati, pušiti, pjevati, plakati, plesati, služiti, svađati se, čitati, šaliti se*). Mnogi imaju i rezultativno značenje.

Stativni, relacioni i evolutivni glagoli ostvaruju se samo u imperfektivnom aspektu.

Svi gore nabrojani tipovi aktionsarta koji su karakteristični za bosanski jezik, kao predstavnika grupe slavenskih jezika, mogu se podijeliti prema već datoj shemi. Stativni i relacioni bi spadali u klasu stativnih glagola, a ostali u dinamičke glagole; semelfaktivni bi spadali u punktualne glagole, a ostali tipovi bi se mogli podijeliti u dvije općenitije klase: glagoli koji označavaju ograničene radnje i imaju određen cilj prema kojem je radnja usmjerena (telic) i glagoli koji označavaju neograničene radnje i nemaju cilj prema kojem je usmjerena radnja (atelic). Neki *telic* glagoli mogu dolaziti u bilo kojem aspektu (*razriješiti*), dok drugi mogu biti samo perfektivni (*zapjevati*). *Atelic* glagoli (*nositi*) u svom značenju nemaju nikakvu vrstu limita ili granicu i zbog toga mogu biti samo imperfektivni (stativni, relacioni, iterativni i indeterminativni glagoli).

ZAKLJUČAK

Aktionsart u bosanskom jeziku pretežno je semantička kategorija u velikoj mjeri neovisna o aspektu kao gramatičkoj kategoriji. Različiti tipovi aktionsarta grade se uglavnom dodavanjem raznih prefiksa na sam glagol. Primjer je glagol *ići*, od kojeg se s prefiksima može napraviti veliki broj novih glagola s jednim zajedničkim elementom značenja – koji se odnosi na ljudsko kretanje i različitim varijabilnim semantičkim elementima koji unose dodatne informacije o vrsti kretanja: *poći*, *doći*, *izaći*, *otići*, *preći* i sl. Dakle, *aktionsart* izražava leksičko-gramatičku stranu aspektualnosti, za razliku od perzijskog jezika, u kojem je *aktionsart* čisto leksička kategorija. Informacije o aktionsartu u perzijskom jeziku nosi samo leksičko značenje glagola ili drugi članovi verbalnih sintagmi, npr. *spavati* / خوابیدن , *zaspati* / به خواب رفتن , *prispavati se* / خواب آمدن , *uspavati* / خواباندن ili *plivati* / شنا کردن , *preplivati* / با شنا , *zaplivati* / عبور کردن , *otplivati* / شنا کنان دور کردن.

Aktionsart in Bosnian and Persian language

Summary: These papers deal with the semantic category of *aktionsart* (verbal forms) and the differences of expression within this category in Bosnian and Persian language. *Aktionsart* most frequently interacts with verbal aspect, a grammatical category, given that they represent the internal elements of the broader category of aspectuality. It is therefore essential to take into consideration the verbal aspect when analysing the category of *aktionsart*, as well as the context, the external component of aspectuality.

LITERATURA:

- Comrie, B. 1985. *Tense*. Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1976) *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dehqan, I. (1972). *Dash.t.en as an Auxiliary Verb in Contemporary Persian*. Archiv Orientalni Praha. 40/3. Pp.198– 205.
- Farahani, X. (1990) *A Syntactic and Semantic Study of the Tense and Aspect System of Modern Persian*. (Ph.D. Thesis, University of Leeds, G. Britain)
- Halilović, S. (2000) *Morfologija*. U: *Gramatika bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Marashi, M. (1972) *Modals and Auxilliaries in Persian*. Orbis 221. Pp. 417– 428.
- The New Shorter Oxford English Dictionary II* (1993), Fourth Edition, Oxford: Oxford University Press.
- Silić, J. (1978) „An Approach to the Study of Aspectuality in the Croatian Literary Language“. In: Filipović, R. (ed.) *Contrastive Analysis of English and Serbo-Croatian*. Vol. 2. Zagreb: Institute of Linguistics.
- Tabaian, H. (1979) *Persian Compound Verbs*. *Lingua* 47. Pp. 189–208.
- Windfuhr, G.L. (1979) *Persian Grammar: History and State of its Study*. The Hague, Paris & New York: Mouton.

Inesa Balić — Kap

NEBOJŠA VASIĆ

Filozofski fakultet/Univerzitet u Zenici

izvorni naučni rad

O načinu edukacije najmlađih učenika: rano usvajanje jezika

Sažetak: Usvajanje stranog jezika (primarno engleskog) u predškolskom i ranom školskom dobu postaje sve više jedna od temeljnih pretpostavki savremene edukacije. Kvalitet nastave stranih jezika u velikoj mjeri ovisi od nastavničkih vještina i znanja iz domena metodike i edukacijske psihologije. Nakana ovog rada je da nas podsjeti na najvažnije teoretske modele i principe koji se odnose na nastavu stranih jezika za najmlađe učenike.

Ključne riječi: usvajanje jezika, predškolska i rana školska edukacija, edukacijska psihologija, usvajanje vokabulara, teorije usvajanja stranih jezika

UVOD

Djeca su *per denition* bića usmjerena ka socijalnim signalima što se manifestuje (između ostalog) u činjenici da već novorođenče veću pažnju posvećuje govoru nego drugim zvukovima iz svoje okoline (Vouloumanos i Werker, 2007), te u odnosu na brojne vizualne dojmove preferira posmatranje lica. Djeca su od prvog dana života intenzivno usmjerena na druge ljude (posebno roditelje) i nastoje ostvariti interakciju s njima koristeći sva čula (dodir, miris, sluh, vid i ukus). Upravo navedena neurobiološka impresija spoljnog svijeta je temeljna (biološka) pretpostavka ranog razvoja komunikacije, odnosno usvajanja jezika.

Dječija sposobnost usvajanja jezika je u neposrednoj vezi sa kritičkim periodom (CPH) čiju je teoriju utemeljio Lenneberg (1981) i doveo u

neposrednu vezu sa stepenom lateralizacije i fizičkim razvojem centralnog nervnog sistema. Posebno značajan argument za uvođenje nastave engleskog jezika u predškolskom i ranom školskom dobu je sposobnost usvajanja prirodnog akcenta koja karakteriše najmlađi uzrast. Do sada nisu pružena dovoljno precizna naučna objašnjenja zašto je mladi mozak (prvih nekoliko godina života) sposoban da s lakoćom absorbira izgovor stranog jezika, ali se pretpostavlja da je primarni razlog intenzivan razvoj moždane strukture što se povezuje za pojam neuroplasticiteta.

TEORETSKI MODELI I PRINCIPI USVAJANJA JEZIKA

Podsjetit ćemo se na pet dominantnih teorija usvajanja stranog jezika:

1. Bihejvioristička teorija nastaje krajem 50-tih i 60-tih godina prošlog stoljeća i njeni osnovni principi su podražavanje, ponavljanje i reprodukcija. Puko podražavanje i kopiranje sadržaja nekog jezika svakako ne može biti cjelovito objašnjenje koje obuhvata sve aspekte usvajanja jezika, posebno njihovog kreativnog izraza.
2. Kognitivna teorija podrazumijeva da najvažniju ulogu u procesu usvajanja jezika imaju kognitivni faktori; odnosno stvaranje hipotetičkih modela stranog jezika i konstruisanje pravila koja nisu nužno eksplicitno objašnjena. Navedena teorija prepoznaje postojanje međujezika (*interlanguage*) kao prelaznu etapu u ranom učenju stranih jezika. Cele-Murcie-a (1991:459-480) navodi osam osnovnih karakteristika koje obilježavaju ovaj pristup učenju stranog jezika:
  - a) učenje jezika se posmatra kao usvajanje pravila, a ne formiranje navika
  - b) uputstva su najvećim dijelom individualna, učenici su sami odgovorni za svoje znanje
  - c) gramatika ima značajno mjesto i usvaja se na deduktivan ili induktivan način (što zavisi od uzrasta učenika, ciljeva nastave, složenosti teme itd.)
  - d) izgovor se više ne nalazi u prvom planu jer se smatra da je težnja ka perfekciji u vezi izgovora nerealna
  - e) čitanje i pisanje se izjednačava po svojoj važnosti sa govorom i slušanjem

- f) poseban značaj se pridaje korekcijama i uputstvima, naročito na srednjem nivou učenja
- g) greške se smatraju neizbježnim i one se konstruktivno koriste u procesu učenja stranog jezika
- h) od nastavnika se očekuje da posjeduje znanje ciljnog jezika na visokom nivou
3. Neobihejvioristi pretpostavljaju, u skladu s učenjem Johna Locka, da je ljudski um u načelu *tabula rasa* (prazna ploča) u koju se upisuju kognitivni sadržaji inicirani stimulansom (*stimulus*), poslije čega prirodno slijedi odgovor (*response*) i, naposljetku, korigovanje odgovora (ukoliko nije tačan) ili pohvale (nagrade) za tačne odgovore kao motivacija za daljnje učenje.
4. Teorija interferencije naglašava podsvjesni transfer jezičkih obrazaca i navika iz maternjeg u strani jezik. Navedena teorija ima poseban značaj za proučavanje kontrastivne analize i razvijanje prevodilačkih znanja i vještina.

Brković (2011) navodi faktore govornog razvoja koji obuhvataju organske, psihičke i socijalne činioce:

1. Motorni centar govornog aparata
2. Centar artikulanog govora
3. Mehanizam govora i pjevanja
4. Regulacija disanja
5. Slušni verbalni centar
6. Centar slušnih predstava
7. Senzorni centri vida
8. Centar vidnih slika
9. Asocijativna vlakna centra govora

Navedeni autor spominje sljedeće organske preuslove za razvoj govora:

- formiran govorni aparat
- dobar sluh
- morfološko i funkcionalno sazrijevanje moždane kore

Ontološka potreba za komunikacijom kao pretpostavka usvajanja jezika podrazumijeva da se govor (najvažnije sredstvo komunikacije) usvaja u neposrednoj interakciji sa osobama iz najbliže okoline (roditelji i najbliži članovi porodice). Koncept komunikacije je kompleksan pojam kojeg ne možemo reducirati na sveobuhvatnu i opšteprihvaćenu definiciju. Reardon (1998) definiše interpersonalnu komunikaciju kao sredstvo pomoću kojeg dvije ili više osoba razmjenjuju informacije i međusobno utječu na misaoni process i ponašanje, dok King (1979) definiše komunikaciju kao process u kojem je odgovor uslovljen porukom koja se šalje i prima. Osim navedenih postoje još mnoge druge definicije, ali ono što je zajedničko svim definicijama (što se nalazi u osnovi pojma komunikacije) jeste mentalni (kognitivni) uticaj komunikacijskih aktera; odnosno transfer informacija koje neposredno modeliraju svijest i ponašanje.

Ranu komunikaciju kod djece možemo shvatiti kao arenu u kojoj se odigrava razvoj (Budwig, Uzgiris i Werstch, 2000), ili kao pretpostavku razvoja mentalnog zdravlja, spoznaje i osobnosti (Ljubešić, 2001). Nedovoljna i neadekvatna komunikacija u ranom životnom dobu nerijetko rezultira usporeni i atipični razvoj govorne vještine, što je posljedica zastoja u kognitivnom razvoju (Ivšac, 2010).

Rana komunikacija obuhvata period u prvih šest godina života koji obuhvata predjezičnu fazu (do druge godine života) i fazu rane jezične komunikacije (od druge do šeste godine života). Navedena dihotomija podrazumijeva normalan razvoj djeteta imajući u vidu da prva predjezična faza komunikacije može trajati duže kod djece sa izraženim teškoćama u razvoju (Ljubešić, 2009).

Postoje različite teorije koje nastoje objasniti način učenja jezika: od pojedinačnih riječi i fraza, do prvih rečenica i kratkih dijaloga, što se sve dešava uporedo sa usvajanjem pravilnog izgovora glasova i riječi, intonacije, sintaksičkih obrazaca, morfoloških pravila i sl. Woolfolk (1998) navodi jedan od temeljnih principa usvajanja maternjeg (ili bilo kojeg drugog jezika): „Djeca uče jezik kao i sve ostalo, ponavljajući ona ponašanja i obrasce koji vode do pozitivnih rezultata”. Inicijalni napor su prvi zvukovi koji se odnose na određene predmete ili pojmove tako da dijete izgovara „Mmmm..“ u prisustvu mlijeka a roditelj odgovara; „Yes, milk, milk..“ Dijete postepeno usvaja riječ

milk jer tako postiže dvostruku korist: dolazi do mlijeka (egzistencijalni razlog) i ujedno dobija od roditelja osmijeh, nježnost, zagrljaj, kao pozitivnu potvrdu i moćnu motivaciju za učenje jezika. Djeca oponašaju izgovor riječi ili kratkih rečenica koje čuju u svojoj okolini, što izgleda kao jednostavan i efikasan način učenja jezika. Navedeni bihevioristički koncept učenja ne može u cijelosti objasniti proces usvajanja jezika. Moshman, Glover & Bruning (1987) spominju fraze koje nisu rezultat puke imitacije i koje se ne mogu reducirati na strogi bihevioristički model učenja. Prve sintagme su često nepravilne kao što su: paper find, car mosquito, tooth-guy (zubar) i sl. koje roditelji rijetko ispravljaju; što su potvrdili Brown & Hanlon (1984). Umjesto korigovanja neispravnih jezičkih konstrukcija većina roditelja reaguju na sadržaj poruke. Ovdje treba naglasiti da bi uporno ispravljanje formalnih jezičkih grešaka moglo loše uticati na motivaciju djeteta za usvajanje jezika. Pinter (2006) napominje da roditelji u početnoj fazi učenja jezika koriste pojednostavljeni govor - baby talk. Djeca (sve do ranog školskog doba) ne mogu shvatiti duže rečenice niti primati informacije brzinom koja je normalna za odrasle osobe. Snow (1977) je ustanovila da se majke obraćaju maloj djeci sporijim tempom i sa velikim brojem ponavljanja istih riječi i fraza. Osim navedenih osobina pojednostavljenog govora Snow navodi naglašavanje pojedinih slogova i riječi što pomaže djetetu da shvati određenu poruku. Pored usvajanja izolovanih riječi i prvih jednostavnih fraza koje dijete čuje od roditelja i nastoji oponašati, proces učenja jezika se oslanja i na urođenu sposobnost, o čemu je pisao Chomsky (1975). Njegova teorija univerzalne gramatike pretpostavlja naslijeđeni potencijal neophodan za uspješno usvajanje jezika. Kao dokaz urođene univerzalne gramatike su fraze koje djeca sama konstruišu, a da ih nisu mogli čuti u svojoj okolini. Osim toga Pinter (2006, str.20) navodi primjer gramatičkih grešaka koji su sastavni dio učenja kao što su flyed, wrieded i buyed. Djeca često primjenjuju prošli oblik pravilnih glagola i na nepravilne glagole, što je potvrda uticaja univerzalne gramatike jer (Pinter, 2006, str.37) "djeca neprestano ulažu napor da primjenjuju određena opšta pravila u jeziku". Uporedo sa razvojem djeteta roditelji koriste složenije jezičke zahtjeve koji su u zoni dostupnosti dječije kognitivne sposobnosti. Bohannon, Warren-Leubecker (1989) su objasnili princip dostupnosti jezičkih zahtjeva koji su usklađeni sa nivoom dječijeg razumijevanja. Ako su jezičke informacije daleko iznad dječije kognitivne sposobnosti

blokira se proces učenja. Interesantna je korelacija između ranog usvajanja jezika i razvoja mozga u ranim godinama o čemu je pisao Koutlak (1997): *“Prilikom rođenja: Većina djece ima 100 milijardi aktivnih moždanih stanica, a one imaju oko 50 trilijuna veza s drugim moždanim stanicama i drugim dijelovima tijela. Tokom prvog mjeseca života: Kako djetetova osjetila reagiraju na njegovu okolinu, ono razvija nove „sinaptičke” veze izvanrednom brzinom od čak 3 milijarde veza na sekundu. Tokom prvih šest mjeseci: Dijete će brbljati koristeći glasove koji pripadaju različitim jezicima na svijetu, no kasnije će naučiti govoriti koristeći samo glasove i riječi koje čuje u svojoj okolini, osobito od svojih roditelja. Do osam mjeseci: Djetetov mozak ima oko 1.000 trilijuna veza (1.000.000.000.000.000)! Ukoliko dijete nije izloženo poticajima putem svih svojih osjetila, broj veza nakon toga počinje padati. Do otprilike desete godine života: Kod prosječnog djeteta oko polovice postojećih veza je odumrlo, međutim još uvijek ih za ostatak života ostaje oko 500 trilijuna. Do dvanaeste godine: Danas se na mozak gleda kao na superspužvu koja najbolje upija od rođenja do otprilike 12. godine. Tokom tog razdoblja, a osobito u prve tri godine, uspostavljaju se temelji za mišljenje, govor, vid, sposobnosti, stavove i ostale značajke. Nakon toga se prozori zatvaraju, i veći dio temeljnih struktura mozga je dovršen”.*

Marija Montessori i Jean Piaget su predložili koncept dječijeg razvoja u razdobljima koja su univerzalna i koja vrijede za svu djecu čiji je razvoj u granicama normalnog. Piaget je tvrdio kako djeca imaju specifična razdoblja intelektualnog ili kognitivnog razvoja, i da ne dostižu do razdoblja „konkretnih operacija” do sedme godine života. Montessori smatra da djecu od rane dobi treba poticati na razvijanje svih osjetila kako bi se intenziviralo i ubrzalo samostalno učenje i, dosljedno tome, njen stav je da su pojedinačne faze manje rigorozne i da djeca, uz odgovarajuće poticaje, mogu ranije razvijati kognitivne sposobnosti. Skica dva različita koncepta razvoja djeteta (Gordon, Vos, 1999, str. 264) može se predstaviti na sljedeći način:

Montessori:

Od rođenja do treće godine: Um koji upija. Senzorna iskustva.

Od 18 mjeseci do treće godine: Koordinacija i razvoj mišića. Zanimanje za male objekte.

do 4 godine: Sve finiji pokreti. Zaokupljenost za istinu i stvarnost. Svijest o redosljedju u vremenu i prostoru.

2,5 do 6 godina: Sve istančanija osjetila.

do 6 godina: Prijemčivost na utjecaj odraslih.

3,5 do 4,5 godina: Pisanje.

4 do 4,4 godine: Osjetilo dodira.

4,5 do 5,5 godina: Čitanje.

Montessori je na gore prikazan način ilustrirala najvažnije etape u razvoju dječijih kognitivnih sposobnosti.

Piaget je ponudio drugačiji slijed razvoja ranih kognitivnih potencijala:

Senzomotoričko razdoblje, od rođenja do druge godine: Temeljno znanje stiže se putem osjetila.

Predoperacionalno razdoblje, od druge do sedme godine života: Razvija se govor i vještina crtanja, ali je dijete usmjereno na sebe i ne razumije apstraktno rasuđivanje i logiku. Razdoblje konkretnih operacija, od sedme do jedanaeste godine: Dijete počinje misliti logički, organizirati znanje, klasificirati objekte i rješavati misaone probleme.

Razdoblje formalnih operacija, od jedanaeste godine: Djeca počinju objektivnije rasuđivati o budućnosti i usvajati apstraktne pojmove. Na osnovu navedenih razlika možemo zaključiti da Piaget pisanje i matematiku ostavlja za razdoblje poslije sedme godine života, dok je Montessorijeva smatrala da navedene kognitivne zadatke možemo postavljati mnogo ranije. Ako nastavnici engleskog jezika smatraju da čitanje i pisanje treba početi najranije od sedme godine života slijede upute Piageta, dok oni koji ranije (od četvrte godine) postavljaju slične zahtjeve prihvataju Montessorijev model ranog kognitivnog razvoja.

FAZE RAZVOJA JEZIKA

U knjizi Edukacijska psihologija (Woolfolk, str. 52 – 54) opisane su faze usvajanja jezika u ranoj dobi sljedećim redosljedom:

1. Prve riječi (*first words*)
2. Prve rečenice (*first sentences*)

3. Usvajanje gramatike (*learning grammar*)

4. Usvajanje šireg leksičkog fonda (*learning vocabulary*)

a) Nakon izgovorene prve riječi (pred kraj prve godine života) djeca u periodu od naredna tri do četiri mjeseca usvajaju sporim tempom nekoliko riječi dok (prosječno) osamnaest mjeseci stara djeca izgovaraju desetak riječi. Poslije navedenog perioda leksika se usvaja bržim tempom tako da do dvadesetog mjeseca života djeca vladaju sa pedesetak riječi. (Woolfolk, 1998, str. 52). Već u najranijoj fazi učenja jezik je složeniji od seta naučenih riječi i isti izrazi se mogu odnositi na različite pojmove, radnje i zahtjeve. Woolfolk navodi primjer djeteta koje je izgovaralo svjetlost (light) kao „ite,” i taj izraz se koristio u različitim situacijama, sa višestrukim značenjima. Neka od značenja ite su bila: želim paliti i gasiti svjetlo, ili, ako je neko već upalio svjetlo, ite je značilo upalio si svjetlo. Jedna riječ se koristila kao zamjena za rečenice i takva upotreba pojedinačnih izraza se naziva holofraza (holophrase). Woolfolk navodi još jednu karakteristiku dječijeg govora koja se javlja u drugoj godini starosti – naglašena ekstenzivnost (overextension). Djeca često koriste istu riječ za više srodnih pojmova. Kao ilustracija može poslužiti izraz dog koja se može odnositi i na konja, patku, majmuna i sl. U toku procesa usvajanja jezika djeca postepeno počinju razlikovati i pravilno koristiti adekvatne izraze. Siegler (1991) objašnjava fenomen koji se može prevesti kao lingvistička redukcija (underextension / linguistic reduction). Siegel je analizirajući proces ranog učenje jezika primijetio da neka djeca restriktivno koriste određene izraze, tako da se riječ bottle može odnositi samo na bočicu sa dječijom hranom, ali ne i na druge boce.

b) Djeca u dobi od osamnaest mjeseci ulaze u u fazu izgovaranja parova riječi (two-word stage). Povezivanje riječi se može prihvatiti kao stvaranje prvih rudimentarnih rečenica kao što su: daddy book, play car, allgone milk i sl. Navedene primjere Brown (1973) naziva telegrafskim govorom (telegraphic speech). Karakteristika telegrafskog govora su jezgrovitost (obično parovi riječi) koje imaju složene semantičke konotacije. Gore navedeni izrazi imaju više značenja: daddy book izražava posjedovanje (genitivna forma), play car može biti poziv na igru (zahtjev), allgone milk je izraz razočarenja i sl. Zajednička karakteristika telegrafskog govora (osim kratkoće) je neobična gramatička struktura,

odnosno struktura koja je gramatički nepravilna sa stanovišta gramatike odraslih, ali pravilna sa stanovišta dječije gramatike. U periodu od prve do druge godine djeca su fokusirana na usvajanje najvažnijih riječi koje su neposredno vezane za njihovo iskustvo, zadovoljstvo, roditelje, hranu, igračke i sl. Postepeno se jezik obogaćuje sa drugim riječima: osnovnim veznicima, prijedlozima, pridjevima itd. Usvajanje maternjeg jezika razvija se u sljedećim etapama: prvo se usvajaju imenice, glagoli i pridjevi, kasnije prijedlozi i prilozi, a naposljetku gramatičke vrste riječi kao što su pomoćni glagoli, negacije, veznici itd.

c) Woolfolk navodi jednu od karakteristika usvajanja osnova gramatike – uopštavanje pravila (overregularization). Djeca mogu neko vrijeme pravilno reproducirati složene izraze kao što su nepravilni glagoli u prošlom obliku, ali nakon određenog perioda počinju koristiti nastavak *ed* za sve glagole uključujući i one koje su pravilno izgovarali. Roditelji pogrešno razumijevaju ovaj fenomen i smatraju da je nastupio poremećaj u kognitivnom razvoju, iako se radi o logičnom slijedu faza usvajanja određenih gramatičkih struktura. Naime, djeca nakon upoznavanja sa osnovnim pravilom građenja prošlosti za pravilne glagole nastoje to pravilo proširiti na nepravilne glagole.

d) Usvajanje novih riječi u ranoj dobi je relativno brz proces koji, nakon nekoliko mjeseci, između prve i druge godine života, dobija zamah i postaje svakodnevni dokaz razvoja dječije kognitivne sposobnosti i intenziviranja komunikacije sa okolinom. Woolfolk navodi podatke istraživanja prema kojem djeca udvostručavaju vokabular svakih šest mjeseci u predškolskoj dobi, tako da do kraja četvrte godine života oni vladaju prosječno sa 2000 riječi. Taj leksički fond omogućava djeci da sami kombiniraju i proizvode veliki broj rečenica. Važno je naglasiti korelaciju između usvajanja maternjeg i stranog jezika. Pojmovi koje djeca brzo i lako usvajaju su slični ili gotovo identični izrazima u maternjem jeziku. Kao primjere možemo navesti; *bus, TV, couch, radio, school, mother, family, coffee, milk, juice, helicopter, pizza, football* i td. Sličnih primjera ima još mnogo, ali navedeni izrazi su dovoljni da osvijetle jednu od prednosti istovremenog učenja maternjeg i stranog jezika. Maternji jezik olakšava proces učenja engleskog jezika ne samo na osnovu analogija u leksičkom fondu nego i gramatičkih obrazaca koji su zajednički za

oba jezika. Ali zbog velikih razlika (koje daleko nadmašuju sličnosti) u leksici, gramatici, pisanju i izgovoru, usvajanje stranog jezika je izuzetno složen kognitivni zahtjev koji zahtijeva veliku strpljivost, kao i redovno, sistematično, višegodišnje vježbanje.

ZAKLJUČAK

Rano usvajanje stranog jezika, u predškolskom i ranom školskom dobu, ima veliki značaj za spontani razvoj korektnog akcenta u igrolikom obliku učenja koji ne zahtijeva analitički napor i sistematsko usvajanje lingvističkog znanja, nego mnogo više usvajanje jezičkih vještina na prirodan i neposredan način. Imajući u vidu teoriju neuroplasticiteta teško je nadoknaditi fantastičnu sposobnost mladog mozga u procesu neusiljenog usvajanje melodije, fonetskog aspekta i spontanog izraza na stranom jeziku. Jedan od temeljnih zahtjeva savremene edukacije podrazumijeva uvođenje stranih jezika (primarno engleskog, ali sve više i njemačkog) u dječije vrtiće i prve razrede osnovnih škola. Od nastavnika engleskog jezika se očekuje da, imajući u vidu kognitivne sposobnosti mlađeg uzrasta učenika, primjenjuju model učenja primjeren uzrastu u smislu principijelnog eklekticizma koji, na tragu optimalnog rješenja, kombinuje različite ideje i sugestije iz domena edukacijske psihologije i metodike nastave stranih jezika za najmlađi uzrast.

LITERATURA:

- Annamaria Pinter (2006) *Teaching young language learners*, Oxford: Oxford University Press
- Anita E. Woolfolk (1998) *Educational Psychology*, London, Viacom Company
- Aleksa D. Brković (2011) *Razvojna psihologija*, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, Čačak Štampa: "Svetlost"
- Bohannon, J. N., III, Warren-Leubecker, A. (1989) *Theoretical approaches to language acquisition*, In J. Berko Gleason (Ed.), *The development of language*, Columbus, OH; Merrill
- Brown, R., Hanlon, C., (1970) "Derivational complexity and order of acquisition in child speech", In: Hayes, J.R. (Ed.), *Cognition and the Development of Language*, Wiley, New York. Reprinted in Brown
- Brown, R. (1973) *A first language: The early stages*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Budwig, N., Uzgiris, I.C., & Wertsch, J. (2000) *Communication: An arena for development*, Stamford, CT: Ablex
- David Moshman; John A. Glover; Roger H. Bruning (1987) *Developmental Psychology: A Topical Approach*, Nevada: Little Brown & Company
- Gordon, D. Jeannette, V. (1999) *Revolucija u učenju*, Zagreb, Educa
- Ivšac Pavliša, Jasmina (2010) "Atipični komunikacijski razvoj i socioadaptivno funkcioniranje u ranoj dobi", *Društvena istraživanja*, Zagreb br. 1-2
- James Isaac Brown (1973) *The Nelson-Denny reading test: vocabulary, comprehension, rate*, Houghton Mifflin
- Ljubešić, Marta (2001) "Rana komunikacija i njezina uloga u učenju i razvoju djeteta", *Dijete i društvo*, 3
- Ljubešić Marta (2009) "Predjezična i rana jezična komunikacija: obilježja prijelaznog stadija u djece s perinatalnim oštećenjem mozga", *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*
- Marianne Celce-Murcia (1991) *Teaching English as a second language or foreign language*, London, HarperCollins Publishers
- Noam Chomsky (1975) *Reflections on Language*, USA: Pantheon

- Reardon, Kathleen K. (1998) *Interpersonalna komunikacija: gdje se misli susreću*, (prijevod Pavao Novosel), Zagreb: Alinea
- Robert King (1979) *Fundamentals of Human Communication*, New York, MacMillan Publishing Company
- Ronald Kotulak (1997) *Inside the brain: Revolutionary discoveries of how the mind works*, Australia, Andrews MnMeel Publishing
- Reardon, Kathleen K. (1998) *Interpersonalna komunikacija: gdje se misli susreću*, (prijevod Pavao Novosel), Zagreb: Alinea
- Siegler, R.S. (1991) *Children's thinking*, (2nd ed). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Snow, C. E. & Fegusson, C. A. (1977) *Talking to children: language input and acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press
- Vouloumanos, A. & Werker JF (2007) "Listening to language at birth: evidence for a bias for speech in neonates", *Dev Sci*, *Indexed for Medline*

On the mode of education of the youngest students: early language acquisition

Abstract: Acquisition of a foreign language (primarily English) in pre-school and early school age is becoming more and more one of the basic preconditions of modern education. The quality of foreign language teaching largely depends on teaching skills and knowledge in the domain of methodology and educational psychology. The aim of this paper is to remind us of the most relevant theoretical models and principles related to the teaching of foreign languages at an early age.

Key words: language acquisition, pre-school and early school education, educational psychology, vocabulary acquisition, foreign language acquisition theory

MARTINA HORVAT

Strukovna škola/Đurđevac

stručni rad

Inicijalni test kao pokazatelj predznanja učenika

Sažetak: Istraživanje je provedeno na uzorku od trideset učenika prvih razreda srednje strukovne škole. Svrha i osnovni cilj testiranja učenika bila je provjera i ispitivanje stupnja usvojenosti znanja učenika koji su upravo završili svoje osmogodišnje školovanje. Testiranje je uključivalo provjeru jezične i gramatičke kompetencije. Analizom rezultata testa može se ustvrditi da učenici pokazuju iznimno loše znanje, poglavito iz gramatike. Iako su mnogi učenici iz osnovne škole došli u prvi razred srednje škole s odličnim uspjehom, inicijalni test pokazao je sasvim drugačije stanje. Može se pretpostaviti da će loše predznanje negativno utjecati na daljnje učenje jezika u srednjoj školi te će rezultirati smanjenom motivacijom uslijed nedovoljne gramatičke i komunikacijske jezične kompetencije.

Ključne riječi: inicijalni test, predznanje, motivacija

1. UVOD

Kvalitetno predznanje jezika iz osnovne škole, odnosno posjedovanje komunikacijskih jezičnih kompetencija omogućuje uspješno praćenje i usvajanje nastavnih sadržaja u nastavku obrazovanja. Inicijalni testovi znanja su prvi testovi s kojima se učenici susreću na satu stranog jezika u odabranoj srednjoj školi. Testiranja su prve pismene provjere znanja dijagnostičkog tipa. Njihov krajnji cilj je dobivanje interpretacije rezultata prilikom ispitivanja zatečenog stanja učenika. Inicijalne ispite znanja provode mnogi

nastavnici, kako bi na najlakši i najjednostavniji mogući način dobili uvid u stvarno znanje svojih budućih učenika. Uglavnom se takav tip testova piše na prijelazu iz osnovne u srednju školu ili na prijelazu iz četvrtog u peti razred osnovne škole. Takvi se testovi provode bez prethodno najavljenih priprema, ponavljanja nastavnog gradiva te samog učenja.

Blake Yancey (2014) naglašava važnost uloge predznanja u sposobnosti učenika da to primjene na višem stupnju svog obrazovanja. Autorica tako posebnu važnost pridaje sadašnjim nastavnim naporima usmjerenim na poticanje važnosti inicijalnih ispita. Posebno ističe kako je prethodno stečeno iskustvo jedan od značajnijih čimbenika koji primjerice utječu na studente prve godine.

S istom tvrdnjom slažu se autori Hohense (2016) i Armand (2001). Hohense u svom novinskom članku piše o svijesti nastavnika kad je riječ o važnosti predznanja i “novog znanja”, dok Armand provodi statističku analizu koja pokazuje kako predznanje ima odlučujući utjecaj na daljnje stjecanje znanja.

Na problem lošeg jezičnog predznanja potencijalnih studenata njemačkog jezika, ne samo u Hrvatskoj nego i u drugim zemljama, ukazuju rezultati brojnih istraživanja koji se objašnjavaju procesima globalizacije gdje jača status engleskog jezika (Leopold, 1986; Pon i Keglević, 2015). Također, Bagarić (2007) naglašava značajnu razliku između učenika engleskog i njemačkog jezika koji se razlikuju u gotovo svim komponentama jezične kompetencije, odnosno učenici ne dosežu jednaku razinu znanja nakon istog broja godina učenja jezika.

Nadalje, o motivacijskoj komponenti pojedinca s visokom razinom predznanja koje bitno utječe na svladavanje određenih domena u svojem članku piše i skupina autora pod vodstvom Fincher - Kiefer (1988). Jensen i Hansen (1995) su u svojoj studiji istraživale je li prethodno proučavanje predavanja i pisanja podtestova poboljšalo izvedbe na budućim predavanjima.

Carell i Wise (1998) stavljaju pak naglasak na važnost interesa za određenu temu. Svrha njihove studije bila je razdvajanje učinaka prethodnog znanja i interesa za temu za razumijevanje drugog jezika. Pri tome su došle do zaključka da je sam odnos između predznanja i interesa za neku temu jako složen te iako znanje i zanimanje za neku temu često idu “ruku pod ruku”, oni nužno

ne moraju korelirati. Cilj ovoga rada je ustvrditi je li komunikacijska jezična kompetencija učenika njemačkog jezika nakon završene osnovne škole na razini A2 prema Zajedničkom europskom okviru za jezike. U nastavku rada opisan je cilj istraživanja, način provođenja testiranja te su predstavljeni dobiveni zaključci.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA I NAČIN PROVOĐENJA TESTIRANJA

Istraživanje je provedeno na uzorku od trideset učenika prvih razreda srednje strukovne škole Đurđevac. Svrha i osnovni cilj testiranja učenika bila je provjera i ispitivanje stečenog znanja i stupnja usvojenosti znanja onih učenika koji su upravo završili svoje osmogodišnje školovanje, to jest osnovna namjera je bila ustanoviti razinu jezične i gramatičke kompetencije učenika u prvim razrednim odjeljenjima. Provođenje inicijalnih ispita znanja ne pridonosi samo procjeni stvarnog znanja nego i kvalitetnijoj nastavi te većoj motivaciji kod učenika i nastavnika.

Na slici 1 prikazan je test koji su učenici njemačkog jezika trebali riješiti. Dijagnostički test je sastavila predmetna nastavnica na temelju sličnih testova koji se provode u tu svrhu.

INITIALTEST-NIVEAU A2

September, 2017

Deutschlehrerin: Martina Horvat

1.) Perfektformen einsetzen

Ergänzen Sie die Sätze mit den passenden Perfektformen folgender Verben.

(anrufen, arbeiten, besuchen, essen, fahren, helfen, kommen, schreiben, trinken, verlieren.)

- a) Die kleine Heike ..... gestern mit ihrer Schwester nach Spanien .....
- b) Am Wochenende ..... wir unsere Freunde in Berlin .....
- c) Der Tischler ..... letzten Monat insgesamt 166 Stunden .....
- d) Unsere Fussballmannschaft ..... schon wieder ihr Spiel .....
- e) Mein Chef ..... mich heute Morgen schon um 5:30 Uhr .....
- f) In Deutschland ..... wir fast jeden Tag Brötchen .....
- g) Unser Markus ..... der Maria einen Liebesbrief .....
- h) Auf der Party ..... die Gäste 15 Fässer Bier .....
- i) Um wie viel Uhr ..... du gestern eigentlich nach Hause .....
- j) Wer ..... dir gestern zu Hause .....

2.) *Possessivpronomen im Dativ*

Setze das richtige Possessivpronomen ein.

- a) Julia macht mit ..... Freund ein Picknick.
- b) Ich helfe ..... Mutter.
- c) Habt ihr die Bücher von ..... Lehrer bekommen?
- d) Sie schenken ..... Freunden etwas zur Hochzeit.
- e) Herr Müller schickt ..... Kollegen eine E-Mail.
- f) Wir kaufen .....Kindern einen Luftballon.
- g) Hast du bei ..... Tante angerufen?
- h) Karla trifft sich mit ..... Freundin.
- i) Hat Thomas ..... Schwester geholfen?
- j) Trefft ihr euch mit ..... Geschwistern?

3.) *Verben mit Präpositionen*

Setze die Verben in der richtigen Form und die passenden Präpositionen ein!

- a) Karla ..... sich ..... Den Ausflug. (freuen)
- b) Ich habe mich ..... die Konzertkarten ..... (kümmern)
- c) Wir können uns noch gut ..... unsere Schulzeit ..... (erinnern)
- d) Sehr gut, ihr habt .....die Servietten ..... (denken)
- e) Haben Sie ..... dem Chef ..... ? (sprechen)
- f) Thomas will sich ..... die Prüfung ..... (vorbereiten)
- g) Maja und Theo ..... immer ..... Politik. (diskutieren)
- h) Herr Müller ..... den Bus. (warten)
- i) Du ..... dich ..... Kunst? (interessieren)
- j) Ich ..... mich gern ..... das Wetter. (unterhalten)

4.) Was bedeutet das Wort?

Kreuze die richtige Antwort an!

A) das Taschengeld a) torba b) novac c) džeparac	F) die Erfahrung a) iskustvo b) poznanstvo c) uspjeh
B) der Unterricht a) nastava b) godišnji odmor c) olovka	G) die Nahrung a) voće b) povrće c) hrana
C) der Schüler a) učenica b) učenik c) učenici	H) die Straßenbahn a) željeznica b) promet c) tramvaj
D) der Job a) knjiga b) posao c) odmor	I) die Wirtschaft a) zgrada b) gospodarstvo c) ulica
E) das Wörterbuch a) rječnik b) lektira c) knjiga	J) das Zuhause a) pločnik b) dom c) bolnica

Slika 1: Inicijalni test iz njemačkog jezika

Kao što je vidljivo iz slike 1, inicijalni test sastojao se od četiri zadatka. Prva tri zadatka odnosila su se na gramatičku kompetenciju njemačkog jezika, dok je u posljednjem, četvrtom zadatku bio zastupljen vokabular, odnosno taj dio se odnosio na usvojenost leksičkih jedinica. U prvom zadatku učenici su trebali uvrstiti određene glagole koji su zadani u zagradi u prošlo glagolsko vrijeme, odnosno u složeni glagolski oblik perfekt. Iz druge tablice vidljivo je da su učenici trebali pokazati znanje o posvojnim zamjenicama u dativu, odnosno ovaj dio zadatka je osmišljen kako bi se njime ponovila i utvrdila deklinacija posvojnih zamjenica. Treći zadatak osmišljen je kao provjera rekcije glagola, odnosno sposobnosti glagola, imenice i pridjeva da određuju padež riječi u rečenici koja ovisi o njima. U četvrtom zadatku korištene su riječi vezane uz poznate teme kao što su primjerice škola, nastava, posao i slično. Cilj ovog zadatka je bio da se učenici prisjete osnovnog značenja kratkih, jasnih i jednostavnih poruka te javnih obavijesti. U zadnjem zadatku testiran je usvojeni vokabular.

Potrebno je napomenuti da je u inicijalnom testu bio zastupljen temeljni stupanj znanja jezika (razina A2) koji su učenici trebali donijeti sa sobom iz osnovne škole.

Za potrebe istraživanja osigurana su dva školska sata. Prvi sat odnosio se na kratki uvodni dio (pet minuta) i samo pisanje ispita (četrdeset minuta), a drugi sat posvećen je analizi ispita (45 minuta). Po završetku ispita, na drugom satu, s učenicima su se analizirali rezultati ispita te im je objašnjeno kako se testovi ocjenjuju.

3. REZULTATI ANALIZE

U ovome testu učenik je mogao ostvariti maksimalno 40 bodova. U tablici 1 navedeni su kriteriji za ocjenjivanje (uz moguća manja odstupanja – ovisno o procjeni učitelja/profesora).

Tablica 1: Kriteriji za ocjenjivanje pisane provjere inicijalnog testa

OCJENA	BODOVI
odličan (5)	90% - 100%
vrlo dobar (4)	80% - 89%
dobar (3)	60% - 79%
dovoljan (2)	50% - 59%
nedovoljan (1)	0% - 49%

U tablici 2 prikazan je ukupan postotak uspješnosti u svim razrednim odjelima.

Tablica 2: Postotak uspješnosti ocjena u svim razrednim odjelima

Postotak	Bodovi	Ocjena	Broj	Postotak učenika
90% - 100%	36 - 40 bodova	5	0 učenika	0%
80% - 89%	32 - 35,6 bodova	4	1 učenika	3,33%
60% - 79%	24 - 31,6 bodova	3	2 učenika	6,66%
50% - 59%	20 - 23,6 bodova	2	8 učenika	26,66%
0% - 49%	0 - 19 bodova	1	19 učenika	63,33%

Iz tablice 2 vidljivo je da je tek jedanaest učenika riješilo test s pozitivnom ocjenom.

U tablici 3 predstavljen je tabelarni prikaz rezultata inicijalnog testa iz njemačkog jezika.

Tablica 3: Ostvareni rezultati u pojedinom zadatku

Broj zadataka	Prosječan iznos ostvarenih bodova u određenom zadatku	Maksimalni broj bodova u određenom zadatku	Postotak uspješnosti rješavanja određenog zadatka
1.	5,1	10	51,6%
2.	3,6	10	36%
3.	2,8	10	28%
4.	6,3	10	63%

Iz tablice 3 proizlazi da su drugi i treći zadatak učenici riješili najlošije, što upućuje na zaključak da učenici imaju znatno lošiju gramatičku kompetenciju koja je nužan preduvjet razvoja govorne kompetencije. Nedovoljna motiviranost za učenje njemačkog jezika problem je koji zahtijeva osobitu pozornost. Negativni stavovi zabilježeni su u brojnim istraživanjima koja su proučavala stavove učenika prema gramatici. Bagarić Medve i Berkec (2017) smatraju da se ne pridaje dovoljna važnost gramatičkoj kompetenciji u komunikacijski orijentiranim programima školskog učenja njemačkog jezika.

Kao što je vidljivo iz prikazanih rezultata, razina znanja učenika ne zadovoljava osnovne kriterije koji su predviđeni za prvi razred srednje škole. Iako su mnogi učenici iz osnovne škole došli u prvi razred srednje škole s odličnim uspjehom, inicijalni je test pokazao sasvim drugačije stanje. To također nameće i pitanje kriterija za ocjenjivanje koje imaju predmetni nastavnici.

4. ZAKLJUČAK

U ovome istraživanju sudjelovalo je ukupno trideset učenika prvih razreda srednje strukovne škole. Posljednjih godina u većini škola u Republici Hrvatskoj većina učenika izabire engleski kao prvi, a njemački kao drugi jezik. U prvome planu je izražena tendencija učenja engleskog jezika kao posljedica činjenice da je engleski jezik sveprisutan i postao je *lingua franca*. Stoga je potrebno poraditi na negativnim stavovima učenika prema njemačkom jeziku

koji su posljedica loše motivacije koja se može povezati sa statusom jezika te stupnjem izloženosti jeziku u izvanškolskim aktivnostima. Analizom podataka utvrđeno je da većina učenika nema odgovarajuću gramatičku kompetenciju koja je predviđena nastavnim planom i programom. To navodi na zaključak da će zasigurno postojati ozbiljnije poteškoće u daljnjem nastavku školovanja. Takav zaključak nameće pitanje kvalitete nastave u osnovnim školama, ali se u obzir mogu uzeti i neki drugi potencijalni razlozi koji utječu na loše rezultate inicijalnog testa iz njemačkog jezika. Moguće je da razlozi leže u neadekvatnim i zastarjelim nastavnim materijalima, načinu podučavanja, nedovoljnoj informiranosti, nezainteresiranosti i nedovoljnoj inovativnosti te poduzetnosti samih nastavnika. Također, važno je kod učenika osvijestiti nužnost poznavanja stranih jezika koje će im pomoći u raznim djelatnostima i zanimanjima na tržištu rada. Potrebno je osvijestiti važnost učenja njemačkog jezika te značajno doprinijeti unapređenju kvalitete znanja samog jezika, jačanju jezičnih kompetencija usmjerenih prema aktivnom korištenju njemačkog jezika.

Inicijalni testovi bi u budućnosti trebali zauzeti važno mjesto u školovanju naših učenika. Bilo bi korisno da se inicijalni ispiti provedu na samom početku nove školske godine u obliku upitnika koji bi bili objavljeni na internetskim stranicama škole u obliku *e-learninga*. Navedene upitnike učenici bi trebali riješiti neposredno prije samog upisivanja u srednju školu. Takvi postupci bi pridonijeli većoj motivaciji za učenje i stvaranju pozitivnih stavova prema jeziku.

5. LITERATURA

- Armand, F. (2001). Effects of the interaction of prior knowledge and text structure on responses to different question types. *European Journal of Psychology of Education* 16 (1) 67-86.
- Bagarić, V. (2007). Razina komunikacijske kompetencije učenika engleskoga i njemačkoga jezika u pisanju i govorenju. *Metodika* 14 (8), 221-257.
- Bagarić, Medve V., i Berkec, S. (2017). Komunikacijska jezična kompetencija studenata na početku studija njemačkog jezika i književnosti. *Strani jezici*, 45, 4-22.
- Blake, Yancey K., Robertson, L. i Taczak, K. (2014). Writing across Contexts: Transfer, Composition, and Sites of Writing. *University Press of Colorado, Urban Institute* 215, 103-128.
- Carel, P.L., Wise, T.E. (1998). The relationship between prior knowledge and topic interest in second language reading. *Studies in Second Language Acquisition* 20 (3) 285-309.
- Fincher-Kiefer, R., Post, A.T., Greene, T.R. i Voss, J.F. (1988). On the role of prior knowledge and task demands in the processing of text. *Journal of Memory and Language* 27(4), 416-428.
- Hohense, C. (2016). Teachers' Awareness of the Relationship Between Prior Knowledge and New Learning. *Journal for Research in Mathematics Education* 47(1), 17-27.
- Jensen, C. i Hansen, C. (1995). The effect of prior knowledge on EAP listening-test performance. *Sage journals* 12 (1) 99-119.
- Leopold, K. (1986). Maintaining Student Numbers and Academic Standards in a Small Department. *Higher Education Research and Development* 5(1), 3-14.
- Pon, L. i Kegvić, A. (2015). Zur Germanistikkompetenz kroatischer DaF-lernender nach Abschluss der Mittelschule. *Zagreber Germanistischer Beiträge* 24, 277-294.

Initial Test as an Indicator of Students' Language Knowledge

The research was conducted on the sample of eleven students who have just been enrolled in the first grade of the secondary vocational school. The purpose and the main intention of the test was to test the knowledge of the German language in the population who completed their elementary school education. The obtained level of the lexical and grammatical competence after elementary education was the main goal of the research. The analysis of the test results led to the conclusion that the students came from elementary school with surprisingly poor knowledge of the language, especially when it comes to grammar. It is interesting to observe that even though many elementary school students came to the high school with excellent grades, the initial test results showed a completely different situation. It can be presumed that the observed deficiencies might cause further difficulties in learning the German language in high school, and consequently, a poorer motivation due to insufficient grammatical and lexical competence.

Keywords: initial test, previous knowledge, motivation, teaching

BERNISA PURIŠ

Filozofski fakultet u Sarajevu

izvorni naučni rad

Citati kao intertekstualni stilemi u putopisima Alije Isakovića

Frekventnost te heterogenost relacija s tekstovima različitih žanrova bitno obilježavaju putopisni stil Alije Isakovića. Cilj je ovoga rada istražiti načine na koje Isaković iskorištava intertekstualni potencijal u kreiranju vlastitog putopisnog stila. Zadaci koji se pritom u istraživanju postavljaju jesu pokazati iz kojih žanrova, odnosno tekstnih vrsta putopisac najčešće preuzima intertekstualne predloške, čemu oni njemu pri oblikovanju putopisnog teksta i njegovih sadržaja služe te kako bivaju značenjski i stilistički reaktivirani u autorovu putopisu kao u novom tekstnom okruženju. Obim i granice istraživanja predstavlja analiza citatnih predložaka kao reprezentativnih sastavnica intertekstualne razine putopisnog stila Alije Isakovića. Istraživanje se odvija u okvirima teorije govornih žanrova Mihaila Bahtina, koja se dopunjuje definicijskim osnovama teorije citatnosti Dubravke Oraić-Tolić. Korpus istraživanja predstavlja antologijski izbor Isakovićevih putopisa.

Ključne riječi: Alija Isaković, putopisni stil, intertekstualni stilemi, citati, aluzije, reminiscencije

1. Pragmatičko je ishodište i žanrovski uvjet putopisnih tekstova – čin stvarnog putovanja. Putopisac kao putujući subjek, kao protagonist putovanja svjedoči o činu vlastite percepcije objektivne stvarnosti, ali njegov putopisni tekst sadrži i značenjske te stilističke slojeve koji upućuju na transformaciju viđenih stvari, na transformaciju uvjetovanu autorovim

subjektivnim načelima duha, iskustva i osjećanja. U oba slučaja, kako u objektivnom prikazu realiteta svijeta tako i u prikazu viđenih stvari i pojava kroz prizmu vlastitog, subjektivnog doživljaja važnu ulogu imaju veze s tekstovima drugih žanrova koji dopunjuju obje ravni putopisnog teksta čineći tako putopisni stil heterogenim. Različite vrste tekstova u uvjetima putopisnog tekstnog okruženja mogu zadržati svoju tipičnu žanrovsku informativnost i/ili ekspresiju, ali se mogu značenjski i stilistički reaktivirati ovisno o autorovoj govornoj intenciji. To bi značilo da, prema riječima M. Bahtina (1980: 132), „između tuđeg govora i konteksta-prenosioca vladaju složeni i napeti dinamički odnosi“ stoga, smatra Bahtin, „istinski predmet istraživanja treba da bude upravo uzajamni dinamički odnos tih dviju veličina – prenošenog („tuđeg“) i prenosećeg („autorskog“) govora“.¹ Budući da je Bahtin razradio i onaj tip dijaloških veza analognih pojmu citatnosti (usp. Oraić-Tolić 1990: 11), njegova teorija govornih žanrova² predstavlja teorijski okvir u tumačenju intertekstualnih relacija u ovome radu, pri čemu se ona ovdje dopunjuje terminološkim i klasifikacijskim distinkcijama koje u svojoj teoriji citatnosti uspostavlja Dubravka Oraić-Tolić.

Frekventnost te heterogenost relacija s tekstovima različitih žanrova vidno obilježavaju putopisni stil Alije Isakovića. Zadatak je ovog istraživanja pokazati s kojim tekstovima prema vrsti podteksta³ Isakovićeви putopisi uspostavljaju

---

1 Bahtin (1980a: 134–135) razlikuje dva osnovna pravca ove dinamike. Prvi pravac naziva linearnim stilom: „Osnovna tendencija tog stila je izgrađivanje odsečnih spoljašnjih kontura tuđeg govora, uz slabljenje njegove unutrašnje individuacije. Uz punu stilističku istovrsnost celog konteksta (autor i svi njegovi junaci govore istim jezikom), tuđi govor gramatički i kompoziciono dostiže maksimalnu zatvorenost i skulpturnu kompaktnost.“ Drugi pravac dinamike direktno je suprotan prvome. Ovaj stil prenošenja tuđeg govora Bahtin naziva slikarskim: „Njegova je tendencija da izbriše oštre spoljašnje konture tuđeg govora. Pri tome je sam govor u znatno većem stepenu individualizovan. (...) Ne percipira se samo njegov predmetni smisao i tvrdnja koja se u njemu sadrži, već i sva jezička obeležja njegovog verbalnog ovaploćenja.“

2 M. Bahtin (1980b: 235) govorne žanrove dijeli na sekundarne i primarne. Prema njegovom shvatanju „sekundarni (složeni) govorni žanrovi – romani, drame, razna naučna istraživanja, veliki publicistički žanrovi i sl. – nastaju u uslovima složenijeg i relativno visoko razvijenog i organizovanog kulturnog opštenja (prvenstveno pismenog): umetničkog, naučnog, društveno-političkog i sl. U procesu svog formiranja oni upijaju u sebe i prerađuju razne primarne (jednostavne) žanrove“.

3 Prema vrsti podteksta Oraić-Tolić (1990: 22–23) razlikuje interliterarne, autocitate, metacitate, intermedijalne citate i izvanestetske citate; izvanestetske dijeli na interverbalne, interlingvalne citate i citate života / faktocitate. Nas će u ovom radu zanimati interverbalni i interlingvalni citati. Pod prvim Oraić-Tolić podrazumijeva citate koji u književnomjetnički tekst ulaze iz neknjiževnih tekstova, kao što su znanstveni i dokumentarni tekstovi, novinski članci, reklamni slogani, klasične mudre izreke i sl., a pod drugim – interlingvalnim – podrazumijeva unošenje stranog ili drevnog jezičkog koda u tekst pisan na prirodnom jeziku dane književnosti.

intertekstualne relacije⁴, tj. iz kojih tekstova autor preuzima predloške, kako oni, s obzirom na njihovu semantičku funkciju, bivaju reaktivirani u aktuelnom tekstnom okruženju te kakvo je stilističko posredovanje ostvareno intertekstualnim vezama koje autor primjenjuje u svojim putopisima. Budući da nam obim i granice ove vrste rada ne dopuštaju iscrpnu analizu svih intertekstualnih relacija koje nalazimo u Isakovićevim putopisima, pažnju ćemo usmjeriti na interverbalne, interlingvalne i interliterarne citate, a među njima na one koji su nam se učinili najreprezentativnijim.

U radu se polazi od pretpostavke da odabrani intertekstualni predlošci u putopisnom stilu Alije Isakovića imaju značajnu semantičku funkciju u geniriranju objektivno te subjektivno konceptualiziranih putopisnih sadržaja. U prvom slučaju podtekst u putopisnom tekstu ostvaruje referencijalnu funkciju, što znači da zadržava značenje prototeksta iz kojeg je preuzet, a u drugom autoreferencijalnu, koja je usmjerena na resemantizaciju prototeksta u pravcu njegova figuriranja u putopisu kao tekstu primaocu. Sljedstveno tome u radu se najprije istražuju referencijalni a potom autoreferencijalni citati⁵, pri čemu se ukazuje na njihovu učestalost i raznovrsnost kao obilježju Isakovićeva putopisnog stila.

2. Kao intertekstualni predlošci koji doprinose objektivnom i argumentativnom prenošenju i potkrepljenju putopisnih sadržaja u Isakovićevim putopisima posebno su česti izvanestetski citati interverbalnog i interlingvalnog tipa. Ova vrsta citata poslužit će putopiscu za tematizaciju referencije, za izrazitije predočavanje svijeta putopisnog diskursa.

2.1. Isaković se često oslanja na citate iz dnevnčkih, žurnalističkih i raznih drugih neknjiževnih tekstova. Štaviše, njegovi su putopisni tekstovi nerijetko „premreženi“ interverbalnim citatima. Postupak interverbalne citatnosti posebno je vidljiv u sljedećem putopisnom pasažu, u kojem Isaković sadržaje koji upućuju na smrt Lava Nikolajeviča Tolstoja prenosi kumulacijom citata

---

4 Prema teoriji citatnosti Oraić–Tolić razlikuju se četiri osnovna tipa intertekstualnih relacija: aluzija, stilizacija, reminiscencije i citat/citatnost – prve tri oblici su implicitne, a citati eksplicitne intertekstualnosti (1990: 13–14).

5 Sukladno definiciji D. Oraić–Tolić (1990: 30) citati po svojoj funkciji mogu biti referencijalni i autoreferencijalni. „Referencijalni su citati orijentirani na podtekst, a autoreferencijalni na tekst. Prvi upućuju na smisao prototeksta iz kojeg su uzeti, drugi na smisao teksta u koji su uključeni.“

iz dnevnika, telegrama i novina. Kumulirani citati zadržavaju značenje prototeksta, odnosno svoju informativnost, no u međusobnom dodiru i izmjeni citirani se predložci stilistički reaktiviraju uspostavljajući međusobno cikličan gradacijski suodnos kojim se tema intenzivira do njenog emfatičkog isticanja:

12. jula bilježi. "Sinoć mi je bilo mučno od razgovora sa Sofijom Andrejevnom. Kad bi ona znala i shvatila kako mi ona jedina truje posljednje časove, dane, mjesece života. A niti umijem da kažem, niti se nadam bilo kakvom uticaju bilo kakvih riječi na nju." Jedan od prvih telegrama glasio je: Lava Nikolajeviča vidjeli kako ide na jug. Dok je ležao u željezničkoj postaji Astapovo, mašinovođe su se trudile da ga što manje uznemiravaju sirenama lokomotiva. Za njim u Astapovo dojurili su policijski doušnici iz podozrenja i Sofija Andrejevna iz hysterije. Tolstoj odbija susrete. Umire od upale pluća u stanu upravnika željezničke postaje. Rekao je: Vot i kanjec. I njičevo! Tajmsov telegram obletio je kuglu zemaljsku. „U šest sati i 05 minuta Rusija je izgubila svoga najvećeg sina, a svijet svoga prvog građanina.“ Još vidim sliku: gologlavi muškarci u debelim zimskim kaputima unose težak sanduk u vagon na kojem piše BAGAŽ. Jedan je muškarac u šubari. Velika šubara i malena glava. „Tolstoj bježi od kuće i bježi baš u pravo vrijeme da nađe onu divnu i uzornu smrt koja njegovom životu daje savršenu formu i svetost“, bilježi Zweig. Dnevnik 11. augusta 1908. zapisuje „da se nikako ne vrše obredi pri zakopavanju moga tijela u zemlju. Drveni sanduk, i ko hoće da ga odnese ili odveze u Zakaz iznad jaruge, na mjesto zelenog prutića“, simbola bratstva i ljudske sreće. (U Tolstoja, doma, AI – IL, P, 424)

Kako se to vidi iz navedenog putopisnog odlomka, svi su citirani predložci svojim sadržajem usmjereni na prenošenje iste informacije, smrt L. N. Tolstoja. Citiranim se predloščima, zapravo, osnovna tema putopisnog pasaža podvrgava poliperspektivnoj obradi – svaki naredni citat razvija i širi osnovnu informaciju nijansirajući je vlastitim žanrovskim uvidom i ekspresijom. Citati su međusobno kružno organizirani tako da se cjelokupni putopisni pasaž konstruktivno ostvaruje kao figura ciklos – pasaž započinje

i završava dnevničkim bilješkama Lava Nikolajeviča Tolstoja koje uokviruju telegramska saopćenja o Tolstojevoj smrti. Ciklos je ovdje, zapravo, konstrukt za uzlazno-silaznu gradaciju značenjskih sadržaja citiranih predložaka, i njihovu ritmizaciju. Semantički ,iktus' i ,lomljenje' gradaciono uskupljenih dnevničkih i telegramskih citata odvija se u središtu teksta, na mjestu navođenja Tolstojevih riječi: *Vot i kanjec. I njičevo!*, čime uzlazno-silazni gradacijski niz citata ostvaruje svoj značenjski rezime uz njegovo emfatično isticanje.

Interverbalna heterogenost Isakovićevidih putopisnih tekstova vidljiva je, također, u uspostavljanju kontakta s različitim tekstovima *dokumentarnog* karaktera ili tekstovima iz različitih *naučnih rasprava*. Citiranjem tih tekstova putopisac potkrepljuje, najčešće, povijesni diskurs o prostoru koji u putopisu prikazuje, te tako, na temelju objektivnog znanja, ,promatra' povijesni okoliš:

„Hasan-aga Arapović posjedovao je Zadvarje Grabovac, Zagvozd i Župu. Više je godina bio dizdarom tvrđave u Zadvorju, pa ga je na tom položaju zatekao Kandijski rat koji je trajao od 1645. do 1669. Beg Pintorović, brat Hasanaginičin, boravio je u kliškoj tvrđavi kao nekakav vojni starješina pred njen pad u mletačke ruke 1648. U toku turskog vladanja Imotskim, u njemu je neprekidno djelovao turski sud, pa je onda i kadija ličnost koja je doista postojala, ali nema podataka tko bi to bio. A, vjerujem, ne treba sumnjati u postojanje Hasanaginičino i njene djece“, podsjeća M. Šimundić. (Hasanaginici u pohode, FR, ABP, 214)

U funkciji tematiziranja svakodnevice nerijetko nastupaju citirane *parole* i/ili *reklamne poruke*. Uloga je takvih citata oživljavanje putopisne stvarnosti, autentično slikanje svakodnevnog života ljudi određenoga podneblja, njihovog karaktera, temperamenta i njihovih potreba:

Naime, kad sam se vraćao autobusom u Englesku kraj puta sam ugledao restoran, s desne strane, i simpatičnu parolu: Putniče, ovo je posljedni restoran u Škotskoj! Stali smo. (Evropski coctail, FR, A, 223)

2.2. Kao naročito ekspresivna jezička sredstva u vjerodostojnom prikazu ljudi određenoga kraja nastupaju *interlingvalni citati*. Parole i poruke na izvornome jeziku ekspresivno aktualiziraju i čitaocu neposredno primiču putopisnu stvarnost:

Gdje je taj Rim! Još su te godine na zidovima stajale crne parole ASSE ROMA – BERLINO, a na rimskim ulicama sitne poruke IL PANE PER POVERINO. CHE DARE IL POVERINO, DARE, AL DIO! Ja sam samo trčao izbezumljen ovim izlizanim pločicama i tražio čuda u nebu i zemlji. Lipe su mirisale u ulici Spallanzani, ne – mirisale su u ulici Policlinico, tamo do „zida sreće“, pokraj uličnih pisoara i pokraj spomenika koji su me srdačno pozdravljali i nudili vodu i tuđe osmijehe GRAZIE, TU SAI PERCHE, Franca Risi, donna... (Evropski cocktail, FR, A, 224)

U navedenom odlomku citirane parole i poruke nastupaju ne samo kao ekspresivni i autentični prenosnici sadržaja vezanih za svakodnevicu prostora, duh vremena i društvene prilike, nego poprimaju i prozopopeična⁶ ekspresivna svojstva (npr. *ulični pisoari i spomenici koji su me srdačno pozdravljali... grazie, tu sai perche*), upotpunjujući tako objektivni prikaz stvarnosti putopišćevom imaginacijom.

3. Poetsko-psihološka i misaona nadogradnja osnovne putopisne teme posebno se često ostvaruje **interliterarnom citatnošću**. Uvođenje elemenata iz književnosti predstavlja jednu od značajnih vrsta putopisnih intertekstualnih veza te važan spoj faktografskog i poetsko-psihološkog nijansiranja putopisnog diskursa. Takvim se intertekstualnim vezama oplemenjuje referencija, fakticitet i putovanje kao temeljni zahtjevi putopisnog diskursa.

3.1. Intertekstualna veza s književnošću najvidljivija je u upotrebi *epigrafa*. Kao makrostilem smješten u jaku poziciju teksta, epigraf-citat svojom poetskom i misaonom jezgrovitosti sažima i pojačava putopisnu hipertemu ili nagovještava putopisnu subtemu:

Kakva tvrđava!

---

⁶ Prozopopeja – figura misli, davanje riječi odsutnim i iščezlim osobama, nevidljivim i nadnaravnim bićima, životinjama, predmetima, konceptima; zadnji stupanj personifikacije (Bagić 2012: 268).

Svaka njena kula je pobunjenik spreman za borbu. Ili je to aždaha koja je legla i prostrla se. Oni koji vide kako ispred tvrđave žubori Neretva, kažu da je njen dio sličan Bagdadu. Bulbuli Mostarac, 1700. god. (U Počitelju, ljetos, FR, A, 175)

Svojim književnoumjetničkim porijeklom epigrafi uvode čitaoca u pretežno lirsko-meditativno intoniran putopisni sadržaj:

Ovdje sve stvari dolaze umiljavajući se tvome govoru i laskajući ti: jer one bi htjele jahati na tvojim leđima. F. Nietzsche (Miris sjećanja, FR, A, 197)

Meditativni ili refleksivni ton sadržaja o činu putovanja biva nagoviješten i poslovičnim epigrafom:

*Najdalje stigne ko ne zna kamo ide (Švedska poslovice)
(Evropski cocktail, FR, A, 219)*

3.2. U susretu s krajolikom i/ili drugom kulturom putopisci često citiraju stihove domaćih i svjetskih pjesnika. Takvi se citati obično uvode prezentom glagola *govoriti* ili *ponavljati* (*govorim/ponavljam stihove/riječi*)⁷. Međutim, putopisni stil Alije Isakovića u tom pravcu karakterizira uvođenje stihova glagolima čulne percepcije, npr. *čuti*, *slušati*, *gledati*, *vidjeti*, s metonimijskim transferom (čujem) *Sirriju*, *gledam (Sirriju)*, (*vidim*) *Sirriju*, (*slušam*) *Goethea*. Na taj način, kombinacija citatnosti i konkretnosti prizora osporava uobičajenu predstavu stvarnosti (Gvozden 2011: 277) jer se citirani stihovi

---

7 Tako, naprimjer, u putopisima Zuke Džumhura ili Maka Dizdara nalazimo navedene glagole (*govorim*, *ponavljam*) kao riječi navode:

Čitavog dana sebi ponavljam stihove starog dobrog pjesnika Sadija:

O ti, koji si ravnodušan prema bijedi drugoga,
nisi dostojan imena čovjeka.

(Zuko Džumhur, „Na persijskom bitpazaru“, FR, A, 135)

Idem i nehotice ponavljam turobne stihove Berta Brehta:

I mržnja protiv niskosti iskrivljuje crte lica.

I bijes protiv nepravde promuklim čini glas.(...)

(Mak Dizdar, „Berlin“, AI, H, 317)

javljaju kao ekspresivni (eufonični) rezime, tj. kao akustički otisak auditivnog (*baš tu gdje zuji pčela... čujem Sirriju*), vizualnog (*gdje stidljivo dozrijevaju jabuke*) ili olfaktivnog (*gdje... sjenke najavljuju... miris odžaka*) utiska što ga na putopisca kao opažača ostavlja krajolik u kojem se našao. Isakovićev susret s krajolikom posredstvom stihova pokazuje sljedeći primjer:

Dođoh među stare kuće i stare hrastove. Baš tu gdje zuji pčela, gdje stidljivo dozrijevaju jabuke, tu gdje kokoši čeprkaju svoju prhku smisao, gdje mehke, izdužene sjenke najavljuju jesen i miris odžaka, tu ponovo čujem Sirriju. Ne samo da ga čujem, gledam ga u blagoj kretnji i rezignaciji:

Ono što u tebi kaže „ti“, nije li očevitno samo riječ?!

Ako gospodar riječi tebi oduzme svoju riječ – šta će ostati?!

Kad se riječ izgubi, budi uvjeren da će se izgubiti u obliku.

Veliki Poslanik je SRCE nazvao Božijom kućom.

I u tome je ponos svijeta otkrio mnoge tajne.

(...) *Vidim Sirriju na čistom zelenom proplanku u društvu golemih, debelokorih hrastova.*

(U pohode Sirriji, FR, A, 178)

U sličnom ključu posmatrano, zanimljiv je i intertekstualni susret s Goetheovim *Pismima iz Italije*. Konkretnost događaja nepogode na putovanju i vlastitog doživljaja povodom toga Isaković opisuje na principu sličnosti, prizivajući Goetheov glas iz njegovog putopisnog teksta:

Okrećem lice povampirenom (a) mrtvom moru i slušam Goethea kako se smireno jada u Pismima iz Italije: „U tom mi se položaju cijelo naše putovanje po Siciliji nikako nije ukazivalo u povoljnoj svjetlosti. I zapravo nismo vidjeli ništa drugo do same uzaludne napore ljudskog roda da se održi u borbi sa nasiljem prirode, sa podmuklom zloradošću vremena i sa bijesom svojih vlastitih razdora i neprijateljstava.“ Naš brod lomi hrptenjaču na hrptu vala i valja se između dvije podjednake neizvjesnosti.
(Horizontiranje svijesti, FR, A, 190)

Uspostavljanjem analogije između vlastitog iskustva na putovanju i sličnog iskustva predstavljenog u Goetheovom putopisu Isaković, zapravo,

uspostavlja *metatekstualnu reminiscenciju* na drugi putopisni tekst. Drugim riječima, citirani predložak može se interpretirati kao žanrovski citat, odnosno kao citat s autotematizacijskom funkcijom jer tematizira sam čin putovanja (ovdje putovanje priziva putovanje), kao tematsku okosnicu putopisnog žanra.

3.3. Specifičnost se Isakovićeve interliterarnog stila ogleda i u primjeni *rekonstruktivne intertekstualnosti* – putopisac „pamti onu informaciju koju je zapamtio stariji pisac“ (Smirnov 1988: 228). Navedeni intertekstualni postupak putopiscu će poslužiti u razvijanju putopisne *efikcije*⁸. Tako, sljedeću efikciju, kojom portretira Lava Nikolajeviča Tolstoja, putopisac razvija citirajući *sjećanje* Maksima Gorkog; na isti će način, naprimjer, „pustiti“ ljetopisca Mula Mustafu Bašeskiju da svjedoči o liku pjesnika Mejlije:

„U Jasnoj Poljani izgledao mi je kao čovjek kome je sve poznato, koji više nema šta da učini. Čovjek koji je riješio sva pitanja“, sjeća se Gorki. Vidi ga. “Ruke su mu neobične: ružne, čvorovite zbog vena, ipak pune osobite izrazitosti i stvaralačke snage. Takve je ruke vjerojatno imao Leonardo da Vinci. Takvim rukama moguće je sve raditi. Ponekad, u razgovoru, miče prstima, postepeno ih steže u pesnicu, a onda je odjednom otvori i u isti mah rekne dobru, značajnu riječ. Nalik je na boga.“ Vjerujem Gorkom. (U Tolstoja, doma, AI – IL, P, 424)

Mudri Mula Mustafa Bašeskija, ljetopisac sarajevski, pamti ga ovakvog. „Kosati derviš u ćulahu, od ugledne porodice, učen i obrazovan, odličan pjesnik, tako da mu ravnog nije bilo u svoj Bosni. I on je bio mještani. Bješe neženja i bijele brade, pametan, bistra pamćenja, odgojen i učen.“ (U pohode Mejliji, FR, A, 218)

3.4. Citirajući druge pisace i/ili putopisce Isaković naglašava svoj pozitivno obilježen stav prema povijesnim značajkama druge kulture, svoj negativno markiran stav prema turistima ili pak rezimira vlastite utiske, obično oduševljenje, povodom estetskih kvaliteta krajolika. Citirani interliterarni

⁸ Efikcija – figura diskurza (podvrsta hipotipoze); detaljno prikazivanje ljudskog izgleda (Bačić 2012: 84).

predložak sintaksički se usklađuje s tekstom u koji se uključuje, odnosno s glasom putopisca, pri čemu, tako, s njim čini cjelinu čiju linijsku progresiju pojačava i naglašava ostvarujući se kao hiperbolični završetak:

Možda iskoračiti ovdje, u Barcelonu, stopama Kolumbovog povratka, pored njegove usidrene karavele ,‘Santa Maria‘, u sjenku njegovog spomenika koji dominira ovim zalivom, ovim gradom i ovom zemljom gdje je sve „bilo ogromno u ovome narodu koji je gledao uvek u veliko, i koji je u više mahova živeo gigantskim životom“ (J. Dučić). (Evropski cocktail, FR, A, 221)

Venecija s tromim oboljelim golubovima koji nevoljko upotpunjavaju sliku turističkog taloga, uglavnom – taj jalov, mator svijet, napudran i namirisani kao da će na zakasnjelu svadbu, drhtavi đuturumi koji više gledaju preda se, u strahu od spoticanja i više bahuljaju, kratkovidno nego što promatraju svijet koji će uskoro napustiti; sva ta bijela, namrežgana, smežurana, grozdasta i bubrežasta šljaka jedne apsurdne civilizacije koja u čarter-čoporima kruži svijetom kao oblak komaraca, „bahate veselosti, bučna i beživotna, istovremeno“ (Somerset Maugham). (Evropski cocktail, FR, A, 220)

*Ovo je Jasna Poljana. Sve je tako uvjerljivo i nevjerovatno, istovremeno. Bolje reći, naizmjenično. Čovjeku dođe da klone na prvu klupu, da obuzda ushićenje. Nada Marinković lijepo reče: **suviše uzbudljivo da bi bilo korisno**. Čovjek je zaista fina naizmjenična struja strasti. (U Tolstoja, doma, AI – IL, P, 424)*

3.5. Pored eksplicitnih citatnih postupaka – heterogenosti intertekstualnog stila u putopisima A. Isakovića doprinose i *literarne aluzije*. Aluzija je „poseban način djelovanja citata, posuđivanja, reminiscencije ili snimke stilema koji intertekstualno popunjava značenje tekstovnog segmenta u koji je smješten“ (Juvan 1995: 518). Specifičnost aluzija sastoji se u tome da one „stvaraju efekat istodobne relevantnosti starog i novog teksta“ (Smirnov 1988: 224). Aluzije kao intertekstualne implikacije pobuđuju čitateljevo sjećanje na ono što je već čitao, one predstavljaju barem djelomice podudarnu literarnu kulturu te zajednički jezičkostilski i žanrovski kod koji čitatelj dijeli s piscem (usp. Juvan

1995: 514). Primjer je takve aluzije putopisna krilatica kojom Isaković priziva drugi putopisni tekst i njegovog autora kao svog prethodnika („Putovanje po Bosni 1842“ Ivana Frane Jukića)⁹. Riječ je, dakle, o uzajamnom dopunjavanju tekstova koji pripadaju jednom korpusu (Smirnov 1988: 212), stoga se i ovdje može govoriti o aluziji kao o metacitatu:

Kajem se što sam ikako prekoračio kućni prag – najvišu planinu (kako reče moj vrli zemljak), ali – kajanje je smiješno kao što je opiranje beznadno i ja doživljavam sebe jadno: istobočen i poboden u interval koji prevazilazi moje razmjere, moj smijeh i moj plač. (Horizontiranje svijesti, FR, A, 192)

3.6. Posebnu skupinu citatnih aluzija u Isakovićevim putopisima čine frazeologizirane aluzije koje se javljaju kao poveznice s antikom, biblijskom tradicijom te usmenoknjiževnom tradicijom. Najčešće se ostvaruju kao perifrastični izrazi s evokativnom i ekspresivnom stilističkom vrijednošću. Frazeologizirana aluzija ostvarena kao perifraza doprinosi naglašavanju detalja, živopisnom govoru, poetizaciji putopisnog diskursa, njegovom formalnom i sadržajnom širenju¹⁰:

Sve sam osluškivao da li magari njaču klasično dok vuku teške zelenopruge lubenice iz Heronejskog polja, da li pijetao tek prosto kukuriče ispod Partenona ili epski najvešću zoru ružoprstu (...). (Povjetarac s Atosa, FR, A, 194)

Otkrivam prvi put i odmah uvjerljivo: imam sveto dvojstvo u sebi – tijelo i dušu. Dušu. Duša se ne udaljava, postojana, čak grčevito prisutna, ali tijelo vrluda i ludira se u bezazlenom očajanju i hoće da me napusti, osjećam kako se dvije komplementarne sfere cijepaju grmljavinom i zašivaju munjom, čineći me i rastaćući me. (Horizontiranje svijesti, FR, A, 191)

Dva lijepa, sjajno crna zdrava mrava. Prosto su se topila pred mojim očima, kao zakleti plemenski ratnici. Ni jedan nije

⁹ „Kažu Bošnjaci da je putniku najveća planina kućni prag; a to je istina.“ (Ivan Frano Jukić, Putopisi i istorisko-etnografski radovi. Svjetlost, Sarajevo, 1953. Str. 54)

¹⁰ O učincima perifraze v. u Bagić 2012: 242.

pobijedio. Nisu uginuli, nisu umrli. (...) Samo su se sada usrdnije ticali, brže prepoznavali rodstvenike i kazivali svoju mravlju epiku o boju na sunčanoj terasi-planini, ljetni dan do podne.
(Trudovi dneva, FR, A, 185–186)

3.6. Putopisi Alije Isakovića sadrže značenjske i stilističke slojeve koji upućuju na transformaciju putopisnog fakticiteta, uvjetovanu putopišćevom imaginacijom. Na toj putopisnoj razini važnu ulogu imaju aluzije kao intertekstualni stilemi koji Isakovićev putopis dopunjuju i bogate – bahtinovski kazano – slikarskim stilom. Kao slika zasnovana na aluziji ilustrativna je dijatipoza¹¹ u putopisu Čudesa dneva – oblačno nebo nad Pelješcem prizor je koji u putopišćevoj svijesti pokreće niz maštovnih slika, obmana i priviđenja, čemu na semantičko-stilističkome planu teksta odgovaraju metaforična uobličjenja koja ‚prizivaju‘, aktualiziraju i resemantiziraju antički prototekst. Cjelokupni opis ostvaruje se kao autoreferencijalni (poetski, izrazito individualiziran) citat u koji su ugrađene scene iz grčke mitologije, slikarstva i kiparstva (Laokont i njegovi sinovi/ Laokontova smrt, Heraklo ubija nemejskog lava, Nika sa Samotrake):

U kavalkadi rumenkastih oblaka nad Pelješcem jezde helenska mitska prikazanja i znamenja, junaci, konjanici, borna kola, strijele i utvare. Na jugoistočnom rubu, negdje iznad Stona, brodi svečarska panatenejska povorka platinastobijelih oblačaka, a bliže – u pirateriji dva kumulusa, zmije dave Laokoona i njegove sinove. Mogu se razaznati njihove očajničke kretnje, trzaji glavom, mazni pokreti zmija i očev zaludan krik u prazno nebo. Može se razaznati, među tamnim oblacima oivičenim prijetećim rumenilom, kako Herakle davi nemejskog lava, kako je lav snažno poduhvaćen i kako mu je samrtni lavlji osmijeh bijel i lijep. I, sasvim prema nama, iznad povorke nagih konjanika s Partenona, krilata boginja Nike sa Samotrake slijeće na pramac broda – oblaka. Nevidljiv vjetar s lica mrsi njenu kosu i širi njena ogromna krila, a boginja Nike, visoka, graciozna i zamamna, lebdi opijena samoljubljem. (FR, A, 181)

---

11 Figura opisa, obično pejzaža.

Upravo se u kombinaciji mitološke citatnosti i konkretnosti prizora u putopisnom tekstu odvija lirski intertekstualni susret koji omogućuje da se putopisni prikaz stvarnosti pretvori u fikciju – jer ovdje značenje u mitološkom intertekstu (podtekstu) i metaforizacijski topici izvedeni iz njega ispunjuju mjesto u putopisnom tekstu na kojem treba tražiti ključ za otkrivanje stvaralačkog trenutka u kome se uobičajeni putopisni prikaz stvarnosti osporava i pretvara u književnoumjetničku priču, u umjetnički tekst.

ZAKLJUČAK

Polazeći od pretpostavke da putopisni stil Alije Isakovića karakterizira frekventnost te heterogenost relacija s tekstovima različitih žanrova, u ovome radu istraženi su načini na koje Isaković iskorištava intertekstualni potencijal u kreiranju vlastitog putopisnog stila. U radu je pokazano iz kojih žanrova, odnosno tekstnih vrsta putopisac najčešće preuzima intertekstualne predloške, čemu oni njemu pri oblikovanju putopisnog teksta i njegovih sadržaja služe te kako bivaju značenjski i stilistički reaktivirani u autorovu putopisu kao u novom tekstnom okruženju. Rad je usmjeren na istraživanje citata kao reprezentativnih intertekstualnih stilema u prenošenju kako objektivno tako i subjektivno konceptualizirane putopisne stvarnosti. U funkciji objektivizacije putopisnih sadržaja istraženi su izvanestetski citati interverbalnog i interlingvalnog tipa. Kao interverbalni citati posebno se ističu gusto isprepleteni citati iz dnevnickog i žurnalističkog stila; u funkciji tematiziranja svakodnevice čestim se pokazuju citirani reklamni slogani, parole i poruke koje se ostvaruju i kao interlingvalni citati. Kada je bilo riječi o interliterarnim citatima, pokazano je da oni imaju važnu stilističku ulogu u kreiranju poetsko-psihološke i misaone nadogradnja osnovne putopisne teme. Intertekstualne veza s književnošću, i zapadnog i istočnog kulturnog kruga, Isaković uspostavlja putem epigrafa; u opisima krajolika često citira stihove domaćih i svjetskih pjesnika kojima specifično odslikava vlastite auditivno-vizualne senzacije u percepciji putopisne stvarnosti; citatima uspostavlja metatekstualne reminiscencije na druge putopisne tekstove; specifičnost Isakovićevih interliterarnih postupaka ogleda se, također, u primjeni rekonstruktivne intertekstualnosti. Heterogenosti Isakovićeva

intertekstualnog stila doprinose frazeologizirane aluzije koje se javljaju kao poveznice s antikom, biblijskom tradicijom te usmenoknjiževnom tradicijom. Kao autoreferencijalni signali s posebnom poetsko-psihološkom vrijednošću ostvaruju se metaforizirane aluzije na prototekst, koje Isakovićev putopis dopunjuju i bogate slikarskim stilom.

Citati kao intertekstualni stilemi frekventno dopunjuju i razvijaju obje ravni putopisnog diskursa A. Isakovića, kako njegov faktografski tako i njegov imaginativni prikaz putopisne stvarnosti. Njihova učestalost, raznovrsnost te specifičnost njihovih kombinacija i njihove resemantizacije u aktuelnom, putopisnom tekstnom okruženju čini putopisni stil Alije Isakovića prepoznatljivim.

IZVORI

- (AI, H) Isaković, A. (ur.) (1973) *Hodoljublje: izbor bosanskohercegovačkog putopisa i građa za bibliografiju, 1842–1970*. Sarajevo: Svjetlost.
- (AI – IL, P) Isaković, A. – Lovrenović, I. (ur.) (1984) *Putopisi (izbor)*. Sarajevo: Svjetlost.
- (FR, A) Rizvanbegović, F. (ur.) (1997) *Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka*. Sarajevo: Alef.

LITERATURA

- Bagić, K. (2012) *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bahtin, M. (1980a) Prilog historiji formi iskaza u konstrukcijama jezika. U: *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit. Str. 123–161.
- Bahtin, M. (1980b) Problem govornih žanrova. *Treći program*. IV/47. Str. 233–270.
- Gvozden, V. (2011) Moć žanra i intertekstualni susreti. U: *Srpska putopisna kultura 1914–1940: studija o hronotopičnosti susreta*. Beograd: Službeni glasnik. Str. 243–283.
- Juvan, M. (1995) Pjesme u stereofoniji: intertekstualne figure i čitanje. U: *Tropi i figure*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 503–542.
- Oraić-Tolić, D. (1990) *Teorija*

citatnosti. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Smirnov, I. (1988) Umjetnička intertekstualnost. U: *Intertekstualnost – intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 209–229.

QUOTATIONS AS INTERTEXTUAL STILEMAS IN TRAVELOGUES BY ALIJA ISAKOVIC

Summary

Assuming that the travelogue style of Alija Isakovića characterizes the frequency and heterogeneity of relations with texts of different genres, this paper examines the ways in which Isakovic exploits the intertextual potential in creating his own travelogue style. The work shows from which genres, that is, textual types, the travel writer most often takes the intertextual templates, how they serve him when designing the travel text and its contents, and how they are meaningfully and stylistically reactivated in the author's travelogue as in the new textual environment. The paper focuses on the research of quotations as representative intertextual stilemas in the transmission of both objectively and subjectively conceptualized travelogue reality. In the function of objectification of travelogue contents, out of aesthetic quotations of the interverbal and interlingual type are researched. Considering interverbal quotations, they are particularly emphasized by densely intertwined quotes from the diary style and journalistic style; in the function of tematizing everyday life, the quoted advertising slogans, slogans and messages that are realized as interlingual quotes are often displayed. When it comes to interliterary quotes, it has been shown that they have an important stylistic role in creating a poetic-psychological and thoughtful upgrade of the basic travelogue theme. Isaković establishes an intertextual connection with literature, and the western and eastern cultural circles through the epigraph; in the description of the landscape he often quotes the verses of local and world poets which specifically reflects his own audible-visual sensations in the perception of travelogue reality; with quotes establishes metatekstual reminiscences on other travel texts; the specificity of Isaković's interliterary procedures is also reflected in the application of reconstructive intertextuality. The heterogeneity of Isaković's intertextual

style is contributed by phraseologized allusions that appear as links to antiquity, biblical tradition, and oral literary tradition. As a self-referential signals with a special poetic and psychological value, metaphorized allusions to the proto-text are realized, which complements Isakovic's travelogue and makes it richer in painting style. Quotations as intertextual stilemas frequently complement and develop both levels of discourse in travelogue by Isakovic; its factual and its imaginative display travelogue reality. Their frequency, diversity and the specificity of their combinations and their resemantisation in the current travel textual environment make the travelogue style of Alija Isakovic recognizable.

Key words: Alija Isakovic, travel style, intertextual stilemas, quotations, allusions, reminiscences

GORANA DEDIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

izvorni naučni rad

Märchenübersetzung eine Übersetzungsanalyse¹

Abstract: In der vorliegenden Arbeit wurden zwei Märchen der Brüder Grimm und jeweils eine englische Übersetzung dieser beiden Märchen analysiert und miteinander verglichen. Es handelt sich um die Märchen *Die Gänsehirtin am Brunnen* und *Tischchen deck dich, Goldesel und Knüppel aus dem Sack*. Es wurde von der Annahme bzw. Hypothese ausgegangen, dass der Übersetzer bzw. die Übersetzerin eine zielsprachlich bzw. an die zielsprachliche Leserschaft orientierte Übersetzungsstrategie gewählt hat. In Anlehnung an Toury wurde von einer *acceptable* (akzeptablen) Übersetzung bzw. von einer Umfeldübersetzung als Hauptmethode und kulturell einbürgernden Übersetzung als deren Untertyp im Sinne von Schreiber ausgegangen. Um die Hypothese auf ihre Richtigkeit prüfen zu können, wurde als erstes ein grober Gesamtüberblick des Ausgangs- und Zieltextes gegeben. Danach wurden einige in Bezug auf das Übersetzen von Märchen besonders interessante Textstellen näher untersucht, mit dem Ziel festzustellen, welche Übersetzungsverfahren bei den herausgesuchten Beispielen gewählt wurden, um daraus auf die wahrscheinlich gewählte Übersetzungsstrategie bzw. -methode schließen zu können. Abschließend konnte mittels Analyse festgestellt werden, dass der Übersetzer bzw. die Übersetzerin in den untersuchten Beispielen größtenteils Übersetzungsverfahren gewählt hat, die es ermöglicht haben, einen an den zielsprachlichen Leser angepassten Text zu produzieren.

Schlüsselwörter: Märchenübersetzung, Übersetzungsanalyse, Übersetzungsstrategie und –methode, Übersetzungsverfahren

EINLEITUNG

MÄRCHEN ALS ÜBERSETZUNGSGEGENSTAND

Beim Übersetzen von Kinderliteratur, in unserem Fall von Märchen, gibt es viele Faktoren, die bei der Wahl der Übersetzungsstrategie besonders berücksichtigt werden müssen, wie z.B. Zielgruppe, Aufführbarkeit, Vorlesbarkeit, Illustrationen (vgl. dazu z.B. Oittinen 1998, 250–253). Da jedoch näheres Auseinandersetzen mit jedem dieser Faktoren den Rahmen dieser Arbeit sprengen würde, werden wir uns hier nur auf den Faktor Zielgruppe beschränken, da uns dieser Faktor als der entscheidende Faktor für die Wahl der Übersetzungsstrategie erscheint. Die anderen hier erwähnten Faktoren werden wir für die Zwecke der Analyse kurz ansprechen.

DIE ZIELGRUPPE

Allgemein spielt die Frage nach der Zielgruppe, für die der Ausgangstext übersetzt wird, bei der Wahl der Übersetzungsstrategie eine große Rolle. Beim Übersetzen von Kinderliteratur, in unserem Fall von Märchen, müssen bei der Beantwortung der Frage nach der Zielgruppe zwei Faktoren berücksichtigt werden: auf der einen Seite sind das Kinder, die „imperfect reading abilities and limited experience of life“ (Puurtinen 1994, 84) haben. Auf der anderen Seite sind das Erwachsene (Eltern, Verwandte, Lehrer etc.), die bei der Entscheidung, welches Buch (Märchen) das Kind lesen bzw. vorgelesen bekommen wird, eine entscheidende Rolle spielen. Es muss an dieser Stelle jedoch erwähnt werden, dass die Übersetzung zum Teil auch vom persönlichen Kindbild des Übersetzers bzw. der Übersetzerin beeinflusst wird, so dass z.B. ein Übersetzer bzw. eine Übersetzerin dazu neigt, den Kindern mehr zu erklären als das ein anderer bzw. eine andere tun würde (vgl. Oittinen 1998, 251).

ÜBERSETZUNGSSTRATEGIE

Eine der Möglichkeiten der Übersetzung von Kinderliteratur ist die, die den Normen der zielsprachlichen Kinderliteratur entspricht. Einerseits wird das von Verlegern und Erwachsenen gefordert, andererseits auch von Kindern, wenn auch indirekt, denn, wie bereits erwähnt, verfügen Kinder über eine viel kleinere Erfahrungswelt als Erwachsene und können deshalb viel weniger „Fremdes“ auf einmal tolerieren (vgl. Puurtinen 1994, 84). Bei einer solchen zielsprachlich orientierten Übersetzung spricht Toury von einer *acceptable* Übersetzung während es auf der anderen Seite Übersetzungen gibt, die sich an die Normen der Ausgangssprache und der Ausgangsliteratur orientieren, von Toury als *adequate* bezeichnet. Toury betont jedoch, dass keine Übersetzung ausschließlich *acceptable* oder *adequate* ist, sondern sich viel mehr zwischen diesen beiden Extremen befindet (vgl. Toury 1980, 48–49, 141). In Bezug auf die Übersetzung von Kinderliteratur stellt Puurtinen (1994, 84) sogar fest: „Translations of children’s books are often not even conceived of as translations but more as genuine members, operating like originals, in the target literary system.“

In unserer Analyse werden wir davon ausgehen, dass der Übersetzer bzw. die Übersetzerin die Übersetzung an die kognitiven Fähigkeiten von Kindern adaptiert und sich gleichzeitig an die Normen der zielsprachlichen Kinderliteratur gehalten hat. Mit anderen Worten, wir gehen davon aus, dass unsere Übersetzung ein hohes Maß an *acceptability* im Sinne von Toury aufweist.

Übersetzungsmethode und Übersetzungsverfahren nach Schreiber

Michael Schreiber versteht unter dem Begriff Übersetzungsmethode die Strategie der Übersetzung, die vom Texttyp und Zweck der Übersetzung abhängt. Ein wesentliches Charakteristikum der Übersetzungsmethode ist, dass sie im Gegensatz zu den Übersetzungsverfahren innerhalb einer Übersetzung nicht ständig geändert wird, sich also oft auf den gesamten Text bezieht. (vgl. Schreiber 1993, 54) Zu den verschiedenen Übersetzungsmethoden (sogenannten Hauptmethoden) unterscheidet Schreiber auch weitere Untertypen.^{1*} Die Übersetzungsverfahren beziehen

---

1 * Übersetzungsmethoden nach Schreiber: Textübersetzung vs. Umfeldübersetzung, verfremdende vs. einbürgernde Übersetzung, wörtliche vs. freie Übersetzung (vgl. Schreiber 1993, 66–81).

sich auf kleinere Textsegmente (oft auch auf einzelne Wörter), hängen vom Sprachenpaar und von der Übersetzungsmethode ab. Sie beziehen sich immer nur auf bestimmte Bereiche (z.B. Lexik, Semantik) und treten deshalb beim Übersetzen auch kleinerer Textsegmente nur als Kombination von Teilverfahren auf, z.B. Permutation mit Expansion (vgl. Schreiber 1993, 54, 212-214).^{2*}

In Anlehnung an Schreiber nehmen wir an, dass sich der Übersetzer bzw. die Übersetzerin für Umfeldübersetzung als Hauptmethode und kulturell einbürgernde Übersetzung als deren Untertyp entschieden hat (vgl. Schreiber 1993, 251-256). Zu Umfeldübersetzungen zählt Schreiber Übersetzungen „deren ranghöchste Invariante von einem textexternen Faktor gebildet wird“ (Schreiber 1993, 237). Für unsere Übersetzung nehmen wir das Primat der Wirkung als die ranghöchste Invariante an. Weiters gehen wir davon aus, dass Übersetzungsverfahren zum Einsatz kamen, die das Entstehen eines an die zielsprachliche Leserschaft und die Normen der zielsprachlichen Kinderliteratur angepassten Textes ermöglicht haben.

ANALYSE

KORPUSBESCHREIBUNG

Das Korpus besteht aus einem deutschen Originaltext und einer englischen Übersetzung. Der deutsche Text setzt sich aus zwei Märchen der Gebrüder Grimm *Die Gänsehirtin am Brunnen* und *Tischchen deck dich, Goldesel und Knüppel aus dem Sack* zusammen. Das erste Märchen *Die Gänsehirtin am Brunnen* stammt aus dem Buch *Grimm Märchen. Mein Drittes Buch* herausgegeben von Richard Bamberger (1970). Es ist mit vier Bildern illustriert. Angaben über die Quelle, aus der das Märchen stammt, gibt es nicht, d.h. es ist nicht klar, aus welcher Auflage der Grimms Kinder- und Hausmärchen es stammt. Das zweite Märchen *Tischchen deck dich, Goldesel und Knüppel aus dem Sack*

---

2 * Übersetzungsverfahren nach Schreiber: Lexik (Entlehnung, Ersetzung, Strukturwechsel), Grammatik (Wort-für-Wort-Übersetzung, Permutation, Expansion vs. Reduktion, Intrakategoriale Transformation, Transposition, Syntaktische Transformation), Semantik (Entlehnung, Modulation, Explikation vs. Implikation, Denotative Varianz (Ersetzung, Omission, Addition)) und Adaptation bei Umfeldübersetzung (vgl. Schreiber 1993, 212-233, 260; Schreiber 1998, 152-153).

wurde der Internetseite von Gutenberg (Gutenberg-www) entnommen. Es hat keine Illustrationen und auch keine Angaben über die Quelle, aus welcher es stammt. Diese beiden Märchen werden in der Analyse als ein Originaltext behandelt.

Die Übersetzungen dieser beiden Märchen stammen aus dem Buch *The Complete Grimm's Fairy Tales*, das im Jahr 1983 veröffentlicht wurde. Leider gibt es keine Angaben über die Originale, die als Vorlage für die Übersetzung gedient haben sollen. Das Buch verfügt über ein Vorwort von Padraic Colum und über ein Nachwort von Joseph Campbell, wo sehr ausführlich über Märchen im Allgemeinen und Grimms Märchen im Besonderen berichtet wird. Joseph Campbell führt sogar die verschiedenen Auflagen, die zu Lebzeiten der Brüder Grimm herausgekommen sind, an, und weist darauf hin, dass bei jeder neuen Auflage Verbesserungen gemacht wurden (vgl. Campbell 1983, 838-839). Trotzdem gibt es keine Hinweise darüber, aus welcher Auflage die Übersetzungsvorlage genommen wurde. Weiters, gibt es auch keine Angaben über den Übersetzer bzw. die Übersetzerin. Beide Märchen haben je eine Illustration. In der Analyse werden wir beide Übersetzungen als einen Übersetzungstext behandeln.

GESAMTTEXTANALYSE

Obwohl die Rolle der Illustrationen beim Übersetzen besonders von Kinderliteratur eine sehr große Rolle spielt (vgl. Oittinen 1998, 252) und für den Übersetzer bzw. die Übersetzerin eine große Herausforderung bedeutet, werden wir hier auf Illustrationen wegen fehlender Quellenangaben nicht näher eingehen: wir wissen nicht, ob dieses Original als Übersetzungsvorlage gedient hat. Große Abweichungen bezüglich der Anzahl der Illustrationen deuten sogar darauf, dass es bei dem von uns verwendeten Original höchstwahrscheinlich nicht um die Übersetzungsvorlage auf der strukturelle Ebene handelt, so dass ein eventueller Vergleich nicht als aussagekräftig gewertet werden und zu Fehlschlüssen führen könnte. Genauso verhält es sich mit der Absatzgliederung (das deutsche Original hat mehr als doppelt so viele Absätze als die englische Übersetzung)^{3*} und der Anzahl der Sätze (im

---

3 * Mit Hilfe des Programms Microsoft Word gezählt.

Originaltext gibt es 39 Sätze mehr als in der Übersetzung, was größtenteils durch Zusammenziehen von Sätzen entstanden ist)^{4*}. Der Originaltext hat insgesamt weniger Wörter (7091) als die Übersetzung (7727)^{5*}, was vermutlich sprachbedingt ist, d.h. der Grund für den Unterschied in der Wörterzahl könnte in der Möglichkeit der Kompositabildung im Deutschen oder in der Tendenz der englischen Sprache, sich von einer synthetischen zu einer analytischen Sprache zu entwickeln, liegen. Das werden wir noch in der Absatzanalyse genauer untersuchen und mit den in diesen Fällen gewählten Übersetzungsverfahren exemplarisch belegen.

ABSATZANALYSE

Im Folgenden werden wir an fünf Textsegmenten analysieren, mit welchen Übersetzungsverfahren verschiedene Übersetzungsprobleme gelöst wurden. Jedes Beispiel wird als eine Übersetzungseinheit behandelt, wobei sich diese meistens aus mehreren Absätzen zusammensetzt, um aussagekräftige Analyseergebnisse zu ermöglichen. Wie oben bereits beschrieben, haben wir die Klassifikation der Übersetzungsverfahren von Schreiber übernommen (vgl. Schreiber 1993, 212-233, 260; Schreiber 1994, 152-153).

Beispiel 1:

Im ersten Beispiel werden wir die beiden Überschriften näher untersuchen.

dt. Original	eng. Übersetzung	wörtliche Übersetzung
Die Gänsehirtin ¹ am Brunnen ²	The Goose-Girl ¹ at the Well ²	Das Gänsemädchen am Brunnen
Tischchen deck' dich ³ , Goldesel ⁴ , und Knüppel aus dem Sack ⁵	The Wishing-Table ³ , the Gold-Ass ⁴ , and the Cudgel in the Sack ⁵	Der Wunschtisch, der Goldesel und der Knüppel im Sack

¹ **Lexikalische Ersetzung:** obwohl die beiden Asudrücke keine Eins-zu-eins-Entsprechungen sind (für *Hirtin* wäre das vielmehr *herdswoman*), hat

⁴ * Händisch gezählt.

⁵ * Mit Hilfe des Programms LinguSort gezählt.

sich der Übersetzer bzw. die Übersetzerin für *girl* entschieden, womöglich aus folgenden Gründen: die Gänsehirtin ist tatsächlich ein junges Mädchen und die Bezeichnung *girl* wird im Englischen sehr oft für einen weiblichen Arbeiter, *female worker* (z.B. *office-girl*, *shop-girl* etc.), verwendet. Mit der Lösung *girl* bietet sich auch ein Kompositum sehr gut an.

² **Lexikalische Ersetzung:** Eins-zu-eins-Entsprechungen; **Expansion** (obligatorisch): dt. *am* – eng. *at the*

³⁻⁵ **Intrakategoriale Transformation** (obligatorisch): dt. *Nullartikel* – eng. *bestimmter Artikel*

³ **Intrakategoriale Transformation:** dt. *Tischchen* (*Diminutivform*) – eng. *wishing-table* (*Normalform*); **Transposition** (fakultativ) in Kombination mit einer **Reduktion:** dt. *Diminutivform*, *Imperativmodus des Verbs*, *Personalpronomen* – eng. *Kompositum (Adjektiv + Substantiv)*. Der Imperativsatz *Tischchen deck' dich* wird im englischen Text an den meisten Stellen mit dem Imperativsatz *Little table, spread yourself* übersetzt. Der Übersetzer bzw. die Übersetzerin hat diese Lösung in der Überschrift nicht genommen: einerseits vielleicht wegen der Länge des Satzes, die für eine Überschrift nicht gerade die passendste Lösung wäre, andererseits galt womöglich die Erhaltung des Imperativs nicht als höchste Invariante. Vielmehr könnte es dem Übersetzer bzw. der Übersetzerin wichtig gewesen sein, die Nennung der drei Zauberdinge, von welchen im Märchen die Rede ist, beizubehalten, was mit dem Kompositum *wishing-table*, das sich einige Male im Text wiederholt, durchaus erfüllt wird. Wir könnten hier auch von einer **Kompensation** sprechen, da der „Verlust“ des Imperativs an einer anderen Stelle in der Übersetzung ausgeglichen wird und von einer **denotativen Varianz**, da der denotative Inhalt zu Gunsten einer anderen Invariante verändert wurde.

⁴ **Lexikalische Ersetzung:** Eins-zu-eins-Entsprechungen.

⁵ **Lexikalische Ersetzung:** Eins-zu-eins-Entsprechungen (dt. *Knüppel* – eng. *cudgel*, dt. *Sack* – eng. *sack*); **intrakategoriale Transformation** mit **denotativer Varianz** als Teilverfahren: dt. *aus* – eng. *in*, wodurch die Perspektive verändert und der Imperativsatz *Knüppel aus dem Sack* mit einem Aussagesatz *The cudgel in the sack* übersetzt wird. An allen anderen Stellen in der Übersetzung wird der deutsche Imperativsatz mit dem englischen Imperativsatz *Out of the*

sack, Cudgel! wiedergegeben.

Beispiel 2:

Im zweiten Beispiel geht es um den Anfang des Märchens *Die Gänsehirtin am Brunnen*.

dt. Original	eng. Übersetzung	wörtliche Übersetzung
<p>Es war einmal¹ ein steinaltes²Mütterchen³, das lebte mit seiner Herde Gänse in einer Einöde zwischen Bergen und hatte da ein kleines Haus⁴. Die Einöde war von einem großen Wald umgeben⁵, und jeden Morgen nahm die Alte ihre Krücke und wackelte in den Wald⁶. Da war aber das Mütterchen ganz geschäftig⁷, mehr als man ihm bei seinen hohen Jahren zugetraut hätte⁸, sammelte Gras für seine Gänse⁹, brach sich das wilde Obst ab, so weit es mit den Händen reichen konnte¹⁰, und trug alles auf seinem Rücken heim¹¹.</p>	<p>There was once upon a time¹ a very old² woman³, who lived with her flock of geese in a remote clearing in the mountains, and there had a little house⁴. The clearing was surrounded by a large forest⁵, and every morning the old woman took her crutch and hobbled into it⁶. There, however, she was quite active⁷, more so than any one would have thought, considering her age⁸, and collected grass for her geese⁹, picked all the wild fruit she could reach¹⁰, and carried everything home on her back¹¹.</p>	<p>Es war einmal eine sehr alte Frau, die mit ihrer Herde Gänse in einer abgelegenen Lichtung in den Bergen lebte und dort ein kleines Haus hatte. Die Lichtung war von einem großen Wald umgeben, und jeden Morgen nahm die alte Frau ihre Krücke und humpelte in ihn hinein. Da, jedoch, sie war ganz aktiv, mehr als das irendjemand gedacht hätte, wenn man ihr Alter bedenkt, und sammelte Gras für ihre Gänse, pflückte all das wilde Obst, zu dem sie reichen konnte, und trug alles nach Hause auf ihrem Rücken.</p>

^{1, 2, 4, 8, 9} **Expansion** als Teilverfahren

^{7,10} **Reduktion** als Teilverfahren

¹ **Adaptation:** Die formelhafte Einleitung wurde an die Normen des englischen Märchens angepasst: dt. *es war einmal* – eng. *there was once upon a time*

² **Implikation** dt. *steinalt* – eng. *very old*: *steinalt* ist ein mehr expliziter Ausdruck als *very old*. Für *steinalt* gibt es im Englischen einen treffenderen Ausdruck nämlich *ancient* aber in diesem Fall kann es mit dem Substantiv *woman* schlecht kombiniert werden, wobei *very old* bei Menschen durchaus gebräuchlich ist.

³ **Intrakategoriale Transformation mit Implikation:** dt. *Mütterchen* (*Diminutivform*) – eng. *woman* (*Normalform*), wobei *woman* eine allgemeinere Bezeichnung ist als *Mütterchen*. Auch an anderen Stellen in der Übersetzung hat der Übersetzer bzw. die Übersetzerin die Diminutivformen mit der Normalform des Substantivs und oft in Kombination mit einem Adjektiv (in letzterem Fall ist es dann eine Expansion) übersetzt. Wir könnten hier auch von einer **Adaptation** sprechen, denn im Englischen ist die Bildung der Diminutivform durch Suffigierung nicht gebräuchlich, und so hat der Übersetzer bzw. die Übersetzerin die Übersetzung an die Konventionen der Zielsprache angepasst.

⁴ **Wort-für-Wort-Übersetzung:** dt. *das lebte mit* – eng. *who lived with* (Eins-zu-eins-Entsprechungen); **Intrakategoriale Transformation:** dt. *seiner* – eng. *her*, ist jedoch obligatorisch, da sich das Possessivpronomen nach dem Substantiv richtet. **Explikation** dt. *Einöde* – eng. *remote clearing*: *Einöde* kann im Englischen mit *wasteland*, *wastes*, *wilds*, *isolation* wiedergegeben werden. *Clearing* dagegen bedeutet viel mehr *Lichtung*, wobei *remote clearing* eine *abgelegene Lichtung* heißt, und in unserem Beispiel, das Bild von einer einsamen, abgelegenen Stelle im Wald vermittelt, das im Original mit *Einöde* dargestellt wird. **Implikation:** dt. *zwischen* – eng. *in*: *zwischen* bedeutet, dass sich die *Einöde* zwischen Bergen befindet; im Englischen ist das in der Konstruktion „in den Bergen“ impliziert. **Permutation:** dt. *und hatte da ein kleines Haus* – eng. *and there had a little house*. Diese Permutation ist obligatorisch, da Ortsangaben im Englischen, wenn nicht am Ende, dann am Anfang des Satzes stehen sollten, aber auf keinen Fall zwischen Prädikat und Objekt, wie das im deutschen Original der Fall ist.

⁵ **Implikation:** dt. *Einöde* – eng. *clearing*, da jedoch im vorigen Satz die Rede von *remote clearing* war, ist es verständlich, auch wenn hier nur *clearing* für *Einöde* steht; **Permutation** (obligatorisch): dt. *war ... umgeben* – eng. *was*

surrounded ... ; **lexikalische Ersetzung**: dt. *umgeben* – eng. *surrounded*; **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *von einem großen Wald* – eng. *by a large forest*.

⁶ **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *und jeden Morgen* – eng. *and every morning*; **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung): dt. *nahm die Alte* – eng. *the old woman took*; **Transposition**: dt. *die Alte* (substantiviertes Adjektiv) – eng. *the old woman* (Adjektiv + Substantiv); **Explication**: dt. *wackelte* – eng. *hobbled: to hobble* heißt vielmehr *humpeln* und wird in Verbindung mit Krücke und alten Menschen im Englischen verwendet, während *wackeln* auch für unbelebte Sachen verwendet werden kann (z.B. der Tisch wackelt); **Transposition**: dt. *den Wald* (Artikel + Substantiv) – eng. *it* (Pronomen) = Pronominalisierung.

⁷ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung): dt. *war (...) das Mütterchen* – eng. *(...) she was*; **Transposition**: dt. *Mütterchen* (Diminutivform) – eng. *she* (Pronomen); **lexikalische Ersetzung**: dt. *da* – eng. *there*, dt. *aber* – eng. *however*, dt. *ganz geschäftig* – eng. *quite active*.

⁸ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **lexikalische Ersetzung**; **Implikation**: dt. *seinen hohen Jahren* – eng. *her age*. Da schon am Anfang gesagt wurde, dass die alte Frau *very old* ist, können wir die Auslassung von *hohen* als Implikation und nicht als Omission betrachten.

⁹ **Addition** (fakultativ): dt. (*Leerstelle*) – eng. *and*. Diese Konjunktion wurde wahrscheinlich hinzugefügt, um die darauffolgende Aufzählung mit dem ersten Teil des Satzes besser zu verbinden. **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *sammelte Gras für seine Gänse* – eng. *collected grass for her gees*; **Intrakategoriale Transformation** (obligatorisch): dt. *seine* – eng. *her*.

¹⁰ **Explication**: dt. *brach sich (...) ab* – eng. *picked: Abbrechen* kann man vieles, *pick* (*pflücken*) jedoch nur Blumen, Obst, Blätter und Ähnliches. **Addition**: dt. *das wilde Obst* – eng. *all the wild fruit*; **Implikation** und **Reduktion**: dt. *so weit es mit den Händen* – eng. (*Leerstelle*): im Englischen ist diese Information in *she could reach* impliziert, es handelt sich also um keine Omission.

¹¹ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung): dt. *und trug alles auf seinem Rücken heim* – eng. *and carried everything home on her back*; **Lexikalische Ersetzung**: dt. *trug* – eng. *carried*; dt. *alles* – eng. *everything*; dt. *Rücken* – eng. *back*; dt. *heim* – eng. *home*; **Intrakategoriale Transformation**

(obligatorisch): dt. *seinem* – eng. *her*.

Beispiel 3:

Im nächsten Beispiel geht es weiter um das Märchen *Die Gänsehirtin am Brunnen*.

dt. Original	eng. Übersetzung	wörtliche Übersetzung
<p>Noch war ihm kein Mensch begegnet¹, als er plötzlich die alte Hexe erblickte, die am Boden auf den Knien saß und Gras mit einer Sichel abschnitt². Eine ganze Last hatte sie schon in ihr Tragtuch geschoben³, und daneben standen zwei Körbe⁴, die mit wilden Birnen und Äpfeln angefüllt waren⁵.</p> <p>„Aber Mütterchen⁶“, sprach er⁷, „wie kannst du das alles fortschaffen?“</p> <p>„Ich muss sie tragen, lieber Herr⁸“, antwortete sie⁹, „reicher Leute Kinder brauchen es nicht. Aber beim Bauer heißt¹⁰: Schau dich nicht um, dein Buckel ist krumm.“¹¹</p>	<p>He had as yet met no one¹, when he suddenly perceived the old witch kneeling on the ground cutting grass with a sickle². She had already thrust a whole load into her bundle³, and near it stood two baskets⁴, which were filled with wild apples and pears⁵. “But, good little mother⁶“, said he⁷, “how can you carry all that away?“ “I must carry it, dear sir⁸“, answered she⁹, “rich folk’s children have no need to do such things, but with the peasant folk the saying goes¹⁰: Don’t look behind you, you will only see how crooked your back is!“¹¹</p>	<p>Bis dahin hatte er niemanden getroffen, als er plötzlich die alte Hexe erblickte, kniend auf dem Boden, das Gras mit einer Sichel abschneidend. Sie hatte schon eine ganze Last in ihr Bündel geschoben, und neben ihm standen zwei Körbe, welche angefüllt mit wilden Äpfeln und Birnen. „Aber, gute kleine Mutter“, sagte er, „wie kannst du das alles wegtragen?“ „Ich muss es tragen, lieber Herr“, antwortete sie, „reicher Leute Kinder brauchen solche Sachen nicht zu tun, aber bei den Bauern heißt das Sprichwort: „Schau dich nicht um, du wirst nur sehen, wie krumm dein Rücken ist!“</p>

1, 4, 6, 8, 10, 11 **Expansion** als Teilverfahren

² **Reduktion** als Teilverfahren

¹ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **Intrakategoriale Transformation**: dt. *war begegnet* (Passiv) – eng. *had met* (Aktiv); **Transposition**: dt. *Mensch* (Substantiv) – eng. *one* (Pronomen).

² **Syntaktische Transformation** (dt. *Relativsatz* – eng. *Teil des Konjunktionalsatzes*); **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *als er plötzlich* – eng. *when he suddenly*; dt. *die alte Hexe* – eng. *the old witch*; dt. *Gras mit einer Sichel* – eng. *grass with a sickle*; **Reduktion**: dt. *auf den Knien saß* (Präposition + best. Artikel + Substantiv + Präteritum) – eng. *kneeling* (Partizip); **Intrakategoriale Transformation**: dt. *saß* (Präteritum) – eng. *kneeling* (Partizip); dt. *abschnitt* (Präteritum) – eng. *cutting* (Partizip).

³ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *eine ganze Last* – eng. *a whole load*; **Implikation**: dt. *Tragtuch* – eng. *bundel*: *bundel* bedeutet vielmehr *Bündel*, das an anderen Textstellen auch so übersetzt wurde, da jedoch in beiden Fällen (also *Tragtuch* und *Bündel*) das *Bündel* der alten Frau gemeint ist, ist dieser allgemeinere Ausdruck durchaus legitim.

⁴ **Expansion**: dt. *daneben* (Adverb) – eng. *near it* (Adverb + Personalpronomen); **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *standen zwei Körbe* – eng. *stood two baskets*.

⁵ **Permutation obligatorisch**: dt. *mit wilden Birnen und Äpfeln angefüllt waren* (Objekt + Verb) – eng. *were filled with wild apples and bears* (Verb + Objekt) und **fakultativ**: dt. *Birnen und Äpfeln* – eng. *apples and pears*.

⁶ **Intrakategoriale Transformation, Expansion**: dt. *Mütterchen* (Diminutivform) – eng. *good little mother* (Adverb + Adjektiv + Substantiv), **Adaptation** (siehe dazu [Beispiel 2](#), Punkt³)

⁷ **Wort-für-Wort-Übersetzung**: dt. *sprach er* – eng. *said he*. In diesem Beispiel wäre eine Permutation, also *he said*, wegen der starren Satzgliedfolge im Englischen (Subjekt + Prädikat) angebracht. Der Übersetzer bzw. die Übersetzerin hat jedoch die Satzgliedfolge aus dem Original übernommen, was von seinem/ihrer bisherigen Übersetzungsverfahren (in solchen Fällen hat der Übersetzer bzw. die Übersetzerin immer die Permutation gewählt) abweicht.

⁸ **Intrakategoriale Transformation:** dt. *sie* (Mehrzahl) – eng. *it* (Einzahl). In diesem Fall könnten wir auch von einer korrigierenden Übersetzung sprechen (vgl. Schreiber 1993, 239–242): im Englischen steht das *it* (Einzahl) für *all that* (Einzahl) aus dem vorigen Satz und dadurch ist Kohärenz zwischen diesen beiden Sätzen gegeben. Im Deutschen steht *sie* (Mehrzahl) für *das alles* (Einzahl) und bildet damit keine kohärente Verbindung zwischen diesen beiden Sätzen. Dies hat der Übersetzer bzw. die Übersetzerin erkannt, und es in der Übersetzung korrigierend wiedergegeben. **Lexikalische Ersetzung:** dt. *lieber Herr* – eng. *dear sir*.

⁹ **Wort-für-Wort-Übersetzung:** siehe unter ⁷

¹⁰ **Transposition:** dt. *brauchen* (Verb) – eng. *need* (Substantiv). **Explikation:** dt. *es* – eng. *to do such things*; **Addition:** dt. *heißt’s* – eng. *the saying goes*; **Expansion:** dt. *Bauer* (Substantiv) – eng. *peasant folk* (Adjektiv + Substantiv)

¹¹ Der Reim wurde nicht beibehalten (**Omission**) und zugunsten einer anderen Invariante (denotativer Inhalt) aufgegeben. **Addition:** eng. *you will only see how*. Diese Informationen wurden hinzugefügt und sind im Original nicht implizit enthalten, deshalb handelt es sich hier um eine Addition und nicht nur um eine Expansion. **Expansion:** dt. *Buckel* – eng. *crooked (...)* *back*: *Buckel* heißt im Englischen treffender *hunchback* wobei *back* ein allgemeinerer Ausdruck ist, doch in Kombination mit dem Adjektiv *crooked* gibt es das Bild eines *Buckels* durchaus wieder.

Beispiel 4:

Dieses Beispiel ist aus dem zweiten Märchen *Tischchen deck dich, Goldesel und Knüppel aus dem Sack*.

dt. Original	eng. Übersetzung	wörtliche Übersetzung
„Ich bin so satt ¹ , ich mag kein Blatt ² , meh! meh!“ ³	“I have eaten so much ¹ , not a leaf more I’ll touch ² , meh!meh!“ ³	„Ich habe so viel gegessen, nicht ein Blatt mehr werde ich anrühren, meh! meh!“

dt. Original	eng. Übersetzung	wörtliche Übersetzung
„Wovon sollt‘ ich satt sein? ⁴	“How should I be satisfied? ⁴	„Wie sollte ich zufrieden sein?
Ich sprang nur über Gräblein ⁵	Among the ditches I leapt about ⁵ ,	Um die Gräben sprang ich herum,
Und fand kein einzig Blättlein ⁶ , meh! meh!“ ⁷	Found no leaf, so went without ⁶ , meh! meh!“ ⁷	fand kein Blatt, also ging ohne, meh! meh!“

In beiden Fällen wurde der Reim beibehalten und zwar mit Hilfe folgender Übersetzungsverfahren:

^{1, 2, 5, 6} **Expansion** als Teilverfahren

¹ **Denotative Varianz**: dt. *bin satt* – eng. *have eaten much*; **Transposition**: dt. *satt* (Adjektiv) – eng. *much* (Adverb); **lexikalische Ersetzung** (Eins-zu-Eins-Entsprechungen): dt. *ich* – eng. *I*, dt. *so* – eng. *so*.

² **Permutation** (fakultativ); **Denotative Varianz**: dt. *mag* – eng. *touch*; **intrakategoriale Transformation**: dt. *mag* (Präsens) – eng. *I‘ll touch* (Futur); **Transposition**: dt. *kein* (Indefinitpronomen) – eng. *not a* (Adverb + unbestimmter Artikel); **Expansion**.

³ Lexikalische Entlehnung: dt. *meh* (Onomatopöie) – eng. *meh*. Es ist nicht ganz nachvollziehbar, warum sich der Übersetzer bzw. die Übersetzerin für diese Entlehnung entschieden hat, denn durch die Onomatopöie *maa*^{6*} wäre eine lexikalische Ersetzung möglich gewesen und für den zielsprachlichen Leser hätte diese Lösung eine weniger verfremdende Wirkung und würde keine möglichen anderen Konnotationen^{7*} implizieren.

⁴ **Denotative Varianz**: dt. *wovon* – eng. *how*; dt. *satt sein* – eng. *be satisfied*

⁵ **Omission**: dt. *nur* – eng. (Leerstelle), **Explikation**: dt. *sprang* – eng. *leapt about*; **intrakategoriale Transformation**: dt. *Gräblein* (Diminutivform) – eng.

⁶ * *maa*: In englischen Texten für Kinder gefundene Onomatopöie für Ziegenlaute (vgl. z.B. Braun 1996, 67–68)

⁷ * *meh*: „Interjection used to express indifference or mild disappointment“ (Merriam-Webster Dictionary, Stand: 15.02.2016)

Gräben (Normalform).

⁶ **Omission:** dt. *und* – eng. (Leerstelle), dt. *einzig* – eng. (Leerstelle), **Intrakategoriale Transformation:** dt. *Blättlein* (Diminutiv) – eng. *leaf* (Normalform); **lexikalische Ersetzung:** dt. *fand* – eng. *found*; **Addition:** dt. (Leerstelle) – eng. *so went without*.

⁷ siehe unter ³

Beispiel 5:

Im letzten Beispiel geht es auch um das zweite Märchen.

dt. Original	eng. Übersetzung	wörtliche Übersetzung
Der Fremde breitete unter dem Esel das Tuch aus, rief: „Bricklebrit“ ¹ , und augenblicklich fing das Tier an, Gold zu speien von hinten und vorn ² , daß es ordentlich auf die Erde herabregnete ³ . „Ei der tausend“ ⁴ , sagte der Wirt ⁵ , „da sind die Dukaten bald geprägt! ⁶ So ein Geldbeutel ist nicht übel!“ ⁷	The stranger spread out the cloth under the animal and cried: “Bricklebrit, “ ¹ and immediately the beast began to let gold pieces fall from back and forth ² , so that it fairly rained down money on the ground ³ . “Eh, my word, “ ⁴ said the host ⁵ , “ducats are quickly coined there! ⁶ A purse like that is not to be sniffed at!“ ⁷	Der Fremde breitete das Tuch unter dem Tier aus und rief: „Bricklebrit“, und sofort begann das Tier Goldstücke von vorne und hinten fallen zu lassen, so dass es ziemlich auf die Erde Geld niederprasselte: „Äh, meine Güte“, sagte der Wirt, „Dukaten sind dort schnell geprägt! Ein Geldbeutel wie dieser ist nicht zu verachten!“

^{1,2,3,7} **Expansion** als Teilverfahren

⁶ **Reduktion** als Teilverfahren

¹ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **Implikation:** dt. *Esel* – eng. *animal*; **Expansion:** dt. (Leerstelle) – eng. *and*; **lexikalische Ersetzung:** dt. *Fremde* – eng. *stranger*, dt. *Tuch* – eng. *cloth*, dt. *breitete aus* – *spread out*, dt. *unter* – eng. *under* (Eins-zu-eins-Entsprechungen);

lexikalische Entlehnung: dt. *Bricklebrit* – eng. *Bricklebrit*

² **Lexikalische Ersetzung:** dt. *augenblicklich* – eng. *immediately*, dt. *fang an* – eng. *began* (Eins-zu-eins-Entsprechungen); dt. *das Tier* – eng. *the beast*: Der Ausdruck *Tier* ist ein allgemeiner und neutraler Ausdruck (Gattungsname), der sowohl für Wildtiere als auch für Nutz- und Haustiere gleichermaßen verwendet wird. Mit dem englischen Wort *beast* werden eher größere Wildtiere assoziiert (vgl. z.B. bei Merriam-Webster Dictionary: *beast* – an animal, especially a wild animal that is large, dangerous, or unusual). Hier hätte sich der neutralere Ausdruck *animal* (auch als Gattungsname) angeboten. **Implikation** und **Expansion:** dt. *speien* – eng. *let fall*; **Explikation:** dt. *Gold* – eng. *gold pieces*; **Wort-für-Wort-Übersetzung:** dt. *hinten und vorn* – eng. *back and forth*.

³ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **Addition:** dt. (*Leerstelle*) – eng. *so*; **Addition:** dt. (*Leerstelle*) – eng. *money*; **lexikalische Ersetzung:** dt. *ordentlich* – *fairly*, dt. *herabregnete* – eng. *rained down*; **Wort-für-Wort-Übersetzung:** dt. *auf die Erde* – eng. *on the ground*.

⁴ **Adaptation:** „*Ei der tausend*“: „tausend steht als übersteigender Ausdruck in vielen Wendungen formelhaft für eine große Zahl [...] Auch in Ausrufen wie [...] *Ei der Tausend!* liegt eine Steigerung vor“ (Röhrich 1994: 1604-1605, Hervorhebung von Röhrich). „*My word*“: exclamation expressing surprise or consternation (Definition laut *Oxford Advanced Learner's Dictionary*) bedeutet *Meine Güte!* (laut *Großwörterbuch Deutsch-Englisch, Englisch-Deutsch*): Hier wurde eine situative Äquivalenz geschaffen, um eine ähnliche Wirkung beim ausgangs- und zielsprachlichen Leser zu schaffen.

⁵ **Wort-für-Wort-Übersetzung:** siehe dazu [Beispiel 3 Punkt](#)⁷

⁶ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **lexikalische Ersetzung:** dt. *da* – eng. *there*; dt. *sind geprägt* – eng. *are coined*; dt. *bald* – eng. *quickly*; dt. *Dukaten* – eng. *ducats*.

⁷ **Permutation** (obligatorische Änderung der Satzgliedstellung); **lexikalische Ersetzung:** dt. *Geldbeutel* – eng. *purse*; **Transposition:** dt. *so* (*Adverb*) – eng. *like that* (*Präposition + Pronomen*) ; dt. *übel* (*Adjektiv*) – eng. *to be sniffed at* (*phrasal verb*); **Addition:** dt. (*Leerstelle*) – eng. *that – at* (*Reim*) (*A purse like*

that is not to be sniffed at!)

VORLESBARKEIT UND AUFFÜHRBARKEIT

Ein Charakteristikum von Kinderbüchern ist, dass sie auch laut vorgelesen werden und dementsprechend geschrieben sind, was dann auch von ihren Übersetzungen erwartet wird. „A general requirement for children’s books is that they should be fit to be read aloud fluently“ (Puurtinen 1989, 210) meint Tina Puurtinen und verwendet einen „reading test“ als Testmethode für einen Übersetzungsvergleich von zwei Übersetzungen des Kinderbuchs „The Wizard of Oz“. Kinderbücher werden den Kinder nicht nur laut vorgelesen, sondern der Vortragende führt die Geschichte für die Kinder auch auf. Diese Tatsachen sollten beim Übersetzen nicht unberücksichtigt bleiben. Im Rahmen dieser Arbeit können wir solche Tests nicht durchführen, aber wir können anhand der identifizierten Übersetzungsverfahren etwas feststellen: der häufige Einsatz des Übersetzungsverfahrens *Permutation* könnte ein Hinweis dafür sein, dass der Übersetzer bzw. die Übersetzerin an das Vorlesen der Märchen gedacht haben muss und aus diesem Grund viele Änderungen der Satzgliedfolge vorgenommen hat.

ZUSAMMENFASSUNG DER ERGEBNISSE

Die Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm wurden sehr oft ausgebessert, sowohl durch die Brüder Grimm als auch durch spätere Herausgeber, was oft nicht entsprechend gekennzeichnet wurde. Die Gesamttextanalyse hat ergeben, dass die größten Abweichungen zwischen dem Original und der Übersetzung bei der Absatzgliederung, Satzgliederung und bei den Illustrationen vorliegen. Daraus können wir folgern, dass es bei dem von uns verwendeten Original höchstwahrscheinlich nicht um die Übersetzungsvorlage auf der strukturelle Ebene handelt, was auch dazu geführt hat, dass wir uns mit der Struktur nicht näher beschäftigt haben. Auf der inhaltlichen Ebene allerdings hat die Absatzanalyse gezeigt, dass wir davon ausgehen können, dass das von uns verwendete Original höchstwahrscheinlich als Übersetzungsvorlage gedient hat. Der Unterschied bei der Wörteranzahl aus der Gesamttextanalyse wurde

von uns richtigerweise als sprachbedingt angenommen, was mit Hilfe des Übersetzungsverfahrens Expansion bestätigt wurde, das oft bei der Problemlösung der Kompositaübersetzung angewandt wurde. Die Absatzanalyse hat auch gezeigt, dass die meisten Übersetzungsverfahren als kombinierte Teilverfahren auftreten, wobei es manchmal nur um ein einziges Wort als Übersetzungseinheit geht. Der Übersetzer bzw. die Übersetzerin hat manchmal Wort-für-Wort-Übersetzungen verwendet, aber meistens nur dann, wenn dies mit der englischen Satzgliedfolge übereinstimmte. Sonst wurde sehr oft Permutation als Übersetzungsverfahren gewählt, was mit einer zielsprachlich orientierten Übersetzungsmethode übereinstimmt. Lexikalische Ersetzung mit Eins-zu-eins-Entsprechungen kamen auch vor (z.B. *Fremde* – *stranger*), anderenfalls wurden Teilentsprechungen gewählt (z.B. *Einöde* – *remote clearing*). An einigen Stellen wurde mit Hilfe der denotativen Varianz der Reim beibehalten, da Reim als Stilmittel in vielen Märchen vorkommt und wenn möglich auch in der Übersetzung beibehalten werden sollte. Explikationen und Implikationen, Additionen und Omissionen kamen auch vor. Trotzdem klingt die Übersetzung nicht so, als wenn der Übersetzer bzw. die Übersetzerin seinen Lesern (Kindern) mehr bzw. weniger erklären würde als der Autor des Originals. Die Übersetzung wurde auch an die zielsprachlichen Normen der Kinderliteratur angepasst, so dass z.B. die formelhafte Einleitung oder die Diminutivform dementsprechend übersetzt wurden. Der Faktor Vorlesbarkeit von Kinderliteratur wurde wahrscheinlich beim Übersetzen mitberücksichtigt, was mit dem Übersetzungsverfahren obligatorische Permutation belegt werden konnte. Anhand der von uns untersuchten Beispiele können wir zusammenfassen, dass die zu Beginn dieser Arbeit aufgestellte Hypothese als richtig gelten kann, denn die von dem Übersetzer bzw. der Übersetzerin angewandten Übersetzungsverfahren deuten auf den Einsatz der Strategie der *acceptable translation* im Sinne von Toury bzw. der kulturell einbürgernden Umfeldübersetzung im Sinne von Schreiber hin. Wir können diese Schlussfolgerung auf den gesamten Text anwenden, allerdings nur unter der Voraussetzung, dass der Übersetzer bzw. die Übersetzerin bei der Wahl der Übersetzungsverfahren auch in den von uns nicht untersuchten Textsegmenten so vorgegangen ist, wie bei den von uns untersuchten Textsegmenten.

BIBLIOGRAPHIE

- Bamberger, R. (1970), *Grimm Märchen. Mein Drittes Buch*, Jungen und Volk, Wien
- Braun, W., Braun, K. (1996), *A Readers Theatre Treasury of Stories*, Portage & Main Press, Winnipeg.
- Campbell, J. (1983), „Folkloristic Commentary“, in: *The Complete Grimm's Fairy Tales*, 831-864, Routledge & Kegan Paul, London
- Gutenberg-www: Brüder Grimm. Kinder- und Hausmärchen, in: www.gutenberg-spiegel.de. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/-7018/39>, Stand. 30.11.2015
- Merriam Webster Dictionary-www: Interjection meh, in: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/meh>, Stand: 15.02.2016
- Oittinen, R. (1998), „Kinderliteratur“, in: Snell-Hornby, M., Hönig, H.G., Kußmaul, P., Schmitt, P. eds. *Handbuch Translation*, 250-253, Stauffenburg, Tübingen
- Puurtinen, T. (1994), „Dynamic style as a parameter of acceptability in translated children's books“, in: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. eds. *Translation Studies. An Interdiscipline*, 83-90, Benjamins (Benjamins Translation Library), Amsterdam/Philadelphia
- Puurtinen, T. (1989), „Assessing Acceptability in Translated Children's Books“, in: *Target*. 1.1989.2, 201-213
- Röhrich, L. (1994), *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, 1604-1605*, Band 5, Herder, Freiburg/Basel/Wien
- Schreiber, M. (1993), *Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*, Narr, Tübingen
- Schreiber, M. (1998), „Übersetzungstypen und Übersetzungsverfahren“, in: Snell-Hornby, M., Hönig, H.G., Kußmaul, P., Schmitt, P. eds. *Handbuch Translation*, 151-154, Stauffenburg, Tübingen
- The Complete Grimm's Fairy Tales* (1983), Routledge, London
- Toury, G. (1980), *In Search of A Theory of Translation*, The Porter Institute for Poetics and Semiotics (Tel Aviv University), Tel Aviv

PREVOĐENJE BAJKI - ANALIZA PRIJEVODA

Ključne riječi: prevođenje bajki, analiza prijevoda, prevodilača strategija i metoda, prevodilački postupci

Sažetak: U radu se analiziraju prijevodi s njemačkog na engleski jezik dvije bajke braće Grimm, bajke *Die Gänsehirtin am Brunnen* (*Guščarica na studencu*) i bajke *Tischchen deck dich, Goldesel und Knüppel aus dem Sack* (*Čarobni stolić, zlatni magarac i toljaga u vreći*). Krenuli smo od hipoteze da je prevodilac odabrao strategiju prevođenja orijentiranu prema ciljnom jeziku odnosno ciljnim čitaocima poštivajući pri tome norme ciljne književnosti za djecu. Pretpostavili smo da se radi o prijevodu koji je u velikoj mjeri *acceptable* (akceptirajući) u smislu Touryja odnosno da je kao glavna prevodilačka metoda korištena metoda *Umfeldübersetzung* (prevođenje konteksta) u kombinaciji s njenim podtipom *kulturell einbürgernde Übersetzung* (prilagođavanje prijevoda ciljnoj kulturi) prema Schreiberu. Kako bismo utvrdili ispravnost hipoteze dali smo kratki pregled strukture (ilustracije, odlomci, rečenice) izvornog i ciljnog teksta. Nakon toga detaljno smo analizirali određene dijelove teksta koji su nam se učinili posebno interesantnim za prevođenje bajki. Glavni zadatak je bio utvrditi prevodilačke postupke koji su korišteni pri prevođenju analiziranih primjera kako bi se zaključilo o kojoj se prevodilačkoj metodi odnosno strategiji radi. Došli smo do zaključka da je prevodilac koristio pretežno prevodilačke postupke koji su omogućili produkciju teksta prilagođenog normama ciljne književnosti za djecu i ciljnim čitaocima.

(ENDNOTES)

1 Rad je pregledan od strane izvornog govornika njemačkoga jezika (ispred Njemačke službe za akademsku razmjenu - DAAD)

ZINETA LAGUMDŽIJA

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

izvorni naučni rad

Referencijalno reflektivne konstrukcije u jeziku političkog izvještavanja u njemačkim dnevnim novinama

Sažetak: U radu se, na primjeru vlastitog korpusa tekstova, ekscerpiranih iz rubrike „Politika“ iz troje odabranih njemačkih dnevnih novina, s komunikativno-pragmatičkog aspekta opisuje upotreba referencijalno reflektivnih konstrukcija u njemačkom jeziku. Uz primjenu lingvističkih metoda, orijentiranih na upotrebu jezika (korpusna lingvistika, tekstna lingvistika i konstrukcijska gramatika), analiziraju se učestalost, sintaksičke i komunikativno-pragmatičke funkcije referencijalno reflektivnih konstrukcija u tekstnim vrstama „izvještaj“ i „komentar“ u jeziku političkog izvještavanja u njemačkim dnevnim novinama.

Ključne riječi: referencijalno reflektivne konstrukcije, političko izvještavanje, njemačke dnevne novine

1. UVOD

Kad je riječ o terminologiji i klasifikaciji polja reflektivnosti, pod kojim podrazumijevamo sve upotrebe reflektivne zamjenice, tu u njemačkoj literaturi vlada velika neujednačenost, a prisutno je i preklapanje termina

kod različitih autora. U jednom od ranijih radova na ovom području (Buscha 1982, 167) nalazimo konstataciju da, s obzirom na složenost ovog jezičkog fenomena te na komplicirano stanje u znanstvenim radovima iz ove oblasti, svatko tko se bavi ovom temom mora pronaći vlastitu metodologiju i precizno je obrazložiti. Uvid u suvremene gramatike njemačkog jezika te znanstvene radove koji se bave fenomenom refleksivnosti pokazuje da ova preporuka i danas vrijedi.

Polazeći s aspekta konstrukcijske gramatike, prema kojoj su sve jezičke strukture veće od jedne riječi kojima je pridruženo određeno značenje „konstrukcije“, tj. jedinstva forme i značenja u ovom radu ćemo termin „refleksivne konstrukcije“ koristiti kao nadpojam za sve vrste upotrebe refleksivne zamjenice. Atribut „refleksivne“ ukazuje na refleksivnu zamjenicu kao sastavni dio konstrukcije u morfološkom smislu te na komponentu značenja svojstvenu konstrukcijama s refleksivnom zamjenicom.

Klasu refleksivnih konstrukcija koja je predmet istraživanja u ovome radu u literaturi nalazimo pod različitim nazivima: pravi refleksivni glagoli (*echte reflexive Verben*, Sommerfeld/Starke, 1998), nepravi refleksivni glagoli (*unechte reflexive Verben*, Duden 1998), refleksivne konstrukcije (*reflexive Konstruktionen*, Helbig/Buscha 1998), refleksivno upotrijebljeni glagoli (*reflexiv gebrauchte Verben*, Duden 2006). Mi smo smatrali da termin „referencijalno refleksivne konstrukcije“ (RRK) najbolje oslikava formu i značenje ovih konstrukcija, kod kojih refleksivna zamjenica signalizira „refleksivnost“, kako je definira Bußmann, kao „svojstvo jezičkih konstrukcija da se dvije dopune radnje izražene predikatom odnose /referiraju na isti element izvanjezičke stvarnosti“ (2002, 555). Pojam *referentielle Identität* (referencijalna identičnost) nalazimo i kod Buscha (1982, 69), a upotrebu refleksivne zamjenice u situaciji kad dva referenta u istoj rečenici referiraju na isti objekt izvanjezičke stvarnosti i Weinrich naziva *Referenz-Identität* (referencijalna identičnost) (1993, 142).

Kod RRK se radi o istoj logičkoj relaciji agens-pacijens (vršitelj-trpitelj) kakva postoji kod prijelaznih glagola. Refleksivna je zamjenica kod refleksivnih konstrukcija posebna vrsta objekta, referencijalno identičnog sa subjektom, te se ovdje radi o semantičkoj refleksivnosti kao specijalnom obliku tranzitivnosti/ prijelaznosti. Razlika između referencijalno refleksivnih

konstrukcija i refleksivnih glagola može se utvrditi nizom lingvističkih postupaka kojima se inače identificiraju rečenični dijelovi, a koje ćemo naći u većini gramatika. Dva su najčešće primjenjivana postupka proba supstitucije i proba koordinacije. Postupak supstitucije pokazuje da je kod ovih glagola povratnu zamjenicu (1) moguće zamijeniti imenicom ili drugom zamjenicom (2), te s istom dovesti u odnos koordinacije (3):

1. *Die Frau wäscht sich* (Žena se umiva)
2. *Die Frau wäscht das Kind* (Žena umiva dijete)
3. *Die Frau wäscht sich und das Kind* (Žena umiva sebe i dijete).

U njemačkom jeziku samo 3. lice ima poseban oblik za izražavanje semantičke relacije refleksivnosti (povratnosti). U 1. i 2. licu jednine i množine funkciju izražavanja refleksivnosti preuzimaju osobne zamjenice. Razlika između funkcije osobne i funkcije refleksivne zamjenice kod oblika osobne zamjenice za 1. i 2. lice postaje vidljiva tek u kontekstu. (usp. Zifonun 2003, 92). Referencijalna refleksivnost u njemačkom jeziku često je naglašena i multifunkcionalnom česticom *selbst* koja u ovim konstrukcijama služi kao intenzifikator ili pojačivač referencijalne identičnosti.

Prema Zifonun (2003, 93) referencijalno refleksivna zamjenica se hijerarhijski posmatrano u njemačkom jeziku na razini rečenice javlja u funkciji dopune/objekta u akuzativu, dopune/ objekta u dativu, prijedložne dopune/prijedložnog objekta, te priložne dopune ili dodatka. Refleksivni subjekt prema Zifonun (2003, 92) u svim je evropskim jezicima isključen, a refleksivna zamjenica se ne može pojaviti ni u funkciji dopune u genitivu. U funkciji predikatne dopune također se ne pojavljuje refleksivna, već osobna zamjenica, npr.: *Er ist er (selbst)*. Primjere upotrebe referencijalno refleksivne zamjenice u različitim funkcijama nalazimo kod Zifonun (2003, 96):

Hans kämmt sich _{Kakk.} (Hans se češlja)

Hans kauft sich _{Kdat} *ein Auto* (Hans sebi kupuje auto)

Hans sorgt [für sich] _{Kppp} (Hans se brine za sebe)

Hans baut das neue Haus nur [für sich] _{Suppl} (Hans samo za sebe gradi novu kuću).

2. KORPUS I METODOLOGIJA

U svrhu namjeravanog istraživanja sastavljen je vlastiti korpus¹ tekstova iz rubrike „Politika“ elektronskih izdanja troje njemačkih dnevnih novina: *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*, *Süddeutsche Zeitung (SZ)* i *Tagesspiegel (TS)*. Korpus se sastoji od 1200 tekstova, i to 600 izvještaja i 600 komentara s političkim sadržajima, objavljenih u periodu august 2009. godine do august 2010. godine. U korpusu se pojavilo 6527 refleksivnih konstrukcija, od čega 480 referencijalno refleksivnih konstrukcija, koje su u ovom radu podvrgnute kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi, s aspekta njihove upotrebe u tekstnoj vrsti „izvještaj“ i tekstnoj vrsti „komentar“. Našu analizu distribucije i pragmatičkih funkcija referencijalno refleksivnih konstrukcija u odabranom korpusu tekstova političkog izvještavanja bazirali smo na opisanoj klasifikaciji sintaksičkih službi referencijalno refleksivnih konstrukcija koju je dala Zifonun (2003, 92). Kao kriterij za diferenciranje ovih konstrukcija služila nam je njihova funkcija u tekstu, dakle kontekst, i Dudenov rječnik (2003 [CD-ROM]), u kojemu smo potvrđivali da je glagol u određenom značenju u rječniku zabilježen isključivo kao tranzitivni glagol, npr.:

prä|sen|tie|ren <sw. V.; hat> [...]:

2. a) *zeigen, vorführen, vorstellen, bekannt machen: er präsentierte sie seinen Eltern, als seine Ehefrau; sie präsentierte sich als die neue Direktorin; viele Firmen p. sich im Internet; sie präsentierte sich bestens informiert den Journalisten; [...]*

3. REFERENCIJALNO REFLEKSIVNE KONSTRUKCIJE U JEZIKU POLITIČKOG IZVJEŠTAVANJA

U ovom poglavlju opisat ćemo distribuciju i pojavne oblike referencijalno refleksivnih konstrukcija u funkciji dopune/objekta u akuzativu, objekta u dativu, te prijedložnih fraza u funkciji prijedložnog objekta ili priložnih odredbi. Analizirat ćemo i motive njihove upotrebe u odabranoj vrsti teksta.

3.1. Refleksivni objekt u akuzativu

Budući da se radi o specijalnom obliku tranzitivnosti u prvom koraku

---

¹ Korpus sastavljen po uputama autorice Carmen Scherer (2006, 6ff.).

istraživali smo koji su glagoli skloni upotrebi s refleksivnim objektom u akuzativu i u kakva je distribucija tih glagola u dvjema analiziranim tekstnim vrstama i utvrdili sljedeće:

1. Refleksivna zamjenica u funkciji akuzativnog objekta u obje tekstne vrste pojavljuje se u istom broju i to u „izvještaju“ 75 RRakk (od 3357 RK/ 2,23 %), a u „komentar“ 71 (od 3170 RK/ 2,23 %). I u jednoj i u drugoj tekstnoj vrsti pojavljuje se sljedećih 17 glagola:

jmdn. / sich (selbst) anzeigen; jmdn. / sich aussetzen (einem Risiko, einem Konflikt, einem Vorwurf); jmdn. / sich befreien; jmdn. / sich (selbst) bezeichnen wie / als; jmdn. / sich darstellen wie/ als; jmdn. / sich korrigieren; jmdn. / sich (selbst) loben; jmdn. / sich nennen + Akk.; jmdn. / sich präsentieren als; jmdn. / sich retten; jmdn. / sich schwächen; jmdn. / sich sehen als; jmdn. / sich selbst unter Zwang setzen / unter Druck setzen; jmdn. / sich selbst stilisieren zu; jmdn. / sich selbst verpflichten; jmdn. / sich verteidigen; jmdn. / sich verteidigen

Samo u tekstnoj vrsti izvještaj pojavljuju se glagoli:

jmdn. / sich selbst arrangieren mit jmdm; jmdn. / sich (selbst) ausgeben als; jmdn. / sich ausschließen; jmdn. / sich bezichtigen als; jmdn. / sich eindecken mit etw. (mit Szene-Klamotten); jmdn. / sich erklären (zum Sieger); jmdn. / sich (selbst) erkennen; jmdn. / sich erschießen; jmdn. / sich (selbst) fragen; jmdn. / sich (selbst) meinen; jmdn. / sich schmücken (mit Erfolgen); jmdn. / sich in die Luft sprengen; jmdn. / sich (selbst) überzeugen von etw.; jmdn. / sich umgeben (mit Gleichgesinnten); jmdn. / sich unterziehen (einer Operation am Herzen)

Samo u tekstnoj vrsti komentar zabilježili smo sljedeće glagole:

jmdn. / sich selbst begeistern; jmdn. / sich betrachten als; jmdn. / sich selbst desavouieren; jmdn. / sich disqualifizieren; jmdn. / sich selbst als fair empfinden; jmdn. / sich selbst neu erfinden; jmdn. / sich feiern als (Wahlsieger); jmdn. / sich finanzieren; jmdn. / sich gefährden; jmdn. / sich für (die wahren Sieger) halten; jmdn. / sich kritisieren; jmdn. / sich lähmen; jmdn. / sich selbst lieben; jmdn.

/ sich selbst kasteien; jmdn. / sich selbst missbrauchen; jmdn. / sich selbst wichtig nehmen; jmdn. / sich eigenständig profilieren; jmdn. / sich selbst regieren; jmdn. / sich spreizen; jmdn. / sich stützen vor; jmdn. / sich trösten; jmdn. / sich umbringen; jmdn. / sich vergewissern; jmdn. / sich selbst verkaufen als; jmdn. / sich verkleiden; jmdn. / sich versetzen; jmdn. / sich verstehen als; jmdn. / sich selbst wegzaubern; jmdn. / sich zählen zu; jmdn. / sich selbst zerfleischen; jmdn. / sich in ein Zeitkorsett zwingen

1. Iako su tekstovi iz obje tekstne vrste ekscerpirani iz iste rubrike (politika), analiza glagola uz koje se pojavljuje RRakk u dvjema tekstnim vrstama pokazuje određene specifičnosti. Uvid u navedeni popis glagola s refleksivnim akuzativnim objektom ukazuje da je njihov sadržaj u znatnoj mjeri odraz funkcije teksta u kojem se pojavljuju.
2. Samo tekstnoj vrsti izvještaj s RRakk uglavnom se pojavljuju glagoli neutralnijeg sadržaja, što je u skladu s objektivnim informiranjem koje je funkcija ove tekstne vrste.
3. U tekstnoj vrsti komentar se, uz već spomenutu listu RRakk koji se pojavljuju u tekstovima obje tekstne vrste, također pojavljuje i veći broj glagola koji se ne pojavljuju u tekstnoj vrsti izvještaj. Veliki broj tih glagola u svom značenju kao osnovnu komponentu sadrži komponentu vrednovanja koje ovdje sintaksički subjekt upućuje sam sebi, npr.: *jmdn. / sich selbst begeistern; jmdn. / sich betrachten als; jmdn. / sich für (die wahren Sieger) halten; jmdn. / sich selbst als fair empfinden; jmdn. / sich kritisieren i.t.d.* Osim toga određeni glagoli kodiraju neuobičajena ili neprimjerena ponašanja, npr.: *sich selbst verkaufen als/ sich selbst wichtig nehmen/ sich verkleiden i sl.*, kao i radnje sa štetnim djelovanjem koje subjekt usmjerava sam prema sebi, npr.: *sich selbst wegzaubern; jmdn. / sich selbst zerfleischen; jmdn. / sich selbst missbrauchen/ / sich gefährden/ sich selbst desavouieren; jmdn. / sich disqualifizieren.* Izbor glagola koji se u tekstnoj vrsti komentar pojavljuju s refleksivnim objektom u skladu je s osnovnom intencijom tekstne vrste komentar da problematiziranjem određenog sadržaja uz vrednovanje ispravnosti određenog djelovanja potakne slušatelja/recipienta na razmišljanje i formiranje stava koji mu autor teksta vrednovanjem određenih zbivanja nameće.

4. S obzirom na specifičnost sadržaja odabranog korpusa (politika), u kojemu se kao akteri političke komunikacije pojavljuju uglavnom ljudski subjekti, i to osobe ili kolektivi, analizirali smo i učestalost pojavljivanja osoba ili kolektiva kao aktera političke komunikacije u funkciji sintaksičkog subjekta u određenog refleksivnoj konstrukciji u tekstnoj vrsti izvještaj i tekstnoj vrsti komentar. Analiza pokazuje da kod pojavljivanja osoba ili kolektiva u funkciji subjekta postoje znatne razlike s obzirom na tekstnu vrstu. U tekstnoj vrsti izvještaj u znatno većem broju pojavljuju se osobni subjekti, dok je u tekstnoj vrsti komentar situacija je obrnuta. Zaključno bismo mogli konstatirati da u aktualnim političkim zbivanjima, kao i u informiranju o njima, u tekstnoj vrsti izvještaj vodeću ulogu imaju osobe, uglavnom one na određenim političkim funkcijama, dok su kod vrednovanja ispravnosti političkog djelovanja, sintaksički subjekti u daleko većem broju kolektivi. Ovaj rezultat je u skladu s ispitivanjem koje je vršio Lengauer (2007). Kao jedan od najčešće citiranih indikatora postmoderne logike političke komunikacije, kako u predizbornim kampanjama tako i u svakodnevnom političkom izvještavanju, on navodi personalizaciju te prema njemu u kvantitativnom pogledu u političkom izvještavanju u njemačkim medijima dolazi do porasta prisutnosti individualnih aktera u odnosu na pojavljivanje institucija. Personalizacija (*Personalisierung*) prema ovom autoru znači da osoba (političar ili političarka) postaje model za tumačenje kompleksnih odnosa u političkom životu i to kroz samopredstavljanje politike, predstavljanje političara u medijima ili na strani birača, odnosno publike. Tako posmatrano, personalizacija znači da se politička realnost u velikoj mjeri konstruira prema osobama (usp. Lengauer 2007:137).

3.2. Refleksivna zamjenica u funkciji objekta u dativu

Analiza referencijalno refleksivnih konstrukcija s refleksivnom zamjenicom u funkciji objekta u dativu (RRdat) dala je sljedeće rezultate:

U tekstnoj vrsti izvještaj bilježimo 74 pojavljivanja RRdat (od 3357 RK /2,20 %), u tekstnoj vrsti komentar 87 (od 3170 RK/2,74 %). Kao i kod RRakk i kod upotrebe RRdat mogu se konstatirati znatne razlike u sadržaju glagola s obzirom na tekstnu vrstu. Stoga smo i ovdje u prvom koraku analize utvrdili koji su glagoli skloni upotrebi s refleksivnim objektom u dativu i kakva je distribucija

tih glagola u dvjema analiziranim tekstnim vrstama i utvrdili sljedeće:

1. U obje tekstne vrste pojavljuje se ukupno sljedećih 12 glagola:

sich etwas erarbeiten / erhoffen / geben / gönnen / helfen / kaufen
/ sagen / sichern / suchen / überlassen / versprechen / wünschen.

2. Najfrekventniji glagol u objema tekstnim vrstama jeste glagol *sich etw. wünschen*, koji se u tekstnoj vrsti izvještaj pojavljuje 11 puta, a u tekstnoj vrsti komentar 20 puta.

3. Samo u tekstnoj vrsti izvještaj pojavljuju se sljedeći glagoli:

sich etwas abkaufen / aneignen / anziehen / aussuchen/ beibringen /
beschaffen / bescheinigen / erlauben / erkaufen / erobern / nehmen
/ schreiben / verschaffen / verordnen / vorbehalten / vorhalten /
vorwerfen
jmdm. / sich vorkommen

1. Samo u tekstnoj vrsti komentar zabilježili smo sljedeće glagole:

sich etwas auferlegen / besorgen / beweisen / bringen / denken /
erklären / ersparen / gestehen / leisten/ maßschneidern / merken
/ rauben /schaffen / sparen / verbieten / verdienen / versagen /
verschaffen / zufügen / zumuten / zuschreiben
sich schaden / sich zuhören

Savremena lingvistika, osobito konstrukcijska gramatika, pod značenjem podrazumijeva jedinstvo leksičkog i pragmatičkog značenja. Distribucija glagola u dvjema analiziranim tekstnim vrstama potvrđuje takvo poimanje značenja. U svrhu analize motiva upotrebe ovih konstrukcija u odabranom korpusu analizirali smo značenje dominirajućih glagola s dopunom u dativu na temelju Brinkmannove analize značenja dativnih konstrukcija (usp. Brinkmann 1971, 442). Brinkmann smatra da je dativ padež namijenjen isključivo čovjeku:

Der Mensch verwirklicht sein Wesen als Person im Miteinander, im Zusammenleben mit anderen Menschen, das durch Verben zum Ausdruck gebracht wird. So ist Dativ der gegebene Kasus für zwischenmenschliche Begegnung. (Brinkmann,

1971, 445)²

Prema Brinkmannu dativ je nadležan za pet područja koje obuhvaćaju čovjeka i njegovo okruženje. Prvo područje oslikava psihofizičko stanje čovjeka, koje podrazumijeva odgovor na pitanje *Wie geht es dir?* (Kako si?) U drugom području je čovjek u određenom okruženju. Ovdje se o procesima koji se dešavaju oko čovjeka prosuđuje na temelju njihovog značaja za čovjeka, tj. dopadaju li mu se ili ne, utječu li na njega pozitivno ili negativno. U trećem je području komunikacija čovjeka s drugim ljudima (*das menschliche Miteinander, das Verhalten der Menschen zueinander im Zwischenpersönlichen Verkehr*). Kao društveno biće čovjeka najbolje oslikavaju dva područja u kojima je on u stalnom kontaktu s drugim ljudima, a to su razmjena dobara – kao četvrto područje – i razumijevanje svijeta – kao peto.³

Ovaj kratki ekskurs u Brinkmannovo poimanje dativa omogućuje nam da bolje razumijemo motive upotrebe dativnih konstrukcija u jeziku političkog izvještavanja. Područje političkog izvještavanja obuhvaćalo bi četvrto i peto područje primjene dativa, dakle razmjenu materijalnih i duhovnih dobara te razumijevanje i prosuđivanje procesa koji se dešavaju u svijetu. Već na prvi pogled uočljivo je da je suština političke komunikacije zapravo borba za utjecaj nad materijalnim i duhovnim dobrima. To se može sažeti u sintagmi „*von einem anderen etwas gewinnen*“ (‘dobiti nešto od nekoga drugog’) pri čemu glagol označava način na koji se to postiže (usp. Brinkmann 1971, 453). Ilustriramo to primjerima iz korpusa (*sich etw. erobern, erarbeiten, verschaffen, aneignen, suchen, aussuchen, kaufen, erkaufen, sichern, gönnen* i sl.):

1. „*In der Zwischenzeit wartet China nicht mehr darauf, sich die Wirtschaft zu erobern. Deutschland wartet nicht. Indien wartet nicht*“, warnt Obama. *Die USA sollten mehr Jobs durch saubere Energien schaffen* (SZA, 28.01.10).

2 „Čovjek svoje biće kao osoba ostvaruje u zajedništvu i suživotu s drugim ljudima, što kroz glagole dolazi do izražaja. Tako je dativ padež predviđen za oslikavanje komunikacije među ljudima.“ (prijevod Z. L.)

3 „Der vierte Bereich für den Einsatz des Dativs ist der Güteraustausch, der sich im Geben und Nehmen vollzieht. Der fünfte und letzte Bereich gehört dem Menschen noch in einem höheren Sinne als das Eigentum. (...) Durch Mitteilung und Erklärung helfen sich die Menschen in Erkenntnis und Verständnis der Welt.“ (Četvrto je područje upotrebe dativa razmjena dobara koja se odvija kroz procese davanja i uzimanja. Peto i posljednje područje pripada čovjeku kao svojina u jednom višem smislu. (...) Kroz priopćavanje i objašnjavanje ljudi jedni drugima pomažu u razumijevanju svijeta) (Brinkmann, 1971, 442, prijevod Z. L.).

2. *Seit der Übernahme des Kommandos im Juni hat McChrystal mehrere Anweisungen an die derzeit 65.000 Soldaten umfassende Truppe herausgegeben, die alle auf einem zentralen Gedanken fußen – gewinnen könne die Nato den Krieg in Afghanistan nur, wenn sie sich das Vertrauen der Bevölkerung erarbeite* (FAZA, 08.09.09).
3. *Anerkennung in ihrer Partei verschaffte sich Löttsch, als sie im Herbst 2002 das erste Mal in den Bundestag einzog* (TSD, 26.01.10).
4. *„Es ist sehr naiv anzunehmen, dass Iran sich solche Technologien nicht aneignen könnte“, sagte Dworkin. Er erinnerte daran, dass Iran im Februar seinen ersten selbst gebauten Satelliten in eine Erdumlaufbahn gebracht habe* (SZ, 28.09.09).
5. *„Wenn einige Nichtregierungsorganisationen eine besondere Bundeswehrferne pflegen wollen, müssen sie sich andere Geldgeber suchen“, sagte er der Deutschen Presse-Agentur* (FAZ D, 30.12.09).
6. *Den früheren Bundesinnenminister hat sich Steinbach für dieses Jahr als Träger des Preises ihres Verbands ausgesucht* (TSD, 23.08.09).
7. *Dazu gehörte etwa sein Doktor der Wirtschaftswissenschaften – den er sich allerdings 2004 an einer berüchtigten Titelmühle in der Schweiz gekauft hatte* (SZD, 05.03.10).
8. *Das deutsche Recht sehe nicht vor, „dass einige, die Geld haben, sich den Zugang zum Regierungschef mit einigen Tausend Euro erkaufen können* (SZD, 01.03.10).
9. *Fraktionschef Mohring will noch was werden in der Partei und hofft, sich abermals den Fraktionsvorsitz sichern zu können* (SZ D, 04.09.09).
10. *Aber seit dem Währungssturz vor einem Jahr will er sich nicht mal mehr einen freien Tag pro Woche gönnen, um noch genügend Geld heimschicken zu können* (TSA, 24.12.09).

U svaku komunikaciju subjekti ulaze s određenim očekivanjem u pogledu određenog ponašanja druge strane, što će subjektu omogućiti ostvarivanje željenih ciljeva. Jedan od glagola koji prema Brinkmannu izražavaju takva očekivanja subjekta jeste glagol *sich etwas wünschen*. On se u tekstovima tekstne vrste izvještaj pojavio ukupno 11 puta u 74 primjera dativnih referencijalno reflektivnih konstrukcija (14, 86 %). Navodimo nekoliko odabranih primjera:

11. *Ein Land wie Israel, das sich nach Auskunft seines früheren Außenministers Schlomo Ben-Ami einen Status als „assoziertes Mitglied“ wünscht, will dagegen vor allem Geheimdienstkenntnisse mit der Allianz austauschen* (FAZA, 21.01.10).
12. *Wie aus all dem ein strategisches Konzept wird, blieb in Oslo unklar. Frau Albright wünscht sich jedenfalls ein kurzes und verständliches Dokument, das möglichst frei von diplomatischen Floskeln ist* (FAZA, 21.01.10).
13. *Für die geplante neue Strategie des Bündnisses wünsche er sich mutige und pragmatische Vorschläge, sagte der Minister* (SZD, 07.02.10).
14. *Er habe hohen Respekt vor dem Einsatz der Soldaten, würde sich aber „auch ihretwegen“ Alternativen zum militärischen Eingreifen in Afghanistan wünschen, (...)* (SZD, 12.01.10).

I u tekstnoj vrsti komentar bilježimo čak 21 pojavljivanje glagola *sich etw. wünschen* u 87 primjera dativnih referencijalno reflektivnih konstrukcija (24,14%). Komunikacijska funkcija glagola *wünschen* ovdje je međutim u skladu s osnovnom funkcijom teksta. I dok u tekstnoj vrsti izvještaj *wünschen* signalizira očekivanje određenog djelovanja u smislu naloga ili zahtjeva za izvršenje određene radnje, u tekstnoj vrsti komentar rečenica s glagolom *wünschen* kodira reakcije na određena ponašanja čiji pragmatički efekti mogu biti različiti. Tako je u primjeru (15) glagolom *wünschen* izražena kritika negativnog izvještavanja o Kini u njemačkim medijima. U primjeru (16) izraženo je izvjesno upozorenje koje ukazuje na određeni pravac djelovanja. Primjerom 17) zapravo se daje savjet biračima, dok primjer (18) možemo shvatiti kao karakterizaciju određene skupine ljudi:

15. *Die chinesische Regierung wünscht sich mehr Positives über China in den deutschen Medien (SZK, 16.07.10)*
16. *In Moskau sitzen wichtige Partner, deren Sorgen man ernst nehmen muss, schließlich wünscht man sich die Hilfe der Russen in Afghanistan, im Iran (TSK, 08.02.10).*
17. *Die Wahl am Sonntag wird Weichen stellen. Wenn eine große Mehrheit der Deutschen will, dass Angela Merkel das Land weiter regiert, dann müssen die Wähler ihr auch die Mehrheit ermöglichen, die sie sich wünscht (SZK 28.08.09).*
18. *Die Demonstration gegen der Entsendung zusätzlicher amerikanischer Soldaten nach Afghanistan machte den Kontrast zwischen Idealisten, die sich ein andere Welt wünschen, und den Politikern, (...) (FAZK, 10.12.09).*

Većinu glagola upotrijebljenih u konstrukcijama s referencijalno refleksivnim dativom, a koje se pojavljuju u tekstnoj vrsti komentar, možemo prema Brinkmannu pribrojati petom području upotrebe dativa (*Mensch und Mitteilung*). Ovim glagolima se polemiziraju, objašnjavaju i vrednuju određena zbivanja, što je uostalom intencija tekstne vrste komentar, a što ilustriramo primjerima iz korpusa:

19. *Wenn man sich Obamas Angewohnheit betrachtet, Geld auszugeben wie ein betrunkenen Matrose, dann ist das traditionelle Verlangen der Republikaner nach einer kleineren, verantwortungsvolleren Regierung ein Anliegen, das Gehör verdient (SZK, 24.08.10).*
20. *Seitdem fällt mir der Satz des Grenzschützers immer dann ein, wenn ich mir etwas nicht erklären kann, das einerseits vollkommen normal und andererseits recht sonderbar ist (TS K, 02.10.09).*
21. *Sie agieren wie trotzig Kinder, die sich beweisen wollen, dass sie ihre Eltern nicht brauchen – aber erst nachdem sie eine Playstation, eine Stereoanlage, einen Computer und einen iPod bekommen haben (TS K, 02.10.09).*
22. *[...] Oder man gesteht sich und anderen das Scheitern ein, dann muss man aus Afghanistan abziehen (SZK, 11.12.09).*

Funkcija vrednovanja određenih sadržaja postiže se i promjenom konstelacije aktanata, pri čemu se uz glagole koji u osnovnom značenju predviđaju konkretne dopune upotrebljavaju apstraktni pojmovi kao što je to slučaj u sljedećim primjerima:

23. *Von der nationalen Fernseh-Beichtmutter Oprah Winfrey jüngst nach seiner Jahresbilanz befragt, gab sich der Präsident „eine solide Zwei plus“*(FAZK, 26.12.09).
24. *Die Kanzlerin hat noch nie ein Blatt vor den Mund genommen: Angela Merkel hat sich in China Respekt verschafft, weil sie auch über die Schattenseiten spricht – nicht laut polternd, aber seit Jahren konsequent* (SZK, 16.07.10).
25. *Immer müssen die Parteien, die ihm nahezu bedingungslos gefolgt sind, sehen, wo sie bleiben, wie sie ohne ihn zurechtkommen. Zurück bleibt Unvollendetes, manche werde sagen Ruinen. Oskar Lafontaine hat sich dennoch Respekt verdient* (TSK, 24.01.10).
26. *Nach nur neun Monaten im Amt resigniert er. Im Gegensatz zu vielen seiner Vorgänger von der Liberaldemokratischen Partei hat Hatoyama sich sein Scheitern aber nur sich selbst zuzuschreiben* (FAZK, 02.06.10).
27. *All das wird für die Sozialdemokraten noch viel peinlicher, weil sie sich den stürmischen Marsch in diese Sackgasse hätten sparen können* (SZK, 24.08.09).
28. *Denn eines ist sicher: Afghanistan wird nur sich selbst den Frieden bringen können. Von außen ist diesem Land noch nie etwas Bleibendes aufgenötigt worden* (SZK, 23.05.10)

Analiza pokazuje da su u klasi referencijalnih refleksivnih konstrukcija u funkciji dativnog objekta svi subjekti ljudski agensi. Kod pojavljivanja osoba ili kolektiva u funkciji subjekta postoje, međutim, znatne razlike s obzirom na tekstnu vrstu. Zaključno bismo mogli konstatirati da se u izvještavanju o aktualnim političkim zbivanjima u tekstnoj vrsti izvještaj u RRK s refleksivnim dativnim objektom češće pojavljuju osobe političara ili političarki, dok su u tekstnoj vrsti komentar u konstrukcijama s refleksivnim dativnim objektom sintaksički subjekti u daleko većem broju kolektivi.

3.3. Prijedložne fraze s refleksivnom komponentom

Referencijalno refleksivna zamjenica se u njemačkom jeziku na razini rečenice javlja i kao imenska komponenta prijedložne fraze u funkciji prijedložne dopune glagolu (prijedložnog objekta), priložne dopune ili dodatka (priložne odredbe) i u funkciji prijedložnog atributa. U primjerima (29) i (30) prijedložna fraza je u službi prijedložnog objekta, u primjerima (31) i (32) prijedložne odredbe, a u primjeru (33) u službi prijedložnog atributa.

29. *Vor ein paar Tagen sagte die Ost-Berliner Bundestagsabgeordnete Gesine Löttsch zum künftigen Personal ihrer Partei, in der größten Not werde immer nach den Frauen gerufen. Sie selbst dachte bei dieser Bemerkung vor allem an sich* (TSK, 26.01.10).

30. *In einer Phase, in der das hochverschuldete Belgien argwöhnische Blicke auf sich zieht, mag der Streit um den Wahlbezirk als zweitrangig erscheinen* (FAZK, 23.04.10).

31. *Er habe bei einem Handgemenge die Waffe an sich bringen wollen, sagte Schneider anfangs, weil er Angst gehabt habe, erschossen zu werden* (SZD, 03.03.10).

32. *„Alles, was ich habe, trage ich bei mir.“ Mit diesem Satz beginnt Herta Müllers letzter, von der Kritik einhellig überschwänglich begleiteter Roman „Atemschaukel“* (SZ D, 08.02.10).

33. *Amerika kann das so nicht tun, jedenfalls nicht ohne Verrat an sich selbst und seiner Geschichte* (SZ K, 30.07.10).

Ako pretpostavimo da riječi referiraju na objekte izvanjezičke stvarnosti, onda to znači da prijedlozi označavaju odnose između različitih elemenata izvanjezičke stvarnosti, pri čemu se taj odnos u semantičkom pogledu može posmatrati kao lokalni, temporalni, kauzalni, modalni te vrlo često i kao neutralni ukoliko se radi o prijedložnom objektu. Komponenta *sich* u prijedložnim je frazama anafora imenice ili zamjenice koja je referencijalno identična sa sintaksičkim subjektom rečenice.

Prema kompleksnosti Helbig/ Buscha (1998, 401) dijele prijedloge na primarne (*an, auf, aus, bei* i dr.) i sekundarne prijedloge (*anfangs, betrifft, zwecks* i dr.). Pod sekundarnim prijedlozima ovi autori podrazumijevaju

prijedloge koji nastaju kao izvedenice od drugih vrsta riječi. Klasifikaciji prijedloga na primarne i sekundarne Duden (2005, 607) dodaje i frazne prijedloge (npr. *in Bezug auf, in Rücksicht auf* i dr.).

U prijedložnim frazama s referencijalno refleksivnom zamjenicom u našem korpusu pojavljuju se isključivo primarni (prosti) prijedlozi i to u sljedećem broju: *für* (48), *an* (31), *auf* (24), *mit* (12), *um* (12), *in* (9), *von* (9), *über* (6), *gegen* (6), *unter* (5), *vor* (5), *zu* (4), *hinter* (1), *nach* (1).

Iako gramatike uglavnom semantici prijedloga posvećuju malu ili nikakvu pažnju, naša analiza pokazuje da je učestalost pojedinih prijedloga u korpusu rezultat njihovog semantičkog potencijala. Najučestaliji prijedlog *für* prema Dudenovom rječniku⁴ u prijedložnim frazama signalizira navođenje cilja, svrhe i koristi – što uglavnom služi čovjeku.

Budući da se politička scena često uspoređuje s arenom u kojoj se vode borbe za određene pozicije koje akterima političke komunikacije osiguravaju utjecaj i vlast nad ljudskim materijalnim i duhovnim dobrima, učestalost prijedložnih fraza s prijedlogom *für* u tekstovima političkog izvještavanja je, s obzirom na njihovo značenje, sasvim očekivana. To ilustriramo i primjerima iz korpusa:

34. *Ein gravierendes Problem ist das Fehlen einer solidarischen Zivilgesellschaft in Griechenland. Jeder kämpft jetzt für sich allein* (TSK, 29.04.10).
35. *Die Zukunftsthemen Klima und Familie hat Merkel geschickt für sich reklamiert.* (TSK, 30.09.09).
36. *TSDer Kampf geht darum, wer einen Teil dieser Unzufriedenen für sich gewinnen kann: die Republikaner mit ihrem Anti-Staats- und Anti-Steuer-Populismus oder Obama mit seiner populistischen Attacke auf die Banker* (TSA, 24.01.10).
37. *Es gebe keinen Zweifel daran, dass China sich in der dänischen Hauptstadt nicht dazu bereiterklärt habe, die von anderen Teilnehmerländern akzeptierten Selbstverpflichtungen zur Verringerung der Emissionen für sich zu akzeptieren.* (FAZK, 22.12.09).

⁴ DUW, 2003: CD ROM: *für* [...]: I. <Präp. mit Akk.> 1. a) zur Angabe des Ziels, Zwecks, Nutzens: [...] b) zugunsten einer Person, Sache [...].

Prijedlog *an*, koji je u prijedložnoj frazi s referencijalno refleksivnom zamjenicom u obrađenom korpusu drugi po učestalosti, pored lokalnog i vremenskog značenja prema Dudenovom rječniku⁵ u prijedložnim frazama signalizira povezanost s određenim objektom ili atributom (*eine Beziehung zu einem Objekt od. Attribut*). U prijedložnim frazama s referencijalno refleksivnom zamjenicom prijedlog *an* signalizira odnos subjekta prema samom sebi u smislu očekivanja od samog sebe, vjerovanja u samog sebe, sumnje u samog sebe, razmišljanja o sebi, rada na sebi i slično. Navedena značenja nalazimo i u našim primjerima:

38. *Es ehrt die Bischöfin, dass sie an sich selbst moralische Standards anlegt und nicht die formalen, nach denen sie weiter in ihren Ämtern hätte verbleiben können (FAZK, 24.02.10).*

39. *Außenminister Westerwelle arbeitet an sich (SZD, 22.02.10).*

40. *Laut Cakir hat es die Türkei geschafft, besonders viele Kommunalpolitiker in Europa an sich zu binden (TSA, 12.01.10).*

41. *Vor ein paar Tagen sagte die Ost-Berliner Bundestagsabgeordnete Gesine Löttsch zum künftigen Personal ihrer Partei, in der größten Not werde immer nach den Frauen gerufen. Sie selbst dachte bei dieser Bemerkung vor allem an sich (TS K, 26.01.10).*

Prijedložne fraze s referencijalno refleksivnom zamjenicom i prijedlogom *auf* u našem korpusu najčešće označavaju određeno djelovanje prema subjektu, najčešće djelovanje izvana, z.B. *Blicke/ Misstrauen/ Feindschaft/ Hass auf sich ziehen* (privući na sebe poglede/ nepovjerenje/ neprijateljstvo/ mržnju), koje zapravo predstavlja reakciju na određeno ponašanje subjekta. Ilustriramo ovo značenje primjerima iz korpusa:

42. *In einer Phase, in der das hochverschuldete Belgien argwöhnische Blicke auf sich zieht, mag der Streit um den Wahlbezirk als zweitrangig erscheinen (FAZK, 23.04.10).*

---

5 DUW, 2003: CD ROM: *an* [...]: I. <Präp. mit Dativ u. Akk.> 1. (räumlich) a) <mit Akk.> zur Angabe der Richtung [...] <mit Dativ u. Akk.> stellt unabhängig von räumlichen od. zeitlichen Vorstellungen eine Beziehung zu einem Objekt od. Attribut her: *an einer Krankheit sterben; an einem Roman schreiben; Mangel an Lebensmitteln; an jmdn., etw. glauben; sich an jmdn. erinnern; [...]*.

43. Wenn er, dessen radikaler Außenminister hierzulande immer wieder **neues Misstrauen auf sich zieht**, nicht deutlich macht, dass er ganz, ganz anderes politisches Kaliber ist, wird es für ihn, aber wichtiger noch, für Israel wirklich problematisch (TSA, 27.08.09).

44. So spielt das Leben. Die viele **Feindschaft, die Koch auf sich zog**, hing immer auch mit seiner Befähigung zusammen (FAZK, 03.05.10).

45. „Obwohl CDU und FDP zusammen **weniger Prozentpunkte auf sich vereinen** als die anderen Parteien, hätte Schwarz-Gelb aufgrund des Verfahrens zur Sitzberechnung in Schleswig-Holstein nach dieser Umfrage zusammen eine Mehrheit der Mandate, die allerdings sehr knapp ausfällt“, notierten die Wahlforscher (FAZD, 17.09.09).

Prijedložne fraze s prijedlozima mit, um, in, von, über, gegen, unter, vor, hinter, nach signaliziraju različite relacije subjekta prema svom okruženju, ali se pojavljuju znatno rjeđe, te ih u pragmatičkom smislu ne smatramo jednako značajnim poput fraza s prijedlozima für, an i auf . Zato ćemo za svaki dati samo po jedan primjer iz korpusa:

46. „Alles, was ich habe, trage ich bei mir.“ Mit diesem Satz beginnt Herta Müllers letzter, von der Kritik einhellig überschwänglich begleiteter Roman „Atemschaukel“ (SZD, 08.10.09).

47. Allerdings **kämpft er immer wieder mehr gegen sich** als für seinen Wahlkreis: (...) (SZA, 28.08.09).

48. Der FDP-Chef **schart seine Partei wieder hinter sich** – und stoppt die Debatte zu seiner Doppelrolle (TSD, 22.02.10).

49. Die sogenannten Pariser Vorortverträge **trugen in sich den Keim neuer Krisen und Kriege** (TSK, 01.08.10).

50. Alle reden über den Sozialstaat, nur die Kirchen nicht – die sind derzeit vor allem **mit sich selbst beschäftigt** (TSK, 24.02.10).

51. Alle drei Parteien sind **auf der Suche nach sich selbst** (FAZK, 03.02.10).

52. Wer über Bildung redet, **redet immer auch über sich selber**. Wir alle waren auf der Schule. Die Praktiker, das sind auch viele Lehrer, die das sich seit Jahren

erfolglos drehende Bildungsreformkarussell nur noch mit Sarkasmus ertragen (TSK, 10.01.10).

53. *Ein Teil der CDU-Leute betreibt Obstruktion, hat den Wahlkampf schon aufgegeben, ein anderer Teil kämpft noch um alles; und Jürgen Rüttgers kämpft um sich selbst (SZK, 04.05.10).*
54. *Pre-Katrina hätten sie hier abgeschottet und unter sich gelebt. Post-Katrina ziehen nun auch Nichtvietnamesen in die Gegend (FAZ, 23.02.10).*
55. *Dieses Versäumnis hat die Kirche jetzt mit derselben Brutalität eingeholt, mit der sie lange Zeit jede Verantwortung von sich wies (FAZK, 12.03.10).*
56. *Der Blick geradeaus, die Hände vor sich gefaltet sitzt er da, als könne er das Unvermeidliche noch nicht fassen (SZ D, 23.01.10).*
57. *Neu ist das türkische Werben nicht. Staatspräsident Abdullah Gül – damals noch Außenminister – hat im Februar 2007 türkischstämmige Politiker aus ganz Europa zu sich eingeladen (TSA, 02.01.10).*

4. ZAKLJUČNO O REFERENCIJALNO REFLEKSIVNIM KONSTRUKCIJAMA

Analiza referencijalno refleksivnih konstrukcija u odabranom korpusu tekstova pokazuje da izbor i upotreba ovih konstrukcija ovise - s jedne strane - od njihovog semantičkog potencijala, a - s druge - od osnovne funkcije teksta. Pragmatički efekti kod jedne te iste konstrukcije ovisno o kontekstu mogu biti različiti.

Tekstna vrsta izvještaj daje objektivan kronološki prikaz zbivanja na političkoj sceni. Funkcija tekstne vrste komentar jeste da problematiziranjem određenog sadržaja uz vrednovanje ispravnosti određenog djelovanja potakne slušatelja/recipijenta na razmišljanje i formiranje stava u odnosu na određena zbivanja. Stoga je i izbor glagola koji se pojavljuju u funkciji refleksivnog objekta u akuzativu i u funkciji refleksivnog objekta u dativu u skladu s osnovnim funkcijama dviju odabranih tekstnih vrsta.

Kad su u pitanju prijedložne fraze, njihova je upotreba motivirana - s jedne strane - semantikom prijedloga, a - s druge - funkcijom teksta. S obzirom na navedeni cilj političke komunikacije očekivano je najučestaliji prijedlog *für* koji

prema Dudenovom rječniku u prijedložnim frazama signalizira navođenje cilja, svrhe, koristi, što uglavnom služi čovjeku (npr. *für sich kämpfen, etw. für sich buchen, etw. für sich reklamieren* itd.). Drugi po učestalosti je prijedlog *an* koji signalizira odnos subjekta prema samom sebi u smislu očekivanja od samog sebe, vjerovanja u samog sebe, sumnje u samog sebe, razmišljanja o sebi, rada na sebi i slično (*an sich moralische Standards anlegen, an sich glauben, an sich arbeiten* i sl.). Prijedložne fraze s referencijalno reflektivnom zamjenicom i prijedlogom *auf* označavaju određeno djelovanje prema subjektu, uslijedilo kao reakcija na određeno ponašanje subjekta (*Blicke / Aufmerksamkeit, / Misstrauen auf sich ziehen* i sl.). U korpusu se pojavljuju i prijedložne fraze s prijedlozima *mit, um, in, von, über, gegen, unter, vor, hinter, nach* – koje također signaliziraju različite relacije subjekta i njegovog okruženja.

Savremena lingvistika, osobito konstrukcijska gramatika, pod značenjem podrazumijeva jedinstvo leksičkog i pragmatičkog značenja. Distribucija referencijalno reflektivnih konstrukcija s reflektivnom zamjenicom u akuzativu, dativu i u okviru prijedložne fraze u dvjema analiziranim tekstnim vrstama potvrđuje takvo poimanje značenja.

5. LITERATURA

- Brinnkmann, Hennig (1971), *Die Deutsche Sprache. Gestalt und Leistung*. Düsseldorf. Wien/ Zürich.
- Buscha, Joachim (1982), „Reflexive Formen, reflexive Konstruktionen und reflexive Verben“, *Deutsch als Fremdsprache* 19, 167-174. Duden Band 4 (2005), *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Dudenredaktion. 6., neu bearb. Aufl. Dudenverlag, Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich.
- Bußmann, Hadumod (2002), *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. Gerhard, Helbig / Buscha, Joachim (2001), *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Langenscheidt, Berlin/München/Wien/Zürich/New York.
- Duden (2003), *Deutsches Universalwörterbuch A-Z*, Dudenverlag, Mannheim/ Leipzig/

- Lagumdžija, Zineta (2012), *Winter*, Heidelberg.
Refleksivnost kao komunikativno-pragmatička kategorija u političkom izvješćivanju na primjeru njemačkih dnevnih novina, neobjavljena doktorska disertacija. Sveučilište u Zadru, Odjel za germanistiku, Zadar.
- Lengauer, Günther (2007), *Postmoderne Nachrichtenlogik. Redaktionelle Politikvermittlung in medienzentrierten Demokratien*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Scherer, Carmen (2006), *Korpuslinguistik*. Universitätsverlag
- Weinrich, Harald (2007), *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Unter Mitarbeit von Maria Thurmair, Eva Breindl, Eva-Maria Willkop. Georg Olms Verlag, Hildesheim; Zürich; New York.
- Zifonun, Gisela (2003), *Grammatik des Deutschen im europäischen Vergleich. Das Pronomen. Teil II - Reflexiv und Rezipropronomen*. Institut für Deutsche Sprache (amades 1/ 03), Mannheim.

REFERENTIELL REFLEXIVE KONSTRUKTIONEN IN DER POLITISCHEN BERICHTERSTATTUNG IN DEUTSCHEN TAGESZEITUNGEN

Zusammenfassung

Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, referentiell reflexive Konstruktionen im Deutschen am Beispiel des selbst erstellten Korpus aus ausgewählten deutschen Tageszeitungen zu beschreiben. In der vorgenommenen Untersuchung werden gebrauchorientierte Untersuchungsmethoden (Korpuslinguistik, Textlinguistik und Konstruktionsgrammatik) verwendet. Die Untersuchung sollte Informationen zur Häufigkeit, syntaktischen und kommunikativ-pragmatischen Funktionen der referentiell reflexiven Konstruktionen in den Textsorten Bericht und Kommentar, erschienen in der Rubrik Politik der ausgewählten deutschen Tageszeitungen, geben.

Schlüsselwörter: referentiell reflexive Konstruktionen, politische Berichterstattung, deutsche Tageszeitungen

ALMA ŽERIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

pregledni naučni rad

Predstavljanje metonimije i polisemije u teoriji konceptualne metafore

Sažetak: Metonimija i polisemija tradicionalno se smatraju stilskim figurama. Tim predstavnicima figurativnog jezika, jezika iz domene pjesnika i pisaca, je često pripisivana funkcija pukog kićenja pisane riječi. Ono što lingvisti, sa nastankom kognitivne semantike, uviđaju je to da ne samo da je uloga određenih stilskih figura u jezika mnogo značajnija od ranije pretpostavljanog, već da one vjerovatno imaju i krucijalnu ulogu u dešifriranju ljudskih kognitivnih procesa. Ovakav stav se primarno veže za teoriju konceptualne metafore (Conceptual Metaphor Theory), teoriju čiji se prvi pravi počeci daju naslutiti u djelu Georgea Lakoffa i Marka Johnsona *Metafore prema kojima živimo (Metaphors We Live By)*. Te iako se osnovna premisa navedene teorije primarno bazira na jednoj drugoj stilskoj figuri, metafori – ne kao samo jezičko-stilskoj figuri, već kao osnovi jezika i misli (Evans i Green 2006, 286), svrha ovoga rada je da proširi to viđenje i predstavi metonimiju i polisemiju u okvirima teorije konceptualne metafore. Teorijski okvir se ponajviše bazira na djelu Vyvyan Evans i Melanie Green pod nazivom *Uvod u kognitivnu lingvistiku (Cognitive Linguistics an Introduction)*.

Ključne riječi: kognitivna lingvistika, metafora, metonimija, polisemija

1. UVOD

“Metafora se svrstava u najsnažniju moć čovjeka. Njeno dejstvo se graniči sa magijom” Jose Ortega Y Gasset

U prvome dijelu rada posmatraju se različiti aspekti teorije konceptualne metafore, od njenoga začetka u osamdesetim godinama prošloga stoljeća, pa sve do novijih istraživanja na tom polju. Kao uvod u samu teoriju, prije svega, razmotriće se neke osnovne karakteristike doslovnog i figurativnog jezika, kao temelj raspravi o metafori, te naravno i neka osnovna viđenja same metafore. Što se teorije konceptualne metafore tiče, njeni osnovni aspekti će biti analizirani u nastavku prvoga dijela, te poduprijeti sa primjerima koje Evans i Green navode u već pomenutom djelu.

Drugi dio rada se sastojati od analize metonimije u sklopu teorije konceptualne metafore kroz uporedbe između metafore i metonimije. Dalje, neke osnovne karakteristike metonimije će biti razmatrane i objašnjene na primjerima iz djela Evansa i Greena. Zatim će se objasniti konceptualna priroda metonimije, ponovno potkrijepljena primjerima baziranim na istom izvoru, kroz metonimiju kao pristupni mehanizam. Pored toga, osvrnuće se i na relacije koje stvaraju metonimiju i pristupna sredstva u metonimiji.

Treći, ujedno i posljednji, dio rada se sastoji od predstavljanja polisemije kao konceptualnog fenomena, te viđenje ove jezičke pojave u okvirima teorije konceptualne metafore kroz Lakoffovu analizu engleske prepozicije *over* (preko). Prije svega će se razmatrati neke osobine polisemije naspram homonimije i monosemije, a zatim i Lakoffov pristup pune specifikacije kroz model radijalnih kategorija riječi. Kao zaključak trećeg djela, a time i samoga rada, razmatraće se važnost koju kontekst ima za polisemiju.

Primjeri koji se koriste u ovom radu, a gdje nisu navedeni izvori, su vlastiti primjeri.

2. DOSLOVNI I FIGURATIVNI JEZIK

Kada govorimo o značenju u jeziku, u filozofija, kao i lingvistici, najčešće razlikujemo doslovni i figurativni jezik. Jedan je veoma direktan, ne zahtijeva

mного tumačenja, dok je drugi isprepleten skrivenim porukama i značenjima; jedan je jezik svakodnevnice, a drugi je jezik pjesnika i pisaca, ili se tako čini. Ono što Evans i Green navode, koristeći se podacima dobivenim iz Raymond Gibbsovog istraživanja, je kontradiktorno takvoj opšte prihvaćenoj distinkciji u jeziku.

Gibbs, kako navode Evans i Green (2006, 287), razlikuje doslovni od figurativnog jezika preko kontrasta između konvencionalne upotrebe jezika i pjesničkog ukrašavanja, jednoznačnosti u jeziku, jezika koji se može definisati kao istinit ili ne, i jezika koji ne zahtjeva kontekst da bi mu se odredilo značenje. S druge strane, figurativni jezik je onaj gdje se susrećemo sa ironijom¹, metonimijom² i slično. Pitanje koje se postavlja je da li stvarno postoje takve razlike između doslovnog i figurativnog jezika.

Prvi dokaz nepostojanja te distinkcije se ogleda u pobijanju definicije doslovnog jezika kao svakodnevnog i običnog, a figurativnog kao više egzotičnog i književnog jezika, jer se upravo većina naše svakodnevne komunikacije odvija preko upotrebe neke stilske figure koja se najčešće pripisuje domeni figurativnog jezika. Svakodnevne situacije i događaje veoma često opisujemo upravo figurativnim jezikom, pa nerijetko čujemo:

- (1) *Proletio mi je ovaj dan.*
- (2) *Mnogo ljudi je danas u depresiji.*

Ovakvi, ali i slični, primjeri su samo dokaz da često u svakodnevnom jeziku apstraktnim pojavama pripisujemo karakteristike konkretnih pojava. Dalje, jednoznačnost u jeziku se osporava time što je o nekim pojavama veoma teško govoriti bez da se oslonimo na upotrebu figurativnog jezika. Uzmimo samo za primjer koncept vremena iz primjera (1). Treća definicija doslovnog jezika, a time i treće uporište u osporavanju postojanja jasne granice između navedene dvije vrste jezika, je da se takav jezik nadalje može definisati kao istinit ili neistinit. Međutim, kako možemo govorni čin pozdravljanja protumačiti na takav način? A šta je sa izvedbenim iskazima poput:

---

1 Ironična je ona izjava kod koje je značenje suprotno onom što je doslovno rečeno. Primjer: A: „Raduješ li se prvom radnom ponedjeljku u novoj akademskoj godini?“, B: „Jedva čekam!“ (izgovoreno bez entuzijazma)

2 Metonimija je prenesena upotreba riječi, gdje se jedan pojam zamijeni drugim, njemu logički bliskim pojmom. Primjer: Ja često čitam Andrića.

(3) Proglašavam vas mužem i ženom.

Ovakve govorne činove, koji ne opisuje konkretnu situaciju, ne možemo tumačiti kao istinite ili neistinite, i time i treća distinkcija gubi na važnosti. Posljednje što Evans i Green navode je da čak i doslovne rečenice u jednoj mjeri počivaju na nekom kontekstu. Čak se ni najjednostavnije rečenice ne tumače izvan konteksta, jer se mi u svakom trenutku koristimo sa mnoštvom znanja koja nam omogućavaju da shvatimo značenja rečenica kao na primjer:

(4) Pas je u kući.

Evans i Green, nakon razmatranja osnovnih karakteristika doslovnog i figurativnog jezika, i pobijanja distinkcije između te dvije vrste tumačenja značenja jezika, dalje nastavljaju sa opisom jedne bitne karike teoriji konceptualne metafore, koja se tradicionalno smatrala samo jednom od stilskih figura u figurativnom jeziku, a to je metafora.

3. METAFORA I KONCEPTUALNA METAFORA

Razlog zbog kojega razlikujemo metaforu od pojma konceptualne metafore je čisto historijske prirode. Retoričari su dugo metaforu smatrali i definirali kao retoričku figuru (trope). Karakteristična formula metafore, *A je B*, se zasniva na usporedbi koja se podrazumijeva, te time nije eksplicitna. Evans i Green se koriste metaforom

(5) Ahil je lav.

da bi pokazali kako se *metafore sličnosti* baziraju na sličnostima koje nemaju fizičko uporište. Ahil je lav jer posjeduje kvalitete poput hrabrosti i neustrašivosti koje se u mnogim kulturama pripisuju „kralju“ životinjskog carstva. Metafore koje se baziraju na fizičkoj sličnosti (građena kao pješčani sat) Lakoff i Turner nazivaju *predodžbenim metaforama* (Evans i Green 2006, 293). Međutim, iako je i ovaj tip metafore istražen u sklopu teorije konceptualne metafore, ono čemu su Lakoff i Johnson posvetili najviše pažnje, u već pomenutom djelu *Metafore prema kojima živimo*, su metafore koje se koriste u svakodnevnom govoru, kao na primjer one koje se koriste da bi se opisale ljubavne veze ili brakovi.

(6) Najbolje je da svako pođe svojim putem.

(7) Gdje ide ova veza?

Evans i Green (2006, 294) navode dva veoma bitna razloga koji su naveli lingvističare da metaforu posmatraju u drugom svjetlu, koji su proizašli iz Lakoffovog i Johnsonovog djela, a to su sistemi metafora i iskustveno polazište metafora. Lakoff i Johnson su uvidjeli da su metafore dio jednoga većeg sistema, sistema metafora ili misli. Dokaz za takvu tvrdnju možemo vidjeti u primjerima (5) i (6). Metafore kojima opisujemo VEZE imaju još jednu zajedničku crtu, a to je da su povezane sa konceptualnom domenom PUTOVANJA, što bi značilo da se konceptualne domene ne mogu birati nasumično. Konceptualna metafora je stoga struktuiranje cilja (domena koja se opisuje, u ovom slučaju ljubavne veze) u sklopu izvora (domene koja se koristi da bi se cilj opisao, u ovom slučaju putovanje). Kako Evans i Green navode (2006, 295), ono po čemu Lakoff i Johnson uviđaju da se radi o metafori je to da dolazi do konvencionalne asocijacije jedne domene sa drugom, a konceptualnom je čini ideja da se motivacija za metaforu nalazi na nivou konceptualnih domena, to jeste, ne samo da govorimo u metaforama, već nam tako funkcionišu i misli. S druge strane, iskustveno polazište konceptualnih metafora se ogleda u tome da im se polazište može pronaći u našem svakodnevnom odnosu sa svijetom.

3.1. Ključni aspekti teorije konceptualne metafore

3.1.1. Jednosmjernost metafore

Konceptualne metafore posjeduju osobinu jednosmjernosti, metafora preslikava strukture sa izvorne domene na ciljnu domenu, ali ne i obratno (možemo ljubavnu vezu opisivati kroz putovanje, ali nikada nećemo čuti da neko putnike naziva ljubavnicima).

3.1.2. Motivacija za odabir cilja i izvora

Naredno pitanje, koje proizilazi iz prethodnog dijela, je koje konceptualne domene su najčešće ciljne, a koje izvorne, i šta se krije iza tog odabira, šta ga motiviše? Evans i Green navode (2006, 297) Kovecsesovu anketu gdje je ustanovljeno da su najčešće izvorne domene ljudsko tijelo, životinje, biljke, hrana i sile, a ciljne su konceptualne kategorije poput emocija, moralnosti, misli, ljudskih odnosa i vremena. Logičan zaključak koji sljedi iz ove podjele je da su

ciljne domene apstraktne pojave koje je, zbog nedostatka fizičkih karakteristika, teže objasniti, te se stoga koristimo konkretnim izvornim domenama.

3.1.3. Metaforičke pretpostavke

Iz metaforičkih preslikavanja često možemo doći do određenih zaključaka ili pretpostavki, jer se neki aspekti ciljne domene, iako ne eksplicitno navedeni, daju naslutiti. Evans i Green navode (2006, 299):

(8) Prešli smo puno tema danas.

(9) Nismo došli do zaključka.

Budući da se razgovor može metaforički predstaviti kroz putovanje (8), i učesnici u razgovoru se mogu predstaviti kao putnici (9).

3.1.4. Sistemi metafora

Još jedna bitna osobina metafora koju su uočili Lakoff i Johnson je ta da konceptualne metafore stvaraju sisteme metafora – kolekcija shematičkih metaforičkih preslikavanja koje sadrže više specifičnih metafora (život je putovanje, ljubav je putovanje, i slično) (Evans i Green 2006, 300).

3.1.5. Metafore i predodžbene sheme

Kako Evans i Green navode (2006, 300) Lakoff i Johnson su vjerovali da predodžbene sheme mogu poslužiti kao izvorne domene za metaforska preslikavanja.

Predodžbene sheme su strukture znanja koja proizilaze direktno iz predkonceptualnog utjelovljenog iskustva. Ove strukture imaju značenje na konceptualnom nivou baš zato jer proizilaze iz tjelesnog iskustva, koje je direktno značajno.
(Evans i Green 2006, 301)

Stoga se u teoriji konceptualne metafore, kao još jedan važan princip, može naći i taj da se apstraktni koncepti barem djelomično mogu zasnivati na predodžbenim shemama.

3.1.6. Nepromjenjivost

Razlog zašto određene izvorne domene mogu služiti u opisivanju samo određenih ciljnih domene Lakoff iznosi u svom principu nepromjenjivosti

Metaforička preslikavanja služe očuvanju kognitivne topologije (to jeste, predodžbenih shema) izvorne domene, na način koji je u skladu sa nerazdvojom strukturom ciljne domene. (Evans i Green 2006, 302)

To objašnjava na primjeru metafora sa smrću. Neki fenomeni se mogu objasniti samo kroz određene ljudske postupke.

(10) Pokosila ga je smrt.

Kognitivna topologija smrti je takva da smrt donosi iznenadnu promjenu, pa stoga može pokositi, ali ne i recimo nešto isplesti.

3.1.7. Konceptualna priroda metafore

Ono što teorija konceptualne metafore predlaže je da metafora nije samo dio jezika, samo stilska figura, već da predstavlja i način na koji je naš konceptualni sistem organizovan. Ovakva tvrdnja je potkrijepljena i mnogim dokazima. Dva koja Evans i Green navode (2006, 303) su društvene institucije kao hijerarhijske strukture i struktura rečenice (u generativnoj gramatici) kao hijerarhija. Prva se ogleda u hijerarhiji poslovnih institucija, sa najvažnijom i najutjecajnijom osobom na vrhu, a ostalim uposlenicima na nižim nivoima hijerarhije. Dok je druga očigledna hijerarhijska struktura vidljiva kroz dijagram rečeničnih stabala.

3.1.8. Skrivanje i isticanje

Posljednji važniji aspekt teorije konceptualne metafore koji ćemo navesti se ogleda u tome da metafore u kojima se koriste određeni izvori da bi se oslikao određeni cilj rezultira time da se neki aspekti toga cilja skrivaju, dok se drugi ističu. Evans i Green navode (2006, 304) metaforu PREPIRKA JE RAT (koja ističe akuzatornu prirodu rata, a skriva činjenicu da je to često organizovan i uređen čin) i PREPIRKA JE PUTOVANJE (koja ističe progresivni aspekt rata, a skriva konfrontacijski).

4. METONIMIJA U OKVIRIMA TEORIJE KONCEPTUALNE METAFORE

Pored metafore koju Georgea Lakoffa i Marka Johnsona smještaju u središte njihovog koncepta funkcioniranja ljudskog jezika, ali i misli, u djelu *Metafore*

prema kojima živimo (*Metaphors We Live By*) autori veliku važnosti pripisuju još jednom sličnom konceptualnom mehanizmu, a to je konceptualna metonimija. Razlog zbog kojeg metaforu i metonimiju donekle možemo posmatrati kao slične mehanizme, osim njihove konceptualne prirode – što Lakoff i Johnson stavljaju u prvi plan, je taj da je i metonimija, kao i metafora, dugo bila smatrana samo stilskom figurom. Evans i Green (2006, 311) nam daju pregled istraživanja na polju metonimije koja se kreću od toga da se metonimija smatra važnijim konceptom od metafore, kada govorimo o konceptualnoj organizaciji, do istraživanja koja tvrde da je metafora u svojoj osnovi metonimijske prirode.

Osim već spomenute sličnosti metafore i metonimije po njihovoj konceptualnoj prirodi, Lakoff i Johnson uočavaju da između konceptualnih fenomene postoje i neke veoma bitne razlike. Prije svega, metonimija je koncept koji možemo predstaviti formulom „X predstavlja Y“, dok je metafora predstavljena formulom „X shvatamo kroz/u okvirima Y“. (Evans i Green 2006, 311) Uzmimo primjer:

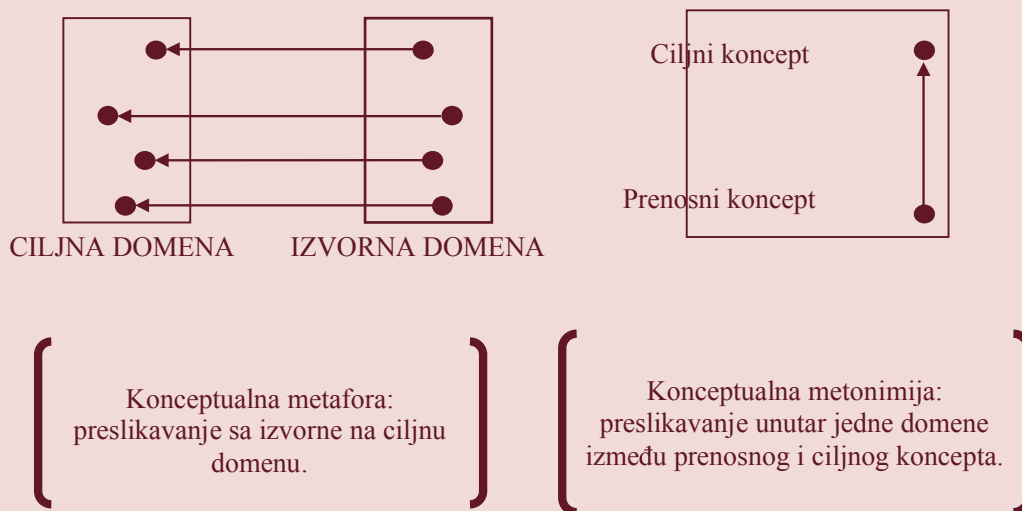
(11) Sto 3 je stvarno nekulturan.

Ova izjava, izgovorena od strane uposlenika nekoga restorana može poslužiti kao veoma dobar primjer prve distinkcije između metafore i metonimije. U okvirima potencijalno realne situacije, ova izjava bi bila primjer metonimije u tome što se dva subjekta povezuju tako što jedan (u ovom slučaju mjesto gdje gost sjedi) predstavlja drugi (samoga gosta).

Još jedna bitna osobina metonimije koju su Lakoff i Johnson uočili je ta da je metonimija motivisana veoma bliskom ili čak direktnom vezom između dva subjekt koja se bazira na fizičkim ili uzročnim asocijacijama. Zbog toga uposlenik restorana može gosta nazvati po mjestu gdje sjedi jer je za tu osobu veza između ta dva subjekta očigledna i poprilično direktna.

Pored toga, još jedna relevantna distinkcija između konceptualnih fenomena metafore i metonimije koju Lakoff i Johnson uviđaju je ta da za razliku od metafore, metonimija je fenomen u kojem jedan subjekt može predstavljati drugi jer se oba nalaze unutar istoga domena. Gdje kod metafore susrećemo preslikavanja iz jedne domene u drugu, kod metonimije se cijeli proces odvija unutar iste domene. Stoga se sto iz rečenice (11), koji je prenosni koncept

(*vehicle*), shvata kao gost, koji je ciljni koncept (*target*), jer se oba nalaze u istom domenu restorana. Evans i Green citiraju (2006, 312) Kovecsesa i Raddena koji definišu metonimiju kao „kognitivni proces u kome jedan konceptualni subjekt, prenosni koncept, omogućava mentalni pristup drugom subjektu, ciljnom konceptu, unutar iste domene.“ Prikaz 1 nam daje uvid u ovu razliku između metafore i metonimije.

Prikaz 1: Uporedba između metafore i metonimije

Neke od različitih vrsta metonimija koje su identifikovane unutar kognitivne semantike su (Evans i Green 2006, 312-314):

- proizvođač za proizvod
- (12) Volim čitati Shakespearea.
- mjesto za događaj
- (13) Mnogi se boje još jednog Černobila.
- mjesto za instituciju
- (14) Sarajevo i Banja Luka su u pregovorima.
- dio za cijelo
- (15) Ona je puno više od lijepog lica.
- cijelo za dio
- (16) Nešto mi se pokvarilo auto.
- posljedica za uzrok
- (17) Lice joj blista.

4.1. Konceptualna metonimija

Kada govorimo o konceptualnoj metonimiji u kognitivnoj stilistici prva i najbitnija karakteristika joj je da, upravo kao i metafora, i metonimija nije samo stilska figura, već i mnogo više; metonimija je ključni faktor u definiranju načina na koji funkcioniraju ljudski kognitivni procesi. Međutim, ono na čemu će se naredna potpoglavlja bazirati se ogleda u Lakoffovoj tvrdnji u teoriji kognitivnih modela (*theory of cognitive models*), a to je da ideali, stereotipi i istaknuti primjeri mogu metonimički predstavljati cijele kategorije. (Evans i Green 2006, 314) Ovakvi i slični dokazi da je metonimija konceptualni fenomen će biti obrađeni u potpoglavljima koja slijede.

4.1.1. Metonimija kao pristupni mehanizam

Metonimiju najjednostavnije možemo predstaviti kao preslikavanje unutar jedne domene (Prikaz 1) gdje se pristup ciljnom konceptu ostvaruje preko prenosnog koncepta. Međutim, unutar iste konceptualne domene različiti pristupni koncepti se preslikavaju na različite aspekte jedne te iste domene. Evans i Green navode (2006, 315) Crofta koji smatra da se putem isticanja domene dolazi do ciljnog koncepta unutar same domene. To bi značilo da metonimija funkcionira tako što se u matrici konceptne domene ističe samo jedna domena, te se time leksički koncepti koriste da bi istakli samo određene domene unutar matrice konceptualne domene. Uzmimo za primjer:

(18a) Hemingway je proveo mnogo vremena u barovima.

(18b) Hemingwaya čitaju svi u školi.

U primjeru (18a) u matrici domene ističemo određene navike ili osobine koje je Hemingway, kao osoba, posjedovao i eventualno po njima bio poznat, dok se (18b) bazira na Hemingwayevim djelima, te se time ističe domena njegovih djela, a ne navika. Na ovaj način, putem metonimije ističu se različiti, ali povezani, aspekti čije shvatanje nam omogućava posjedovanje nekog osnovnog generalnog znanja.

Iako se i u ovim primjerima susrećemo sa preslikavanjem, to ipak nije preslikavanje koje se primjenjuje kod metafora. Izjavu (18b) još uvijek shvatamo kao odnos koji se može predstaviti kroz već pominjanu formulu „X predstavlja Y“, a ne formulu koju koristimo kod metafore, a to je „X shvatamo kroz/u okvirima Y“. Takvo preslikavanje, unutar jedne matrice domene, je karakteristično za metonimiju.

Dva relevantna pitanja koja proizilaze iz prethodne tvrdnje da se putem metonimije ističe jedan aspekt određene domene su po Evansu i Greenu (2006, 316) da li postoje uzorci takvog pristupa i koja pristupna sredstva tome najbolje služe.

4.1.2. Relacije koje stvaraju metonimiju

Kovecses i Radden, kako navode Evans i Green (2006, 316), su uočili da postoje dvije najčešće motivacione relacije kada govorimo o metonimiji, a to su:

1. One koje se odnose na organizaciju dio – cijelo unutar određene domene (ili matrice domene) tako da dijelovi (ili podstrukture) domene predstavljaju cijelu domenu. Kao na primjer:

- cijelo za dio (Amerika za SAD)
- dio za cijelo (Bosna za BiH)
- kategorija za člana kategorije (pilula za kontracepcijsku pilulu)
- član kategorije za kategoriju (kafetin za bilo koju tabletu protiv bolova)

Kao što možemo vidjeti iz navedenih primjera, cjelini se može pristupiti putem dijela, ali i obratno.

2. One koje koriste određene dijelove domene kako bi predstavile druge (Evans i Green 2006, 317):

- instrument za djelo (to ski – skije za čin skijanje)
- subjekat za djelo (to author a book – autor za čin pisanja)
- djelo za subjekat (snitch – u slengu, čin odavanja informacija za onoga koji odaje informacije)
- objekat koji se koristi u djelu za djelo (to blanket the bed – prekrivač za čin prekrivanja)
- djelo za objekat koji se koristi u djelu (Give me one bite. – čin griženja za sam ugriz)
- rezultat za djelo (a screw-up – u slengu, greška za čin griješenja)
- djelo za rezultat (a deep cut – čin rezanja za posjekotin)

- sredstva za djelo (He sneezed the tissue off the table. – maramica za čin kihanja)
- način rada za djelo (She tiptoed to her bed. – hodanje na prstima za čin odlaska na počinak)
- vrijeme djela za djelo (to summer in Paris – godišnje doba ljeta za čin ljetovanja u Parizu)
- odredište za kretanje (to porch the newspaper – trijem za bacanja novina na trijem)
- vrijeme kretanja za subjekat uključen u kretanje (The 8:40 just arrived. – vrijeme dolaska za prijevozno sredstvo)

Ono što navedeni primjeri ilustruju je da se dijelu domene može putem metonimije pristupiti drugim dijelom te iste domene.

4.1.3. Pristupna sredstva metonimije

Evans i Green (2006, 318) navode samo dva, od nekolicine kognitivnih i komunikativnih principa pomoću kojih se vrši izbor pristupnih sredstava za metonimičke odnose, a to su: ljudski nad neljudskim i konkretno nad apstraktnim. Ono što je očigledno u odabiru ovih principa je antropocentrični pogled koji u ljudima stvara tendenciju da privilegiju pri odabiru pristupnih sredstava daju ljudima ili ljudima relevantnim pojavama i objektima. Primjere odabira ljudskog pristupnog sredstva nad neljudskim vidimo u:

- kontroler za kontrolirano

(19) Bush je napao Irak.

- proizvođač za proizvod

(20) Čita Selimovića.

Primjeri principa odabira konkretnog nad apstraktnim su vidljivi u:

- tjelesno za emocionalno

(21) On nema srca.

- vidljivo za nevidljivo

(22) Spašavaj svoju glavu!

5. POLISEMIJA KAO KONCEPTUALNI FENOMEN

Polisemija je, baš kao i metafora i metonimija, sveprisutan fenomen kojim se svakodnevno koristimo u govoru bez da smo, najčešće, toga i svjesni. Kako je moguće da višeznačnost, koju polisemija predstavlja u jeziku, omogućí da se jedna riječ veoma efikasno koristi u dva sasvim raličita konteksta? Uzmimo za primjer slučajeve gdje koristimo riječ u prostornom i neprostornom kontekstu, kao preko (*over*) u narednim rečenicama:

(23) Prešla je preko mosta.

(24) Prešao je preko svoga ponosa.

5.1. Polisemija, homonimija i monosemija

Evans i Green, baš kao i Lakoff i Brugman, započinju diskusiju o polisemiji kao konceptualnom fenomenu kroz uporedbu polisemije sa homonimijom. Kako Lakoff i Brugman navode (Geeraerts 2006, 109)

Polisemija je podtip leksičke dvosmislenosti, u kontrastu sa homonimijom, gdje se jedna leksička forma vezuje za više od jednoga značenja, s tim da ta značenja nisu povezana. U slučaju polisemije, jedna riječ ima značenja koja su srodna. To je bitna distinkcija za razrješenje leksičke dvosmislenosti, jer se način na koji su semantičke informacije pohranjene unutar leksičkog unosa može razlikovati zavisno od toga da li se taj leksički unos smatra odrazom homonimije ili polisemije.

Gdje se leksička dvosmislenost kod homonimije ogleda u homofonima i homografima poput Ruža (vlastito ime) i ruža (cvijet) ili more (stajaća slana voda) i more (uznemirujući snovi), kod polisemije susrećemo dvosmislenost kojoj se mogu pripisati neke veze ili sličnosti.

Kako Evans i Green navode (2006, 329) polisemija je dugo, od strane formalne lingvistike, bila smatrana površnim fenomenom koji nastaje iz monosemije, to jeste, jedno relativno apstraktno značenje služi kao polazna tačka, moglo bi se reći, za ostala do kojih se zatim dolazi putem konteksta, namjere govornika, prepoznavanja te namjere od strane slušatelja, itd. Ovakvo viđenje je moguće

i opravdano ako se koristimo primjerom (23), i sličnim kao preko planine, preko stolice, gdje se misli na apstraktno prostorno značenje riječi preko. Međutim, šta je sa značenjem riječi preko iz primjera (24) i njemu sličnih gdje osoba ne prelazi preko svoga ponosa u nekom prostoru. Da li ta dva značenja riječi shvatamo kao primjere homonima sa različitim značenjima, ili monosemije, gdje različita značenja nastaju zbog doslovnog i metaforičkog tumačenja? Ono što kognitivna semantika daje kao odgovor na ovo pitanje je – ništa od navedenog. Evans i Green navode (2006, 330) Brugman i Lakoffovu tvrdnju; oni vjeruju da je riječ preko pohranjena kao kategorija različitih polisemičnih značenja, a ne jedno apstraktno monosemično značenje. Što bi značilo da polisemija nipošto nije površni jezički fenomen, već reflektuje konceptualnu organizaciju i stoga postoji na kognitivnom nivou. Ovakvo viđenje polisemije, kao konceptualnog fenomena, prva je izložila Claudia Bergman, skupa sa njenim učiteljem Georgeom Lakoffom, te se time model radijalnih kategorija (*radial category model*), koji oni predstavljaju, uklopio unutar teorije konceptualne metafore.

5.2. Model radijalnih kategorija

Ono što Lakoff i Bergman predlažu je da su riječi, poput preko – iz već navedenih primjera, konceptualne kategorije sa različitim, ali povezanim značenjima. Nadalje, te riječi, iako pripadnici iste kategorije, mogu imati više prototipična (centralna) ili manje prototipična (periferna) značenja. (Evans i Green 2006, 331) To bi značilo da se takve konceptualne kategorije mogu zamisliti u vidu struktura; centralna značenja su bliža prototipu, dok su periferna dalja. Uzmimo za primjer riječ preko iz primjera (23) i (24). Preko iz primjera (23) ima prostorno značenje iznad, te se može reći da ima više prototipično značenje, dok je značenja riječi preko iz primjera (24) više metaforičke prirode, a time i manje prototipično jer ima neprostorno značenje zanemarivanja.

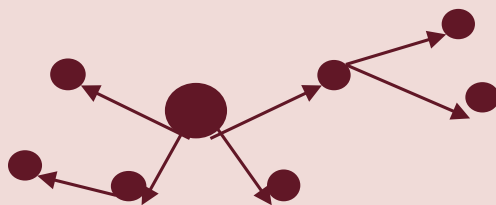
Lakoff riječi predstavlja kao radijalne kategorije.³ Radijalne kategorije se u kognitivnoj semantici predstavljaju preko konfiguracije radijalne rešetke (Evans i Green 2006, 331) koja je predstavljena u prikazu 2. Ako uzmemo

---

³ Radijalna kategorija je konceptualna kategorija gdje su svi koncepti organizovani naspram centralnog ili prototipičnog koncepta. (Evans i Green 2006, 331)

da prikaz 2 predstavlja riječ preko, to bi značilo da je značenje iznad bilo bliže centralnom krugu, dok bi značenje zanemariti bilo predstavljeno nekim od perifernih krugova. Sva značenja su konvencionalna, to jeste, svi izvorni govornici jednostavno znaju sva značenja riječi jer su ta značenja dio mentalnog leksikona.

Prikaz 2: Radijalna rešetka

Evans i Green (2006, 332) dalje nastoje objasniti kako nastaje polisemija. Ako krenemo od glavne pretpostavke kognitivne semantike da se lingvističke kategorije ne razlikuju od ostalih kognitivnih kategorija možemo zaključiti da se i različiti mehanizmi nastajanja i održavanja također ne razlikuju. Zbog toga manje prototipična značenja nastaju proširivanjem značenja i dolazi do polisemije gdje se za jednu riječ veže više povezanih značenja. Proces koji povezuje periferna sa centralnim značenjem se naziva ulančavanje (Evans i Green 2006, 333). Ovaj proces, kao i Lakoffova analiza riječi preko će ukratko biti pretstavljeni u narednom potpoglavlju.

5.3. Pristup pune specifikacije

Za razliku od tradicionalnog viđenja polisemije kao površinske pojave koja proizilazi iz shvatanja da riječ ima jedno značenje, a ostala se izvode s obzirom na kontekst, prema Lakoffu sva su značenja uključena u reprezentaciju riječi, i to već na pojmovnoj razini. To znači da je riječ kao radijalna kategorija pohranjena u mentalnom leksikonu kao razgranata mreža čvorova i odnosa oko prototipnog značenja (prikaz 2). Ovakav pristup tumačenju značenja riječi se naziva pristup pune specifikacije (*full-specification approach*). Lakoffova glavna pretpostavka je da su značenja koja se vežu za prepozicije poput preko, koje se u osnovi koriste za opisivanje prostornog doživljaja, strukturirane kao predodžbene sheme; preko se predstavlja predodžbenom shemom koja kombinuje elemente iznad i preko puta. (Evans i Green 2006, 333) Različita značenja prepozicije preko koja Lakoff navodi ga dovode do

zaključka da centralna shema za preko ima najmanje šest različitih i usko povezanih varijanti koje su sve pohranjene u mentalnom leksikonu (Evans i Green 2006, 336):

(25) Avion je preletio preko brda.

(26) Ptica je preletila preko zida.

(27) John je prešao preko mosta.

(28) John je prešao preko brda.

(29) Sam se popeo preko zida.

Razlog zbog kojeg se ovaj pristup naziva pristupom pune specifikacije postaje očigledan ako uzmemo u obzir mogućnosti širenja značenja prepozicije preko iz ovih šest centralnih značenja koja Lakoff navodi.

Metaforičko značenje preko iz primjera (24) se objašnjava tako što osoba ne prelazi doslovno preko neke fizičke pojave, već se preko uzima kao zanemarivanje koje se shvata kao metafora ZANEMARIVANJE JE OSTAVLJANJE IZA, te se stoga značenje preko koje predstavlja zanemarivanje shvata kao periferno značenjima gdje se nešto fizički ostavlja iza sebe doslovnim prelaženjem, preletanjem ili slično.

5.4. Značenje konteksta u polisemiji

Iako polisemija, kao konceptualni fenomen, podrazumijeva više potpuno različitih, ali istovremeno dokazivo povezanih značenja, činjenično je stanje takvo da značenja nekih riječi, iako različita u određenim kontekstima, se čine veoma sličnim u drugim. (Evans i Green 2006, 352) Značenja riječi, koja su najčešće poprilično stalna, su uvijek podložna promjenama u različitim kontekstima. Evans i Green navode tri načina, do kojih je Alan Cruse došao u svojim istraživanjima, na koje kontekst može uticati na polisemiju, koji će biti ukratko navedeni i elaborirani u nastavku rada.

5.4.1. Kontekst upotrebe: podznačenja

Evans i Green navode (2006, 353) Cruseov primjer:

(30) Mama: (tokom mesnog obroka) Zar nemaš nož, Billy?

Billy: (koji ima džepni nožić, ali ne i odgovarajući nož za rezanje mesa) Ne.

Iz ovoga primjera vidimo da kontekst upotrebe sužava značenje riječi nož na podznačenje noža za rezanje mesa. Međutim, takvo podznačenje nestaje u rečenici:

(31) Ladica je bila puna noževa.

5.4.2. Rečenični kontekst: aspekti

Primjer koji Evans i Green navode da oslikaju kako rečenični kontekst utječe na polisemiju je sljedeći (2006, 354):

(32a) Ta knjiga je stvarno debela.

(32b) Ta knjiga je stvarno interesantna.

Značenje riječi knjiga podrazumijeva i tekstualno značenje (informacije unutar knjige) i značenje toma (fizička pojava uvezanih stranica), međutim, ta dva aspekta, koji se inače podrazumijevaju, samo u određenim rečeničnim kontekstima postaju očigledna. I baš kao i kod primjera podznačenja, i rečenični kontekst aspekta teksta i toma knjige nestaje u primjeru rečenice:

(33) Iako je knjiga skupa, svakako je treba pročitati.

5.4.3. Kontekst znanja: načini percipiranja

Cruise načinima percipiranja (*ways of seeing*) naziva pojavu gdje kontekst općeg znanja može uticati na tumačenje riječi (Evans i Green 2006, 355), pa se skup hotel može tumačiti kao:

(34a) Hotel koji je bio skup za kupiti.

(34b) Hotel u kojem je noćenje skupo.

(34c) Hotel čija je izgradnja bila skupa.

6. ZAKLJUČAK

Ovaj rad je predstavio koncepte metonimije i polisemije unutar teorije konceptualne metafore. Koncepti koji su uz metaforu centralni za Lakoffovu i Johnsonovu teoriju konceptualne metafore su za kognitivnu lingvistiku mnogo više od pukih stilskih figura. Ne samo da su konceptualne prirode, već su, kao što je kroz rad više puta navedeno, u osnovi svih kognitivnih procesa.

Za razliku od metafore, s kojom se najčešće i poredi, konceptualna metonimija se može predočiti kroz proces preslikavanja koji ističe jedan aspekt domene kroz sasvim drugi aspekt iste domene, dok se kod metafore proces preslikavanja odvija preko dvije različite domene. Metonimija nastaje kao rezultat kontekstualno motivisanog preslikavanja sa prenosnog na ciljni koncept, te je komunikativne i referencijalne prirode.

Što se tiče polisemije, Evans i Green je definišu u sklopu kognitivne semantike kao psihološki postojan konceptualni fenomen izražen kroz riječi koje su konceptualne kategorije strukturirane naspram prototipa. Lakoff za predstavljanje značenja riječi predlaže model radijalnih kategorije u kome se reflektuju empiričke činjenice vezane za značenje, sve u vezi s polisemijom i prototipičnom strukturom.

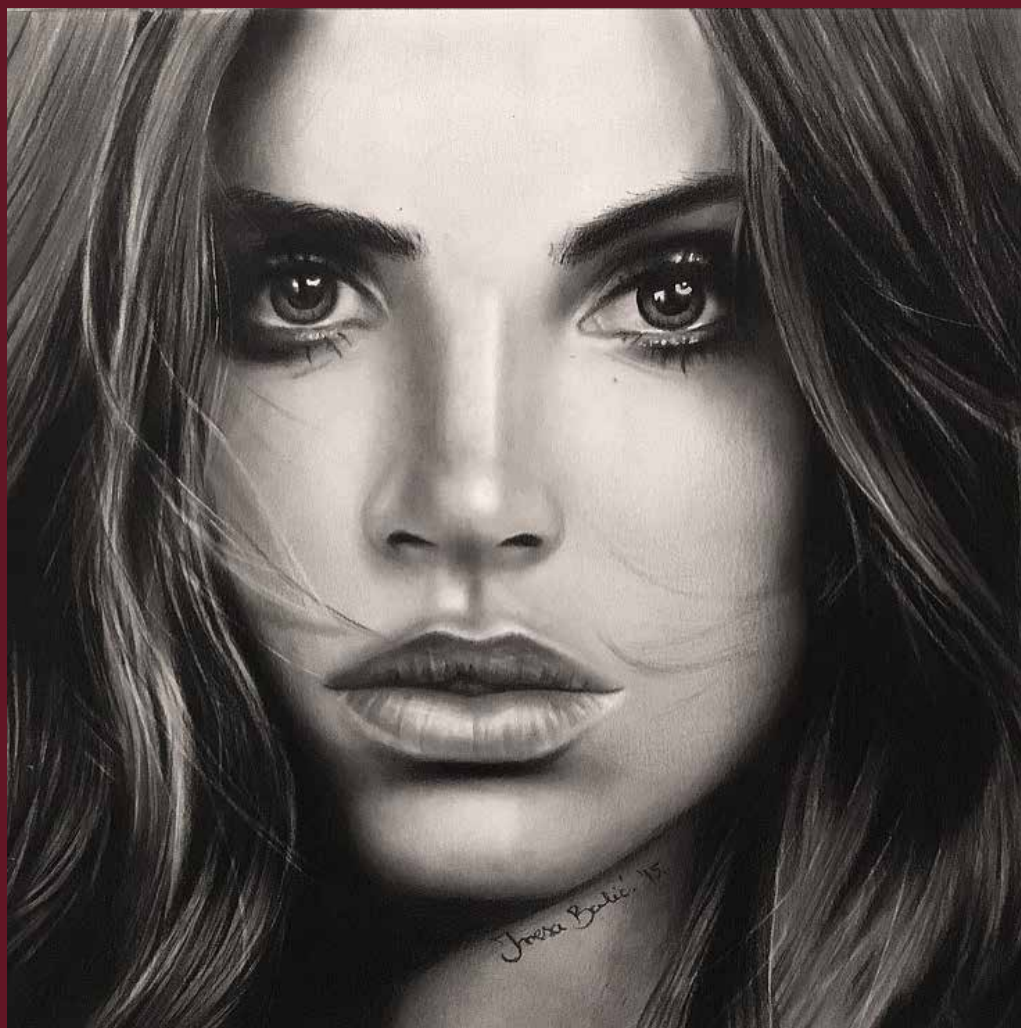
LITERATURA

- Evans, Vyvyan, Melanie Green (2006), *Cognitive Linguistics an Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Gibbs, Raymond W. Jr. (2008), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Edinburgh.
- Geeraerts, Dirk (2006), *Cognitive Linguistics: Basic Readings*, Walter de Gruyter GmbH & Co., Berlin.
- Kövecses, Zoltan (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, New York.
- Gibbs, Raymond W. Jr., Gerard J. Steen, ur. (1999), *Metaphor in Cognitive Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam.
- Lakoff, George, Mark Johnson (2003), *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago.

METONYMY AND POLYSEMY

Metonymy and polysemy are traditionally considered to be figures of speech. These representatives of figurative language, the language of poets and writers, have often been attributed the mere function of decorating the written word. What linguists realized, with the emergence of cognitive semantics, is that the role of certain figures of speech in language is more important than previously assumed, and also that they probably have a crucial role in the deciphering of human cognitive processes. This idea is primarily connected to the Conceptual Metaphor Theory, whose origins we can find in George Lakoff and Mark Johnson's work *Metaphors We Live By*. And although the basic premise of this theory is primarily based on another stylistic figure, metaphor - not only as a figure of speech, but also as the basis of language and thought (Evans and Green 2006, 286), the aim of this paper is to present metonymy and polysemy within the framework of the Conceptual Metaphor Theory. The theoretical framework is largely based on Vyvyan Evans and Melanie Green's work *Cognitive Linguistics an Introduction*.

Keywords: cognitive linguistics, metaphor, metonymy, polysemy

---

Inesa Balić — Portret

FEDA IMAMOVIĆ

Filozofski fakultet/Univerzitet u Zenici

MERSINA MUJAGIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

izvorni naučni rad

Urbani žargon mladih

Sažetak: Rad opisuje leksiku ograničene upotrebe, odnosno korpus žargonizama sakupljen tehnikom anketiranja studentske populacije u svrhu ispitivanja nestandardne leksike bosanskog jezika. Žargonizmi su zatim analizirani sa semantičkog i tvorbenog stanovišta – prema žargonskim sufiksima, tematskim poljima i stavu govornika prema objektu subjektivne ocjene.

Ključne riječi: žargon, žargonizmi, jezik mladih, bosanski jezik

1. UVOD

Funkcionalno raslojenoj nestandardnoj leksici pripisuju se različiti nazivi (npr. argotizmi, žargonizmi). Pregled terminološke višestrukosti koja se tiče žargona odnosno žargonizama detaljno je dala Šehović (u: Halilović, Tanović, Šehović 2009, 143–146). Mi prihvatamo definiciju Ranka Bugarskog (2006, 12), koji žargonom naziva „svaki neformalni i pretežno govorni varijeteti nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i slično – čine članove povezuje zajednički interes ili način života, a koja uz to može biti i teritorijalno omeđena. Žargon je obeležen specifičnim jezičkim sredstvima, pre svega leksičkim i frazeološkim, a izuzetno i gramatičkim i fonološkim.“

Zapotrebe ovogaradavažno jepodsjetitina distinkciju između profesionalizama, koji čine sferu profesionalnog slenga, i žargonizama, sfere socijalnog slenga

(Šipka 2006, 85). Korpus ovoga rada ubraja se u sferu socijalnog slenga. Urbani žargon mladih odabran je za temu rada iz razloga što je spontan, kreativan, maštovit i šaljiv, pa se stoga u cjelini pozitivnije vrednuje od npr. stručnog žargona, kao ljekarskog ili pravnog, koji je nemaštovit i izlizan, usljed čega se negativno ocjenjuje. Upravo zbog činjenice da „žargon oscilira od jezika struke do jezika ulice“ (Andrić 1976, VII), Bugarski (2006, 13–14) predlaže podjelu na stručni, subkulturni i omladinski žargon, i podsjeća da je „za stručne žargone karakteristična [je] pretjerana, šablonska a često i pretenciozna upotreba stručnih naziva, koji – kada su standardizovani – čine stručnu terminologiju različitih registara,“ dok s druge strane, „subkulturni i omladinski žargonski tipovi obiluju maštovitim i živopisnim kreacijama.“

Bugarski (2006, 21) naglašava da se žargon odlikuje „jezičko stilskim svojstvima kao što su leksička produktivnost i inovativnost, gramatička fleksibilnost, semantička ekspresivnost (naročito u pravcu pejorativnosti i ironije), potom metaforičnosti asocijativnost, te humorno poigravanje zvukom i značenjem – nerijetko sa sasvim neočekivanim, pa i apsurdnim rješenjima koja upravo zato djeluju efektno.“ S druge strane, Andrić (1976, XIII–XV) smatra da su osobine žargona asocijativnost, tajnovitost, dvostruka igra sadržine i forme, pejorativnost, ironija i sarkazam, nadrealistički spojevi, nonsens, zvučnost, slikovitost, kontrast i hiperboličnost. Ovim osobinama, Šehović (u: Halilović, Tanović, Šehović 2009, 148) dodaje i inovativnost, anonimnost stvaralaca, promjenljivost, semantičku polivalentnost žargonskih leksema i nadleksikalizaciju.

Prema Bugarskom (2006, 13), žargon ima dva osnovna aspekta: sociopsihološki i lingvistički. „Sa sociopsihološke strane, suštinu žargona i temeljni razlog njegova postojanja predstavlja potreba članova neke društvene grupe da i naročitim verbalnim sredstvima afirmišu svoj identitet i potvrde svoju pripadnost datoj grupi“ (Bugarski, *ibid.*). Na nivou jezika, pojam žargona odnosi se na „specifične leksičke i frazeološke jedinice, a u manjoj mjeri i na gramatičke eksperimente šatrovačkog tipa (kao *ubicašinje/šibica*, *jaćakunj/kuća*, *štapatipijepe/šta ti je*) ili na omladinsko poigravanje fonotaktičkim pravilima (kao *rkema/marke*, *rnićpo/porniće*, *dsmra/smrad*)“ (Bugarski, *ibid.*). Analiza koja slijedi u nastavku rada obuhvata, dakle, čisto lingvistički aspekt.

2. NAČINI NASTANKA ŽARGONIZAMA

Bugarski (2006, 13) navodi deset uslovno razgraničenih načina na koji nastaju pojedine žargonske riječi. Prvi način podrazumijeva da se nova, žargonska značenja postojećih standardnih riječi često izvode metaforizacijom (*krtica/ doušnik, patolog/ duševni bolesnik*). Drugi način vezan je za fenomen jezičkog posuđivanja, gdje dolazi do preuzimanja (najčešće modifikovanih) posuđenica iz raznih jezika, danas najčešće engleskog (*faca, spika, kul*). Treći način odnosi se na permutaciju slogova i glasova, uključujući i fonotaktički „nemoguće“ humorne inverzije (*vozdra/ zdravo, ćkofi/ Fićko, Fića*). Četvrta opcija su premetaljke sa dodacima, po ustaljenim obrascima šatrovačkog tipa (*ušaflanje/ flaša, popoštojepetopo/ pošto je to*). Peti način odnosi se na postupak skraćivanja leksema (*faks, profa, Amer, bus, koka*). Preostali načini nastanka žargonizama podrazumijevaju inicijale (*šbbkbb/ šta bi bilo kad bi bilo*), slaganje (*šverc komerc*), slivanje (*čoporativno = čopor + kolektivno*) i sufiksaciju (*crnjak, bezveznjak*).

S druge strane, Šehović (u: Halilović, Tanović, Šehović 2009, 152–153) navodi metatezu (*vozdra/ zdravo*), igru riječi (*očajavati/ piti čaj*), promjenu značenja riječi metaforizacijom (*padobranac, pušač*), apelativizaciju (*frankenštajn/ veoma ružna osoba*), preuzimanje riječi iz stranih jezika, najčešće iz engleskog jezika (*parti/ engl. party/ zabava*), skraćivanje (glagol *utušiti/ imenica utuš*; *Amerikanac/ Amer*) i kontaminaciju ili slivanje (*škodilak = škoda + kadilak*). Pored ovih procesa, Šehović (*ibid.*) analizira i sufiksalsnu tvorbu, gdje razlikuje dva tvorbena procesa – univerbizaciju i žargonizaciju.

Pod pojmom žargonizacija, Bugarski (2006, 41) podrazumijeva pojavu nove produktivnosti starih imeničkih sufiksa, kao i pojavljivanje novih sufiksa i drugih tvorbenih formanata, čiji su rezultat stilski markirane lekseme sa ekspresivnim familijarno–žargonskim sjenčenjem.

U našem korpusu, zabilježeni su sljedeći žargonski sufiksi: *–ac* (*krkljanac*), *–ac / ač* (*diskać, kompač*), *–ak* (*grupnjak, poštenjak, crnjak, slobodnjak, kožnjak, bezveznjak*), *–aš* (*cvikeraš, firmaš, foteljaš*), *–čina* (*degenčina, prdačina*), *–er* (*seljober, bajker, blefer, cuger, denser, fajter, fenser, šmeker, šljaker*), *–ić* (*alkić, penzić, narkić, homić, ljubić, mobić*), *–ing* (*bejbisiting, hepening, konsalting, mejling, brejnstorming, telešoping*), *–ište* (*šizilište, derište*), *–itis* (*fudbalitis,*

bezparitis), *-ijada* (*brucošijada*, *cirkusijada*), *-ka* (*curka*, *furka*, *lujka*, *klinka*, *radodajka*, *sisterka*, *švesterka*), *-ator* (*lovator*, *muljator*), *- aroš* (*tremaroš*), *-uša* (*blajhuša*, *debiluša*, *folkuša*, *navlakuša*, *frikuša*, *razgovoruša*, *dočekuša*). Kada je riječ o tvorbi riječi, analiza korpusa ukazala je na to da je imenička sufiksacija „daleko najvažniji formalni mehanizam građenja žargonizama“ (Bugarski 2006, 41).

3. ANKETNO ISTRAŽIVANJE

U ispitivanju je sudjelovalo 69 informanata, odnosno 19 studenata i 50 studentica I, II i III godine Odsjeka za engleski jezik i književnost Pedagoškog fakulteta u Bihaću i I godine Sestrinstva na Visokoj zdravstvenoj školi. Tražili smo da na papir napišu riječi koje najčešće i najradije koriste dok komuniciraju sa svojim vršnjacima. Korpus sadrži 265 žargonizama, koje smo, u prvom redu radi lakšeg predstavljanja, grupisali u tematska polja. U zagradama je naznačen broj ukoliko je žargonizam spomenut više od jednog puta u istraživanju. Ukoliko smo smatrali da bi značenje nekog žargonizma bilo manje poznato, u zagradi smo dali opis značenja tog žargonizma.

Zastupljena su sljedeća tematska polja:

MUZIKA (ukupno 5 žargonizama): *cajka* (4x), *mjuza* (2x), *zika*, *izuvača* (4x, dobra pjesma), *raskuć* (kada svira dobar narodnjak uz veću količinu alkohola, od glagola *raskućiti*);

ŠKOLSTVO (ukupno 9 žargonizama): *profa* (4x), *kec* (3x), *faks* (5x), *puške*, *puškice* (6x), *kuka*, *džidžan* (ocjena 1), *šalabahter* (2x), *fazan* (student prve godine studija);

NOVAC (ukupno 19 žargonizama): *lova* (2x), *keš* (5x), *kerma*, *kermica*, *kec*, *čvenga* (kovanica), *cvaja* (6x; 20KM), *cener* (23x; 10KM), *petak* (12x), *high five* (5KM), *funfciga* (5KM), *cvancika* (13x, 20KM), *stožer*, *stotka*, *glava*, *joja* (2x, 100KM), *fesić* (2x), *feslija* (3x, 50KM), *cigla* (hiljada);

NAZIVI ZA ŽENE (ukupno 38 žargonizama): *treba* (6x), *ženturača* (3x), *cica*, *ljudeskara* (velika žena), *ženska* (2x), *ženka* (15x), *likuša* (9x), *mala*, *lujka* (2x, luda cura), *hudnica* (jadna cura, luzerka), *trofrtaljka* (dotjerana cura), *sponzi* (2x), *sponzoruša*, *papiruša*, (2x, žena koja se ‘udaje za papire’), *koferuša*

(žena koja se svakom i svugdje <trpa>), šalteruša, mahaluša, pajdica (najbolja prijateljica); ružna žena: kamion (ružna žena), muškarača; žena na lošem glasu: flundra, funjara, fuksa (2x), dromfulja; zgodna žena: bomba (2x), koka, riba (7x), ribetina, ribica, mačka, mačkica, lavica, kiflica, avion (3x), ilegala, singerica, zmaj (2x), tambura;

NAZIVI ZA MUŠKARCE (ukupno 22 žargonizma): kompa (prijatelj), mače (za dragu osobu muškog spola), frajko (od 'frajer'), lik (5x), likson (2x), mali, hudnjak, hudson, papuča, papučar (5x), čizmar (2x, papučar na većem nivou), ormar (veliki muškarac), macan, mrsan macan (zgodan, dobro građen); zavodnik: bariša, zagondžija (2x); homoseksualac: derpe, pakaš, gej, feget (2x), pederikos;

MUŠKO–ŽENSKI ODNOSI (ukupno 5 žargonizama): šema (3x), bariti (2x), dejt, startovati (djevojku, momka), kulirati;

MARKIRANI (POGRDNI) NAZIVI ZA OSOBE (ukupno 49 žargonizama): krkan (2x), ljakse (6x), broto (Bošnjak), gnjilahija (loša, pokvarena osoba), bongoloid (osoba koja konzumira previše marihuane), kepec, frik, cvikeraš (3x), cviki, bauštelac, fuljačka (osoba koja mnogo izlazi), tremaroš, konzerva (konzervativna osoba), šminka (osoba koja se previše uređuje), fejker (2x), kroner (2x, osoba koja mnogo pije), firmaš, badžo (bogat prijatelj), rugafet (2x), jufka (2x), kloc (2x), klocina, slunto, botara (2x), starkelja, hodajuća četeresnica (osoba na samrti); mercedaš, audijaner; neuređa osoba: pliska, tuska; dosadna osoba: perator (2x), peranda, perać (3x), smarač (3x), peglač, smor (3x), smorator, sapirač, češa, centrifuga; glupa osoba: seklamezina (3x, imbecil od osobe), levat, komad obale (2x), tica (3x), indijanac, stuha; mršava osoba: stalak za infuziju, ofinger, čačkalica;

NAZIVI ZA DRAGU OSOBE (ukupno 3 žargonizma): ljubs (2x, ljubav, draga osoba), bejb, ljubi;

IZRAZI ZA SRODSTVO (ukupno 29 žargonizama): majka: keva (3x), stara (6x), mamsi, muter; otac: stari (8x), babini, ćaća, tats, umoćac; brat: buraz (2x), burazer (2x), burki, baki (2x), bruda, tebra (7x), brajkula, bro (2x), bracika (2x), braćala, brale; sestra: siska, sister, susterka, švester; ostali žargonizmi: starci, matorci, punana, svekriva, zlaova;

NAZIV ZA CIMERA (ukupno 5 žargonizama): *cimi* (6x), *rumi*, *cimo* (9x), *cimke* (cimer muški), *luća* (osoba koja vam drži svijeću);

DIJELOVI TIJELA (ukupno 3 žargonizma): *griva*, *škemba* (2x), *gepek*;

ODJEĆA I OBUĆA (ukupno 4 žargonizma): *koša*, *tikepa* (2x), *marte*, *šuze*;

HRANA I PIĆE (ukupno 12 žargonizama): pivo: *vopi* (3x), *vops*, *bambuća* (3x, pivo od 2l), *buća* (5x), *bukača*; žestoko piće: *žešća*, *sića*, *razvaljotka*, *maksuzija* (rakija), *kera* (3x, slaba rakija); kahva: *fukač* (3x), *razgovoruša*;

RAZNI PREDMETI I MATERIJALI (ukupno 13 žargonizama): upaljač: *pajcak*, *fajercag*; mobitel: *hendi*, *mobač*; aparatić za zube: *oluci*; torba za muškarce: *pederuša*; zlato: *tozla*; minđuše: *minđe*; naočale: *cvike* (3x), *cvikice*, *brile* (2x), *dozluke*, *dozluci*;

AUTOMOBIL (ukupno 7 žargonizama): BMW: *bembara* (4x), *bendžo*; Mercedes: *merce*, *mečka* (7x), *okonja*; Audi: *naudi*, *adže*;

SPORT (ukupno 8 žargonizama): *tekma* (2x), *repka* (3x), *kreč* (2x, penal), *sidraš* (visoki napadač, 2x), *felš* (2x, udarac u nogometu), *golčina*, *njubara* (loš igrač), *petarda* (5 golova u jednoj utakmici);

CIGARETA (ukupno 5 žargonizama): *pljuga* (4x), *pljuša*, *garica*, *cigica* (5x), *garci*;

U korpusu su zastupljeni pridjevi sa sljedećim značenjima:

LIJEP, SIMPATIČAN (ukupno 2 žargonizma): *kjut*, *kjutić*;

LAŽAN (ukupno 1 žargonizam): *fejk*;

SMIJEŠAN, ZANIMLJIV (ukupno 2 žargonizma): *krvav*, *kriminalan*;

ODLIČAN (ukupno 4 žargonizama): *vrhinjo* (2x), *vrhić* (2x), *extrica*, *medilica*;

SITNA, MALENA OSOBA (ukupno 1 žargonizam): *ušćuperna*;

DOTJERAN, MODERAN (ukupno 3 žargonizma): *napucana*, *šmeksi*, *fensi* (2x);

DOBAR (ukupno 1 žargonizam): *bardo*;

PROVIDAN, OČIGLEDAN (ukupno 1 žargonizam): *ofiran* (2x);

U korpusu su zabilježeni glagoli sa značenjem:

UDARITI (ukupno 1 žargonizam): *žvajznuti*; ISTUĆI (ukupno 2 žargonizma): *nalemati*, *iscipati*;

PRIČATI (ukupno 4 žargonizma): *šprehati*, *spikati*; *pričati mnogo*: *čekićati*, *mljeti*,

PROVJERITI (ukupno 1 žargonizam): *čekirati*;

PITI (ukupno 3 žargonizma): *sašiti se*, *cugati* (3x), *nalikačiti se*;

Ostali žargonizmi u korpusu ne tvore neko određeno tematsko polje, nego se zasebno javljaju u korpusu.

Ostale imenice (ukupno 12 žargonizama): *refa* (4x, od 'refena'), *krimos* (kriminalac), *drot*, *plavac*, *pandur*, (policajac), *šega*, *hajka* (2x), *đir* (krug), *palavanka* (svađa), *gajba* (stan), *buksa*, *ćuza* (zatvor).

Pozdravi (ukupno 2 žargonizma): *š>a mai* (4x), *vozdra* (2x);

Poštalice (ukupno 3 žargonizma): *fakat* (7x), *lafo*, *šatro* (kao).

Žargonizmi su zatim analizirani sa semantičkog i tvorbenog stanovišta, naprimjer:

- a) dvosmislenost: *cajka* (češće: folk pjesma, rjeđe: pjevačica folk muzike);
- b) skraćivanje: *zika* (muzika), *sponzi* (sponzoruša);
- c) supstantivizacija (pridjev kao imenica): *ženska*, *mala*;
- d) upotreba augmentativa: *ljudeskara* (velika žena), ali s obzirom da se radi o leksemi sa negativnim emotivnim nabojem prema referentu, *ljudeskara* je i primjer pejorativa.
- e) upotreba deminutiva: *cvikice*;
- f) metateza: *tebra* (brate);
- g) slivanje: *brajkula* (brat+ajkula, 'opasna faca');
- h) upotreba posuđenica (većinom adaptiranih): *fajercag* (njem. Feuerzeug), *rumi* (od engl. room; roomy kao umanjenica), *pejper* (engl. paper, koristi se pri motanju trave i sl.), *bruda* (njem. Bruder). Riječi se anglikaniziraju – prvo je u upotrebi bio žargonizam *hudnjak*, a sada se često čuje žargonizam sa nastavkom –son (hudson);

- i) upotreba stranih nastavaka: zagondžija (turski sufiks), cuging (cuganje; engleski sufiks).

Šatrovački izrazi izrazito su zastupljeni. Termin šatrovački primjenjuje se na lekseme u kojima se vrši permutacija slogova. Ovu vrstu žargonizama koristimo za osobe (*ljakse, derpe*), predmete (*tikepa, tozla, garci, vopi*), pozdrave (*šta mai, vozdra*), radnje (*lizapa/ zapaliti*), ali i od milja za gradove (npr. Bihać- *haćBi*).

Zabilježeni su primjeri skraćivanja riječi (*koša, marte, bro, sponzi, repka*) i tvorbe slivenica (*brajkula*).

Kao posljedica jezičkih kontakata, svaki jezik ima veći ili manji broj posuđenica. U našem istraživanju, adaptirane posuđenice zabilježene su u velikom broju, a samo jedan primjer poluadaptirane posuđenice (*extrica*). Najviše je adaptiranih anglizama (*dejt, fejker, bejb, šuze, čekirati, sisterka*), a samo su četiri adaptirana germanizma (*hendi, fajercag, švester, muter*). Pojava anglizama upečatljiva je u govoru mladih. Pozivajući se na Filipovića, Šehović (U: Halilović, Tanović, Šehović, 2009: 140) tvrdi da preuzete lekseme „najprije podliježu transfonemizaciji i transmorfemizaciji,“ ali zabilježili smo primjere gdje to nije slučaj (npr. *extrica*).

Kako istraživanje pokazuje, žargonizmi se tvore pomoću velikog broja različitih sufiksa. Nama su najzanimljiviji bili nastavci koji asociraju na španjolski jezik (*vrhinjo, pederikos*), nastavci koji asociraju na talijanski jezik (*babini*) i nastavci koji asociraju na engleski jezik (*hudson*).

Važno je napomenuti i da žargonizmi s vremenom mogu promijeniti svoje značenje. Naprimjer, u knjizi *Govor grada Sarajeva* izdanoj 2009. godine,¹ žargonizam *indijanac* označava „primitivnog čovjeka; nediscipliniranog čovjeka; mangupa; pretjerano našminkanu djevojku,“ dok je u našem korpusu (nakon 7 godina) zabilježen jedino u značenju mangupa. Doduše, ne isključujemo ni mogućnost da je geografski faktor igrao ulogu, odnosno da je razlika u značenju proizašla iz činjenice da je jedno istraživanje vršeno na području Bihaću, a drugo na području Sarajeva.

Evidentirani žargonski sufiksi su: *-er* (*šalabahter, cener*), *-lija* (*feslija*), *-ača*

---

¹ U: Halilović, Tanović, Šehović 2009, 147.

(muškarača, ženturača), –ara (funjara, ljudeskara), –ra (flundra), –sa (fuksa, buksa), –ulja (dromfulja), –ica (ribica, mačkica, lavica, kiflica, singerica, pajdica), –nica (hudnica), –la (ilegala), –ko (frajko), –son (likson, hudson), –ak (petak), –jak (hudnjak), –ar (papučar, čizmar), –iša (bariša), –džija (zagondžija), –ovati (startovati), –irati (kulirati), –(ah)ija (gnjilahija), –oid (bongoloid), –er (fejker, kroner), –elja (starkelja), –ač (perač, smarač, peglač, sapirač), –or (perator, smorator), –ina (seklamezina, klocina), –etina (ribetina), –si (mamsi, fensi, šmeksi), –ini (babini), –ka (sisterka, stotka, ženska, ženka, lujka, trofrtaljka, –ika (bracika), –ci (starci, matorci), –ača (bukača, izuvača), –ija (maksuzija), –uša (razgovoruša, sponzoruša, papiruša, koferuša, pederuša, likuša, šalteruša, mahaluša), –ač (mobač, fukač), –ara (bembara, majkara), –an (džidžan), –ijaner (audijaner), –aš (sidraš, mercedaš, firmaš, cvikeraš), –čina (golčina), –abilno (kjutabilno), –injo (vrhinjo), –ić (vrhić, kjutić, fesić), –ica (–ice za množinu; extrica, kermica, medilica, garica, cigica, cvikice, puškice), –ati (čekićati, šprehati, spikati, cugati), –irati (čekirati), –os (krimos), –ikos (pederikos), –aroš (tremaroš).

U konačnici, žargonizmi su analizirani shodno stavu govornika prema objektu subjektivne ocjene, i grupisani na hipokoristike (lekseme sa pozitivnim nabojem prema referentu) i pejorative (lekseme sa negativnim nabojem prema referentu). Prema Andriću (1976, XIV), pejorativnost je sinonim za žargon, a naročito se pogrdno govori o ženama, nacionalnosti, prema nekim profesijama, prema starima, itd., što je i naše istraživanje potvrdilo. Naprimjer, žargonizam za ‘Bošnjak’ je *broto*. Zanimljivo je da su 72,5% ispitanika činile žene, a primjetno je da izrazito veliki broj zabilježenih žargonizama za ženu/žensku osobu ima negativnu konotaciju.

Hipokoristici, riječi od milja, su: *izuvača* (dobra pjesma), *raskuć* (kada svira dobar narodnjak uz veću količinu alkohola), *kermica*, *puškice*, *profa*, *pajdica*, *bomba*, *koka*, *riba*, *ribetina*, *mačka*, *ribica*, *mačkica*, *lavica*, *kiflica*, *avion*, *ilegala*, *singerica* (zgodna cura), *zmaj*, *tambura*, *mače*, *frajko*, *macan*, *mrsan macan*, *bariša*, *zagondžija*, *ljubs*, *bejb*, *ljubi*, *mamsi*, *muter*, *babini*, *tats*, *burki*, *baki*, *bracika*, *braćala*, *siska*, *sister*, *sisterka*, *punana*, *cimi*, *rumi*, *cimo*, *cimke*, *cvikice*, *bembara*, *bendžo*, *merce*, *mečka*, *okonja*, *naudi*, *adže*, *golčina*, *petarda* (5 golova u jednoj utakmici), *garica*, *cigica*, *kompa*, *repka*, *kjut*, *kjutić*, *kjutabilno*, *krvav*, *kriminalan*, *vrhinjo*, *vrhić*, *extrica*, *medilica*, *šmeksi*, *fensi*, *ušćuperna*, *napucana*, *bardo*.

Pejorativi su: *fazan* (student prve godine studija), *ženturača*, *ljudeskara*, *hudnica* (jadna cura, luzerka), *sponzi*, *sponzoruša*, *papiruša*, (žena koja se 'udaje za papire'), *koferuša* (žena koja se svakom i svugdje <trpa>), *šalteruša*, *mahaluša*, *kamion* (ružna žena), *muškarača*, *flundra*, *funjara*, *fuksa*, *dromfulja*, *papuča*, *papučar*, *čizmar* (papučar na većem nivou), *derpe*, *pakaš*, *gej*, *feget*, *pederikos*, *krkan*, *ljakse*, *broto*, *gnjilahija*, *bongoloid*, *kepec*, *frik*, *cvikeraš*, *cviki*, *bauštelac*, *fuljačka*, *kroner*, *rugafet*, *jufka*, *kloc*, *klocina*, *slunto*, *botara*, *starkelja*, *hodajuća četeresnica* (osoba na samrti), *pliska*, *tuska*, *perator*, *peranda*, *peradž*, *smarač*, *peglač*, *smor*, *smorator*, *sapirač*, *češa*, *centrifuga*, *seklamezina*, *levat*, *komad obale*, *tica*, *indijanac*, *stuha*, *stalak za infuziju*, *ofinger*, *čačkalica*, *umoćac*, *svekriva*, *zlaova*, *cajka*, *džidžan*, *treba*, *cica*, *likuša*, *hudnjak*, *hudson*, *ormar*, *firmaš*, *tremaroš*, *konzerva*, *šminka* (osoba koja se previše uređuje), *fejker*, *keva*, *luća* (osoba koja vam drži svijeću), *griva*, *škemba*, *gepek*, *palavanka* (svađa), *buksa*, *ćuza*, *pederuša* (torba za muškarce), *oluci* (aparatić za zube), *đozluke*, *đozluci*, *mercedaš*, *audijaner*, *felš*, *njubara*, *krimos*, *drot*, *plavac*, *pandur*, *fejk*, *ofiran*, *žvajznuti*, *nalemati*, *iscipati*, *čekićati*, *mljeti*, *sašiti se*, *cugati*, *nalikačiti se*.

Žargonizmi koje nismo svrstali niti u jednu od spomenutih skupina su: *š>a mai*, *vozdra*, *fakat*, *lafo*, *šatro*, *mjuza*, *zika*, *faks*, *šalabahter*, *lova*, *keš*, *kerma*, *kec*, *čvenga*, *cvaja*, *cener*, *petak*, *high five*, *funfciga*, *cvancika*, *stožer*, *stotka*, *glava*, *joja*, *fesić*, *feslija*, *cigla*, *šprehati*, *spikati*, *čekirati*, *tekma*, *kreč*, *sidraš*, *pljuga*, *pljuša*, *garci*, *refa*, *šega*, *hajka*, *đir*, *gajba*, *koša*, *tikepa*, *marte*, *šuze*, *vopi*, *vops*, *bambuća*, *buća*, *bukača*, *žešća*, *sića*, *razvaljotka*, *maksuzija*, *kera*, *fukač*, *razgovoruša*, *pajcak*, *fajercag*, *hendi*, *mobač*, *tozla*, *minđe*, *cvike*, *brile*, *kec*, *puške*, *kuka*, *lik*, *mala*, *mali*, *lujka*, *likson*, *ženska*, *ženka*, *trofrtaljka*, *badžo*, *stara*, *stari*, *ćaća*, *buraz*, *burazer*, *bruda*, *tebra*, *brajkula*, *bro*, *brale*, *švester*, *starci*, *matorci*. Razlog tome je što, naprimjer, upotreba žargonizama poput *šema*, *bariti*, *dejt*, *startovati*, *kulirati* zavisi od konteksta.

Iako u korpusu nije zabilježeno, nama je poznato davanje (pejorativnih) žargonskih naziva stanovnicima određenih regija i gradova unutar jedne države (Sarajlije – *Pitari*), pa čak i stanovnicima istoga grada shodno tome u kojem dijelu grada žive (npr. *Žabari* – stanovnici bihaćkog naselja *Hatinac*, *Mohunjari* – stanovnici bihaćkog naselja *Bakšaiš*).

4. ZAKLJUČAK

Svrstavanje žargonizama u tematska polja ukazalo je da sakupljeni žargonizmi uglavnom pokrivaju pojmove koji se odnose na muškarca, ženu, novac, prijateljstvo, rodbinske i muško–ženske odnose i sl. Dakle, naš korpus čini leksika visoke frekventnosti, u koju spadaju nazivi za mladića, djevojku, dijelove tijela, svakodnevne radnje i aktivnosti. Najzastupljenije tematsko polje je ‘Markirani, pogrdni nazivi za osobe’, koje obuhvata 49 primjera odn. 18,5% cjelokupnog korpusa. Tematsko polje ‘Nazivi za djevojku’ obuhvata 38 primjera odn. 14,3% korpusa, dok ‘Nazivi za mladića’ sadrže 22 primjera odn. 8,3% cjelokupnog korpusa. Kada je riječ o tvorbi riječi, analiza korpusa ukazala je na to da imenička sufiksacija jeste najvažniji formalni mehanizam građenja žargonizama. U konačnici, žargonizmi su analizirani shodno stavu govornika prema objektu subjektivne ocjene, pri čemu je ustanovljeno da u korpusu dominiraju pejorativi (45,7% korpusa). Zanimljivo je da su 72,5% ispitanika činile žene, a primjetno je da izrazito veliki broj zabilježenih žargonizama za ženu/žensku osobu ima negativnu konotaciju.

LITERATURA

- Andrić, Dragoslav (1976), *Dvosmerni rečnik srpskog žargona*. Beograd, Beogradski istraživačko–grafički zavod.
- Bugarški, Ranko (2006), *Žargon*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Halilović, Senahid, Tanović, Ilijas, Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo, Slavistički komitet Sarajevo.
- Šipka, Danko (2006), *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad, Matica srpska.

URBAN YOUTH SLANG

Key words: slang, youth language, Bosnian language

The paper describes lexis of limited use, i. e. slang collected by interviewing student population in order to analyse non-standard lexis of the Bosnian language. We analysed both semantic aspect and word formation of slang words and classified them according to derivational suffixes, thematic fields, as well as speakers' attitude towards the subject of subjective assessment.

ZRINKA ĆORALIĆ/UNA REDŽIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

pregledni naučni rad

Prostorne relacije u frazeologiji Ćopićevih djela *Doživljaji* *Nikoletine Bursaća* i *Ne tuguj,* *bronzana stražo*

Sažetak: Jezik je sistem znakova kojima se služimo kako bismo njima obuhvatili izvanjezičnu stvarnost i pretočili je u jezične jedinice, jednostavne ili složene, u svrhu verbalne komunikacije. Stoga u jeziku nalazimo mnogobrojne jezične jedinice koje se odnose na *prostor*. Simbolika *prostora* najviše je razgranata u frazeologiji odnosno u njenim jedinicama, frazemima. Frazemi su psiholingvističke jedinice koje govornici pohranjuju u svome mentalnom leksikonu, formiranom na temelju iskustva i znanja o svijetu. Frazem se sastoji od najmanje dvije riječi, od kojih je jedna izgubila svoje leksičko značenje, pa čitava sveza dobiva novo, frazeološko značenje, u kojem leksičke komponente *prostora*, *forme*, *oblika* više nemaju svoje primarno značenje nego postaju simboli, metafore, prenesena značenja za određene izvanjezične kategorije. Ovaj rad je pokušaj analize frazeološkog fonda u djelima Branka Ćopića, koji se svojim značenjem odnosi na *prostor*. Prostor je apstraktna kategorija koja pripada izvanjezičnoj stvarnosti i koje se opisuju na različite načine i različitim jezičkim jedinicama.

Ključne riječi: frazemi, frazeologija, prostorne relacije, Branko Ćopić

UVOD

Cilj ovog istraživanja je sakupiti frazeme grupe *prostor, položaj, forma* u djelima Branka Ćopića, ustanoviti njihovu učestalost, semantička polja na koja se odnose kao i njihovu funkciju u rečenici. Istraživanje obuhvata dva Ćopićeva djela: zbirku pripovijedaka *DOŽIVLJAJI NIKOLETINE BURSAĆA* te roman *NE TUGUJU, BRONZANA STRAŽO* i rađeno je komparativno na bosanskom i njemačkom jeziku. Korpusa je analiziran prema Dornseiffovom rječniku *DER DEUTSCHE WORTSCHATZ NACH SACHGRUPPEN*. Frazemi su potvrđivani u *FRAZEOLOGIJI BOSANSKOG JEZIKA*, *BOSANSKOM FRAZEOLOŠKOM RJEČNIKU*, *BOSANSKO – NJEMAČKOM FRAZEOLOŠKOM RJEČNIKU*, te njemačkom frazeološkom rječniku *DUDEN 11 – REDEWENDUNGEN*. Prikupljeni materijal analiziran je sa tri razine: morfosintaktičke, semantičke, te komunikativno-pragmatične.

ANALIZA KORPUSA

Korpus obuhvata dva Ćopićeva djela, zbirku pripovijetki *DOŽIVLJAJI NIKOLETINE BURSAĆA*, te roman *NE TUGUJU, BRONZANA STRAŽO*. Zbirka *DOŽIVLJAJI NIKOLETINE BURSAĆA* sastavljena je od 24 pripovijetke (*Sjećanje na Nikoletinu, Propast i proroštvo, Bog i batina, Neobični saveznici, Predavanje o bratstvu, Ljubav i ljubomora, obračun s bogom, Mitraljezac golubijeg srca, Surovo srce, Igra, Čudo nad čudima, Nadmudrivanje, Pogibija Tanasija Bulja, Razvezani Nikoletina, Nezgoda saputnik, Zloslutna igra, Kontrola u Bihaću, U društvu s pjesnikom, Sukob u planini, Oproštaj s Kosovom, Crni saveznik, Tifusar – rekonvalescent, Događaj s mazgom, Povratak*) i sadrži ukupno 122 stranice. Roman *NE TUGUJU, BRONZANA STRAŽO* ima 44 poglavlja i napisan je na 144 stranice. Analizirano je 266 stranica, a frazemi su evidentirani na 142 stranice. Ukupan broj ekscerpiranih frazema je 198, od čega su 172 različita frazema, što u prosjeku čini 1,3 frazema po stranici.

Neki frazemi se pojavljuju više puta, a to su: *krenuti na put* (3); *tamo-amo* (3); *prirasti (kome) za srce* (3); *dići iz mrtvih* (2); *živ živcat* (2); *i crno ispod nokta* (2); *udariti (kome) u glavu; gubiti glavu* (2); *kuća do kuće* (2); *vidjeti svojim očima* (2); *dići na noge* (2); *skakati na noge* (2); *početak i kraj* (2); *motati se oko (koga)* (2); *pogoditi k'o prstom* (2); *bog i batina* (2); *sići s pameti* (2); *okrenuti (kome) pamet* (2); *(koga) nema ni za lijeka* (2); *ostati bez glave* (2); *na sve strane* (2); *lijevo-desno* (2); *na svakom koraku* (2).

Dornseiffov rječnik *DER DEUTSCHE WORTSCHATZ NACH SACHGRUPPEN* nam je poslužio za podjelu korpusa. Grupa *prostor, položaj, forma* podijeljena je na 26 koncepata: *prostor*, širina (11); *položaj, mjesto* (6); *prisustvo, lokacija* (10); *odsustvo* (21); *svugdje* (22); *blizina* (22), *udaljenost* (9); *vodoravno* (6); *uspravno* (4); *visiti* (7); *gore* (4); *dolje* (1); *oslonac* (2); *gustoća* (2); *strana* (2); *granica, ivica* (4); *okruženost* (8), *nalaziti se između nečeg/nekog* (9); *naspram* (4); *koso* (1); *iza* (1); *centar* (7); *red, poredak* (4); *zatvoren* (1); *red* (7); *nered* (23).

Prikupljeni materijal analiziran je sa tri razine: morfosintaktičke, semantičke i komunikativno-pragmatične razine. Frazemi su analizirani na nivou rečenice i ispod nivoa rečenice. Fleischer (1997), na osnovu kriterija unutrašnje strukture, pravi razliku između čvrstih predikativnih konstrukcija, komparativnih frazema i paralelizama. Čvrste predikativne konstrukcije predstavljaju spojeve riječi koji su stabilni u leksičkom i sintaktičko-strukturnom aspektu, ali dozvoljavaju varijacije u komunikacijsko-gramatičkom aspektu, npr. *skuhati kome poparu, tražiti koga svijetom, krenuti na put*.

Svrstaše ih u kolonu, sve dvojicu po dvojicu. Onaj sedamnaesti, neparni, nekakav sitan splašen, jado, siv kao miš, nađe se na začelju. On je, kanda, u životu uvijek i u svemu *izvlačio deblji kraj*, pa evo i sad, u koloni, našao se bez druga, bez sagovornika. (Ćopić, 1966: 38)

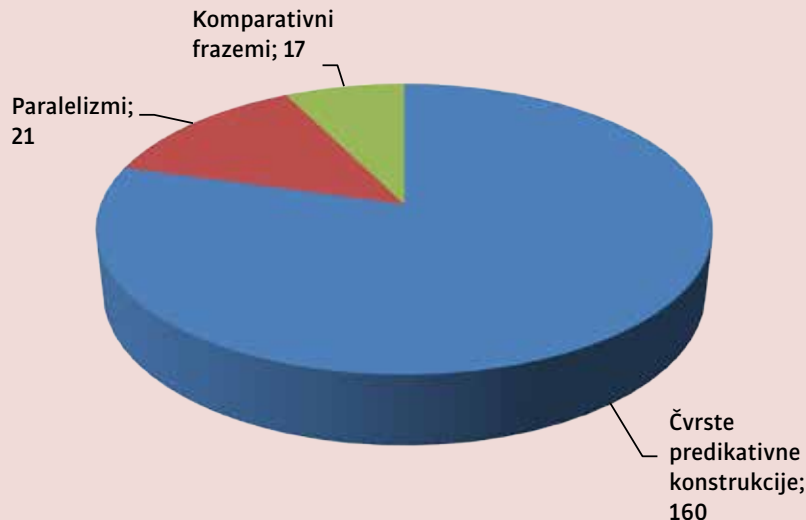
Komparativni frazemi čvrsto se vezuju za slobodni element u rečenici. Odlikuju se određenim strukturno-semantičkim modelom, npr. *vući nekog k'o mačka mače, pomlatiti nekog k'o miševе*.

He-he, znam ti ja Hitlera kao zlu paru, učili smo zajedno slikarstvo u Beču. Uštva jedna, običan moler. *Tukao sam ga kao vola u kupusu*. (Ćopić, 1966: 259)

Paralelizmi predstavljaju frazeološke parove, koji nastaju povezivanjem dvije, rijetko tri istovrsne riječi, veznikom, npr. *s noge na nogu, kapija do kapije, korak po korak*.

Nijesi više stari Jovandeka Babić iz sela Glibajca, čije su noge za vrijeme ustanka premjerile *uzduž i poprijeko* čitavu slobodnu partizansku teritoriju Podgorine, a

durašna leđa navukla se svakakvog dobra i pljačke.
(Ćopić, 1966: 165)

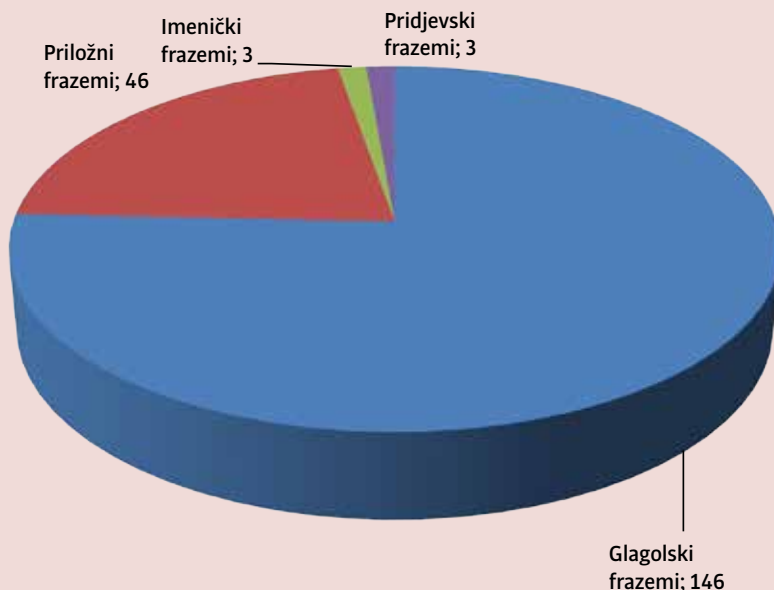
Grafikon 1. Podjela frazema na osnovu unutrašnje strukture

Analiza tipova frazeoloških struktura pokazala je, da su čvrste predikativne konstrukcije najzastupljenija vrsta frazema sa 81% ukupnog korpusa, paralelizmi sa 11%, dok su komparativni frazemi najmanje zastupljeni sa 8% cjelokupnog korpusa.

Morfosintaktička razina

Morfosintaktička razina obuhvata podjelu frazema s obzirom na funkciju vrste ili klase riječi. Uzimajući u obzir vrstu riječi kojoj pripadaju komponente, moguću ulogu u rečenici, te morfološku paradigmu, Fleischer (1997) izdvaja sljedeće klase frazema: imeničke, pridjevske, priloške i glagolske.

Sve frazeme koji sadrže glagol Burger (2003) naziva glagolskim (npr. *zaviti (koga) u crno, izvući deblji kraj, pasti s neba*). Imenički frazemi su oni koji mogu vršiti funkciju subjekta i objekta u rečenici (npr. *mirna Bosna, sav široki svijet*). Pridjevski frazemi su oni frazemi koji imaju funkcije karakteristične za pridjeve, mogu se upotrijebiti predikativno i atributivno (npr. *živ živcat*), dok frazeme koji vrše funkciju priloške odredbe nazivamo priloškim frazemima (npr. *tamo-amo, korak po korak, na svakom koraku*).

Grafikon 2. Podjela frazema prema morfosintaktičkom kriteriju

Analiza korpusa pokazala je, da su u djelima Branka Ćopića DOŽIVLJAJI NIKOLETINE BURSACA I NE TUGUJ, BRONZANA STRAŽO najzastupljeniji glagolski frazemi sa 74% cjelokupnog korpusa, priložni frazemi sa 24%, dok su imenički i pridjevski frazemi najmanje zastupljeni sa po 1% cjelokupnog korpusa.

Semantička razina

Semantička analiza podrazumijeva: frazeološko značenje, porijeklo frazema, njegova motiviranost, te stupanje desemantizacije.

U korpusu su evidentirani frazemi sa komponentom koja se odnosi na dijelove čovjekovog tijela, na pojmovi koji se odnose na prostor, frazemi sa slikom prirode i prirodnih pojava, frazemi sa slikom životinja, frazemi sa slikom koja se odnosi na apstraktne pojmove, frazemi sa slikom ljudskih rukotvorina, frazemi sa slikom koja se odnosi na pojam *smrt*, frazemi sa slikom koja se odnosi na saobraćajnice, frazemi sa slikom hrane, frazemi sa slikom koja se odnosi na ljude i ljudske djelatnosti, frazemi sa numeričkom komponentom, frazemi sa komponentom koja se odnosi na geografske nazive, frazemi sa komponentom koja se odnosi na religijske pojmove, frazemi sa komponentom koja se odnosi na bolesti, frazemi sa slikom odjeće, frazemi sa komponentom koja se odnosi na vrijeme.

Najzastupljenija skupina frazema u korpusu jesu frazemi sa slikom *dijelovi čovjekovog tijela*, kao što su 'glava', 'srce', 'oko', 'ruka', 'noga', 'vrat', 'peta', 'leđa', 'nos', 'rame', 'šaka', 'koža', 'dlan', 'prst', 'uši', 'lice', 'zub' i 'nokat'.

Frazemi sa slikom 'glava' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

gdje ti je glava, tu ti je hrana; udariti (kome) u glavu; nema na (kome) glave; ostati bez glave, ostaviti glavu; gubiti glavu; ukinuti (kome) glavu, doći (kome) glave; visiti (kome) nad glavom; popeti se (kome) na glavu; napuniti (kome) glavu; odmjeriti (koga) od glave do pete; od glave do pete; išćerati kome oportunistički iz glave; vrtjeti se (kome) u glavi; magliti se (kome) u glavi.

Frazemi sa slikom 'srce' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

kuda (koga) srce vodi; prirasti (kome) za srce; dirnuti do samog srca; biti srcem i očima vezan za (koga); vješati se kome o srce; biti na kraj srca; pogoditi (nekog) u srce; zalijetati se (kome) u samo srce; prodirati do dna srca; ležati (kome) na srcu.

Frazemi sa slikom 'oko' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

ići kuda (koga) oči vode; biti nekom na oku; biti srcem i očima vezan za (koga); vidjeti svojim očima; gledati svojim rođenim očima; bježati (kome) s očiju; gubiti se (kome) s očiju; voditi (kome) nekog/nešto s očiju; nekom je došla muka do oka.

Frazemi sa slikom 'ruka' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

nalaziti se (kome) pri ruci; imati pri ruci; ruku na srce; pasti u ruke; nadohvat ruke; nadohvat ruke i pogleda; vješati se (kome) o ruku.

Frazemi sa slikom 'noga' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

put pod noge; dići na noge, skakati na noge; baciti (koga) pod noge; s noge na nogu.

Frazemi sa slikom 'vrat' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

uzjahati (kome) za vrat; biti (kome) za vratom; vješati se (kome) o vrat; natovariti (kome) za vrat; dozvati zlo za vrat.

Frazemi sa slikom ‘peta‘ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

*biti (kome) za petama; šuljati se (kome) za petama;
odmjeriti (koga) od glave do pete; od glave do pete.*

Frazemi sa slikom ‘leđa‘, ‘nos‘, ‘rame‘, ‘šaka‘, ‘koža‘, ‘dlan‘, ‘prst‘, ‘uši‘, ‘lice‘, ‘zub‘ i ‘nokat‘ zastupljeni su sa po jednim primjerom:

izvaliti se na leđa; stajati (kome) iza leđa; okrenuti (kome) leđa; ispod nosa; ispred nosa; mimo nosa; rame uz rame; rame o rame; ugrabiti (nekome) nešto iz šaka; unositi svrbež pod kožu; ravno kao rapav dlan težački; pogoditi k'o prstom; put za uši; kriviti lice kao da (koga) boli zub; kriviti lice kao da (koga) boli zub; i crno ispod nokta

Frazemi sa slikom ‘prostor‘ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

sav široki svijet; tamo-amo; i tamo i amo; tuc tamo- tuc ovamo; uzduž i poprijeko; lijevo-desno; ovdje-ondje; ovdanda-onda; stjerati (koga) u čošak; pasti na kakvu drugu planetu; na sve strane; na svakom koraku; iz svakog ugla; iz svakog čoška; otkidati prve korake; otkidati prve usamljeničke korake; pružiti se koliko je (ko) dug; pogledati (koga) s visine; izići s nekim/nečim na kraj; čitav svijet se vrti (oko); motati se oko (koga); udariti za kime; stajati na mjestu kao oduzet; sa sve četiri strane; zamotavati sve tješnje krugove oko (koga); od pasa pa nadolje; između neba i zemlje; između isprana neba i zaravnjene opustjele zemlje; mimo čitav svijet; tući se s čitavim svijetom; doći na pravu liniju; skrenuti u gornji il' u donji kraj; izvući deblji kraj; (kome) nema kraja ni početka; početak i kraj

Frazemi sa slikom ‘priroda i prirodne pojave‘ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

gubiti se kao voda u travi; prebijati se pod starost po šumi; otići pod led; nanizati brda; povlačiti se pred nekim kao pred požarom; zemlja teče kao voda; teče voda mutna i krvava kao istorijska Marica; izvratiti se kao kožuh kad počne kiša

Frazemi sa slikom 'životinje' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

nasaditi se na plot k'o čavka; pomlatiti (koga) k'o miševe; zaviriti pod rep; vući nekog k'o mačka mače; povlačiti se (pred kime) kao dvije izgubljene ptice; uspandrcati se k'o jarcovi; tući (koga) kao vola u kupusu; dirati pašče kad jede; dobiti po labrnji; vuk kome jagnje na glavi pojeo; brujati od naroda i stoke.

Frazemi sa slikom 'apstraktni pojam' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

nigdje zvuka ni pokreta; gdje god ti je volja; okružiti (koga) pogledom; sići s pameti; okrenuti (kome) pamet.

Frazemi sa slikom 'ljudska rukotvorina' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

tražiti (koga) svijetom; kameniti se u spomenik; biti gazda pred svojom kućom; nečeg/nekog nema ni za lijeka; iza svakog plota; kuća do kuće; kapija do kapije; propasti k'o hodža kroz ponjavu

Frazemi sa slikom 'smrt' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

ustati iz mrtvih; dići iz mrtvih; oteti (koga) od smrti; otkidati (koga) od smrti; mrtav, pa mrtav; napola mrtav.

Frazemi sa slikom 'saobraćajnica' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

okrenuti u nepoznatom pravcu; krenuti na put; sužavati otvor na cesti; skrenuti pogrešnim pravcem

Frazemi sa slikom 'hrana' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

skuhati (kome) poparu; obrati zelen bostan; tući (koga) kao vola u kupusu

Frazemi sa slikom 'ljudi i ljudska djelatnost' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

napiti se k'o majka; propasti k'o hodža kroz ponjavu; brujati od naroda i stoke; zabaviti se oko svog posla

Frazemi sa slikom 'boja' zastupljeni su kod sljedećih primjera:

obradi zelen bostan; zaviti (koga) u crno; crni petak (doći kome)

Frazemi sa slikom ‘numerička komponentom’ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

(koga) pola nema; sa sve četiri strane; razbaciti sve četiri

Frazemi sa slikom ‘geografski naziv’ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

mirna Bosna, dati (kome) čitavu Evropu odavde do Zagreba

Frazemi sa slikom ‘religijski pojam’ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

bog i batina; tražiti sebi đavola

Frazemi sa slikom ‘bolest’ zastupljeni su kod sljedećih primjera:

bježati od čega kao od kuge; unositi (kome) svrbež pod kožu

Frazem sa slikom ‘odjeće’:

odmjeriti (koga) od cokula do nove banatske šubare

Frazem sa slikom ‘vrijeme’:

crni petak (doći kome).

Analiza korpusa pokazala je da se Ćopić najviše koristio frazemima koji sadrže komponentu *dijelovi čovjekovog tijela*, ali i frazemima sa komponentom koja se odnosi na *zoonim, prostor i ljudske rukotvorine*, što je svakako doprinijelo još intenzivnijoj slikovitosti i živosti jezika.

Komunikativno-pragmatična razina

U korpusu je analizirano 188 rečenica, od toga 169 izjavnih, 13 uzvičnih, te 6 upitnih rečenica. Od 188 rečenica 96 nalazi se u nepravnom, odnosno 92 rečenice u upravnom govoru.

Adresati, odnosno korisnici frazema, su u većini slučajeva osobe muškog pola. Osobe ženskog pola se rijetko pojavljuju kao korisnici frazema, što je i razumljivo, ako se u obzir uzme da je većina likova muškog pola. Ist slučaj je i sa recipijentima frazema.

Frazemi su pozicionirani na sva tri položaja u rečenici, s tim što je prednost u najviše slučajeva data medijalnom položaju sa 52%. Česti su i frazemi u finalnoj poziciji sa 41% dok se frazemi u incijalnoj poziciji jako rijetko pojavljuju sa 7%.

Inicijalna pozicija:

Pa kuda, Maro? – upitao je, rastužen više nad samim sobom i svojom samoćom, negoli njezinim odlascima.

Kuda me srce vodi – odgovorila je iskreno i jednostavno. (Ćopić, 1966: 319)

Osmane, Bosnu ćeš mi pozdraviti, napiti se naše rakije umjesto mene, najesti se mesa s panja na krupskoj pijaci.

Hoću, brate, sve ću to uraditi. *Napiću se k'o majka* i uz plot leći. (Ćopić, 1966: 312)

Ovdje-ondje, urijetko, vide se na kućama istaknute zastave. Što bliže centru, sve ih je više. Tek u neko doba Nikoletina se dosjeća šta bi to moglo biti i pogledom traži vodnika Ježa. (Ćopić, 1966: 110)

Medijalna pozicija:

Iznutra ga peče živo ugljeglje njegove nečiste savjesti: opet ideš nekim ženetinama, boktepita kakvim, a kod kuće ostavljaš, unesrećenu i samu, svoju rođenu ženu koja te je *od smrti otela*, koja bi to i sutra učinila, koja . . . (Ćopić, 1966: 248)

Hajde sad, *put za uši* pa naprijed za našim društvom. (Ćopić, 1966: 154)

Nizaće se ratne godine i u Nikolinu četu stizaće još dosta učena svijeta i svakojakih školaraca, ali niko više neće ljudima tako *za srce prirasti*, niti za četu toliko značiti kao onaj njezin prvi đak. (Ćopić, 1966: 101)

Finalna pozicija:

Pa i tu, kao i svuda dosad, došlo je na koncu buđenje. Ovoga puta, istina, nešto lakše i podnošljivije, jer ga djevojka ne zaustavlja, ne plače nit' *mu se vješa o vrat*. (Ćopić, 1966: 263).

Šta ćeš, prijо, i mene je u ratu opirilo i diglo mi sve; *i crno ispod nokta.* (Ćopić, 1966: 178)

Sad kako bilo da bilo, ipak se po tim gaćama jasno vidi odakle niče narodna vojska, ko joj je snabdjevač i kome je ona najviše za srce prirasla. (Ćopić, 1966: 137)

Pripovjedač vrlo često pribjegava upotrebi frazema u cilju intenziviranja sadržaja. Njihovom upotrebom pokušava svoj jezik što slikovitije približiti čitaocu. Najviše frazema upotrebljava pripovjedač, slijedi ga Nikoletina Bursać, što i ne čudi, s obzirom da je glavni lik zbirke pripovijedaka Doživljaji Nikolettine Bursaća.

Komunikativne formule

Komunikativne formule, komunikativni klišeji ili pragmatični idiomi, kako ih Burger (2003) naziva, zauzimaju posebno mjesto u jeziku Branka Ćopića, imaju strukturu rečenice i po svojoj funkciji odgovora rečenicama. Njihova upotreba ograničena je na govornu situaciju. Za razliku od frazeoleksema ova skupina frazema se ne odlikuje idiomatičnošću, stabilnošću i reproduktivnošću. Komunikativni klišeji mogu biti idiomatični, poluidiomatični i neidiomatični. Prema komunikacijskoj funkciji dijele se na: kontaktne klišeje, klišeje za stolom, konverzacijske klišeje, klišeje zahvale, klišeje grdnje, klišeje – komentare kojima se odgovara sugovorniku (klišeji sumnje, odbijanja, kritike), formule čuđenja, formule pristajanja i odobravanja, klišeji kojima sugovornika pozivamo na određeno ponašanje. Mi smo u naš rad uključili samo komunikativne formule istraživane grupe *prostor, položaj, forma*.

U korpusu su evidentirane 23 komunikativne formule grupe *prostor, položaj forma*, a to su: *nekoga će đavo odnijeti* (9); *đavo te pojeo*; *idi bestraga*; *bestraga (kome) glava*; *ajd' k vragu*; *nos' te belaj*; *vrag s tobom gloginje mlatio*; *vrag na tebi so gonio*; *idi u boga oca*; *vrag s tobom po Kozari gloginje mlatio*; *bog te u šumu okrenuo*; *idi s milim bogom* (2). Svi pronađeni primjeri pripadaju konceptu *nigdje*.

Neke od komunikativnih formula se ponavljaju više puta: *nekoga će đavo odnijeti* (9), *idi bestraga* (3), *idi s milim bogom* (2). Ostale komunikativne formule pojavljuju se samo jedanput.

Frazemi *bestraga (kome) glava* je potvrđen u rječniku, dok je *idi bestraga* njegova modifikacija. Došlo je do izostavljanja komponente *glava*, te proširivanja frazema glagolom *ići*. Frazem *nekoga će đavo odnijeti* je u rječniku pronađen u formi *neka ga đavo nosi*. Ostali frazemi nisu potvrđeni u rječniku.

Tokom prijevoda djela na njemački jezik frazem *nekoga će đavo odnijeti* je u pet primjera preveden potpunom ekvivalencijom *hol dich der Teufel* (→ *hol mich der Teufel*), tri primjera su prevedena djelimičnom ekvivalencijom (*mag mich der Teufel führen, wohin er will; der Teufel hat jmdn. weggeweht; der Teufel hat jmdn. fortgeschleppt*), dok je jedna rečenica u kojoj je frazem upotrebljen pri prijevodu izostavljena. Frazemi *ajd' k vragu (geh zum Kuckuck)*, *vrag s tobom po Kozari gloginje mlatio (der Teufel soll mit dir auf der Kozara Mehlbeeren dreschen)*, *đavo te pojeo (der Teufel soll dich fressen)* prevedeni su potpunom ekvivalencijom. Frazem *bog te u šumu okrenuo* je tokom prijevoda izostavljen. Frazemi *idi u boga oca (bleibt mir vom Halse)*, te *bestraga (kome) glava (in Gedanken war er schon fort)* prevedeni su nultom ekvivalencijom.

Ostali frazemi prevedeni su djelimičnom ekvivalencijom. Frazem *nos' te belaj* preveden je konstrukcijom *Hol dich der Kuckuck* (→ *der Kuckuck soll jmdn. holen*). Frazem *idi s milim bogom* je u jednom primjeru preveden sintagmom *du lieber Gott*, a u drugom primjeru konstrukcijom *geh zum Teufel*. Frazem *vrag s tobom gloginje mlatio* preveden je konstrukcijom *zum Teufel mit dir*. Tokom prijevoda zadržana je samo komponenta izvornog frazema *vrag*, te substituiran glagol, kao i reducirani ostali dijelovi frazema. Frazem *idi bestraga* je u sva tri primjera preveden drugačijim konstrukcijama: *geh zum Kuckuck, zum Henker damit, hau ab*.

Svi analizirani komunikativni klišeji spadaju u skupinu klišeja grdnje. Produciraju ih isključivo muški adresati u cilju intenziviranja svoje izjave.

ZAKLJUČAK

Cilj ovo rada bio je prikazati učestalost, ulogu te kreativnost upotrebe frazema u Ćopićevom književnom opusu. Analizom njegovih djela *Doživljaji Nikoletine Bursaća i Ne tuguj, bronzana stražo* došlo se do zaključka kako njegov stil pisanja sadrži veliki broj ukrasa jezika, kako mnogi nazivaju frazeme. Ćopić se često igra frazemima, modificira ih, kako bi im specificirao

značenje. Vrlo često pribjegava i upotrebi komparativnih frazema te komunikativnih klišeja. Njegova djela sadrže i veliki broj frazema, koji (još uvijek) nisu pronašli svoj put do frazeoloških rječnika. O značaju frazema kao jezičnih tvorevina svjedoči i enorman broj pronađenih frazema u Ćopićevim djelima. Istraživana je samo grupa prostor, položaj, forma, koja je analizirana sa morfosintaktičke, semantičke i komunikativno-pragmatične razine. Analizom se došlo do zaključka da 74% od ukupnog frazeološkog fonda čine glagolski frazemi. Što se tiče semantičke razine, najzastupljenija komponenta frazema jeste glava (17 primjera). Osobe muškog pola su u većini slučajeva kako producenti tako i recipijenti frazema. Najviše frazema koristi pripovjedač, ali značajan broj ovih jezičnih tvorevina upotrebljava i Nikoletina Bursać. Na kraju možemo zaključiti da je jezik Ćopićevih djela jako slikovit, ekspresivan i bogat različitim jezičkim pojavama, te na odličan način prikazuje bogatstvo i kreativnost b/h/s jezika.

IZVORI

- Ćopić B. (1966). *Doživljaji Nikolettine Bursaća. Ne tuguj, bronzana stražo*. Sarajevo. Svjetlost.
- Ćopić B. (1961). *Die ungewöhnlichen Abenteuer des Nikola Bursać*. Berlin. Verlag Volk und Welt.
- Ćopić B. (1968). *Sei nicht traurig, eherner Wachposten*. Berlin und Verlag Volk und Welt.

LITERATURA

- Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin. Erich Schmidt Verlag.
- Ćoralić, Z. (2009). *Hrana kao simbol u frazeologiji njemačkog i bosanskog jezika*. Bihać. Pedagoški fakultet Bihać.
- Ćoralić Z. (2013). *Bosansko-njemački frazeološki rječnik*. Bihać. Univerzitet, Pedagoški fakultet.
- Ćoralić Z., Midžić S. (2012). *Bosanski frazeološki rječnik*. Bihać. Univerzitet, Pedagoški fakultet.
- Ćoralić, Z. (2008). *O frazemu kao temeljnoj jedinici frazeologije*. U: Didaktički putokazi, časopis za nastavnu teoriju i praksu, broj 48 (str. 5- 10). Zenica: Pedagoški zavod i Pedagoški fakultet u Zenici.

- Fleischer W. (1997). *Phraseologie*. Berlin: Dudenverlag.
Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dornseiff F. (2003). *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. De Gruyter.
- Duden (2013). *Redewendungen*. Berlin: Dudenverlag.
- Tanović I. (2000). *Frazeologija bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

INTERNETSKI IZVORI

<http://www.znanje.org/lektire/i22/09/02iv0936/biografija.htm> (6.12.2015.)

SPACE RELATIONS IN PHRASEOLOGY OF ĆOPIĆ'S WORKS DOŽIVLJAJI NIKOLETINE BURSAĆA AND NE TUGUJ, BRONZANA STRAŽO

The aim of this paper was to determine the frequency, the role, as well as creativity in the use of idioms in Ćopić's literary works. The analysis focuses on two works, *Doživljaji Nikolettine Bursaća* and *Ne tuguj, bronzana stražo*, whereby it can be concluded that Ćopić's writing style incorporates a large number of idioms used to express linguistic creativity. Only the group *prostor/space*, *položaj/position*, *forma/form* were considered. The excerpted examples were analyzed at three levels: morphosyntactic, semantic and communicative-pragmatic levels. The analysis is comparative, i. e. includes examples in the Bosnian/Croatian/Serbian as well as the German language. It can be claimed that the language of Ćopić's works is very scenic, expressive and rich in various linguistic phenomena; it is excellent way of showing the richness and creativity of B/C/S languages.

LEJLA OVČINA

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

stručni rad

Upotreba grafičkih organizatora pri karakterizaciji likova u Ćopićevoj priči *Čudesna sprava*

Sažetak: Tema djetinjstva protkana duhovitim pojedinostima, u pripovijeci *Čudesna sprava* bliska je učenicima nižih razreda i kao takva pogodna za nastavno proučavanje i kreiranja metodičkog pristupa obrade u četvrtom razredu osnovne škole. U radu se definiraju istraživački zadaci na temelju kojih se od učenika očekuju samostalno iznalaženje rješenja. Kroz ponuđeni model uočava se odnos likova, njihovi postupci i ponašanje. Naglasak je stavljen na karakterizaciju likova uz upotrebu grafičkih organizatora kao strategije čitanja i razumijevanja pročitanog. Predloženi pristup odnosi se na *Analizu lika u pet koraka* i usmjeren je na samostalan rad učenika. Precizirani su zadaci i pitanja koja pomažu učenicima u samostalnom kreiranju grafičkih organizatora.

Ključne riječi: *karakterizacija, lik, grafički organizatori, analiza*

UVOD:

Čudesna sprava je kratka priča iz zbirke pripovijetki *Bašta sljezove boje*, a koja prikazuje djedov donos prema satu u kome je vidio ,‘tajanstveno biće koje živi svojim zagonetnim životom‘‘ (Ćopić, 1999:14) prema kome je osjećao strahopoštovanje. Govoreći o osobinama glavnog lika (djed Rade:

odanost, poštenje, jednostavnost, nepovjerljivost i neobrazovanost) i analizirajući ih sa učenicima ujedno se izučava sadržaj i poruka književnog djela. Značajnu ulogu igra i sam pripovjedač čiji odnos s djedom pruža mogućnost otkrivanja dječakovih karakternih crta. Osobine oba lika iako nisu eksplicitno navedene u tekstu, prožimaju cijelu pripovijetku i moguće ih je iščitati kroz njihove odnose i postupke. U školskim uvjetima analiza likova ostvaruje se u okviru interpretacije teksta. Naglasak je stavljen na njihovu karakterizaciju koja u metodičkom smislu znači raščlanjivanje lika na njegove sastavne elemente. Od uzrasta učenika i njihovih sposobnosti zavisit će i nivoi karakterizacije lika. Priča Čudesna sprava pogodna je za interpretaciju u četvrtom razredu osnovne škole kada je analizu književnog lika moguće uraditi na višem nivou nego u prethodnim razredima. Lik je sastavni dio određene književne strukture i nosilac je piščevih zamisli i ideja, dio je umjetničke zbilje (Milatović, 2013). On pridonosi ostvarivanju odgojne uloge književnosti, utječe na izgrađivanje stavova i pogleda na svijet. Identificiranje učenika sa književnim likom nije nepoznanica u školskoj praksi učiteljima u nižim razredima osnovne škole.

Prilikom karakterizacije likova učitelji se služe različitim postupcima kako bi učenicima približili ili dočarali književne likove. U današnje vrijeme učenici su okruženi raznim slikama putem videa, televizije, računara, pa vizualni prikazi podataka nisu za njih novina. Crteži, grafovi, mape, dijagrami i tabele predstavljaju primjere grafičkih organizatora. Isti se uspješno mogu primjenjivati u čitanju sa razumijevanjem, jer predstavljaju vizualnu prezentaciju pisanog materijala. Upotrebom grafičkih organizatora promovira se kritičko čitanje i mišljenje. U interpretaciji književnog teksta moguće je koristiti grafičke organizatore kao strategiju razumijevanja pročitano. Karakterizacija likova sastavni je dio interpretacije teksta, pa je primjena organizatora moguća i u njihovoj analizi. U radu je dat kraći prikaz karakterizacije likova u nižim razredima osnovne škole. Šta su grafički organizatori i kakva je mogućnost njihove upotrebe u nastavi, druga je stavka rada. Učitelji moraju biti sigurni u korištenju grafičkih organizatora, kako bi isti bili korisni učenicima u prikupljanju podataka (Ropič & Aberšek, 2012). Primjeri kreiranja grafičkih organizatora koji se odnose na karakterizaciju likova u Čopićevoj priči Čudesna sprava, imaju za cilj upoznavanje sa mogućnostima koje ova strategija čitanja sa razumijevanjem podrazumijeva.

KARAKTERIZACIJA LIKOVA U NIŽIM RAZREDIMA OSNOVNE ŠKOLE

Polazište svake dobre interpretacije jeste razumijevanje teksta. Da bi se moglo reći kako se nešto razumjelo potrebno je da ,‘otkrijemo određena značenja teksta, da shvatimo i ostale elemente koje tvore umetničko delo‘‘ (Milatović, 1985). U uslovima školske interpretacije književnog teksta značajan je doživljaj umjetničke tvorevine, ali i razumijevanje svih njenih konstitutivnih elementa kao što su fabula, likovi, tema, poruka i sl. Vrijednosti književnog djela zahtijevaju valjanu metodologiju koja će spontano voditi učenika prema umjetničkim doživljajima i otkrivanju značenja. Svako umjetničko djelo je tvorevina sama za sebe i kao takvo ne traži univerzalni model književne analize, već pronalaženje pogodnih postupaka koji odgovaraju prirodi književnog djela. Školska interpretacija teži stvaralačkom pristupu koji će pružiti učeniku dovoljno slobode za izražavanje svojih misli i osjećaja. Iako analitičko proučavanje književnog djela traži posmatranje istog kao cjeline, neosporno je da neka od njih svojim bitnim pojedinostima mogu usmjeriti pažnju čitaoca na značajna mjesta. Bilo da se radi o fabuli, toku događaja, likovima, motivima, idejama ili nekoj drugoj važnoj komponenti književnog djela, izvođenje zaključaka dešava se u dobro zamišljenoj analizi. Poistovjećivanje s likovima i intenzivno preživljavanje situacija i događaja svojstveno je mlađim učenicima. Karakterizacija likova djeda Rade i dječaka bila je osnova za kreiranje posebnog metodičkog modela namijenjenog za uočavanje odnosa među pomenutim likovima.

Od poznatih metodičkih modela interpretacije teksta za ovaj rad značajan je model obrade teksta pomoću dominantnog književnog lika (Milatović, 2013). Milatović naglašava da interpretacija lika zahtijeva ,‘kompleksnu obradu lika, dovođenje lika u vezu sa delom kao celinom i s pojedinačnim strukturnim segmentima‘‘ (Milatović, 2013:312). Učenik u toku analize iskazuje svoje doživljaje o liku, vezu s njim i pokazuje literarnu senzibilnost. Stvaralačkim pristupom analizi učenik se dovodi u situaciju kritičkog procjenjivanja i vrednovanja književnog lika. S tim u vezi je i odabir metodičkog postupka koji mora biti usklađen sa umjetničkom prirodom književnog djela. Pomenuti autor nudi koncept obrade teksta pomoću dominantnog književnog lika na primjeru bajke *Staklareva ljubav*, Grozdane Olujić koja ima sljedeći tok: Doživljajno – spoznajna motivacija – motivacioni

postupak; Najava nastavne jedinice; Izražajno čitanje teksta; Saopštavanje neposrednih doživljaja i utisaka; Tiho usmjereno čitanje – čitanje po datom planu; Analitičko – sintetičko proučavanje djela; Leksička vježba – građenje riječi personifikacijom; Sinteza – stvaralačko prepričavanje; Samostalni i stvaralački rad – upoređivanje brzine čitanja (Milatović, 2013:). U etapi analitičko – sintetičko proučavanje djela date su teze u vidu plana koje zahtijevaju poseban razgovor kako bi se dublje ušlo u analizu književnog lika i bajke u cjelini. Uzimajući u obzir pomenuto za kreiranje metodičkog modela korištene su iste etape. Razlika između Milatovićevog i predloženog modela ogleda se u samostalnom radu učenika na kreiranju grafičkih organizatora koji će im poslužiti u analizi likova.

Književna analiza likova odnosi se na upoznavanje likova, njihovih postupaka, motiva koji ih pokreću, odnosa sa drugim likovima i izricanje određenih stavova. Upravo ovi metodički postupci čine osnovu modela usmjerenog na uočavanje odnosa među glavnim protagonistima. Metodičar Lekić (1993) navodi da analiza književnog lika može biti cjelovita, parcijalna i kombinovana. Pored toga, autor ističe da književni lik doprinosi odgojnoj ulozi književnosti, utječe na razvijanje stavova, ideala i pogleda na svijet, ali i razvija sposobnosti zapažanja, diferenciranja, formiranja ličnih stavova, zaključivanja, uopćavanja. U nižim razredima osnove škole koriste se sva tri nivoa analize književnog lika. Međutim, prilikom analize likova često se govori o njihovim različitim karakterima. Karakterizacijom, odnosno raščlanjivanjem lika na sastavne elemente, otkrivaju se njegove spoljašnje i unutrašnje osobine. O liku i njegovom karakteru moguće je saznati na osnovu ,‘onog što on sam o sebi govori ili što drugi govore o njemu, na temelju onoga što on sam radi ili što rade drugi, i na temelju toga kako on sam izgleda ili kako drugi izgledaju‘ (Solar, 1980:135). Kada je u pitanju karakterizacija likova u metodikama se govori o estetskoj, fizičkoj, psihološkoj i etičkoj (Lekić, 1993). Od spomenutih, u nižim razredima osnovne škole, jedino estetska karakterizacija ne nalazi svoje mjesto. Diklić naglašava da ,‘struktura lika uvjetuje i primjenu tipa karakterizacije‘ (Diklić, 1989:82). U priči Čudesna sprava analiza likova zavisi od mogućnosti učenika za uočavanje osobina protagonista.

Interpretacija lika u četvrtom razredu osnovne škole zahtijeva posebnu organizaciju nastavnog procesa, u kojoj se ostvaruje doživljaj i razumijevanje

umjetničkog djela. Prije same analize potrebno je provesti postupke koji su primjereni čitanju kod kuće, kao što su motiviranje učenika za čitanje djela, usmjeravanje samostalnog izvannastavnog čitanja kroz niz zadataka i pitanja, praćenje samostalnog čitanja, vođenje bilježaka, provjeravanje pomoću zadatka u vezi sa djelom. Metodičke radnje, nakon čitanja, odnose se na analizu priče Čudesna sprava iz zbirke *Bašta sljezove boje* (Ćopić, 1999). Rad je usmjeren na percipiranje odnosa između, u ovom slučaju djeda i unuka, djeda i prijatelja. Analiza je usmjerena na doživljaj njihovog odnosa. Stoga, u trećem dijelu ovog teksta dat je pregled određenih tehnika/strategija koje se mogu koristiti u karakterizaciji likova.

GRAFIČKI ORGANIZATORI U PROCESU ČITANJA S RAZUMIJEVANJEM

Tokom godina istraživači su ponudili mnoge definicije grafičkih organizatora¹, a jedna od prihvaćenih odnosi se na ,‘vizualni prikaz podataka u tekstu‘‘ (Jiang & Grabe, 2007:35). Organizatori pružaju okvire za učenike i nastavnike koji mogu poslužiti za prepoznavanje relevantnih činjenica, organiziranje informacija na smislen način i prikazivanje odnosa između činjenica i ideja u tekstu. Njihovo korištenje u nastavi olakšava proces učenja pružajući podršku svim učenicima bez obzira kojem stilu učenja pripadaju (vizualnom, auditivnom ili kinestetičkom). Učenici razmišljaju u raznim smjerovima pri korištenju organizatora što čini učenje aktivnim i značajnim procesom. Osim toga, pisane informacije prikazane vizuelno ili ilustrativno pomažu učenicima svrstati i klasificirati podatke i uvidjeti veze među njima. Čitanje s razumijevanjem je bitna vještina za učenike, i bez obzira o kojoj je etapi interpretacije teksta riječ, ono mora biti u dovoljnoj mjeri razvijeno kako bismo mogli govoriti o potpunom razumijevanju. Prema Dye (2000), grafički organizatori imaju korijene u teoriji sheme (Anderson & Pearson, 1984). U čitanju s razumijevanjem baziranom na stvaranju shema sugerira se da učenje traje u susretu nove informacije s onim što je već poznato. Iz toga proizilazi kako čitalac s više predznanja i iskustva čitanjem tekstova s konkretnim temama, lakše stvara veze između onoga što se uči i onog što zna

1 Za grafičke organizatore koriste se i sljedeći termini: vizualni prikazi ili dijagrami, kognitivno mapiranje, koncepcija mapiranja, mape znanja, čitanje s razumijevanjem i strategije čitanja (Manoli & Papadopoulou, 2012)

(Anderson, 2004; Anderson & Pearson, 1984). Mnoge studije govore u prilog grafičkih organizatora koji pružaju pomoć učenicima u razumijevanju teksta (Sam & Rajan, 2013).

Grafički organizatori pružaju mogućnost različite primjene u nastavi i gotovo u svim nastavnim predmetima. Istraživanja govore o njihovoj većoj djelotvornosti ako se upotrebljavaju na svrsishodan način. Korištenje grafičkih organizatora u analizi tekstova omogućuje drugačiji pristup od tradicionalnog (Chang, Sung, & Chen, 2002), a mogu se primjenjivati za sve vrste tekstova (Manoli & Papadopoulou, 2012) i u svim etapama rada na književnom tekstu (prije čitanja, tokom i nakon čitanja, Dowhower, 1999). Manoli i Papadopoulou, (2012) dali su prikaz različitih tipova grafičkih organizatora i mogućnost njihove upotrebe u čitanju s razumijevanjem. Naglašavajući pogodnost vizualne podrške kao pomoć učenicima u aktiviranju prethodnih znanja, stjecanje uvida u strukturu teksta, identificiranje i povezivanje glavne ideje teksta, autori smatraju, a pri tom se oslanjajući na prethodna istraživanja, da upotreba grafičkih organizatora rezultira akceptiranjem i fiksiranjem informacija. U ovom istraživanju grafički organizatori su korišteni kako bi se poboljšala i procijenila sposobnost razumijevanja čitanja. Stoga, daju preporuku učiteljima za korištenje istih u učionici i osposobljavanje učenika za njihovu primjenu koja im omogućava nezavisnost i samostalnost. Pang (2013) u svojoj studiji navodi da grafički organizatori predstavljaju primjere koji mogu poslužiti kao pomoć u shvatanju sadržaja knjige, klasificiranje činjenica, analiziranje problema, sažimanje glavne ideje i kritičkog vrednovanja namjere autora. Studije pokazuju korištenje organizatora na više različitih načina, ali se uviđa njihova okrenutost prema razumijevanju pročitaneog teksta. Korištenjem kombinovanih vizualnih i verbalnih nastavnih tehnika poboljšava se i čitanje s razumijevanjem (Woolley, 2010).

Primjena organizatora u čitanju sa razumijevanjem podrazumijeva:

- razjasniti i organizirati podatke u kategorije (kao što su: glavne ideje, likovi, tok događaja i sl),
- organizirati informacije koje nužno vode boljem razumijevanju,
- izgraditi značenje riječi i rečenica,

- razumjeti kontekst prizivajući prethodno znanje,
- prepoznati konceptualne i perceptivne pogreške koje se mogu pojaviti u toku čitanja (Sam & Rajan, 2013).

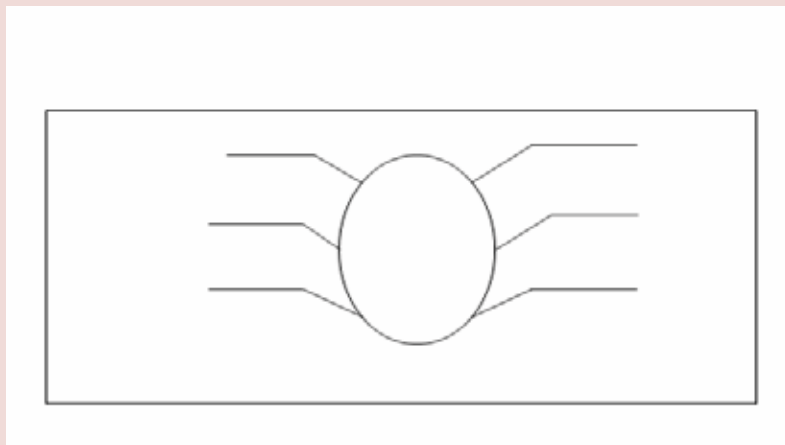
Grafički organizatori su prikazi, slike ili modeli koji se koriste za obradu pisanih informacija. Mogu imati različite oblike, od prikaza objekata (kuća, drvo, sunce i sl) do hijerarhijskih i cikličkih struktura (Ciascai, 2009). Funkcija organizatora je objašnjavanje odnosa između različitih pojava, jer vizuelni prikaz predstavlja djelotvornu podršku procesu razmišljanja. Njihova primjena u karakterizaciji lika odnosi se na: pojašnjenje i rasuđivanje, razumijevanje i kritičko mišljenje, te integraciju novih i postojećih znanja.

U nastavnoj praksi nije česta primjena grafičkih organizatora prilikom rada na interpretaciji teksta i analizi likova, što implicira kako učitelji nisu u dovoljnoj mjeri upoznati sa mogućnostima koje podrazumijeva ova tehnika/ strategija čitanja s razumijevanjem. Važno je razumjeti djelotvornost svih strategija koje učitelji mogu ugraditi u radu na čitanju s razumijevanjem. Organizatore, u čitanju s razumijevanjem, moguće je koristiti prilikom analiziranja, sažimanja i vrednovanja. Kada su učenici ispravno upoznati sa načinom njihove upotrebe, grafički organizatori mogu biti vrlo korisni kao pomoć u prepoznavanju strukture (Sam & Rajan, 2013), ali i interpretacije teksta.

PRIMJERI GRAFIČKIH ORGANIZATORA U KARAKTERIZACIJI LIKOVA

Organizatori navedeni u ovom radu imaju za cilj pomoći učenicima prilikom karakterizacije likova. Rad sa njima ne zahtijeva posebne resurse, dovoljni su papiri i olovka, te se isti mogu kreirati i u sveskama učenika. Da bi se što potpunije analizirali osobine i odnosi među likovima učenicima treba skrenuti pažnju na dijalog. Na osnovu dijaloga se može uvidjeti šta se dešava u srcima i mislima likova, te preispitati motivi koji ih pokreću na djelovanje. Diklić navodi: , ‘Književni lik u literarnom djelu kao i ličnost u životu živi, radi misli i osjeća‘ (1987:79). Nadalje, autor naglašava da su motivi koji pokreću junake na akciju značajni za , ‘razumijevanje ponašanja književnog lika‘ (Diklić, 1987:80). Kako bi učenici mogli u potpunosti utvrditi odnose koje glavni lik, djed Rade, ima s ostalim likovima u tekstu potrebno je na početku analize likova uraditi njegovu karakterizaciju. To je zajednički rad učitelja i učenika

u kojem se učenici upoznaju s radom na grafičkom prikazu. Učenici četvrtog razreda imaju određena predznanja o interpretaciji i uvode se u samostalnu analizu tekstova, pa je u ovom metodičkom modelu zamišljen samostalan rad učenika. Grafičke organizatore učenici sami kreiraju na osnovu detaljnih pisanih uputa prezentiranih u vidu instrukcija za rad. U metodičkom pristupu pomenute instrukcije se nazivaju *Analiza lika u pet koraka*. Za svaki korak data su pitanja koja pomažu učenicima prilikom kreiranja svog grafičkog prikaza. Učenici sami odabiru lik iz teksta koji žele analizirati.

Slika 1. Primjer grafičkog organizatora za prvi korak analize lika

Prvi korak odnosi se na uočavanje vanjskih i unutrašnjih osobina likova. Instrukcije za učenike su usmjerene na crtanje odabranog lika u sredini prazne stranice papira, a zadatak je da sliku upotpune riječima koje opisuju izgled i karakterne osobine izabranog lika. Također, mogu im se ponuditi već ispisani pridjevi koji će poslužiti kao podsjetnik, a neki od njih će se u samostalnom radu pripisati protagonistima. Primjer takvog grafičkog organizatora nalazi se na *Slici 1*. Pored toga, učitelj kroz razgovor i na osnovu nacrtanog utvrđuje način na koji su djeca vizualizirala lik. Vizualiziranje ili stvaranje mentalnih slika jeste tehnika koja oživljava mnoštvo sjećanja i osjećanja (Zimmermann i Hutchins, 2009). Riječ je o kreativnom procesu, jer na osnovu slika koje stvaraju iz pročitane teksta učenici prosuđuju likove. Kada je riječ o grafičkom organizatoru, jedno od mogućih rješenja moglo bi biti izgled pauka. U literaturi organizator se može pronaći i pod imenima semantičke mape, mape uma ili sunčeve zrake (Manoli & Papadopoulou, 2012). Između ostalog, koristite se za predstavljanje riječi ili ideja koje su povezane ili raspoređene oko središnje ključne riječi ili ideje koja može

ukazivati na međusobne odnose. Kod prvog koraka, nacrtani lik je u središtu oko kojeg su povezani relevantni pojmovi, osobine odabranoga lika.

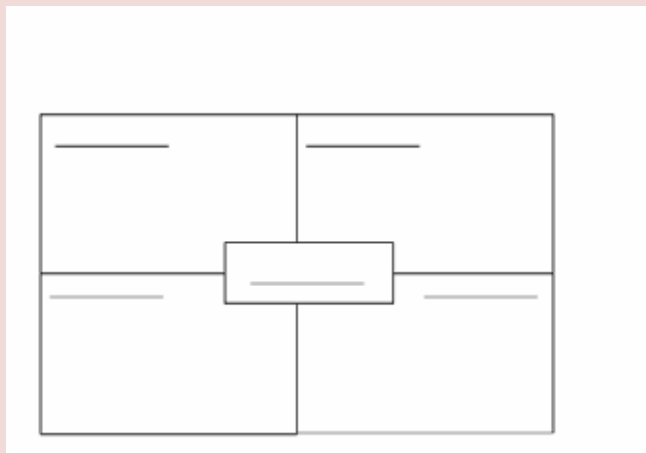
Osobina	Primjer iz teksta	Zašto?

Slika 2. Primjer grafičkog organizatora za drugi korak u analizi lika

Kreiranje novog grafičkog organizatora predstavlja sljedeći korak. U njemu je analiza lika okrenuta pronalaženju primjera iz teksta koji potkrepljuju pronađene osobine. Prilikom rada na ovom grafičkom prikazu učenici, pored primjera iz teksta, moraju dati i vlastito objašnjenje zašto je on takav, npr. *djed Rade je neobrazovan zato što je...* Zbog datih instrukcija organizator bi mogao imati izgled tabele (Slika 2.). U prvu kolonu tabele se upisuje osobina, u drugu pronađeni primjeri iz teksta, a posljednja je namijenjena za odgovaranje na pitanje *zašto*. Literatura podržava upotrebu tabele u svrhu opisivanja važnih kategorija i odnosa, te prikazivanja sličnosti i razlika između njih. Kako bi ispunili tabelu učenici se moraju usredotočiti na ono što žele istaknuti prepoznavajući glavne aspekte (Graney, 1992). Ne treba zaboraviti ni snagu pitanja *zašto* kao elaboraciju koja pokreće čitatelja na prizivanje prethodnih znanja. Postavljajući ovakva pitanja, učenici su usmjereni na razmišljanje o smislu teksta na osnovu uočenih činjenica (Pressley, 2001). Dublje razumijevanje zahtijeva donošenje zaključaka, smisleno povezivanje ideja, provjeravanje valjanosti tvrdnji s kritičkim stavom, u nekim slučajevima i razumijevanje motiva autora (Graesser, 2007).

Treći korak usmjeren je na misli, osjećanja, šta drugi likovi misle o njemu i šta nam pisac direktno govori o liku. Naglasak je stavljen na odnose koje glavni lik ima s drugim likovima u tekstu, a pri tome veliku pomoć predstavlja pitanje *zašto* se on tako ponaša. Ovakva pitanja pokreću učenike na prizivanje prethodnih znanja i usmjeravaju ih na razmišljanje o smislu teksta na osnovu uočenih činjenica. Izgled ovog organizatora mogao bi biti predstavljen pomoću četiri veća pravougaonika međusobno spojena, a njihovu sredinu činio bi jedan manji pravougaonik u kojem bi bilo upisano ime glavnog lika priče (Slika 3). Imena sporednih likova upisuju se na linije nacrtane u

pravougaonicima. Popunjavaju se rečenicama pokazujući odnos i stav sporednih prema glavnom liku. Može se dopuniti i sa primjerima iz teksta. Dva pravougaonika ostaju za upisivanje misli i osjećaja glavnog lika. U literaturi se ovaj organizator naziva četvero *kvadratna perspektiva* i upotrebljava se kao pomoć učenicima u stvaranju veza i razumijevanju odnosa. Strukturirani na ovaj način, pomažu učenicima u boljem razumijevanju više perspektiva (Macceca, 2006). Važno je da učenici posmatraju lik iz više uglova, jer uočavaju motive koji ga pokreću.

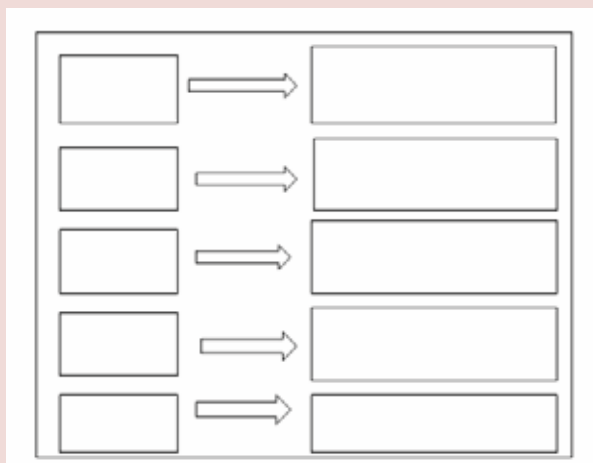
Slika 3. Primjer grafičkog organizatora za treći korak u analizi lika

Pitanje *zašto* nezaobilazno je i u četvrtom koraku koji je namijenjen uočenim osjećajima. Učenici kroz dopunjavanje rečenice trebaju objasniti *zašto* je lik imao takve osjećaje. Na ovaj način se pravi razlika između osjećaja i karakternih crta koja se učenicima nižih razreda može pojasniti na način da se osjećaji mogu pojaviti kao reakcija na određenu situaciju, dok su karakterne crte statične. Na osnovu sopstvenih interpretacija, u ovom slučaju otkrivanja osjećaja i odgovora na pitanje *zašto*, učenici uključuju vlastita objašnjenja i stvaraju uvjerljive zaključke (Zimmermann i Hutchins, 2009). Organizator bi mogao imati izgled dva pravougaonika povezana pomoću strelice (Slika 4).

U prvi pravougaonik upisuje se osobina, a drugi je ostavljen za njeno objašnjenje.

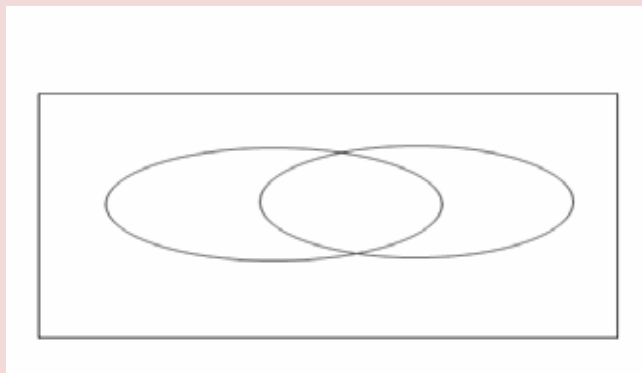
Uzimajući u obzir poznate organizatore, izgled je identičan organizatoru *uzorak – posljedica*. Upotreba ove vrste grafičkih organizatora pruža pomoć učenicima u utvrđivanju uzoraka i posljedica. Uzorci se mogu uočavati u slijedu, jedan za drugim, na način da svaki od njih rezultira novim efektom. Identificiranje

uzroka i posljedica predstavlja sposobnost učenika koja pripada višem stepenu mišljenja (sintetiziranju i analiziranju informacija) (McKnight, 2013).

Slika 4. Primjer grafičkog organizatora za četvrti korak u analizi lika

Posljednji korak u provedenoj karakterizaciji likova odnosi se na povezivanja sa životom. Instrukcije za učenike usmjerene se na pronalaženje nekoga iz života ko ih podsjeća na odabrani lik, ali i uočavanje sličnosti i razlika između njih. Povezivanje sa životom i iskazivanje mišljenja značajna je etapa rada na analizi likova, jer se konstruira značenje teksta, pa samim tim i likova. Grafički organizator mogao bi imati izgled *Venovog dijagrama* (Slika 5).

Slika 5. Primjer grafičkog organizatora za peti korak u analizi lika

To je najpoznatiji organizator koji se upotrebljava za upoređivanje i razlikovanje podataka ili pokazivanje sličnosti i razlika između njih. Zbog svoje prihvatljivosti i korisnosti primjenjiv je u radu kod većine nastavnih predmetima (McKnight, 2013).

Analiza likova u pet koraka završava se jednim zajedničkim grafičkim

prikazom u kojem bi bile sažeto napisane uočene osobine. Zajednička rasprava o dobijenim pokazateljima, koja omogućuje učenicima da revidiraju proces mišljenja i pojasnite način kreiranja svojih organizatora, provodi se nakon svakog urađenog koraka. Prije upotrebe grafičkih organizatora učenike treba upoznati sa ovom strategijom. Korištenje djelotvornih strategija razumijevanja čitanja je važno sredstvo za pomoć učenicima u poboljšanju razumijevanja teksta. Kolić-Vehovec (2013) smatra kako je najbolji način poučavanja strategija čitanja metodom postupnog prenošenja odgovornosti. To znači da učitelj najprije sam demonstrira upotrebu neke strategije, objašnjavajući šta i kako to radi. Pored toga, važno je učestalo uvježbavanje primjene strategija kako bi se iste razvile na razini vještine (Kolić-Vehovec, 2013). *Analiza lika u pet koraka* može se provoditi u paru ili grupi, jer time učenici pobliže analiziraju organizatore.

ZAKLJUČAK

Upotreba grafičkih organizatora u analizi likova može pridonijeti većoj aktivnosti učenika. Ovdje se ne radi samo o pukom pamćenju činjenica, već se učenici uče vještinama obrade podataka, organiziraju informacije, razvijaju kritičko mišljenje i komunikacijske vještine. Vještinama razumijevanja treba posvetiti pažnju već na samom početku školovanja, učeći strategije čitanja jednu po jednu, kako bi njihovo korištenje u daljem samostalnom čitanju dovelo do potpunog razumijevanja. Upotreba procesa razumijevanja vremenom treba postati automatska kroz razvijanje svijesti o strategijama razumijevanja kao dugoročnom razvojnom procesu. Učitelj treba upotrebljavati različite pristupe da pomogne učeniku u nastojanju da postane dobar čitatelj koji koristi strategije razumijevanja. Instrukcije u služenju strategijama moraju biti jasne i podrazumijevaju njihovo modeliranje, praktično korištenje, povratne informacije i davanje potrebne podrške. Napisana i izgovorena riječ čini analizu aktivnim i smislenim procesom i dovodi do konačnog cilja razumijevanja pročitane teksta. Dosadašnja praksa, a i mnoga provedena istraživanja pokazala su da učenike u tekstu više privlači uzbudljiva fabula, a da su ostali kompozicijski elementi, pa tako i likovi, u drugom planu. Književni lik je najznačajniji element umjetničke tvorevine u razumijevanju etičkih, estetskih, idejno-tematskih aspekata djela. Polazeći od te činjenice prilikom

školske interpretacije, analizi književnog lika u nižim razredima osnovne škole treba posvetiti više pažnje nego što je to slučaj u praksi. Predloženi pristup predstavlja jedno od mogućih rješenja prilikom karakterizacije likova i u drugim književnim tekstovima.

LITERATURA:

- Anderson, R. C. (2004). Role of the readers' schema in comprehension, learning, and memory. In R. B. Ruddell and N. J. Unrau (Eds.), *Theoretical models and processes of reading* (5th ed., pp. 594–606). Newark, DE: International Reading.
- Anderson, R. C., & Pearson, P. D. (1984). A Schema-Theoretic View of Basic Processes in Reading Comprehension. Technical Report No. 306.
- Chang, K. E., Sung, Y. T., & Chen, I. D. (2002). The effect of concept mapping to enhance text comprehension and summarization. *The Journal of Experimental Education*, 71(1), 5–23.
- Ciascai, L. (2009). Using graphic organizers in intercultural education. *Acta Didactica Nepocensia*, 2(1), 9–18.
- Ćopić, B. (1999). *Bašta sljezove boje*, Bosanska riječ, Sarajevo.
- Diklić, Z. (1989), *Lik u književnoj, scenskoj i filmskoj umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
- Dowhower, S. L. (1999). Supporting a strategic stance in the classroom: A comprehension framework for helping teachers help students to be strategic. *The Reading Teacher*, 672–688.
- Dye, G. A. (2000). Graphic organizers to rescue!. *Teaching Exceptional Children*, 32(3), 72.
- Graesser, A. C. (2007). An introduction to strategic reading comprehension. *Reading comprehension strategies: Theories, interventions, and technologies*, 3–26.
- Graney, J. M. (1992). A framework for using text graphing. *System*, 20(2), 161–167.
- Jiang, X., & Grabe, W. (2007). Graphic Organizers in Reading Instruction: Research Findings and Issues. *Reading in a Foreign Language*, 19(1), 34–55.
- Kolić-Vehovec, S. (2013). Kognitivni i metakognitivni aspekti čitanja. *Čitanje za školu i život*, 23–33.

- Lekić, Đ. (1993), *Metodika razredne nastave*, Nova prosveta, Beograd.
- Macceca, S. (2006). *30 Graphic Organizers for Reading, Grades 5-8 [With Transparencies]*. Shell Education Pub.
- Manoli, P. & Papadopoulou, M. (2012). Graphic organizers as a reading strategy: Research findings and issues. *Creative Education*, 3(03), 348.
- McKnight, K. S. (2013). *The Elementary Teacher's Big Book of Graphic Organizers, K-5: 100+ Ready-to-Use Organizers That Help Kids Learn Language Arts, Science, Social Studies, and More*. John Wiley & Sons.
- Milatović V. (1985) *Interpretacija književnog dela*, Prosvetni pregled, Beograd.
- Milatović, V. (2013) *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti – u mlađim razredima osnovne škole*, Učiteljski fakultet, Beograd
- Pang, Y. (2013). Graphic organizers and other visual strategies to improve young ELL's reading comprehension. *New England Reading Association Journal*, 48(2), 52-58.
- Pressley, M. (2001). Comprehension instruction: What makes sense now, what might make sense soon. *Reading online*, 5(2), 1-14.
- Ropič, M., & Aberšek, M. (2012). Web graphic organizers as an advanced strategy for teaching science textbook reading comprehension. *Problems of Education in the 21st Century*, 45, 87-99.
- Sam D., P., & Rajan, P. (2013). Using graphic organizers to improve reading comprehension skills for the middle school ESL students. *English Language Teaching*, 6(2), 155-170.
- Solar, M. (1980) *Ideja i priča*, Znanje, Zagreb
- Woolley, G. (2010). Developing reading comprehension: combining visual and verbal cognitive processes. *Australian Journal of Language and Literacy*, 33 (2), 108-12.
- Zimemermann S. i Hutchins C. (2009). *7 ključeva čitanja s razumijevanjem. Kako pomoći djeci da čitaju i razumiju pročitano!* Ostvarenje, Buševac.

THE USE OF GRAPHIC ORGANIZERS IN CHARACTERIZATION IN ĆOPIĆ'S SHORT STORY THE AMAZING DEVICE

A theme of childhood interwoven with humorous details in the short story *The amazing device* is close to students in lower grades, and as such, it is suitable for teaching as well as a creation of a methodological approach to studying in the fourth grade. The paper defines research tasks on the basis of which a student is expected to reach a solution independently. Through the offered model, we can notice the relationship between the characters, as well as their actions and behaviour. A particular emphasis is placed on the characterization, through the use of graphic organizers as reading strategies and reading comprehension. The proposed approach is related to *The character analysis in five steps* and is focused on a student's independent work. Tasks and questions that help students to create graphic organizers independently have been specified.

Key words: characterisation, character, graphic organisers, analysis.

Inesa Balić — Portret Branka Ćopić

HUSKIĆ ALMA

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

pregledni naučni rad

Predrasude, diskriminacija i moć u Šekspirovoj tragediji *Otelo*

Sažetak: *Otelo* Vilijama Šekspira je reprezentativni primjer tumačenja u kojem su institucije poput dvora i crkve oblikovali društvo i politiku Šekspirovog doba uključujući nekoliko ključnih tema – burni politički događaji i moć u vezi s njima, religija, porodični odnosi, diskriminacija i predrasude – koje predstavljaju i aktuelne teme modernog doba u kojem živimo. U *Oteli* je Šekspir, pored afektivnog pretjerivanja i lakovjernosti koje mogu biti kobne, naglasio koliko su važna i pitanja braka, rase i predrasuda. Ova tragedija dotiče mnoge vječne teme, prikazuje sukob uzvišenog i niskog u ljudima, otvara pitanje političkog poretka, odnosa moći i strašne uloge koju svaki pojedinac ima u jednom takvom politizovanom lavirintu.

Ključne riječi: *Otelo*, Šekspir, vlast, politika, društvo, brak, predrasude, moć

UVOD

Nebo mi je svjedok da ne radim to
Iz ljubavi ili dužnosti, iako
Izgleda tako, već u jednom smjeru.
A kad mi držanje ma kad oda svojim
Izgledom spoljnim urođenu sklonost
I lik srca moga, ja ću srce to
Staviti na rukav, pa neka ga čavke Kljuju.
Ja nisam ono što izgledam. (I, i, 135)

Radnja u *Oteli* je većinom preuzeta iz priče *Hecatommithi* (1565), italijanskog autora Cinthio, koju je Šekspir čitao ili u orginalnoj italijanskoj verziji ili u francuskom prijevodu objavljenom 1584. godine. U ovoj prostoj priči,

bajraktar žudi za ženom Maurskog kapetana, Venecijankom Dizdemonom, koja ga odbija, a on se osvećuje na taj način što ubjeđuje Maura da je počinila preljubu sa njegovim prijateljem, kapetanom. Bajraktar mu to potvrđuje, sa Dizdemoninom maramicom, koju postavlja u kapetanovu sobu. Uvjeren u ženinu krivnju, Maur je u svojim odajama, zajedno sa bajraktarem, udara do smrti i namješta da sve izgleda kao nesretan slučaj. Dizdemonini rođaci ipak saznaju istinu te se osvećuju tako što Maura ubijaju, a bajraktar umire pod užasnim mučenjem. Šekspir je uzdigao i oplemenio Maura da bi stvorio prvog crnog tragičnog junaka u zapadnjačkoj književnosti, iako se ime koje mu je dao može pronaći u komediji Bena Džonsona *Every Man in his Humour* (1598). Šekspir pomjera radnju na prve dane braka između Otela i Dezdemone, dodajući likove Brabancija i naivno razočaranog udvarača Rodriga, te postavlja odnos između Maura i Venecijanke. Vrijeme dešavanja drame je kasni 16. vijek, za vrijeme ratova Venecije i Turske. Turci su napali Kipar 1570. godine, i izgubili iduće, ali u drami vojni sukob se zamjenjuje bračnim sukobom, kada likovi dođu na Kipar. Glavni sukob u *Otelu* – Otelo i Dezdemona se žene i pokušavaju izgraditi zajednički život, ne obazirući se na razlike u rasi, godinama ili iskustvu.

Otelo predstavlja priču o međurasnoj ljubavi i socijalnoj toleranciji, kao i o rasnoj mržnji i nasilju. (Loomba 2002, 91) Jago naziva Otela „arapskim konjem“ (Šekspir 1963, 136), misleći na poznate konje iz Arapskog svijeta, pri tome igrajući se asocijacijama riječi barbarin koje povezujemo sa poganstvom i divljaštvom.¹ Šekspirov Otelo predstavlja autsajdera i ne uklapa u pretežno bijelo evropsko društvo u kojem živi. Iako je Otelo cijenjen zbog svoje hrabrosti i plemenitosti karaktera, on živi u okruženju gdje postoje rasne napetosti, pogotovo kada se radi o miješanju rase kroz institucija braka.

U *Otelu* su problematizirani rasni stereotipi i podjele koji su prikazane kroz likove koristeći namjerno šokantan i uvrijedljiv jezik. „Nema rasizma bez jezika“ (Newey 1999), tvrdi Jacques Derrida, a James R. Andreas dodaje da je rasizam „kulturni virus koji se prenosi usmeno i verbalno se primjenjuje.“ (Newey 1999) Jago kaže Brabanciju „stari ovan crn, mrči tvoje belo jagnje.“

---

¹ Maur je ime arapskih i berberskih naroda Sjeverne Afrike koji su naselili srednjovjekovnu Španiju. Otelo može biti povezan sa Maurima koji su ostali u Španiji nakon pada Granade 1492. godine sve do protjerivanja u 1609. godini. (Everett 2000)

(Šekspir 1963, 136) Nazivajući Otela arapskim konjem i starim crnim ovnom, Jago povezuje ono tjelesno i životinjsko sa Otelom i ogavnošću. Iako ga krase i osobine ljudskosti, osjećajnosti i ranjivosti, Otela povezuju sa tjelesnim, egzotičnim i monstruoznim i kao takav postaje laka meta uvrijedljivih jezika. **Kroz dramu, likovi se poigravaju sa riječju „blacness“ (crnilo), ali većinom sa ironičnom udaljenošću. Dezdemonna kaže da misli da Otelo nije ljubomoran, „mislim da je, tamo gdje je rođen, sunce izvuklo iz njega čudi te“ (Šekspir 1963, 199) Otelo koristi riječ „black“ (crn) da opiše Dezdemonin ugled, tvrdeći da je njeno ime bilo čisto kao boginja čednosti, a sad je potamnijelo i crno kao njegovo lice, a kasnije pominje i „crnu“ osvetu. Dezdemonino ime zapravo nije ocrnjeno, jer je nevina, niti je Otelovo lice prljavo (begrimed), jer je prirodno crno. Povezanost riječi crno i sličnih konotacija sa nečistoćom predstavlja zapravo Jaga, bijelca koji je kriv za isticanje Otelove različitosti.**

U drami svi likovi, manje ili više pričaju neku priču, s ciljem da u nju uvjere više druge nego sami sebe, a da bi im se povjerovalo, potrebno je osigurati uslove vjerodostojnosti tih priča.

Na početku drame, Jago i Rodrigo smišljaju jednu takvu kako je Dezdemonna u rukama crnca Otela, koji se pokušava opravdati pred Senatom i uvjeriti Brabancija, mletačkog senatora i Dezdemoninog oca u svoju priču riječima: „S milošću vašom ispričaću prosti, neuglašeni tok ljubavi moje.“ (Šekspir 1963, 147) Međutim, Brabancio ne želi da prihvati ništa drugo osim činjenice da je Otelo začarao Dezdemonu, jer sve drugo bi bilo protivno zdravom razumu, budući da se Otelo smatra autsajderom, čovjekom crncem koji je neprikladan da bude Dezdemonin suprug. Koliko je Brabancio bio uspješan u svom govoru pred Senatom, u smislu da uvjeri ostale kako je Otelo koji je crnac, manje vrijedan autsajder, govori i činjenica da većina prisutnih ipak bivaju uvjereni da je Otelo neprikladan da bude Dezdemonin suprug što i ona u jednom trenutku pomisli i kaže „vidjela sam lice Otelovo u duši njegovoj“, smatrajući ga dobrodušnim bez obzira na vanjštinu (izgled crnca). A Dužd kaže Brabanciju: „Tvoj zet nije tako crn kako se čini“ (Šekspir 1963, 152) – misleći na to kako je Otelo poput bijelca, jer ne posjeduje neugodne osobine kakve pripadaju crncima. Pored toga što je kao takav neprikladan, Dezdemonin izbor bračnog druga za njenog oca predstavlja čin neposlušnosti, te s toga njen bijeg iz kuće ne predstavlja nikakvo prenošenje poslušnosti sa oca na

muža, nego čistu izdaju koju Brabancio upotpunjuje riječima da je prevarila vlastitog oca, pa i njega tako može.

A Dezdemonu na pitanje njenog oca kome je najviše poslušnosti dužna, odgovara da vidi „podjeljenu dužnost“ – svome ocu i svome mužu:

Dužna sam vam tol'ko kol'ko sam kći.
Al' ovde je muž moj, i dužnost što mi majka
Imaše spram vas iznad one prema
Ocu svom, i ja je priznajem sad Mavru,
Mome gospodaru. (Šekspir 1963, 148)

Dezdemonu se, svojom iskrenošću i slobodnom voljom, suprotstavlja ocu i odlučuje se za neprikladan brak (prema mjerilima sredine). Na isti način se i Kordelija suprotstavlja Liru kada odbija da učestvuje u apsurdnom ritualu podjele kraljevstva i određivanja porodične odanosti. Ali ipak, Dezdemonu, koja je u svojoj podjeljenoj dužnosti, izabrala muža, nije umjela da se bori za istinu o svojoj ljubavi, stoga i strada kao žrtva ljubomore i lakovjernosti, dok Kordelija lijepo pojašnjava odnos bračne i kćerinske ljubavi i umire nakon što je svoju patnju i brigu opet poklonila ocu.

Čin Dezdemonine udaje za nekog ko nije njena rasa i za onog ko ne pripada vladajućoj eliti i to bez dozvole oca (patrijarha) – unosi pomutnju i razdor u patrijarhalni sistem kojem pripada. „Jer ako se smeju vršiti te stvari, robovi, paganci biće nam vladar“ (Šekspir 1963, 142), kaže Brabancio. Leonard Tennenhouse tumači *Otela*, kao i ostale Šekspirove tragedije, u vezi sa jakobinskim teatrom kažnjavanja. U njegovom tumačenju ove drame, upoznajemo se, dakle, sa političkim aspektom Dezdemonine udaje za Otela, dimenzijom moći u tom braku, zajedničkim djelovanjem pozorišta i države, i time kako je Otelo pripadao elizabetanskom, a Jago jakobinskom društvu. Po njemu, Dezdemonu je prava junakinja elizabetanskog društva, jer osjeća strast i potpuno je spremna da se preda braku, ali predstavlja i otjelotvorenje moći, ubjeđivši Senat da stane na njenu stranu. Po jakobinskim shvatanjima, moć da se uda za koga želi predstavlja prijetnju odvajanja seksualnih privilegija od drugih patrijarhalnih oblika vlasti, te samim time i prijetnju patrijarhatu. Međutim tokom drame, kako Dezdemonu djeluje sve naivnije, a Jagov otrov sve razornije, ona gubi verbalnu moć, i žensko tijelo

gubi sposobnost iskazivanja patrijarhalne moći, a ta dužnot biva vraćena muškarcu kroz Otelovu osvetu koja se ostvaruje kao teatar kažnjavanja. Kada protiv volje patrijarha ubijedi Senat da stane na stranu njenog braka, Dezdemonu predstavlja klasični jakobinski napad na monarhiju, a Šekspirov način korištenja ženskog tijela u ovoj drami ukazuje na promjenu načina političkog prikazivanja moći. (Spremić 2011, 75-76)

U eseju *Cultural Materialism, Othello, and the Politics of Plausibility*, Alan Sinfield je razmotrio Otelovo stanje i ponašanje s obzirom da je sve upućeno protiv njega, te zaključio da mu ostaju na raspolaganju dvije glavne strategije i da se on korisiti objema. Kako tvrdi Sinfield, jedna je da se pravi odgovornim i mirnim, – jer Mlečani imaju takvo mišljenje o sebi. Pored toga, on je i lukav. Lukavo se koristi rasističkom predodžbom sebe kao egzotičnoga, jer kaže da je iskusio nevolje, kobne udese i dirljive scene na moru i kopnu. Priča i o zarobljeništvu, ropstvu, o doživljajima na putu, pa i o ljudožderima i o ljudima s glavom uraslom u ramena. I svi pomenuti doživljaji bi bili neuvjerljivi, da se ne radi o egzotičnome. (Sinfield 1982)

Prema kriterijima visoke klase Otelo nije mnogo uvjerljiv, međutim, kako on igra na kartu vlastite nepripadnosti, Mlečani ga toleriraju, jer on u tom govoru, potvrđuje neke od Brabancijevih tvrdnji. Na početku drame, Senat za trenutak dopušta da Otelova priča nadvlada, jer mu je Otelo potreban da se bori protiv Turaka. A Jago nastavlja s seksističkim i rasističkim riječima da je Dezdemonu prevarila svoga oca kada se udala za Otela, a to što je odbila tolike proscje svoga podneblja i staleža i boje nagovještava ružan sklad i neprirodne misli.

Osjećajući se manje vrijednim, Otelo biva uvjeren u te tvrdnje s obzirom da kaže „Možda zato što crn sam“ (Šekspir 1963, 190), te počinje preuzimati onu ulogu koju su mu i dodijelili, ulogu „barbarskog skitnice.“ Kao što Ania Loomba (1989, 48) tvrdi „Otelo postupno prestaje biti kolonizirani subjekt koji postoji u okviru pravila bijeloga venecijanskoga društva i koji pokušava usvojiti njegovu ideologiju, ali on ga isključuje te Otelo biva odbačen i otuđen na sve načine, sve dok ne zauzme svoj pravi položaj kao njegovo drugo“, jer teško je ne povjerovati ili ne pasti pod utjecaj priče, pa makar se radilo i o nama samima, kada svi toliko inzistiraju na njoj. I na kraju drame, Otelo vidi sebe upravo onako kako ga je mletačka kultura i doživljavala, neobrazovanim, barbarskim autsajderom – poput, kaže, „nečasna Indijca“, a to je upravo ono

što i Althusser (1971, 160) naziva „interpelacijom“: Venecija naziva Otela barbarom, a on prihvaća da je on taj kojeg tako zovu.

Sam Otelo, zajedno sa Rodrigom, Brabanciom biva uvjeren u Jagove priče koje i funkcioniraju tako jer ih pomenuti nalaze uvjerljivima. Peter Stallybrass (1986, 139) primjećuje da je Jago uvjerljiv, ne zato što je domišljat, nego jer neprestano ponavlja ono što je „poznato i kulturno zadano.“ Ono što Alan Sinfield naglašava svakako je da rasizam u drami ne utjelovljuje samo Jago sa svojim zlobnim pričama, nego da ga se treba tražiti u mletačkoj kulturi, zato se Sinfield i bavi ideologijom koju društvo proizvodi, kao onu koja nam objašnjava ko smo, ko su drugi i kako funkcionira svijet oko nas. (Sinfield 1982, 32)

U tom smislu, pretpostavke uvjerljivosti su najbitnije, jer one vladaju našim razumijevanjem svijeta i kako živimo, promjene „nisu“ dobre, i ljudi mirno prihvataju nepravdu i poniženje koje proživljavaju.

Ideologija se proizvodi u društvenom poretku, u institucijama koje su toliko moćne da drugima odašilju takve priče koje je teško dovesti u pitanje, a njena namjera je da proizvede dobre podanike koji se osjećaju loše kada pređu određenu granicu. Taj se proces, tvrdi Sinfield, pronalazi i u šekspirijanskim dramama, gdje moćni i snažni ljudi nameću svoje priče, dajući im oblik i smjer djelovanja, ukratko dominirajući svima, kakav je slučaj i u *Otelu*. U dramama moćnici dominiraju onim modusima pomoću kojih, osim što dobivaju uvid u moć i ideologiju, oni je i ostvaruju. U *Otelu* Dužd nudi Brabanciju „reč u krvavoj knjizi zakona.“ (Šekspir 1963,145)

Objašnjavajući ideologiju u savremenim društvima i državama, Sinfield nalazi poveznicu između države i Otelove priče objašnjavajući kako je država u najboljem položaju u podupiranju „svoje“ priče, mijenjajući i Otelovu onako kako ona, tj. država smatra da treba biti ispričana, što se može zaključiti i po izgovorenim stihovima od strane Lodovika, predstavnika Senata i mletečkog plemića na kraju drame: „Ostavljam osudu, vreme, mesto, muke za ovog paklenog nitkova. Ja idem na brod, da Senatu što pre javim sad sa teškim srcem ovaj teški jad.“ Ukoliko smatra potrebnim i ispravnim, država će pribjegavati i direktnom nasilju, pokušat će i iskontrolirati i Jagovu priču, mučeći ga onoliko koliko je potrebno da kaže ono što oni žele čuti. Pomoću nasilja nad Jagom, država želi objelodaniti njegovo nasilje istovremeno

legitimirajući vlastito. (Sinfield, 1982)

Na kraju drame, Otelo izgovarajući: „Molim Vas, kad pismom budete javljali / O nesreći ovoj, govor‘te o meni / Kakav jesam: ništa ne ublažavajte / I ništa ne recite iz zlobe.“ (Šekspir 1963, 246) pokušava kontrolirati priču koja će ga nadživjeti.

U njegovom posljednjem monologu, govori o sebi kao o dobrom Mlečaninu:

I dodajte: kad je u Alepu neki
Obestan Turčin sa turbanom tuk‘o
Mlečića jednog, huleći na Mletke,
Da sa za gušu obrezanog psa
Ščepao, i ovako udario. (Šekspir 1963, 246)

Otelo se probada u trenutku kada se prisjeća tog događaja prepoznavši sebe, po posljednji put, kao stranca, kao nekog sramotnog za društvo i državu koju je poštovao, a upravo to predstavlja vezu između moći države i nasilja kojeg ona reprodukuje.

Budući da država zahtijeva monopol na legitimnim nasiljem koje opravdava pričama o barbarstvu, Otelo predstavlja barbarina crnca u trenutku kad ubija Dezdemonu, kada ubija sebe, to je prihvatljivo jer je iskorijenjeno zlo društva, a ubistvo Turčina je djelo koje država i društvo kao takvo prihvataju budući da je Otelo u dobrim odnosima sa državom, te da je kao njen državni službenik ubio Turčina, stoga je u pogledu ubijanja državnih neprijatelja, bio dobar građanin. Budući da barbarsko i civilizirano nisu toliko različiti jedno od drugoga, Sinfield zaključuje da Otelove specifične okolnosti donose na vidjelo, za one koji to žele vidjeti, nasilje na kojem država i njena civilizacija počivaju. (Sinfield, 1982)

U poglavlju *The Improvisation of Power* koje je posvećeno novohistorijskom čitanju *Otela*, u knjizi *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Stephen Greenblatt opisuje moć kao jednu od najbitnijih preokupacija njegovog istraživanja. Greenblatt je zainteresiran za sve aspekte moći uključujući način njenog cirkulisanja, način kako ograničava subverziju, na koji način stvara viziju pojedinačne slobode volje i izbora, te kako moć utječe na onog koji je posjeduje. Da moć ima dva lica, te da vladalac mora znati kad

i kako da pokaže ljudsku ili zlu stranu, Greenblatt je preuzeo od Makijavelija. Ovo shvatanje je nazvao primjerom veličanja „psihičke mobilnosti“, odnosno vještinu uživljanja u objekat koji se predstavlja, a koja karakteriše zapadnoevropsku svijest od renesanse do modernog doba. Da bi objasnio improvizaciju, a potom je i detaljno analizirao, Greenblatt započinje analizu pričom preuzetom iz hronike *De Orbe Novo* koju je 1525. godine napisao Peter Martyr, a u kojoj se opisuje jedan događaj iz rane kolonijalne historije. Naime, zbog nedostatka radne snage, neophodne za kopanje zlata, španski kolonizatori su se 1525. godine iskrkali na Bahame, gdje su ih dočekali sa strahopoštovanjem i povjerenjem.

Saznavši da urođenici vjeruju kako njihove duše poslije smrti prvo pročišćavaju od grijeha, a potom bivaju prenijete na rajsko ostrvo gdje im tamošnji milostivi knez nudi nebrojene užitke i zadovoljstva, kolonizatori su odlučili da ta njihova uvjerenja iskoriste kako bi bih uvjerali da baš oni dolaze sa tog ostrva, te su se obmanuti i prevareni urođenici sa Bahama, veselo ukrcali se na španske brodove. Međutim, kada su saznali za obmanutost, urođenici su počinili kolektivno samubistvo. (Grinblat 2007, 258)

Ova priča, po mišljenju Greenblatta, asocira na model ponašanja u renesansi, kojeg on naziva improvizacijom i definiše je kao „sposobnost da se u svoju korist okrene nepredviđeno.“ (Grinblat 2007, 258) Utjelovljenje ove sposobnosti je Jago, a žrtve su Dezdemona i Otelu.

Pomenuta priča je važna jer pokazuje na koji način Evropljani manipulišu kako vjerskim i psihičkim, tako i političkim strukturama urođenika i kako iz toga izvlače materijalnu korist. Uspješne improvizacije nema bez pažljive pripreme i dobro odigrane uloge. Iz toga slijedi da je improvizacija teatarska sposobnost, te zavisi od mogućnosti da se stvarnost pretvori u fikciju kojom se može manipulirati. A da bi improvizator uopšte mogao da odglumi tu fikciju, ona mora imati sličnosti sa njegovim ličnim uvjerenjima. Improvizacijom se objašnjava Jagova sposobnost prilagodbe svakoj situaciji uz izvlačenje maksimalne koristi za sebe. Ovaj tekst dovodi Jaga u sličan odnos sa njegovim tvorcem, odnosno Šekspiom, kao majstorom improvizacije.

Makijaveli je u svojim *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* iznio tvrdnju da zakonodavac mora imati uporište u Božanskom ako želi da učvrsti svoju vlast,

jer u trenutku kad narod povjeruje u njegovo Božansko namjesništvo, on će zadobiti moć koja nije podložna subverziji i sumnji. Dakle, vladalac mora pribjeći empatiji, koju Daniel Lerner (1958) definiše kao „sposobnost da zamislimo sebe u situaciji u kojoj se nalazi neko drugi.“ i uvjeriti narod da baš on dolazi sa tog „rajskog otoka“, pa je empatija u direktnoj vezi sa nametanjem moći. Greenblatt je objasnio empatiju i improvizaciju na osnovu studije sociologa Danijela Lenera. U liku Šekspirovog Jaga, pronalazimo ono što Greenblatt podrazumijeva pod improvizacijom, a Lerner pod empatijom. (Grinblat 2007, 258)

Jago je oličenje, kako improvizacije, odnosno sposobnosti da okoristi od nepredviđenog, tako i oličenja empatije u smislu sposobnosti da se stavi u položaj drugog. Sličnost Jaga i priče o domorocima leži u činjenici da su u ovom liku otjelotvoreni isti procesi koji su Špancima omogućili manipulaciju nad domorodačkom religijom, jer Jago, na isti način, proučava Otelov identitet do te mjere da u trenutku donosi odluku da izvuče korist od takvog saznanja. Budući da se skriva iza maske odane službe koja mu pruža zaštitu i daje mu moć u isto vrijeme i pošto kao takav uživa u neizmjernom zadovoljstvu u manipulaciji Otelom, Jago odgađa njegovo uništenje do samog kraja drame. Jagove riječi „Ja nisam što jesam“ bi se mogle tumačiti kao još jedno isticanje koliko je gluma, odnosno odigrana uloga, od suštinske važnosti u improvizaciji. Mi do kraja ne otkrivamo što je to što čini pravu sliku Jaga i njegove unutrašnjosti niti do kraja saznajemo koji je njegov pravi cilj, stoga Greenblatt zaključuje da se iza Jagove prevrtljive prirode ne krije mnogo identiteta, već odsustvo istog, te da je njegovo pripovjedanje potvrda apsolutne praznine. Greenblatt je primjetio kako Otelov identitet ovisi o neprestanom izvođenju vlastite „priče“. (Grinblat 2007)

Kada se nađe u opasnosti, prvo što čini je da ponavlja svoju plemenitost i služenje državi, pa Greenblatt analizira ona mjesta u drami koja prikazuju Otelovo samooblikovanje (self-fashioning) kroz priču. Odgovarajući javno pred Senatom, Otelo oblikuje svoj život kao jednu priču koja se proteže od djetinjstva do trenutka u kojem govori. Priča se pojavljuje i kao posrednik između ljubavnika, jer će Dezdemona Otela zavoljeti kroz priču o njemu, a Otelo nju jer je u njoj našao idealnog čitaoca svoje priče.

Do tog trenutka, Otelo je uvjeren da je priča njegova, odnosno da je jedino on gospodar samoga sebe, te da je trijumfirao kroz proces samooblikovanja:

Zahvalila mi je i rekla kad budem
Im' o prijatelja što je voli, da ga
Naučim da priča ceo život moj,
Pa će je osvojiti. Ja sam se na taj mig
Ispovedio. Zavoledela me je
Zbog opasnosti kroz koje sam proš'o,
A ja nju zato što ih sažaljeva. (Šekspir 1963, 148)

Međutim, inteligentni Jago zna da se priče mogu i drugačije protumačiti, interpretirati, preoblikovati i iznova upisati u druge priče. Razlozi za uspjeh Jagove manipulacije nad Otelom, Greenblatt pronalazi u Otelovom ortodoksnom shvatanju hrišćanske doktrine o spolnosti, citirajući Svetog Pavla, Seneku, Lukreciju i ostale, pri tome analizirajući odnose hrišćanskog društva prema spolnosti, donosi zaključak da u pozadini svih tih navoda leži suštinsko institucionalno neprijateljstvo prema spolnoj ljubavi, posebno prema preljubi, koja po mnogima predstavlja najteži smrtni grijeh, budući da razara porodicu, osnovnu jedinicu hrišćanske zajednice. Ako preljuba ostane nekažnjena, grijeh se umnožava i širi, prijeteci da uništi čitavo društvo. Citirajući Svetog Jeronima da je preljubnik i onaj koji je pretjerano strastven ljubavnik svoje žene, Greenblatt smatra da je svaki pretjerani užitak grešan, jer podrazumijeva oslobađanje od suzdržanosti i dogme. Kao autsajder, crnac i stranac, Otelu, da bi se uklopio u hrišćansku zajednicu, mora prihvatiti njena shvatanja, koja u suštini nisu njegova, pa u tom smislu, hrišćanstvo je sila koja oduzima Otelov identitet. (Greenblatt 2007)

Ono što posebno vrši subverziju i uništenje Otelovog identiteta jeste Dezdemonino pokoravanje, jer njena strast u Otelu budi erotski nemir koji je otvoreno suprotstavljen njegovim shvatanjima. Na početku drame Otelu negira bilo kakav nedoličan motiv za ulazak u brak sa Dezdemonom. Za razliku od njega, Dezdemona ništa ne poriče, njen glavni motiv je upravo strast. Dezdemona će i sama postati svjesna svoje tragične krivice jer na kraju drame shvata da je njena ljubav vodi u smrt i da je grijeh njen što je voljela.

U posljednjem činu vidimo uništenje do kojeg je dovela strast, jer ona obuzima čovjeka da se ponaša kao Bog (djelioc pravde) i sprovodi Božje zakone osvetom, koju nameće strast, a ne Onaj koji dijeli pravdu. Otelu smatra da

žrtvuje Dezdemonu zarad svoje časti, a pravdu će sprovesti i nad sobom. To što se potpuno predala užitku, donijelo joj je slobodu nad dogmom, ali i smrt. Budući da Dezdemonina ljubav destabilizira strukture koje polažu pravo na moć, podrivajući ih bolje od Jagove empatije, ona mora umrijeti, jer se pravi poredak stvari mora ponovo uspostaviti, kaznivši one koji su ga i doveli u pitanje. Tragična ironija leži u tome što upravo Otelo uspostavlja poredak, pretvarajući se u biće nesposobno za požudu, i shvativši da je grijeh koji je prenio na Kasija sada pao na njega, on zaziva hrišćanski pakao da ga proguta.

U jednom od svojih posljednjih monologa, u kojem se pita ko to svojom sudbinom može gospodariti, Otelo spoznaje da njegova priča nikad nije bila njegova, a Lodovikov odgovor na Otelov posljednji govor: „Da, krvava časa!“ (Šekspir 1963, 246), zaokružuje misao da je njegov život bio oblikovan kao tekst i da se završio kao tekst. (Grinblat 2007)

Iako na kraju ostajemo uskraćeno za Jagovu završnu riječ ili neko učinjeno djelo, mukla tišina i njegov pogled na mrtve predstavlja važan trenutak jer govori više od riječi. Jago sagledava strukture ljudske svijesti i pretvara ih u ono što postoji samo kao predodžba stvari, ostajući na taj način u ulozi improvizatora, a isto to čini i Šekspir. U okviru postojećeg poretka, Šekspir uzima slobodu da preispituje njegove vrijednosti, i da prvobitno ističe njihovu nestabilnost, a ako i postoje naznake od oslobađanja od moći koja nas okružuje, one iziviru, ne iz otvorenog podrivanja, nego iz intenzivne podložnosti. Primjeri čitanja Otela od strane nekih od predstavnika posmodernističkih praksi kulturnog materijalizma i novog historizma, nas navode da uočavamo kompleksne veze između dramskih priči i drugih kulturnih dokumenata, stoga nije bezazleno u književnosti tražiti naše preokupacije rasom, spolom, klasom ili seksualnom orijentacijom. Rekli bismo da se književni tekstovi, tekstovi poput *Otela*, upravo bave baš onim kontroverznim oblicima našeg ideološkog oblikovanja, pričama koje propituju i koje uznemiruju vladajuće strukture i pretpostavke uvjerljivosti, jer tako čine tekst zanimljivijim i intrigantnijim.

Stoga, u *Otelu*, pored onih osnovnih tema s kojima se i danas susrećemo – iznevjerenim povjerenjem, sumnjom, ljubomorom, problemom „drugosti“, Šekspir naglašava koliko su važna pitanja rase, braka, ali i predrasuda. Ono što daje složenost ovoj tragediji, jesu priče, ali ne samo one o mržnji,

ljubavi, patološkoj opsjednutosti, nego one koje u sebi kriju podmetanja, spletkarenja, manipualciju. Time se otvaraju i pitanja političkog poretka, odnosa moći i strašne uloge koju svaki pojedinac ima u jednoj takvoj isuviše složenoj političkoj situaciji, situaciji po kojoj možemo identifikovati svijet koji nas okružuje. Lik Jaga i njegovog ponašanja, pronalazimo u ljudskoj prirodi i međuljudskim odnosima koji nas okružuju, jer ih imamo u svom svakodnevnom iskustvu, svjesnom ili nesvjesnom i vidamo ih stalno, gdje god se okrenemom, pa ova drama predstavlja svojevrsni uvid u kompleksnost ljudske prirode i poziva na preispitivanje pogrešno donijetih moralnih odluka, ali i analizu ljudskih vrijednosti, asocirajući nas na vrijeme u kojem živimo, na zlo koje vrebava na svakom koraku, na slabosti čovjeka da se moralno uzdigne i da savlada i najmanje sumnje te da zagospodari snažnim moralnim karakterom koji je tako potreban u svijetu u kojem živimo. Tekst poput *Otela*, kako svojim značenjem tako i asocijativnošću, uveliko je prisutan u našem društvu i ukoliko to želimo, uvidjet ćemo koliko glasno progovara o prijetnjama koje dolaze sa svih strana, iz spolja, ali i iznutra, iz čovjekove unutrašnjosti, zato mu se stalno treba vraćati.

LITERATURA

- Althusser, Louis (1971), "Ideological State Apparatuses", u: Althusser, ur., *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New Left Books, London
- Everett, Barbara (2000) "Spanish Othello: the Making of Shakespeare's Moor", u: Catherine M. S. Alexander and Stanley Wells, ur., *Shakespeare and Race*, Cambridge, 64-81.
- Grinblat, Stiven (2007), "Improvizacija moći", u: David Šporer, ur., *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, Disput, Zagreb
- Lerner, Daniel (1958), *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press
- Loomba, Ania (1889), *Gender, Race, Renaissance Drama*, prevela Tihana Klepač, Manchester University Press, Manchester
- Loomba, Ania (2002), *Shakespeare, Race and Colonialism*, Oxford University Press, Oxford
- Makijaveli, Nikolo, *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*, knjiga 1, poglavlje XVI
- Newey, Katherine (1998-9), *Recent Reading of Othello*, Sydney Studies in English, Department of English, University of Sydney, Volume 24
- Sinfield, Alan (1982) "Cultural Materialism, Othello and the Politics of Plausibility", u: A. Sinfield, ur., *Faultlines: Cultural Materialism and the politics of Dissident Reading*, University of California Press, 30-52.
- Spremić, Milica (2011), *Politika, subverzija, moć. Novoistorijska tumačenja šekspirovih velikih tragedija*, Zadužbina Andrejević
- Stallybrass, Peter (1986) "Patriarch Territories; The Body Enclosed", u: Margaret W. Ferguson, ur., *Rewriting the Renaissance*, University of Chicago Press, Chicago, 123-42.

SUMMARY

William Shakespeare's Othello as being representative example of the interpretations in which I tried to discover how the institutions such as court and church fashioned the society and politics of Shakespeare's age including several key political and social issues – the tumultuous political events and power, family relations, the question of religion, discriminations and prejudice – that also represent the current issues of the modern age in which we live. In Othello, Shakespeare, in addition to affective excesses of credulity which can be fatal, emphasized the importance of the issues of marriage, race and prejudice. This tragedy revolves around many eternal themes, raises the question of political order, power relations and the terrible role that each individual has in such a politicized maze.

Key words: Othello, Shakespeare, ethics, authority, politics, society, marriage, prejudice, power

AMINA BULIĆ

Filozofski fakultet/Univerzitet u Sarajevu

izvorni naučni rad

Mjesta otvorenosti i zatvorenosti: O romanu *Dvorac* Franza Kafke

Sažetak: Gilles Deleuze i Félix Guattari u studiji “Kafka” djela ovog pisca određuju kao manjinsku književnost. Razlog tome je to što Kafka arhitekturom prostora u svojim romanima čini da se značenja unutar njih nikada ne mogu čvrsto obujmiti i fiksirati. Glavna odlika tih romana jeste njihova rizomska struktura. Postojanjem svojevrsnih paralelnih univerzuma unutar tih romana omogućava se beskrajno klizanje i isklizavanje značenja. Ovaj rad traga i propituje semantičke nivoe romana “Dvorac”, nastojeći da se sve moguće interpretacije pokažu kao jedne od onih koje se nude ili nameću, a ne kao krajnje i jedine moguće Istine. Glavna otvorenost ovog romana sagledavat će se u njegovoj dvostrukoj nedovršenosti: materijalnoj nedovršenosti i beskrajnoj polifoniji borbi i sučeljavanja različitih tumačenja Kafkinog romana. Čitanjem romana “Dvorac” kroz prizmu Bahtinove teorije pojasnit će se važni pojmovi Bahtinovih teorijskih postavki. Primjenjujući ih na univerzum Kafkinog Dvorca otkrit će se mjesta otvorenosti i zatvorenosti u teoriji o romanu i u romanu.

Ključne riječi: Franz Kafka, Mihail Bahtin, roman “Dvorac”, teorija romana, teorija književnosti

“Ma kakve bile igre riječi i logičke vratolomije, shvatiti – to je prije svega ujediniti. Duboka želja sama duha, čak i u njegovim najvišim činima, spaja se s nesvjesnim čuvstvom čovjeka pred svojim svijetom: zahtjev je to za bliskošću, glad za jasnoćom. Shvatiti svijet za jednog čovjeka znači svesti ga na ljudsko, označiti ga njegovim pečatom.”

(A. Camus, *Mit o Sizifu*)

1. ROMAN I TEORIJA

1.1. U Kafkinim romanima postoji nešto što je u isti mah i prijeteće i obećavajuće. Ti romani provociraju tehnikom koja se u teoriji i kritici književnosti označava kao “začuđujuće koje nikog ne začuđuje”. Oni nas izazivaju da se uvlačimo kroz pukotine u njihove semantičke labirinte, ushićuju nas kada hodeći kroz te labirinte dopremo do novih skretanja, bacaju nas u očaj kada posumnjamo da smo “valjano” skretanje načinili. Kafkini romani poligoni su za testiranja vlastite čitalačke izdržljivosti, smjelosti i kompetentnosti. Francuski filozofi i teoretičari Gilles Deleuze i Félix Guattari u svojoj studiji koja nosi naziv *Kafka*, smještaju djela ovog pisca u *manjinsku književnost*.¹ Oni dolaze do zaključka da Kafkini romani imaju *rizomsku strukturu*. Naime, postoji mnogo pukotina i “pristupnih tačaka” kroz koje čitalac može ući u roman tumačeći ga, no ne postoji uputa za korištenje i vrednovanje tih “pristupnih tačaka”. Čitalac treba da sam traži pukotine i ulančava ih u smislenu interpretaciju. Te pukotine nisu strogo posložene niti imaju hijerarhijsku strukturu, naprotiv. Procijepi kroz koje čitalac ulazi u tekst jednakovrijedni su i međusobno isprepleteni. Tako se u tekst može ući i s početka i s kraja, a da se dođe do istog cilja. Kafka arhitekturom prostora u svojim romanima čini da se značenja unutar romana nikada ne mogu čvrsto objumiti i fiksirati. Postojanjem svojevrsnih *paralelnih univerzuma* (dvaju različitih tipova prostora – onih koji pripadaju, takoreći, pojavnom svijetu, te onih drugih, donekle fantastičnih – međusobno pevezanih nizom portala) omogućava se beskrajno klizanje i isklizavanje značenja u romanu. U tom

---

1 Postoje mišljenja, kao što je ono Stanleya Conrgolda izneseno u eseju “Kafka and the Dialect of Minor Literature”, da je opravdanost i održivost ovakve klasifikacije iz današnje perspektive u najmanju ruku sumnjiva te da je produkt isforsiranog čitanja Kafkinih djela kao i netačnog određenja dijalekta na kojem ih je stvarao.

svjetlu ovi romani predstavljaju subverziju romana moderne², koji se još nisu u potpunosti otrgnuli od mimetičkog načina pripovijedanja, odnosno tradicije romana realizma.

Stoga, ovaj rad nastaje iz potrebe za potragom, propitivanjem semantičkih nivoa Kafkinog romana *Dvorac*, nastojeći da se sve moguće interpretacije pokažu kao samo jedne od onih koje se nude ili nameću iz pozicije autorice ovog rada, a ne kao krajnje i jedine moguće *Istine*. Glavna otvorenost ovog romana sagledavat će se u njegovoj dvostrukoj nedovršenosti; materijalnoj nedovršenosti (i ovo je jedan u nizu Kafkinih romana bez ispisanog kraja) te onoj drugoj, beskrajnoj polifoniji borbi i sučeljavanja različitih tumačenja Kafkinog romana. Roman *Dvorac* u ovom radu bit će posmatran kao *tekst*³, a ne kao djelo, preko Barthesove distinkcije ovih dvaju pojmova. Uvođenjem Barthesovih pojmova *pisljivog* i *čitljivog teksta*⁴, unatoč želji za negeneraliziranjem stvari, moglo bi se pretpostaviti da će za *uzornog čitaoca*, u onom smislu kako ga Eco definira, roman *Dvorac* biti pisljivi tekst. Rad nastaje iz htjenja da se čitalac upusti u tekst, propita i objasni sebi šta mu on govori. To jeste tek grebanje po površinskom značenjskom sloju, uranjanje u more interpretacija i traganje za *Istinama*. Nedovršenost romana ostavlja otvorena vrata za pregovore čitaoca s tekstom, no i ti pregovori nikada do kraja ne mogu zamrijeti, oni predstavljaju još jedan ulaz za nove pristupe iščitavanju romana.

---

2 Joyce tu subverziju, naprimjer, čini preko jezika. U knjizi “Subverzija modernizma” kao temeljnu osobinu modernog romana Sonja Bašić prepoznaje subverziju. Za reprezentativan model te književnosti ona smatra Joyca i Faulknera. Propitujući Joyceov stil, Sonja Bašić kaže da tu postoji određena svjesnost o tome da se riječi “nikad do kraja ne poklapaju s onim što označavaju, nema identičnosti jezika i svijeta” (Bašić 1996: 53). Nema direktnog odnosa jezika i stvari, rečeno sosirovski: jezik je sistem čije se distinktivno određenje ogleda u njegovoj arbitrarnosti. U “Ulisku” jezik biva dekonstruiran iznutra, a ta je dekonstrukcija očita u vladavini konotacije nad denotacijom, označitelja nad označenim. Tematiziranje jezika u “Ulisku” najčešće se uzima kao ključalni argument za stav o procesu remitologizacije u modernom romanu, zaključuje Bašić.

3 U svom eseju “Od djela do teksta” Roland Barthes iznosi ključne razlike između ovih dvaju termina. Tako on piše da tekstu možemo pristupiti, doživjeti ga, u odnosu prema znaku. Djelo je zatvoreno na označenom. Tekst je pluralan. To ne znači da on ima više značenja, nego da postiže samo mnoštvo značenja: množina koja se ne može reducirati (a ne samo koja se ne može prihvatiti). Tekst nije koegzistencija značenja nego prolaz, prijelaz; ne zadovoljava ga samo interpretacija, čak ako je ona i širokogrudna, nego eksplozija značenja, diseminacija. Djelo je uhvaćeno u procesu porijekla. Tekst, on se čita bez upisa Oca.

4 Roland Barthes u eseju “Užitak u tekstu” pravi distinkciju između pisljivog i čitljivog teksta. Tekst koji je proizvodnja, a ne produkt, tekst koji vrši deautomatizaciju percepcije te ljulja temelje čitateljevih uvjerenja jeste pisljivi tekst. Čitljivi tekst recipijent linearno usvaja. To je tekst koji proizvodi očekivane receptivne kodove, podilazi ukusu publike i pruža, u ekonomiji ugode, tek manje vrijedno zadovoljstvo, piše Barthes.

1.2. Drugo, podjednako važno, težište ovog rada jeste teorija romana ruskog teoretičara Mihaila Bahtina čiji se teorijski rad i postavke uvelike razlikuje od tradicionalnog naratološkog pristupa književnosti. Dok je potonji pristup analizu djela bazirao na formalno-strukturalnom principu, pretpostavljajući da je djelo moguće objasniti i njegovo značenje obujmiti zatvorivši ga u jedan rigidni sistem, u kojem je naglasak na odnosima među elementima te njihovom odnosu prema cjelini⁵, Bahtin, pak, analizu romanesknog žanra otvara ka svijetu, pretpostavljajući da je to žanr koji nastaje u određenim društveno-historijskim i jezičkim okolnostima (sredinama), te da on kao takav jeste produkt tih okolnosti, a koliko iz njih sam proizlazi, toliko i utječe na njihovo nastajanje. Svojom teorijom romana Bahtin je odškrinuo vrata poststrukturalizmu. Već po načinu na koji definiše roman, možemo uvidjeti koliko je Bahtin udaljen od formalnih okvira i koliko je blizak novim strujama u proučavanju književnosti: “Osnovni ‘specifikativni’ predmet romanesknog žanra, koji gradi njegovu stilsku posebnost, jesu čovek koji govori i njegova reč” (Bahtin 1972: 94). Pojmovi koje on uvodi u teoriju književnosti te pojmovi koje razrađuje (*Drugi, tuđa riječ, dijalog i dijalogizacija, heteroglosija, ljudi-ideje, karneval i karnevaleskno, hronotop, polifonija, živa riječ, govorni žanrovi*) postaju baza za njen dalji razvoj i napredak u poststrukturalizmu, postmodernizmu, postkolonijalnom proučavanju književnosti itd.

1.3. U naslovu rada stoje pojmovi *otvorenost i zatvorenost*. Rad teži za njihovim detektiranjem i objašnjavanjem. Naime, otvorenost će ovdje biti mapirana u formi mjesta u Bahtinovoј teoriji i Kafkinom narativu u kojima dolazi do mogućnosti uspostavljanja veza, asocijacija i dijaloga sa drugim mjestima, teorijama i pojmovima, te jednako tako kao mjesta koja unatoč mogućem prvotnom otporu prema tumačenju i interpretaciji dopuštaju recipijentu da upravo kroz njih prodre u dublje i šire slojeve, kako teorije tako i narativa. Zatvorenost bi podrazumijevala suprotnost ovome. To su mjesta koja teže ka jednoznačju, monolitnosti, opiru se komunikaciji s recipijentom, ali i s kontekstom, svijetom. Iako se ovakav opis izvučen iz konteksta i odvojen od

---

5 Tako je Vladimir Propp napisao *Morfologiju bajke* na osnovu korpusa od stotinjak ruskih narodnih bajki, tražeći neke pravilnosti koje se ponavljaju iz bajke u bajku. Primjer tradicionalnog naratoloških proučavanja je i Greimasov aktantski model i sl.

primjera može doimati kao apstraktan, u narednim segmentima rada on će se konkretizirati upravo kroz dijalog s Bahtinovim i Kafkinim djelima.

2. JEZIK U ROMANU I ROMAN U JEZIKU

2.1. Mihail Bahtin roman sagledava kao “umetnički organizovanu društvenu govornu raznolikost” (Bahtin 1972, 86) koja, kao takva, najbolje odražava *višejezičnost* kulture, koju definira ukrštanje raznih sociolekata. Način na koji funkcionira jezik u romanu i poeziji temeljna je odrednica ove Bahtinove distinkcije. Prije toga, važno je istaći kako on sagledava prirodu riječi kao takve. *Živa riječ* se, piše on, rađa u *dijalogu*, oblikujući se u dijaloškom uzajamnom dejstvu sa *tuđom riječi* o predmetu. Svaka živa govorna riječ provocira odgovor, anticipira ga i oblikuje se na putu prema njemu. Ona posjeduje unutrašnju *dijalogičnost*. “Reč kao da živi na granici svog i tuđeg konteksta” (Bahtin 1972, 39).

2.2. Bahtin smatra da se jezik u poeziji ostvaruje kao monološki, sveobuhvatan i nepobitan. On će pisati da je “jezik pesničkog žanra jedinstveni i jedini ptolomejevski svet izvan kojeg ničega nema i ništa mu nije potrebno”, kao i da “pesnik čisti reči od tuđih intencija, upotrebljava samo takve reči i oblike i upotrebljava ih samo na taj način da one gube svoju vezu sa određenim intencionalnim slojevima jezika i sa određenim kontekstom” (Bahtin 1972, 53). Prirodu samog jezika karakterizira prisutnost stalne stratifikacije i *heteroglosije*. Bahtin uočava kako u jeziku supostoje dijalekatske, socijalne, klasne diferencijacije. Jedan jezik nikada ne može biti jedinstven budući da je stratifikovan na niz podkodova koji su u stalnim odnosima borbe i napetosti zbog čega u jeziku istovremeno vladaju dvije suprostavljene sile; *centripetalne sile* koje nacionalni jezik nastoje normirati, učiniti ga monoglosijskim, i *centrifugalne sile* koje se od centra udaljavaju ka periferiji nacionalnog jezika, odnosno ka heteroglosiji (raznorječju, višejezičnosti). Tako Bahtin zaključuje da “autentično okruženje iskaza, ono okruženje u kojem on živi i formira se, jeste dijalogizirana heteroglosija” (Bahtin 1972, 60). Jezik je, dakle, unutar sebe razuđen, a kao takav svoju najbolju “primjenu” nalazi u romanesknom žanru. “Prozaista ne čisti reči od intencija i tonova koji su mu tuđi, ne ubija klice društvene govorne raznolikosti koje se nalaze u njima, ne odstranjuje jezička lica i govorne manire (potencijalna lica-pripovedače) koji se ukazuju

iza reči i oblika jezika (...)” (Bahtin 1972, 56). Jezik je naseljen društvenim i historijskim glasovima koji se u romanu organiziraju u elastičan stilski sistem koji izražava diferenciranu društveno-ideološku poziciju autora u govornoj raznolikosti epohe, piše Bahtin u knjizi *O romanu*. Dakle, Bahtin romaneskni žanr vidi kao najpotpuniji odraz stanja određenog jezika i kulture u datom trenutku.

2.3. Pišući o stilu i jeziku Kafkinih romana, Günther Anders primjećuje kako njegov jezik uvijek ostaje na istoj visini. “Otuđujući ton tog jezika pretvara ljude u stvari, u jednu vrstu *natura morte* i potiskuje ih u rijetki znak bezvazdušne distance” (Anders 1955, 69). Ova distanca, smatra Anders, počiva na socijalnoj distanci. S tim u vezi on uvodi i pojam “ljepote” koja je omogućena postojanjem distance u jeziku. “Kako lijep djeluje onaj jezik, koji se iz svakodnevnog socijalnog života *izdiže*, koji je dakle *uzvišeni jezik (...)*” (Anders 1955, 69).

2.4. Anders za Kafkin jezik tvrdi da je “uzvišen” ukoliko njegov jezik nije svakidašnji, no istovremeno i nije, ukoliko njegov jezik nije svečaniji od svakidašnjeg, ali je trezveniji.

Jer, Kafkin stil je, svakako po prvi put u književnosti, “uzvišen” radi distance od svijeta u cjelini – ne radi distance čovjeka jedne klase od neke više klase unutar istog svijeta. Zato ni riječ uzvišenost ne znači više da jezik čitaoca uzdiže ili pridiže, već samo da ga iz svakidašnjice izdiže, jer baš odbačeni čovjek ne poznaje svakidašnjicu, koja uvijek pretpostavlja pripadnost. Tim jezikom se služi čovjek koji ne smatra da je ovlašten da govori drugačije (tj. intimnije) nego predlagач pred prozorčićem nadležstva. (Anders 1955, 69)

Ono što proistječe iz činjenice da Kafka svoj jezik ulančava u rečenice koje se odlikuju preciznošću službenih objava ili one koje svojom detaljnošću nalikuju zakonima, jeste da je njegov jezik *jezik protokola* (Anders 1955, 72), a “taj jezik čini da je njegov svijet *lijep*, čist i precizan – da nije ništa drugo do *svežanj akata (...)*” (Anders 1955, 72).

2.5. Onako kako ga je Bahtin definirao, jezik romana, unatoč svim mogućim i potencijalnim (ne)namjernim težnjama ka njegovoj monologizaciji

ili “dezinfekciji”, “stavljanju u vakuum”, uvijek će zadržati osobinu *dijalogičnosti* i *heteroglosije*. Stoga, Andersovo objašnjenje Kafkinog jezika *distance* u izvjesnoj mjeri baca svjetlo na Kafkinu težnju, koja je, opet, proizvod socijalno-kulturnih impulsa njegovog vremena, ka “poravnavanju”, “nivelisanju”, “smirivanju” uzburkanih kretanja unutar jezika. Jezik koji je uniformiran, u kojem svi govornici govore istom jačinom, istim tonom, jezik koji ne omogućava bilo kakav prizvuk spontanosti, pobune, entuzijazma, gubi nešto od one otvorenosti prema slici svijeta koju bi trebao slijediti. S druge strane, možda upravo slijedeći nju poprima tu distancu.

3. DRUGI I K.

3.1. Čovjek, smatra Bahtin, kao ni kultura u cjelini ne može postojati sama za sebe i sama od sebe. Da bismo spoznali i potvrdili vlastito postojanje, potrebna nam je površina kroz koju se prelama i reflektira odraz nas samih. Ta površina za čovjeka je drugi čovjek, za jednu kulturu druga kultura, za jednu ideju druga ideja, za jednu riječ druga, tuđa riječ. Onaj *Drugi* način je našeg postojanja i bivstvovanja. U *O romanu* Bahtin iznosi misao kako je mogućnost da se u nekoj kulturi uopće pojavi roman kao žanr uvjetovana time da ta kultura postane svjesna drugih kultura, bude osvjetljena njima, a ne monolitno zazidana u okvirima svog nacionalnog jezika. “Čovekova bit (...) se ostvaruje u najdubljem međusobnom sporazumevanju. Biti – znači Sporazumevati se. (...) Biti – to je biti za nekoga, a zahvaljujući njemu – za sebe. Čoveku nije dat nikakav unutrašnji prostor nezavisnosti, on se uvek nalazi na granici, a udubljujući se u sebe – gleda u oči drugoga ili gleda na sebe očima drugoga” (Bahtin 2000, 39). A ono što čini sponu između mene i *Drugog*, prema Bahtinu, jeste *riječ*. Ono što je potrebno akcentirati u ovome trenutku jeste svijest o tome da se pojedinac sam za sebe i sam po sebi ne može vrednovati. Prvi stepen otvorenosti ka Drugome a zatim i ka svijetu jeste preduslov za pokretanje bilo kakvog životnog procesa. Bazirajući se i gradeći se upravo na ovoj opreci, Kafkin roman *Dvorac* otvara mogućnost za igru interpretacija.

3.2. Uobičajeno za početak Kafkinog romana jeste iznenadno dospijevanje glavnog lika u svijet kroz koji će u nastavku (po pravilu) uzaludno koračati. Centralna ličnost romana *Dvorac*, zemljomjer K. stupa kao stranac u nepoznato mu selo: *Bilo je kasno navečer kad je K. stigao. Selo je ležalo u dubokom snijegu.* (Kafka 2004, 5)

Ovdje bismo mogli napraviti poveznicu između načina K.-ovog ulaska u selo i “ulaska” čovjeka u svijet, koji se prema egzistencijalističkom učenju realizira tako što čovjek protiv svoje volje biva bačen u njegov. Na tom tragu, moguće je pojmiti stepen otuđenosti i usamljenosti Kafkinog junaka te nužnost da se on od samog početka svog djelovanja u univerzumu romana konstituira kao *stranac* naspram ostalih likova. Dakako da je Kafka svoje romane pisao prije pojave egzistencijalističkih učenja i da nije bio pod direktnim utjecajem, no, s druge strane, Camus je upravo preko njegovih romana i junaka u *Mitu o Sizifu* objasnio pojmove *Apsurd* i *čovjek Apsurda*. Moguće je ovdje uvesti i pojam *heterotopije*⁶ Michela Foucaulta. Ovdje ga spominjemo u vezi s atmosferom prilikom K.-ovog, maločas opisanog, ulaska u selo. Foucault piše da se “na heterotopijsko mjesto ne dospeva dragovoljno, ili bolje, postoji prisila” (Fuko 2005, 35). Odlika takvog mjesta jeste da “u času kada ste unutra, isključeni ste” (Fuko 2005, 35). Simptomi su to koje pokazuje i junak ovog romana, kao i ostali junaci Kafkinih romana uostalom.

3.3. Pozvan da stupi u službu kao zemljomjer, u selu podno dvorca, K. prispijeva u jedno rigidno ustrojeno društvo u kome se neprestano konstituira kao *Drugi* u odnosu na žitelje sela, dok se oni istovremeno postavljaju kao *Drugi* u odnosu na njega. Na ovaj način uspostavlja se primarna barijera u romanu u kojem Kafka konstruira niz barijera. Svijest o drugom i drugačijem u slučaju K.-a funkcionira tako da kroz roman nastoji shvatiti cijeli splet čimbenika koji determiniraju egzistenciju i ponašanje stanovnika sela, njihov odnos s dvorcem – ne bi li se tako inkorporirao među redove “starosjedilaca”. Cilj njegovog nastojanja jeste da bude prihvaćen, u svrhu odstranjivanja birokratske (ili, nazovimo je kako želimo) zavrzlake i nepogodnosti vlastitog položaja na stranom teritoriju.

3.4. S druge strane, žitelji sela K.-a će uvijek posmatrati ekskluzivno, kao stranca o kojem imaju već skrojene predrasude. On se zbog toga nikada neće moći osjetiti udomaćeno među njima. Njega možemo promatrati, da parafraziramo Foucaultovo predavanje o *heterotopijama*, vazda samo kao

---

6 Michael Foucault u tekstu “Druga mesta” obrazlaže pojam heterotopije. Heterotopije su druga mjesta, mjesta suprotna utopijama. To su “mesta koja su izvan svih mjesta, no čiji se položaj ipak da stvarno odrediti” (Fuko 2005, 31). Prema Foucaultu, “heterotopije pretpostavljaju uvek jedan sistem otvaranja i zatvaranja koji ih, istovremeno, izopštava i čini prohodnim” (Fuko 2005, 35).

slučajnog prolaznika, nikada čak ni kao pravog gosta u tom selu. K. u ovom romanu figurira kao strano tijelo od kojeg su svi, prividno ili eksplicitno, na oprezu. Ma koliko se činilo da u Friedi, Barnabasu ili Olgi (te u par drugih likova) K. uspijeva pronaći razumijevanje ili prihvaćanje, to nije ostvarivo iz više razloga. Prvi od njih vezan je upravo za navedenu opoziciju *došljak / starosjedilac*, koja u temelju određuje i Friedino i Barnabasovo ili Olgino viđenje zemljomjera. Ostali likovi koji se direktno i implicitno suprostavljaju K.-ovom prisustvu i djelovanju u selu, naprimjer, gostioničarka Gardena, priječe K.-ov put ka razumijevanju ljudi u selu, kao i onih u dvorcu, savjetujući ga da je odlazak za njega najbolji mogući izbor. No, ne moraju čak oni sami ni sabotirati K.-ov pokušaj asimilacije budući da je on sam po sebi nemoguć, upravo zbog K.-a sama. Detaljnija eksplanacija ovoga bit će data nešto kasnije.

Samo nekoliko dana ste u ovom mjestu, i već želite sve znati bolje nego domoroci, bolje nego ja stara žena i bolje nego Freida, koja je u Gospodskom konaku toliko vidjela i čula.
(Kafka 2004, 80)

Iz ove gostioničarkine izjave uočavamo kako se na jednoj strani, s njenog gledišta, Freida i ona svrstavaju na jedan pol. One čine ono *mi* (bolje reći *ja*, budući da se kao pripadnica jedne zajednice poistovjećuju sa svim ostalim pripadnicima date zajednice). Nasuprot njih je drugi pol *oni* (*ti*), na kojem je smješten K. Stoga, opozicija između *mene* i *Drugog*, umjesto da se pokaže kao mjesto otvorenosti – budući da tako figurira u Bahtinovoju teoriji – postaje kamen spoticanja za mogućnost familijarizacije između dva pola navedene opozicije. Uzrok tome je *riječ*, koja predstavlja svojevrsnu sponu između nas i Drugih. Taj “most” u *Dvorcu* je napola porušen. Šta se događa sa čovjekom i njegovom riječi u ovom romanu?

4. ČOVJEK I NJEGOVA RIJEČ

4.1. Šta je Bahtin rekao? “Čovek u romanu može delovati ništa manje nego u drami ili epu, ali to delovanje uvek je ideološki osvetljeno, uvek je u sprezi sa rečju (makar samo mogućnom), sa ideloškim motivom, ostvaruje određenu ideološku poziciju. Delovanje, postupak junaka u romanu, neophodni su kako za otkrivanje tako i za proveru njegove ideološke pozicije, njegove

reči” (Bahtin 1972, 95). Za Bahtina je čovjek u romanu uvijek u izvjesnoj mjeri ideolog. Tome svjedoči i pojam *ljudi-ideje*, koji uvodi u svoju teoriju. Reprezentativan primjer *ljudi-ideja* jesu junaci romana Dostojevskog. Tako Bahtin uviđa da “Dostojevskom nije važno šta predstavlja njegov junak u svetu, već pre svega šta za njegovog junaka predstavlja svet, a šta on sam za samog sebe” (Bahtin 2000, 46). U ovom smislu čovjek ideje, ideja, njegova riječ i dijalog u neraskidivoj su vezi. *Biti znači dijaloški komunicirati*, zaključuje Bahtin. Čovjek, kao nosilac vlastite ideje stupajući u dijalog provjerava, opravdava, mijenja ili dokazuje svoju ideju, te on živi samo onoliko koliko njegova ideja živi u univerzumu romana Dostojevskog. Sve te ideje i svijesti smještene su na istu razinu. Ne teži se nekoj monološkoj svijesti koja bi ih obuhvatila i izmirila njihove međusobne dijaloge. Glasovi junaka, pripovjedača i autora jednakovrijedni su i ravnopravni glasovi koji čine polifoniju romana. “Mnoštvo samostalnih i neslivenih glasova i svesti, stvarana polifonija punopravnih glasova doista je osnovna odlika romana Dostojevskog” (Bahtin 2000, 8).

4.2. Svi navedeni pojmovi koje, opet, možemo svrstati u mjesta otvorenosti u Bahtinovoј teoriji, stoje na staklenim nogama kada stignemo do provjere njihove primjene i prepoznavanja u Kafkinim romanima. Kafki je važnije kako svijet doživljava njegovog junaka nego kako njegov junak doživljava svijet. Ovdje dolazi do promjene paradigme, pa ako je junak kod Dostojevskog bio subjekt djelovanja, on u Kafkinom djelu postaje objekt. Dijalog je, dakako, prisutan i kod Kafke. No, da bi on bio onaj “punokrvi” dijalog koji je ekvivalent samom postojanju, potrebna je snaga i punina ideje i riječi Kafkinog čovjeka. Budući da su Kafkini likovi lišeni psihološke karakterizacije (Pobrić 2006, 87-98), unutrašnje motivacije iz koje bi djelovali vodeći se vlastitim pobudama, te da je zbog toga slučaj, odnosno kontigencija (Pobrić 2006, 89) ta koja uspostavlja niz događaja, Kafkini likovi nužno su svedeni na jednu glavnu crtu koja ih determinira.

Ljudi koji se javljaju kod Kafke otrgnuti su od punine ljudske egzistencije. Mnogi ustvari nisu ništa više nego funkcije (...) Ali ovo ništa više nije Kafkin izum, nego ima uzor u modernoj stvarnosti, u kojoj čovjek djeluje jedino svojom specijalnom funkcijom, u kojoj je on samo svoj poziv, u kojoj

ga je podjela rada načinila prostim specijalnim točkićem.
(Anders 1955, 50)

4.3. K. je određen kao zemljomjer. On je svoja profesija. Frieda je Klammova ljubavnica, Barnebas je potporučnik činovnicima iz Dvorca, Momus je Klammov seoski tajnik itd. No, Kafka postaje okrutniji prema K.-u. Budući da, paradoksalno, zemljomjer ne može obuhvatiti alatima i metodama svog zanata prostor sela (činiti ono što mu je profesija i posao), Kafka ide još i dalje pa mu u neko doba potpuno oduzima zvanje koje ga određuje u svijetu romana. Otkrivši da je greškom pozvan u službu, činovnici za njega traže alternativne službe. On je u tom trenutku poput neželjenog djeteta. Privremeno postaje školski poslužitelj, no ne odustaje od ideje da dozna kako je moguće ispraviti grešku i služiti svom zvanju. On, dakako ostaje i dalje zemljomjer, jer djeluje iz svijesti o sebi kao takvom. Dokazivanje pripadnosti svojoj profesiji i svoje kompetencije unutar nje ukazuje se sada kao jedini način na koji K. može dokazati vlastito postojanje i ostvariti se kao ličnost unutar univerzuma romana. Kafka, stoga, “poziv prikazuje kao isključivu formu ljudske egzistencije i ljude isprepliće njihovim pozivima. Na taj način *poziv* dobija tako apsolutan karakter, da podsjeća na religiozni pojam *vocatio*” (Anders 1955, 50). Prihvatiti ga u svoju zajednicu kao zemljomjera za činovnike iz Dvorca značilo bi dati mu legitimnost da se udomaći u prostoru koji je pod njihovim jarmom.

4.4. Govoriti o polifoniji glasova u ovom slučaju nema smisla. Dijalog je čista igra interpretacija replika među sagovornicima. Likovi ne govore iz vlastite nepatvorene nutrine, već kao da recitiraju ono što su prethodno naizust naučili, ono što je neophodno ili red da se kaže. K.-ovo djelovanje usmjereno je ka razumijevanju ustrojstva društva u kojem se našao. To bi ga, pretpostavlja, naposljetku trebalo dovesti do Klamma, što bi značilo razrješavanje njegovog neizvjesnog položaja u selu. Likovi nude vlastite interpretacije i osvrte na ono što je sagovornik prethodno rekao. Pa i kad se sagovornik složi sa onim što je govornik upravo izrekao, isti taj govornik će u trenutku demantirati sam sebe i umanjiti istinitost i važnost svojih riječi;

“Ti zaista imaš pravo u svemu što kažeš”, reče K., “baš je za divljenje kako si sve pravilno shvatila. Začudo kako ti jasno misliš!”

“Ne”, reče Olga, “ti se samo varaš.” (Kafka 204, 167)

Zbog postojanja više različitih aspekata i kutova sagledavanja određene teme razgovora među likovima možemo govoriti o prisustvu svojevrsnog mjesta otvorenosti romana. Na koncu takvih Kafkinih dijaloga, ipak dolazi do stišavanja potencijalne igre interpretacija viđenjem i sumiranjem tih interpretacija iz pozicije centralnog lika. Njegovo mišljenje, “ideje” i “stavovi” ne doživljavaju transformaciju u dijalogu s drugim likovima, već ostaju jednako latentni i letargični. Čak se i Bahtin osvrće na tip junaka u koji bismo mogli svrstati K.-a, a jasno je različan od junaka romana Dostojevskog. “Istina, roman XX veka stvorio je veoma važnu vrstu u kojoj je junak samo čovek koji govori, koji ne može da deluje i osuđen je samo na голу reč: na maštu, na neaktivno propovedništvo, pouku, na jalovu refleksiju i sl.” (Bahtin 1972, 95). Primjera radi, kada Olga u početku priče o Amaliji K.-u kaže: “Sudi sam”, ona je već unaprijed svjesna da će se K. uhvatiti samo za one konce iz njene priče koji su relevantni za njegovo rezoniranje vlastite egzistencijalne situacije i da njena priča neće promijeniti ničiju svijest i ničije stanje.

5. PROSTOR I VRIJEME

5.1. *Hronotop* je naročito bitan segment pri analizi Kafkinih romana. Da je *hronos* vrijeme, a *topos* prostor, to smo već odavno svi usvojili, kao i definiciju koja kaže da je hronotop vremesno-prostorna povezanost narativnog teksta. Za Bahtina je to ona odrednica gdje se vezuju i razvezuju čvorovi narativa, a vrijeme postaje vidljivo i opipljivo.

5.1.2. Da li su prostor i vrijeme mjesta otvorenosti ili zatvorenosti u ovom romanu? Sagledajmo činjenice. K. se konstantno nalazi i zadržava u predvorju. Selo kao *topos* konotira predvorje samog Dvorca. Gledajući vertikalno ono je smješteno podno dvorca, u hijerarhijskom smislu niže je i beznačajnije. No, to selo se u tumačenju nameće kao barijera, kapija koja priječi dospijevanje u dvorac. Poput one kapije iz priče o seljaku i Zakonu u Procesu, selo konotira prostor u kojem je K. onaj seljak pred vratima Zakona, dvorac je područje Zakona (u njega nemaju svi pristup), dok su seljani zaposlenici Dvorca, a činovnici čuvari tog Zakona. Dvorac ovdje možemo dovesti u vezu sa Foucaultovim pojmom heterotopije. U heterotopije se “ne može ući izuzev

uz dozvolu ili po izvršenju izvesnog broja radnji” (Fuko 2005, 35). Dakle, prostor romana, na širem planu, možemo podijeliti na topos sela i topos Dvorca. K. već prvo jutro nakon što je dospio u selo odlazi u obilazak mjesta. On sa distance tada promatra dvorac, i ovako nam se iznosi prvi K.-ov doživljaj Dvorca:

Dvorac, kako se odavde iz daljine činilo, odgovarao je posve njegovim očekivanjima. To nije bio stari utvrđeni plemićki dvorac, a ni nova raskošna građevina, nego izduženi niz zgrada koji je činilo malo dvokatnih, ali mnogo niskih zgrada, pribijenih jedna uz drugu; kad se ne bi znalo da je to dvorac, moglo bi se smatrati da je gradić. K. je vidio samo jedan toranj, ali se nije moglo razaznati pripada li taj kakvoj stambenoj zgradi ili crkvi. Oko njega su oblijetala jata čavki. K. je išao dalje, pogleda uprta u dvorac, jer ga ništa drugo nije zanimalo. Ali kada je prišao bliže, dvorac ga je razočarao. Bio je to ipak zaista bijedni gradić, sklepan od seoskih kuća, koji se odlikovao samo po tome što je valjda sve bilo zidano od kamena, ali žbuka bijaše već odavno otpala i kamen se počeo osipati. (Kafka 2004, 10)

Uočavamo kako K. demistificira tu utvrdu koja konotira moć i neosvojivost. Ipak, koliko god se cijeli taj kompleks čino nevelebnim i oskudnim, neobjašnjiva sila privlači K. -a da mu pristupi još bliže. Dvorac ga privlači. K. uviđa kako ima nešto luđačko u izgledu glavnog tornja dvorca.

Izgledalo je kao da je neki ukućanin pomućena uma, koji je s pravom morao biti zatvoren u najzabačenijoj prostoriji kuće, probio krov i digao se da se pokaže svijetu. (Kafka 2004, 11)

Ispitajmo K.-ovu tačku gledanja i način percepcije onog što sagledava. On stoji apsolutno izvana i to dvojako izvana; s jedne strane još uvijek nije upoznat s općim mišljenjem i viđenjem dvorca ostalih mještana, te stoga ono ne može utjecati na K.-ovu percepciju, a s druge strane, on je zaista doslovno smješten nasuprot građevine koje promatra, dovoljno udaljen od nje da sagleda njene konture i obličje koje odaje spolja, a nedovoljno blizu da vidom prodre u njenu unutrašnjost. Za K.-a dvorac je “drugo mjesto”, ono konotira kao

mitsko nedostižno mjesto. Vratimo se opisu centralnog tornja. Ludilo je ono što zdrav ljudski um ne može pojmiti niti može dospjeti s onu stranu stanja takvog jednog uma, te ono zbog toga ostaje tajna. Povucimo sada paralelu sa K.-ovom konstatacijom o onoj tavanačkoj prostoriji centralnog tornja dvorca u kojoj se čini da je zarobljen kakav ludak. U cjelokupnom opisu dvorca upravo ovaj njegov dio dominira nad svim njegovim pojedinostima. On je najviši, najistaknutiji, on pripada centralnoj kuli, stoga on može u sinegdoškom značenju predstavljati dvorac u cjelini. Ovdje nam se otvara mogućnost shvatanja dvorca kao *heterotopije odstupanja*. Foucault psihijatrijske klinike i zatvore ubraja u ovaj tip heterotopija. Dvorac kao građevina do kraja romana ostaje neobjašnjena, ostvaruje se kao mjesto neke tajne, nedokučivi prostor podložan beskrajnim nagađanjima o njegovoj svrsi i stanarima, pa metafora tornja kao zatvorenog ukućana pomućenog uma naslućuje jednu od njegovih mogućih namjena. Dakako, kada početni materijalni opis tog dvorca usporedimo sa slikom iste te “institucije” koja će se konstruirati kroz roman, dolazimo do nesrazmjera, mimoilaženja, paradoksa, apsurdna. Na ovom mjestu Kafka ogoljava dvorac u njegovoj materijalnosti, kao običnu građevinu, relativizirajući njegovu monolitnost i rigidnost.

5.1.3. Putevi kojima se K. kreće kroz selo kao da izmiču pod njegovim nogama. Prvo, oni nisu jasno definirani budući da su zameteni snijegom, a drugo, nikada ga ne dovode do odredišta na koje vjeruje da ide. Barnabas ga iz krčme vodi pod ruku, K. se grčevito stišće uz njegovo tijelo, opirući se snijegu. Za to vrijeme, dok idu kroz gusti mrak, K. vjeruje kako koračaju prema dvorcu. Na koncu, biva razočaran kada shvati da su pristigli Barnabasovoj kući. K. ne posjeduje moć orijentacije u selu. Naravno, to je opravdano s obzirom da o razvojnom toku romana odlučuje slučaj, a ne uzročno-posljedični splet događaja. Kao centralna tačka u odnosu na koju se K. orijentira stoji dvorac, no snijeg je prekrpio cijelo selo te ga tako učinio ravnim plohom na kojoj je teško bilo šta razlikovati. K tome još, noć je ta koja dodatno dezorijentiše K.-a. Kada ga Olga odvodi do Gospodskog konaka njemu se ta krčma na prvi dojam učini istom onom u kojoj je odsjeo pri dolasku u selo.

Ulica, to jest ova glavna seoska ulica, nije vodila na brijeg, nego samo u blizinu brijega, a onda je kao namjerno vijugala i premda se nije udaljavala od dvorca, nije mu se

ni približavala. K. je stalno očekivao da ulica skrene prema dvorcu i kako je to očekivao, išao je dalje. Očigledno, onako umoran on se nije usuđivao napustiti ulicu, a i čudio se dužini sela, koje kao da je bilo bez kraja, stalno iznova kućerci sa zaleđenim prozorskim oknima i snijeg, a nigdje ljudi. (Kafka 2004, 15)

Ima nečeg fantastičnog u opisu ove glavne ulice. Kao da je dio nekog bajkovitog svijeta. Ta se ulica poigrava s osobom što njome korača. Ona je beskonačna, njen kraj je iluzija. Da li je taj dvorac do kojeg vodi doista stvaran ili je fatamorgana isposnika koji se kreće kroz bijelu pustinju na koju nalikuje selo u navedenom citatu? Povjerenje u put kao stazu koja će te odvesti do onog što se nalazi na njenom kraju biva iznevjereno. Racio je nadmudren. Dio kojim se objašnjava K.-ova nemogućnost doslovnog orijentiranja u prostoru, određivanja svog položaja u njemu, koračanja prema poznatom cilju na koji će zasigurno stići, na metaforičkom planu predstavlja K.-ov položaj u selu, njegove težnje koje ne polučuju nikakav uspjeh u smislu razrješavanja njegove egzistencijalne situacije, te konstituiranja njegove ličnosti kao nepripadajuće.

5.1.4. Seoski putevi kao da se bez K.-ovog znanja konstantno premještaju, tako mu ne dozvoljavajući da bude siguran kamo se kreće. Zbog toga mu je potreban “vodič” (Barnebas, Olga, vozač kočija, pomoćnici). Nešto je pomalo čarobno u tom selu. I s te strane je K.-ovo djelovanje, po ko zna koji put, ograničeno. K. bi želio da stigne na određeno mjesto, no on pristupa samo onim mjestima na koja ga odvode “vodiči”. Upravo iz tog razloga prostor sela izmiče pod K.-ovim nastojanjem da ga obuhvati i usvoji kao poznati teren. Nadalje, uske uličice, velika soba u polutama iz čijih kutova kulja para, mala prljava i pljesniva soba na tavanu za sluškinje, sumrak sobe s malim prozorom, sobičak bez prozora, dvije učionice sa gimnastičkim spravama; sve su to toposi na kojima se odvija radnja ovog romana. Ovdje se susrećemo sa još jednom barijerom koju Kafka provlači kroz prostor romana. Postoje određena heterotopijska mjesta na kojima se K., kao onaj koji ne pripada dvorcu, ne smije zadržavati, pa čak im ne smije ni pristupiti. Tako, naprimjer, figurira *Gospodski konak*, u kojem prenoćiti smiju samo gospoda iz dvorca (kako mu i sam naziv već govori). Naravno, K. krši to

pravilo te provodi noć u krčmi s Freidom, koja ga skriva od autoritetâ. “Ja se po pravilu smijem zadržavati samo ovdje” – kaže K. Friedi u Gospodskom konaku. Prostor se i problematizira na način da osvajanje što većeg prostora u koji K. pristupa predstavlja jedan od pokazatelja njegovog udomaćivanja. Istovremeno, prostor romana onemogućava postojanje privatnosti likova, ujedno potcrtavajući usamljenost junaka u svijetu romana.

5.2. O vremenu u romanu važno je reći da se radi o cikličnosti bez napretka i promjene početne situacije. Početak romana ne razlikuje se mnogo od kraja (iako kraja nema), jer se u liku ne događa promjena koja bi ga odredila drugačijim u odnosu na ono što je bio na početku romana. K. dolazi u selo u kojem ne uspijeva da se snađe i cijeli njegov put jeste niz bezuspješnih pokušaja da dopre do dvorca. Iako na tom putu prolazi kroz štošta i susreće se sa raznim likovima koji navješćuju izvjesnost mogućeg definiranja njegove situacije, on i na kraju biva samo onaj K. koji je je još uvijek stranac u selu. Onaj koji ne zna ni zašto je tu niti šta mu je činiti. Možda upravo zbog toga kraj ovog romana nije morao niti biti ispisan – pri dolasku do posljednje napisane stranice slobodno možemo otvoriti ponovo prvu i tako u nedogled. Uvučeni smo u svojevrсни labirint kojim se K. kreće. Cijeli roman obuhvata vremenski okvir od nekih šest dana K.-ovog boravka u selu. Istovjetnost događaja i njihovo ponavljanje uslovljavaju da u pojedinim dijelovima romana vremenska komponenta kao da iščezava iz njegove strukture, stvarajući dojam vanvremenskog vakuuma.

6. (NE)MOGUĆNOST KARNEVALA

6.1. Na priču o prostoru ovog romana još ne možemo staviti tačku, jer se upravo preko njega ostvaruje nešto što može podsjećati na Bahtinovu koncepciju karnevala. Karneval, kod Bahtina, izraz je smjehovne narodne kulture, a njegova karakteristika jeste familijarizacija čovjeka i svijeta, oslobođanje od straha, svakodnevne oficijelnosti hijeratskog poretka.

6.2. Karneval se može shvatiti kao otvorena mogućnost razmjene ideja, razmišljanja i stavova između dvaju ili više sagovornika do koje dolazi bez prisile ili bilo koje vrste straha, a koja se odvija među podjednako važnim učesnicima, pri čemu se njihove ideje javljaju kao podjednako vrijedne te

je kroz njih moguće provjeriti (promijeniti ili učvrstiti) vlastite stavove. Da bi došlo do ovakve vrste dijaloga prethodno je neophodno izbrisati granice koje odvajaju čovjeka od čovjeka (bile one socijalne, ekonomske, nacionalne, vjerske itd.) kako bi se sagovornici međusobno familijalizirali. Kod Bahtina vrijeme karnevala označava rušenje svih barijera, svih razlika među ljudima, izvrtanje naglavačke hijerarhijskog poretka, odvajanje od straha i okova svakodnevnih društvenih stigme. Tada dolazi i do niveliranja prostora, postoji samo prostor odvijanja karnevala i on kao da u tom času postaje univerzalan, no ujedno i jedini, kao da osvaja granice svih prostora u dužinu i širinu. Karneval i karnevaleskno, stoga, u sebi objedinjuju sve ostale termine koje Bahtin uvodi i definira; polifoniju, heteroglosiju, dijalogizam, Drugog, te se koncepcija karnevala suprotstavlja hermetičnosti, rigidnosti, strukturama zatvorenim u sebe, jednoznačnosti, mitu.

6.3. Kod Kafke se susrećemo sa konstantnom napetošću između mogućnosti i nemogućnosti postizanja neke vrste karnevalesknog raspoloženja. U Kafkinim romanima dolazi do kratkih spojeva. *Dvorac* je roman moderne i roman apsurdna. Kafka se sa svojim čitaocima poigrava svojim omiljenim tropom – paradoksom. On skida etikete, obrće stvari naglavačke te time čak izaziva bizarni humor – grotesku. U tim rascjepima dolazi do momenata oslobođenja polisemičnosti semantičkog potencijala. Svaki put kad se u čitanju suočimo s nekom od grotesknih situacija ili likova koje nam Kafka opisuje, čitalac će se osmjehnuti a istovremeno će njegovo tijelo prožeti jeza izazvana neodređenim strahom ili nelagodnom.

6.4. Kafka jukstaponira dva različita tipa prostora naglašavajući granice između njih. Na makroplanu ta dva prostora su, kao što je prethodno objašnjeno, topos dvorca i topos sela. Kako se to otkriva na mikroplanu sagledat ćemo na primjeru krčme u *Gospodskom konaku*. Krčma konotira prostor u kojem se dokidaju razlike između ljudi, te zbog toga ona postaje mjestom prividne jednakosti među njima. Ona je mjesto susreta i pokretanja radnje. K. Freidu upoznaje upravo na ovom mjestu. Odmah po njihovom upoznavanju dolazi do stupanja u (nazovimo ga, uz obavezne znake navoda) “ljubavni odnos”. Primijetit ćemo da već na osnovu prvog kontakta očima K. poziva Freidu da postane njegova, da bi nakon par minuta završio u njenom naručju pozivajući je da ostavi Klamma i pođe sa njim. Usmjerimo sada pažnju ka vratima koja dijele Klammovu sobu

od krčme. Klamm u toj sobi spava za radnim stolom, iako se K.-u čini da je zapravo budan. U Klammovu sobu smije ući samo Freida i to u slučaju da je on pozove. Ta prostorija je, dakle, naglašena kao zabranjen prostor. Na vratima se nalazi jedna rupica kroz koju Freida i K. posmatraju Klamma. To je najbliže što će mu se K. približiti. Krčmu možemo označiti prostorom, uslovno rečeno, karnevalesknog, dok Klammovu radnu sobu sagledavamo kao prostor Zakona. Činjenica je da je sve zapravo prostor Zakona, pa čak kada se tako i ne doima. Postoji samo pokušaj da se otrgne od te činjenice, no budući da jedan prostor ne postoji bez drugog, odnosno da jedan uključuje drugi, ova dva prostora nikada u potpunosti ne dolaze do izražaja kao samostalni. Oni klize jedan pored drugog. U pojedinim slučajevima dolazi čak i do njihovog preklapanja, što je još jedna od potvrda da za ove prostore možemo koristiti pojam *heterotopije*, budući da je jedna od njenih odlika sučeljavanje više prostora na istom mjestu, odnosno više međusobno nespojivih razmještanja, kako obrazlaže Foucault. Primjer je Burgelova soba u kojoj se nalazi samo krevet iz kojeg on vodi razgovor s K.-om. Činovnička kancelarija zamijenjena je posteljom. Njihov razgovor se vodi na granici sna (u koji K. zapada zbog iscrpljenosti). Nije samo Burgelova pozicija činovnika na ovaj način spuštena iz svetog (mitskog) u profano, ne zaboravimo da i načelnik razgovara s K.-om ležeći u krevetu, nemajući mogućnost da ustane i pronađe K.-ove dokumente pa to umjesto njega čini njegova žena. Sjetimo se da i Klamm spava u svojoj kancelariji. Svi ovi činovnici predstavljeni su kao paralizovani, nespremni za direktno djelovanje. S druge strane, kada znamo kolika je moć ljudi iz dvorca, dolazimo do još jednog rascjepa između onog što se govori i čini. Likovi, dakle, mogu stupati u prostor spavaćih soba drugih likova, s naglaskom da te sobe više nisu privatne prostorije, one gube tu osobinu izjednačujući se sa kancelarijama koje sada postaju privatni prostor u koji je skoro pa nemoguće stupiti.

6.5. Kod Kafke postoje barijere među likovima koje im onemogućavaju dijalog, granice između supostavljenih dvaju bitno različitih prostora, granice u osnovi likova. Lik ne djeluje iz vlastitih pobuda, htijenja, on je žrtva slučajnosti i on je samo trpi. Zbog toga je lišen svoje psihološke karakterizacije. Kafkini romani jesu romani o liku. Josef K., K., Karl Rosmann, Gregor Samsa; u centru je određen pojedinac. On figurira kao osovina oko koje se gradi pripovijest. Svi ostali likovi tu su u funkciji osvjetljavanja besmisla glavnog problema vezanog za centralnu ličnost. Njihovi isprazni pokušaji da mu pomognu jedva

da se mogu nazvati pokušajima. Svaki lik, bilo i da prvi put u romanu susreće K.-a, već ga prepoznaje kao zemljomjera. Zanimljivo je da će se gotovo svaki od likova ponuditi da učini nešto u K.-ovu korist, kako svako od njih na ovaj ili onaj način ima vezu sa dvorcem, ali niko od njih u suštini ne služi ničemu doli naglašavanju K.-ove samoće. Samoće stranca u zemlji u kojoj je negov status neizvjestan jer ga ne može definisati niti ovladati vlastitom egzistencijom.

6.6. Zbog toga je K. ona centripetalna sila koja privlači sve ostale likove romana k sebi da bi se problematizirao drugi centar romana, onaj koji se nalazi izmješten, no podjednako u centru – dvorac, drugom mjesto. Prva rečenica ličnosti s kojom K. prvi put stupa u doticaj, po pravilu, odmah će biti vezana s K.-ovom egzistencijalnom situacijom. Ovo uvjetuje prividno rušenja barijera između likova, stvara se izvjesna bliskost među njima. Ipak, to nikako nije niti može biti ona familijarizacija o kojoj je riječ u Bahtinovoju koncepciji karnevala i karnevalskog raspoloženja. Jedna bitna i velika pregrada ostaje da dijeli ove likove. Oni se ne mogu saosjećati ili pokazati čiste emocije, emotivno djelovati u odnosu na K.-ovu situaciju koja je nametnuta izvana, jer je i on izvana. On je stranac u njihovom svijetu. Nadalje, njegov je slučaj vezan za posao, profesiju, administraciju, radi se o grešci u birokratiji te je dodatno nemoguće da se uspostavi ono što je nužno za istinsku bliskost. Likovi će bez prepreke pričati i ispitivati K.-a o onome što i jeste najvažnije, ono što ga određuje kao lika u svijetu romana i što je osnova njegove egzistencijalne situacije. Budući da je sveden na crtu zemljomjera svi ostali će se uspostavljati kao krčmari, činovnici, sobarice, ljubavnice i sl. Stoga, likovi pokazuju izvjesnu bliskost, uzmemo li u obzir činjenicu da je K.-ov centralni problem ostvarivanje sebe kao zemljomjera stizanjem do Dvorca. Njegovo nastojanje figurira kao nešto najličnije, čak ličnije i od samog odnosa sa Freidom, a u kome se razvija nedefiniran “ljubavni odnos”. Prisjetimo se kako u veoma kratkom vremenskom periodu K. i Freida stupaju u intimni odnos. Naročito u njihovom odnosu dolazi do vremenske elipse. Sve što ima da se desi kako je slučaj to naumio, desit će se u trenutku. Sve ovo prethodno navedeno dovodi nas do koncepta *bliskosti s distance*. Imajmo na umu, ipak, da se nikad ne prekoračuje barijera koja dijeli lik od lika.

MOĆ RIJEČI I RIJEČ MOĆI

7.1. Zašto je K. nepoželjna ličnost u selu i u dvorcu? Kakvo je to njegovo djelovanje? On doista ispituje neke granice i premjerava izvjesne okvire, ali okvire mišljenja i granice zakona. Ipak, on to ne čini s jasnom namjerom, ali dovoljno intenzivno da bi u očima stanovnika i činovnika izrastao u potencijalnu prijetnju.

Moć koja se zrakasto širi iz dvorca, prožimajući svaku poru društva, determinisala je vjerovanja ljudi, norme i kodekse ponašanja, hijerarhijski poredak na socijalnoj ljestvici. Društvo u cijelini živi i postupa u skladu sa onim što im je nametnuto kao Bogom dano, normalno, kao jedini modus socijalnog ustrojstva. Naime, ovdje nailazimo na još jedan slučaj zatvorenosti u Kafkinom romanu. U prvi mah, *dvorac* kao riječ, kao pojam i način na koji on figurira u romanu može se povezati s jednim mjestom zatvorenosti koje pronalazimo kod Bahtina – *autoritivnom riječi*.

Autoritarna reč ne zahteva od nas priznanje i usvajanje, ona nam se nameće nezavisno od njene za nas unutrašnje ubedljivosti; mi je već zatičemo sjedinjenu sa autoritarnošću. Autoritarna reč je u udaljenoj zoni, organski povezana sa hijerarhijskom prošlošću. Ona je, tako reći, reč predaka. Ona je već priznata u prošlosti. Ona je srodna sa tabuom, rečju koja se ne smije izgovarati uzalud. (Bahtin 1972, 90)

7.2. K., kao što je već rečeno, od stupanja u selo nastoji prihvatiti i usvojiti zakone koji determinišu način egzistencije domorodaca. No, tu dolazimo do one ključne činjenice da K. te zakone, jednako tako, nastoji razumjeti i prihvatiti. Budući da se kroz prostor kreće kao stranac, da dolazi iz područja drugačijih zakona, on ih ne može inkorporirati u svoje biće, vjerovanje, unutrašnje postupke, kao što je slučaj sa ostalim stanovnicima sela. Oni su od samog rođenja izloženi utjecaju ideologije koja tu vlada. Njima je takav svijet jedini koji poznaju, onaj na koji su naučeni i onaj koji je za njih sasvim prirodan i neupitan. K. racionom pokušava obujmiti silna pravila ustrojstva ovog društva. On ide od punkta do punkta, od jednog sagovornika do drugog, nikada ne propuštajući priliku da postavi pitanje, da izrazi poteškoću pri razumijevanju onog što mu sagovornik obrazlaže, navodeći tako i sagovornika da artikuliše

i u priču pretoči temelje na kojima počiva socijalna struktura koje je dio. Ali to, bar za njih, ne postaje način na koji se ono “prirodno” stavlja pod upitnik. Za K.-a, *dvorac* kao pojam ne može predstavljati *autoritarnu riječ* budući da “ona od nas zahtijeva bezuslovno prihvatanje, a nikako slobodno usvajanje i asimilaciju s našom sopstvenom reči” (Bahtin 1972, 91). Oko nje nije moguć spor te je njena struktura jedonoznačna, završena, nepokretna. Ipak, govorom o dvorcu (te svemu vezanom za njega, a kao što možemo uvidjeti sve je vezano za njega) reproducira se i učvršćuje se njegova pozicija u hijerarhiji koju je sam uspostavio. Istodobno, tim se govorom i ljuljaju temelji te iste hijerarhije. Što će reći da ova riječ podliježe nezaustavljivom procesu interpretacije i iščitavanja njenog smisla (njenih smislova). Prije će, stoga, biti da je ona bliže *ubjedljivoj riječi*, budući da se “njena stvaralačka plodnost sastoji upravo u tome što ona budi samostalnu misao i samostalnu novu riječ (...) Ne intepretiramo mi nju koliko se ona sama slobodno dalje razvija (...) Smisaona struktura unutrašnje ubedljive reči nezavršena je, otvorena, u svakom njenom novom kontekstu koji dijalogizuje ona je sposobna da otkriva nove smisaone mogućnosti” (Bahtin 1972, 93). U tom smislu bi bilo K.-ovo *paradoksično* djelovanje, nesvjesno odupiranje *doksi*⁷ i autoritarnoj riječi.

7.3. Kao što sam već naglasila, K. je stranac koji traži, postavlja pitanja, sumnja, ne pristaje naprosto na sve što mu se servira kao normalno i kao ono što je dobro po njega. On, dakle, racionom želi sebi objasniti ono što, da bi se integrirao u te redove, mora prihvatiti kao normu ponašanja. Stanovnici sela su pod jarmom zakona koji producira *dvorac*. *Dvorac* je *doxa*. K. nesvjesno preispituje i propituje *doxu* (mit). Upravo zbog toga njegovo prisustvo u selu je nepoželjno, i od strane činovnika iz dvorca koji nespretno postupaju sa njegovom pozicijom a i od strane stanovnika u kojima njegovo neshvatanje pravila te ponašanje koje nije u skladu s njima budi animozitet. To se realizuje kroz njegove dijaloge sa drugima koji su i u temelju postavljeni kao *Drugi* u odnosu na njeg, stranca. Ti dijalozi su čisto propitivanje značenja, nuđenje

---

7 Doxa je, piše Roland Barthes u “Rolandu Barthesu po Rolandu Barthesu”, “glas prirodnog”. On joj zamjera da otuđuje ljude u marksističkom smislu te riječi. Šta god se prihvati kao prirodno, prihvata se da je predodređeno bilo kojom silom koja nije ljudska. Konačno otuđenje događa se onda kada je populacija jedne zemlje zavedena od strane vladajuće klase, da vjeruje da društveni dogovor u skladu sa kojim žive nije proizvod ljudi, već Boga ili Prirode. Moć ljudi da dovode u pitanje i transformišu svoje institucije, ukradena im je: ono što je veoma promjenljivo zaštićeno je u interesu određene grupe ljudi time što je maskirano u ono što je nužno stabilno. Glas prirodnog jeste glas u korist status quo, zaključuje Barthes.

različitih tumačenja. Toliko je upitnih rečenica, navođenje na promjenu mišljenja, dolaska do nekog koncenzusa – kojeg u biti i nema jer on kao takav nije niti cilj dijaloga. Ujedno, zbog načina na koji djeluje, K. ne može da se integrira u društvo. I u skladu s tim Günther Anders piše u *Kafka: za i protiv*:

Takvom jednom čovjeku – misli se na tip doseljenika – čitav život i običaji nužno izgledaju kao sistem birokratskih detektisanih pravila – a kao takav izgleda i tuđincu K.-u, koji je doputovao u selo. Čitav mehanizam stvari, koje su tamo “uobičajene”... izgleda mu kao takav, iako u težnji da pripadne, pokušava da propise skrupulozno slijedi. Ali, to mu ne polazi za rukom baš zato što običaje krivo shvata kao razumne dekrete. Kao razumne: jer novajlija poput K.-a nužno postaje racionalist u odnosu prema privrednom imanju na koje je došao. (Anders 1955, 90)

Anders to iznosi komplementarno svom promišljanju o tuđincu koji ne prebiva u svijetu i nema nikakvih navika, a iz toga proizlazi da običaje shvata kao dekrete. No, u tumačenju K.-ovog djelovanja u svijetu, smatramo da ovaj citat potcrtava mehanizam kojim K. bez svjesne namjere ljulja temelje na kojima počiva taj svijet.

7.4. U *Dvorcu* postoji još jedan lik koji se suprotstavlja sistemu, čak eksplicitnije nego što to čini K. Riječ je o Amaliji, Olginoj i Barnabasovoj sestri. Amalija je izuzetak u ovom romanu po mnogo čemu. Sama će Olga u pričanju pričati o Amalijinoj tajni, kazni i svojim planovima, reći K.-u kako je Amalija izuzetak u njihovom društvu. U čemu je to njena posebnost? Kada se činovnik Sortini zaljubi u Amaliju i prostim je riječima napisanim u pismu pozove da dođe kod njega u *Gospodski konak*, ona uvrijeđena i bijesna pocijepa pismo i komadiće baci u lice pomoćniku koji ga je donio. Samim tim ona postupa nesvakidašnje, odbija činovnika. U činovnike su zaljubljene sve djevojke u selu, to je opća kurtoazija – objašnjava Olga. U korist toj tvrdnji ide i Freidina, Gardenina i Pipina zanesenost položajem Klammove ljubavnice. Amalija, dakle, odstupa od norme i uobičajenog ponašanja. To čini u afektu. Njen postupak significira odbijanje povinavanju zakonima koji se ustoličuju kao objektivni i ispravni, odnosno on naglašava ostajanje pri vlastitim, unutrašnjim “zakonima”, emocijama i moralom. Ovo je jedini lik u romanu koji doista možda i posjeduje,

bar u jednom momentu, vlastitu volju i motivaciju. Nakon tog istupa, uredbe i odredbe svijeta po kojima se činovnik ni u kojem slučaju ne smije odbiti, pritisnut će Amaliju kao i njenu cijelu porodicu. Od tada oni postaju ruglom društva, metom prijezira. Jedan trenutak istupanja iz nametnutih joj okvira, Amaliju će poučiti da je ponovni povratak u te okvire okrutan.

Treba isto tako imati u vidu da između jednog činovnika i kćeri jednog obučara postoji velika klasna razlika koju treba premostiti; Sortini ju je pokušao premostiti na ovaj način, drugi bi se mogao poslužiti drukčijim. Doduše, kaže se da mi svi pripadamo dvorcu, da ne postoje klasne razlike i da se nema šta premostiti, i vjerovatno je uglavnom tako, ali mi smo na žalost imali prilike vidjeti da nije tako baš onda kad bi trebalo biti. (Kafka 2004, 180)

Olga, kao i ostali stanovnici sela, naučeni su na ideju da razlike među staležima ne postoje, iako su zapravo jasno vidljive i na njima počiva glavna distinkcija između onih koji su u dvorcu i pripadaju dvorcu i onih koji su u selu i pripadaju dvorcu. Ono što dvorac uspostavlja kao istinu o funkcionisanju društva validno je, za razliku od onog što Olga vlastitim iskustvom spoznaje kao pravu istinu. Budući da se to što ona uviđa ne poklapa sa onim u što su svi naučeni da vjeruju, ona sebi ne može dati za pravo da povjeruje kako dvorac uistinu (*vjerovatno uglavnom*) postupa pravedno prema svim svojim pripadnicima.

7.5. Istina je na pola puta. S jedne strane, za stanovnike sela, dvorac ostaje okoštalo slovo kontekstom distancirano od njih, neupitna istina. No, s druge strane, upravo taj pojam nosi toliki semantički potencijal i kod K.-a, ali i kod čitaoca probuđuje nizove asocijacija, more mogućih tumačenja i simboličkih poimanja. Stoga, ne možemo tvrditi da se riječi likova ovog romana mogu podvesti pod Bahtinovu definiciju samo *autoritarne* niti samo *unutrašnje* *ubjedljivoj* riječi. Kao i uvijek, kod Kafke ambigvitet pobjeđuje.

7. KA ZAKLJUČKU

“...ništa se definitivno u svetu još nije dogodilo, poslednja reč sveta i o svetu još nije izrečena, svet je otvoren i

slobodan, još uvek je sve ispred i uvek će biti ispred.”

(M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*)

Put interpretacije kojim smo se zaputili imao je jednu, u teoriji jednostavnu, a u praksi i ne baš tako jednostavnu zadaću. Naposljetku, kad smo već razmotrili ključne Bahtinove teorijske postavke i termine, a potom provjerili da li ih je moguće primijeniti na roman *Dvorac*, stvorilo se jedno opće ozračje u kojem možemo zaključiti kako je Kafkin roman možda i uspio pobijediti nastojanja da se oslikaju mjesta njegove otvorenosti i raskrinkaju mjesta njegove zatvorenosti.

Bahtinova teorija, kako smo mogli vidjeti, odiše pluralnošću, polisemičnošću, poststrukturalističkom otvorenošću ka svijetu i kontekstu. Ovdje se ne radi o negiranju da *Dvorac* odiše istim tim karakteristikama, riječ je samo o količini uloženog truda neophodnog da se ta konstatacija i dokaže. Recimo to ovako, Bahtinova teorija veoma je pričljiv i društven, dok je Kafkin roman povučeni i tih, sagovornik. Da bi se uspostavila valjana komunikacija s njim, važno je procijeniti i odmjeriti s koje mu pozicije pristupiti, koja pitanja postaviti kako bismo na njih mogli očekivati odgovore. A odgovori će, u tom slučaju, neizostavno doći. Koliko god beskonačna polisemičnost zadavala glavobolje čitaocu Kafkinog romana te prerastala u svoju paradoksalnu krajnost u kojoj upravo ona koči razumijevanju djela, ipak je to jedna od njegovih najvalidnijih karakteristika. *Dvorac* je u cijelosti podložan različitim interpretacijama; niti išta konačno tvrdi niti fiksira značenja. Ta njegova otvorenost ka višestrukim čitanjima, poigravanju s njegovim značenjima i smislom, njegova mjesta nedorečenosti i pukotine kroz koje čitalac može da naizmjenično ulazi i izlazi iz teksta, podržavaju postmodernističku ideju da istina postoji samo u pluralu. Ako nema tačno utvrđenih značenja i istina, društvo postaje područje u kojem kolaju jednakovrijedne, bezhijerarhijske, fluidne interpretacije, međusobno se prožimajući, te tako ljuljajući temelje zdravorazumskog i logičkog mišljenja koje pretendira da uspostavi kontrolu nad potencijalnom subverzijom.

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

Primarna literatura:

1. Bahtin, M (1972), *O romanu*, Nolit, Beograd
2. Bahtin, M (2000), *Problemi poetike Dostojevskog*, Biblioteka SLOVO, Beograd
3. Kafka, F (2004), *Dvorac*; Biblioteka Jutarnjeg lista XX stoljeće, Zagreb
4. Bašić, S (1996), *Subverzije modernizma*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb
5. Camus, A (2008), *Mit o Sizifu*, Paideia, Beograd
6. Corngold, S, ur. Prendergast, C (2004), *Kafka and the Dialect of Minor Literature u: Debating World Literature*, Verso, London, New York

Sekundarna literatura:

7. Anders, G (1955), *Kafka - za i protiv*, Džepna biblioteka, Sarajevo
8. Barthes, R, ur. Miroslav Beker (1986), *Od djela do teksta u: Suvremene književne teorije*, SNL, Zagreb
9. Barthes, R (1992), *Rolan Bart po Rolanu Bartu*, Biblioteka Svetovi, Novi Sad
10. Barthes, R (2004), *Užitak u tekstu/ varijacije o pismu*, Meandar: Zagreb
11. Delez, F. i Gatari, Ž: *Kafka*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad
12. Fuko, M, ur. Milenković, P i Marinković, D (2005), *Druga mesta u: Mišel Fuko 1926-1984-2004 Hrestomatija*, Vojvođanska sociološka asocijacija, Novi Sad
13. Eco, U (2001), *Granice tumačenja*, Paideia, Beograd
14. Pabrić, E (2006), *Vrijeme u romanu od realizma do postmoderne*, BH Most, Sarajevo

Summary

Gilles Deleuze and Félix Guattari in the study entitled „Kafka“, define the novels of this author as minor literature. The reason for this is that Kafka, with architecture of the space in his novels makes the meanings within them impossible to tighten and fix. The main characteristic of these novels is their rhizome structure. By the existence of some parallel universes within these novels, there is an endless slip and slipping of meanings. This work searches and reviews semantic levels of „The Castle“, trying to show all the possible interpretations as only those which are offered or imposed, not as the ultimate and only possible Truth. The main openness of this novel will be seen in its double ambiguity; material incompleteness and endless polyphony of struggle and confrontation of different interpretations of Kafka’s novel. By reading the novel „Castle“ through the prism of Bakhtin’s theory, important notions of Bakhtin’s theoretical setting will be clarified. Applying them to the universe of the Kafka’s „The Castle“ will reveal the places of openness and closure in the theory of the novel and in the novel itself.

AZRA IČANOVIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

izvorni naučni rad

Poetički sinkretizam u romanu *Knjiga o Uni* Faruka Šehića

Sažetak: Bosanskohercegovačku književnu scenu od 90-ih godina naovamo obilježila je pojava tzv. (anti)ratnog pisma koje se, kroz kontinuiran proces prožimanja faksije i fikcije, ostvaruje kao literarno svjedočanstvo o ratnim dešavanjima. Međutim, težnja ka posvjedočenju apokalipse rata neće utjecati tek na tematsko usmjerenje bosanskohercegovačkoga (anti)ratnog pisma već će označiti i korjenitu promjenu poetičke paradigme čemu, između ostalog, svjedoči (anti)ratna proza Faruka Šehića. S ciljem situiranja bosanskohercegovačkog (anti)ratnog pisma u evropski kulturni kontekst i ukazivanja na činjenicu da je ono, u svim segmentima, podređeno težnji ka što vjerodostojnijem posvjedočenju ratne apokalipse, ovaj rad problematizira poetički sinkretizam Šehićeva romana *Knjiga o Uni*. Iz rada proizilazi zaključak da se bosanskohercegovačko (anti)ratno pismo ostvaruje kao specifičan fenomen na evropskoj književnoj sceni u kojemu je težnja ka sjedinjavanju beletristike i faktografije rezultirala prožimanjem poetika talijanskog verizma i južnoslavenskog ekspresionizma kojima Šehić vješto pridružuje borheovsku fantastiku koja njegov koncept stvarnosti čini ne toliko vezanim za njegovo neposredno iskustvo rata nego i za maštu i fantaziju.

Ključne riječi: (anti)ratna proza, ekspresionizam, fantastika, postmodernizam, poetički sinkretizam, verizam

UVOD

Specifičnost geografskog položaja Bosne i Hercegovine načinila ju je državom u kojoj su se, kroz stoljeća, ukrštali raznorazni utjecaji i interesi. Avetima vremena i historije ne odupire se ni književnost kojoj je, uslijed obilježenosti ratovima, osvajanjima, uplivom novih kultura te neprevaziđenim modelom epske patrijarhalne tradicije u tri nacionalne varijante (Mornjak-Bamburać, 2001-2002), onemogućen razvoj koji bi bio u istoj ravni sa zapadnoevropskim i/ili svjetskim književnim tokovima.

Da je bosanskohercegovačka književnost književnost palimpsesta potvrdit će se i koncem XX vijeka. Iz ralja postmodernizma bosanskohercegovačku književnost otrgnut će težnja da odgovori na apokaliptičnost ratnih dešavanja na čijim temeljima ona gradi tzv. *(anti)ratno pismo* (Kazaz, 2004) čija će težnja ka što vjerodostojnijem posvjedočenju golgote rata odrediti ne samo njegovo tematsko usmjerenje već će rezultirati i subverzivnošću njegove poetike koja se ogleda u konačnom prevratu iz visokog modernizma u postmodernizma, ali i svojevrsnom padu postmodernizma i pojavi, na evropskoj književnoj sceni još neimenovanog, *-izma* (Raljević, 2014) koji se, prema Kazazu (2004), očituje u vidu kritičkog mimetizma, nove osjećajnosti, novorealizma/osjetilnog realizma i sl.

Predmet istraživanja ovoga rada jeste poetički sinkretizam u romanu *Knjiga o Uni Faruka Šehića*. Cilj rada jeste, da kroz analizu poetskih obilježja romana, situira bosanskohercegovačko *(anti)ratno pismo* u evropski kulturni kontekst i ukaže na činjenicu da su težnji ka što vjerodostojnijem posvjedočenju ratne apokalipse podređeni svi segmenti djela koja pripadaju tom korpusu pa tako i poetsko utemeljenje.

(ANTI)RATNO PISMO – POETIČKI PREVRAT BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI

Bosanskohercegovačka književna scena od 90-ih godina naovamo obilježena je pojavom tzv. *ratnog pisma* koje se, kroz kontinuiran proces prožimanja faksije i fikcije, ostvaruje kao literarno svjedočanstvo o ratnim dešavanjima. Predočavajući apsurdističku sliku pojedinčeva iskustva ratne apokalipse i ostvarujući se kao svojevrsni kontrapunkt dominantnim društveno-političkim strujanjima kojega prati izrazit antiratni, antinacionalistički, antifašistički, pa

i antišovinistički angažman, bosanskohercegovačko ratno pismo utemeljenje pronalazi u ideji o besmislenosti ratovanja te bi ga se, sukladno takvim etičkim i idejnim aspektima, terminološki, smatra Kazaz (2004), trebalo odrediti kao *antiratno pismo* koje, s jedne strane, predstavlja dokumentarni iskaz o ratnim dešavanjima, ali, s druge strane, „u njemu estetika guta politiku u sebe da bi se realizirao mnogostruko angažiran književni tekst“ (Kazaz, 2004, str. 137). U tom smislu, naročito se izdvaja (anti)ratna proza ili, aproksimativnije, (anti)ratna kratka priča kao primarni žanr bosanskohercegovačke (anti)ratne proze te roman koji se, zahvaljujući svojoj *protejskoj prirodi* (Bakhtin, 1975/1989), na bosanskohercegovačkoj književnoj sceni pojavljuje u funkciji svojevrsnog zbirnog sočiva „u kojemu se ogledaju ne samo književne već i stravične povijesne, političke i ideološke promjene koje su zahvatile bosanskohercegovački prostor“ (Kazaz, 2006b, str. 295).

Suprotstavljajući se nacionalno, politički i ideološki definiranim metanaracijama i u težnji da se „o ratu i njegovim posljedicama govori iz *prve ruke*, iz pozicije onih koji su sve vidjeli svojim očima i strahuju od skore službene povijesti koja će autoritativno ponuditi priču koja s pravom stvarnošću neće imati previše dodirnih tačaka“ (Matanović, 2004, str. 118), bosanskohercegovačka (anti)ratna proza poetsko utemeljenje pronalazi u poetici svjedočenja koja monumentalističkom konceptu povijesti, kolektivnom subjektu iskaza i herojskoj paradigmi suprotstavlja голу ljudsku supstancu, onaj, kako ga Kazaz (2004) naziva, *minimalistički pogled odozdo* koji će redefinirati povijesnu i kulturnu memoriju i očistiti je ideoloških konstrukcija centara moći. Međutim, determinacija bosanskohercegovačke (anti)ratne proze nije ograničena tek na njeno tematsko usmjerenje. Poetika svjedočenja označit će i korjenitu promjenu poetičke paradigme koja se ogleda u konačnom prijelazu iz visokog modernizma u postmodernizam, ali i svojevrsnom padu postmodernizma i pojavi *postističkih poetika*: kritičkog mimetizma, osjetilnog realizma, nove osjećajnosti i sl. (Kazaz, (2006a). Težnja ove proze da odgovori na užas rata i da posvjedoči o njegovoj razornoj moći približit će je književnosti južnoslavenskoga ekspresionizma s početka XX vijeka, s tim da je u njoj, za razliku od ekspresionističke težnje za eksperimentom, revolucionarnim zahvatima u jezik i književne forme, uz postmodernističko prekoračenje žanrovskih granica i hibridizaciju naracije, prisutan i povratak priči i pričanju, čak i obnova realističke tradicije pripovijedanja (Kazaz, 2006a).

Iako će se fokus savremene bosanskohercegovačke književnosti vremenom mijenjati, do zasićenja tematikom rata ni danas, više od dvadeset godina nakon njegova završetka, nije došlo. Tomu, između ostalog, svjedoči i jedno od ponajboljih književnih ostvarenja savremene bosanskohercegovačke književnosti – roman *Knjiga o Uni Faruka Šehića*. Nastao u okviru alternativnog narativa (anti)ratnoga pisma unutar poetike svjedočenja, Šehićev roman nosi sve osobnosti istog, ali otkriva i specifičnost poetike Faruka Šehića koja se očituje u svojevrsnom poetičkom sinkretizmu nastalom kao posljedica preplitanja poetika talijanskog verizma, južnoslavenskog ekspresionizma te, napose, borheovske fantastike.¹ Na koji način su se u Šehićevu romanu prvijencu manifestovale i povezale ove tri, u biti međusobno suprotstavljene poetike, pitanje je na koje ćemo u nastavku rada nastojati dati odgovor.

POETIČKI SINKRETIZAM U ROMANU KNJIGA O UNI FARUKA ŠEHIĆA

Knjiga o Uni Faruka Šehića okarakterizirana je onim, za književnost koja pripada korpusu (anti)ratnoga pisma tipičnim, prijelazom iz visokog modernizma u postmodernizam, ali i svojevrsnim padom postmodernizma i pojavom, na evropskoj književnoj sceni još neimenovanog, -izma (Raljević, 2014) koji se očituje u pojavi kritičkog mimetizma, nove osjećajnosti i novorealizma. Međutim, ono što će ovome autoru dati onaj „centimetar iznad prosjeka“ kako bi rekla Selma Raljević (2014, str. 376), jeste svojevrsni poetički sinkretizam koji se očituje kroz prožimanje triju dimenzija književne stvarnosti: one tipično verističke stvarnosti usmjerene na psihologiju i ponašanje ratnog čovjeka, zatim ekspresionističke stvarnosti usmjerene ka čistoj unutrašnjosti pojedinca, tj. ka unutrašnjem doživljaju rata Mustafe Husara i, napose, one borheovske fantastike koja djelo vodi u smjeru magijskog realizma.

---

1 Ovakvo utemeljenje (anti)ratne proze Faruka Šehića indikator je evolucije njegove poetike koja, iako još uvijek posvećena tematici rata, nakon zastoja u ratnome grču i čisto verističko-ekspresionističkom diskursu, kreće stazama Jorge Luisa Borgesa pridružujući, pritom, svoga autora grupi bosanskohercegovačkih borhesovaca koju, prije svega, čine Horozović, Karahasan, Ibrišimović i Alić. U skladu s tim, Šehićevo književno stvaralaštvo dijelim na dvije faze: prvu fazu, koju ilustrira zbirka priča Pod pritiskom, karakterizira čisto verističko-ekspresionistički diskurs koji, s jedne strane, omogućava gotovo faktografsko bilježenje ratnih dešavanja te ispisivanje duhovne rastrešenosti čovjeka suočenog s ratnom apokalipsom, s druge strane; u drugoj fazi, demonstriranoj Knjigom o Uni, Šehić će tom verističko-ekspresionističkom diskursu pridružiti borheovsku fantastiku koja njegov koncept stvarnosti čini ne toliko vezanim za njegovo neposredno iskustvo rata nego i za maštu i fantaziju.

VERISTIČKO OSLIKAVANJE RATNE APOKALIPSE

Utemeljena na poetici svjedočenja koja teži ka ostvarenju djela u vidu vjerodostojnog svjedočanstva o posljednjem krvavom ratu u Bosni i Hercegovini, ali i o utjecaju tog rata na bosanskohercegovačko poratno (tranzicijsko) društvo, *Knjiga o Uni*, s jedne strane, prihvata poetiku talijanskoga verizma i njegovo poetičko načelo o mimetičkom karakteru književnougjetničkoga teksta koje mu omogućava da, na najbolji mogući način prikaže ljude, njihovu okolinu, motive djelovanja i njihove osnovne psihološke karakteristike.

Preuzimajući tematiku iz bosanskohercegovačke ili, aproksimativnije, bosanskokrupske (po)ratne faksije, Šehić će *Knjigu o Uni*, kroz inkorporaciju elemenata i događaja iz turobne (po)ratne faksije u fikcionalni svijet romana, obogatiti veristički oslikanim slikama neizmjerne antropološke tragedije s konca XX vijeka i načiniti je literarnim svjedočanstvom o sudbini ljudi i grada u kojemu su se od 1992. do 1995. godine ljubili nebo i pakao. Kao takav se, pored slika već stranog i nepreglednog grada Husareve utopije, izdvaja prizor mučenja tzv. grupe „Joks“, konstruiran kao kratki/sažeti faktografski iskaz u kojemu pripovjedač, nakon verističkog opisa prostorije Obdaništa, progovara o načinu i razlozima mučenja grupe civila i jednog vojnika od strane, kako ih on imenuje i označava, četnika

U tom procesu verističkog oslikavanja bosanskohercegovačke (po)ratne faksije pri čemu se otkriva veristička tendencija romana da se izravno uključi u raspravu o savremenim društveno-političkim problemima, romanom se, pak, akcent stavlja na život i sudbinu ili, aproksimativnije rečeno, na *isječak života* Mustafe Husara, bivšeg vojnika ARBIH.²

Realiziran kao književno uobličenje pregaženoga čovjeka, Mustafa Husar ostvaruje se kao svojevrsni klinički slučaj (Solar, 2005) koji omogućuje romanu da, na osnovu konstruiranja svojevrsnog psihološkog profila/psihograma čovjeka koji nosi neposredno iskustvo rata, objasni uticaj

---

² Pri tome Šehić, i sam nosilac neposrednog iskustva fronta, pokazuje naklonost prema svojem junaku – on se intimizira i, usudimo se reći, identificira s njime i upravo u tom postupku otkriva se veristička, a ne naturalistička podloga njegova djela kako tvrdi Enver Kazaz (2004). Naime, deskribirajući onu ružnu i mračnu stranu ljudskoga života, verizam (tal. *Il vero* – istinito) predstavlja, ističe Solar (2003) varijantu verizma od kojega se razlikuje upravo (i samo) po većoj prisutnosti sućuti i razumijevanja prema ljudskim patnjama.

smjene dvaju ideologijskih sistema, rata kao posljedice te smjene, te poratne tranzicije na ponašanje i psihičko stanje čovjeka koji se, igrom zle sudbine i političkih ideologija, našao u vojničkoj uniformi. Ovakvoj konstataciji u prilog ide i sama nominacija Mustafe Husara³ na osnovu koje on stoji u funkciji odabranog vojnika, ambasadora onih koji stoje na margini, onih koji su svjesni besmislenosti rata i njegove razorne moći u duši čovjeka. Borba za život, naime, opravdava sve akcije „pogotovo kada se nalaziš u jednoj enklavi, kanclogoru otvorenog tipa protiv kojeg su se borile tri neprijateljske vojske: bosanski Srbi, kninski Srbi i Abdićevi autonomaši. Nije tu bilo mjesta humanizmu i renesansi“ (Šehić, 2011/2013, str. 184.) rekao je Mustafa Husar ukazujući na dehumanizaciju i dezidentifikaciju čovjeka kao neminovnih posljedica neposrednog iskustva rata. Rat je bio među ljudima, rat je bio u ljudima – posvjedočit će on. Upravo će usmjerenost djela na taj unutrašnji rat, na unutrašnje tijelo (Bakhtin, 1991) Mustafe Husara, verističkom oslikavanju ratne zbilje pridružiti u romanu i onu tipično ekspresionističku sliku čiste unutrašnjosti pojedinca (Solar, 2005).

KRIK PREGAŽENOGA ČOVJEKA – EKSPRESIONISTIČKA PODLOGA KNJIGE O UNI

Tematizirajući stravično ratno iskustvo, s jedne, ali i deformiranost i beznadežnost bosanskohercegovačkoga poratnog (tranzicijskog) društva, s druge strane, *Knjiga o Uni* Faruka Šehića približava se književnosti južnoslavenskoga ekspresionizma s početka XX vijeka. Pri tome je naročito izražen utjecaj Krležine racionalne mjere okrutne zbilje, njegova nihilizma i ravnodušnosti (Matičević, 2015), te uticaj pacifističkih ideja Tita Strozija inkorporiranih u fragmente njegova romana objavljenog u Krležinu i Cesarčevu Plamenu 1919. godine.

Naglašavajući fatalističku povijesnu vrtnju u krug pri kojoj se „istorije ponavljaju, klaonice nacija se obnavljaju“ (Šehić, 2011/2013, str. 155), *Knjiga o Uni* je, tematizirajući onu tipično krležinsku problematiku potpunoga sloma i

---

³ Mustafa - arap. odabran, izabran; mustafa jeste jedan od epiteta kojim okarakterisan muslimanski vjerovjesnik Muhammed; Husar - madž. vojnik; prvotno madž. i hrv. konjanik u oklopu naoružan kopljem; poslije pripadnik lakih konjičkih odreda u više eur. vojski. Husarima je nazvana laka konjica koja se oformila tijekom ratova s Turcima u Hrvatskoj i Ugarskoj tijekom XV i XVI st.

preokreta ljudskih vrijednosti, obilježena aktivističkim refleksom nad ratnim dešavanjima. Međutim, za razliku od Krleže koji antiratni angažman svoga djela „servira prohlađeno, promišljeno i u zaokruženoj, kako je zamijećeno u stručnoj literaturi (I. Frangeš), gotovo razgovornoj, dramatskoj formi“ (Matičević, 2015, str. 233), Šehić jasno ukazuje na antiratno utemeljenje svoga djela. Pri tome je njegova ratna priča obilježena ledenom, hladnom ironijom kojom se cijela slika rata račva u više semantičkih pravaca i dobiva obilježje hakslijevskog kontrapunkta (Kazaz, 2004). Upravo će okretanje ironiji i sarkazmu, zatim prevazilaženje ratne traume, deheroizacija, pisanje o boli čineći, pritom, odmak od patetike te suprotstavljanje monumentalizaciji prošlosti, Šehićevu sliku bosanskohercegovačke faksije uvelike udaljiti od slike rata koju, sredstvima politički izmanipuliranih medija, oslikavaju centri moći.

Prožimaju se u *Knjizi o Uni* verističke i depresivne slike ratnih dešavanja i duhovnog nemira čovjeka oslikane akromatskim bojama (prevashodno sivom) kojima se ukazuje na bezličnost, ravnodušnost, ali i turobnost ratnog fakticiteta, s, gotovo idealističkim i enciklopedijskim, slikama Une oslikanim zelenom bojom kao simbolom nade i slobode koje se pojavljuju kao rezultat Šehićeve ekspresionističke težnje ka ezoteričnim prostorima koju prati izuzetno izražen motiv melanholije koju Husar nosi još od djetinjstva i koja mu postaje nerazdvojan dio života u trenucima kada je uvučen u strašni vrtlog rata koji ga je obilježio do kraja života. Upravo će vjera u grad i Unu koja se u romanu ostvaruje kao simbol mira i slobode čovjeka bačenog u vrtlog rata, potaknuti da iz melanholije pregaženoga čovjeka iznikne ona ekspresionističko-intonirana nada o progresu svojstvena čovjeku nakon svakog rata.

Nastavljajući se na radove svojih prethodnika ekspresionista, Šehić će, doista, pronaći onu donadinijevsku „perspektivu s koje će se moći dosegnuti i opisati fenomen monstruma-rata (...) koji je lakonski i ubojito precizno najbolje opisati riječju: neopisivo“ (Matičević, 2015, str. 229). Naime, u težnji ka što vjerodostojnijem prikazivanju svih lica rata, Šehić će monumentalističkom konceptu povijesti, kolektivnom subjektu iskaza i herojskoj paradigmi, suprotstaviti optiku dekolektivizirane i deheroizirane žrtve koja iz svoje užasne pozicije posmatra i predočava surovost ratnih dešavanja i njihovu destruktivnu moć u duši čovjeka. Prezentovanje svih događaja u romanu dešava se, naime, u

okvirima vizije Mustafe Husara koji ne predstavlja tek objektivni dio i učesnika u svijetu kojeg opisuje nego specifičnu tačku gledišta na taj svijet – svijet o kojemu on govori i čiji je i sam dio dobiva na značenju samo onoliko koliko ulazi u njegovu (samo)svijest koja, predstavljajući njegovu umjetničku dominantu, asimilira u sebe sve druge (kulturne, socijalne, političke i/ili ideološke) aspekte njegove ličnosti i lišava ih snage koja definitivno završava i zaokružuje (Bahtin, 1963/2000). Shodno tome, realizirana kao eksklamacija pregaženoga čovjeka u čijem se liku otkriva tipično ekspresionistički motiv raskidane duše: s jedne strane tu je, „pjesnik i ratnik, i sufi monah potajno u duši. Sveti čovjek po Baudelaireu“ (Šehić, 2011/2013, str. 13), a, s druge strane, tu je Gargano, drsko stvorenje odano mraku i avanturi, surov i pametan zločinac, svojevrsni PTSP koji izjeda dušu (Šehić, 2011/2013) koji se u momentima autodestrukcije, emocionalne zaleđenosti, apatije i dehumanizacije kao dokaza o razornoj moći rata u duši čovjeka.

Zastao u ratnome grču Husar će se, baš kao i njegov autor, podrediti turobnom iskustvu rata kojim je zauvijek obilježen. Upravo motiv zaborava, iako se proteže kroz Šehićevo stvaralaštvo u cijelosti, svoju kulminaciju dostiže u *Knjizi o Uni*. Ostvarujući se kao moto samog romana, on je naznačen već na njegovu početku citatima Jorge Luisa Borgesa i Geoffreya Hartmanna čime se zapravo otkriva prihvatanje poetike postmodernizma. Pri tome je, između ostalih, naročito izražen uticaj Jorge Luisa Borgesa od kojega Šehić preuzima elemente fantastike koji su, kao što smo već rekli, ograničeni na *Knjigu o Uni*. Shodno tome, on se pridružuje grupi bosanskohercegovačkih borgesovaca koji prije svega čine Horozović, Karahasan, Ibrišimović i Alić.

STAZAMA JORGE LUISA BORGESA – ELEMENTI FANTASTIKE U KNJIZI O UNI FARUKA ŠEHIĆA

Utemeljena na kontinuiranom procesu sjedinjavanja estetike i etike, s jedne, i fikcije i faksije, s druge strane, *Knjigu o Uni*, za razliku od Šehićeva ranijeg stvaralaštva, ali i za razliku od verističko-ekspresionističkog utemeljenja bosanskohercegovačkog (anti)ratnoga pisma uopće koje se, u težnji ka što vjerodostojnijem prikazivanju ratne apokalipse, odriče svakog oblika misticizma i fantastike, obilježava pokušaj bijega u prostore lažne naracije. Stoga će se Šehić pridružiti grupi bosanskohercegovačkih

borhesovaca predvođenih književnim djelom Irfana Horozovića i verističko-ekspresionističkoj stvarnosti pridružiti borheovsku fantastiku što Šehićev koncept stvarnosti čini ne toliko vezanim za njegovo neposredno iskustvo rata nego i za maštu i fantaziju koja se u romanu otkriva već na samome početku, upravo kroz postojanja samoga Gargana, crnoputog stvorenja, garave kose i plamenih očiju – druge dimenzije ličnosti Mustafe Husara.

Prostor za realizaciji fantastičnog Šehić ponajprije pronalazi u bezazlenoj mašti djeteta, a potom i u snu koji se „kod Borgesa, ali i njegovih nasljednika definira nemogućnošću iskazivanja neobičnog. Dakle, san je bijeg odnosno put do nerealnog, čudesnog fantastičnog“ (Džafić, 2015, str. 127). Na taj način, Šehić će svojim romanom oživjeti fantastična bića proistekla iz bosanskokrupskih legendi kao što je strašno Srce koje zaposjeda kulu srednjovjekovne tvrđave Pset, on će probuditi Čudovište iz Sokione koje, metaforički predstavljajući samu književnost, sprječava navalu ljudske nesreće. Međutim, svakako valja naglasiti da elementi fantastike u romanu nisu sami sebi cilj, sami sebi svrha, tj. oni nisu u prvome planu nego se pojavljuju tek usput (Džafić, 2015). Oni su, svakako, u funkciji postizanja, za Šehića neuobičajene, začudnosti, ali oni, proizišavši iz one tipične borhesovske slutnje koja u Šehićevu djelu postaje stvarnost, također funkcioniraju i kao nagovještaji nadolazeće katastrofe. U krhotinama te katastrofe, Husar će ipak pronaći svoj Alef. „Jedna kugla smeća“, reći će on, „jednaka je Borgesovom Alephu.“ Međutim, „svaki komadić smeća ima svoju životnu priču“, te se, shodno tome, Husareva kugla smeća ostvaruje, zapravo, kao simbol čovjekovih uspomena i njegova mirnodopskog života koji se manifestiraju kroz ono, sada već uništeno, materijalno u kojemu „se sustižu mnoga vremena, prostori, ljudi, životinje i stvari, samo što su njihove životne boje potamnjele kao rastaljen srebreni escajg“ (Šehić, 2011/2013, str. 113).

Borheovska fantastika pronašla je, dakle, svoje mjesto u Knjizi o Uni i sjedinivši se s verističko-ekspresionističkom stvarnošću, istu načinila jedinstvenim literarnim svjedočanstvom ratnoga užasa. Međutim, ona ne predstavlja jedinu vezu Šehićeva stvaralaštva s Borgesom i poetikom postmodernizma. Knjigu o Uni, kao i svoje cjelokupno književno stvaralaštvo, Šehić će bazirati na borgesovskom posezanju za pisanim tekstom, za dokumentom. „Književnost se hrani književnošću“ (Džafić, 2015, str. 120), tvrdio je Borges,

te se poetika svjedočenja koja se nalazi u samoj osnovi (anti)ratne proze Faruka Šehića „otkriva ne kao redukcija literature, nego upravo obrnuto – njeno proširenje, pri čemu književni tekst guta u sebe ukupnu tekstualnu praksu.“ (Kazaz, 2004, str. 139). Prema tome, to djelo postaje, kako kaže Kazaz (2004), neka vrsta paukove mreže u kojoj se otkriva Šehićeva svijest da književnost ne može biti svedena na modernističku ideju estetskog utopizma i isključive autonomnosti književnosti. Iz tog razloga, Šehić će u Knjizi o Uni (ali i u svome ranijem književnom stvaralaštvu) citirati autore onih tekstova koji su nagrizali ideju estetskog utopizma kao što su Borges, Marquez, Hartmann ili Zagajewski.⁴ Samo svjedočanstvo njemu, ipak, nije bilo dovoljno. Svjestan da se književnost ne može svesti na modernističku ideju estetskog utopizma i autonomnosti književne institucije, on će, prihvatajući postmodernistički poetički credo o angažiranosti književnoumjetničkoga teksta, svoje djelo načiniti nadasve antiratno, socijalno, kulturno, politički i ideološki angažiranim.

---

4 „Citat je tako istodobno i autorov i tuđi iskaz, gdje se ontička istinitost citata potvrđuje kao autorovo egzistencijalno iskustvo, pri čemu su tekstualno i egzistencijalno postali neodvojivi jedan od drugog“ (Kazaz 2004, str. 157). Pri tome je on kod Šehića jasno izražen u vidu grafostilema (najčešće je napisan u kurzivu) i samim time se ističe u odnosu na ostatak teksta i privlači pažnju čitaoca.

ZAKLJUČAK

Knjiga o Uni, kao kapitalno djelo Faruka Šehića i jedno od ponajboljih književnih ostvarenja savremene bosanskohercegovačke književnosti, odražava sve specifičnosti ne samo Šehićeve poetike već i poetike bosanskohercegovačkog (anti)ratnog pisma uopće. Ona, naime, reflektira subverzivnost poetike savremene bosanskohercegovačke književnosti koja pripada korpusu (anti)ratnoga pisma nastale kao rezultat težnje da se što vjerodostojnije posvjedoči o ratnoj apokalipsi. Postavljajući bosanskohercegovačko (anti)ratno pismo u poziciju svojevrsnog književnog fenomena na evropskoj/svjetskoj književnoj sceni, ta subverzivnost očituje se ne samo kroz pad postmodernizma i pojavu *postističkih* poetika već i kroz poetički sinkretizam koji nastaje kao posljedica prožimanja dviju dimenzija književne stvarnosti: one verističke usmjerene na psihologiju i ponašanje čovjeka koji nosi neposredno iskustvo rata/fronta i one ekspresionističke usmjerene ka čistoj unutrašnjosti pojedinca. Međutim, ono što Šehićev koncept stvarnosti čini ne toliko vezanim za njegovo neposredno iskustvo rata nego i za maštu i fantaziju jeste borheovska fantastika koja *Knjigu o Uni* vodi u smjeru magijskog realizma.

Supostavljajući ove tri, naoko suprotstavljene dimenzije stvarnosti, Šehić će *Knjigu o Uni*, s jedne strane, načiniti vjerodostojnim svjedočanstvom o ratnoj falciji koja je, uslijed jednostranog i subjektivnog izvještavanja, često ograničena. S druge pak strane, poetički sinkretizam *Knjige o Uni* posvjedočit će o specifičnosti bosanskohercegovačke književnosti koja je od pamtivijeka podređena falciji *povijesne Bosne*.

LITERATURA

- Bakhtin, M. (1975). O romanu. Aleksandar Badnjarević (prev.). Beograd: Nolit
- Bakhtin, M. (1991). Autor i junak u estetskoj aktivnosti. Aleksandar Badnjarević (prev.). Beograd: Radiša Timotić.
- Bakhtin, M. (2000). Problemi poetike Dostojevskog. Milica Nikolić (prev.). Beograd: Zepter Book World. (Originalno djelo objavljeno 1963)
- Džafić, Š. (2012). Čin(ovi) pričanja – fakcija, fikcija i fantastika. Pismo, 10/1, 188–204. Sarajevo: Bosansko filološko društvo
- Kazaz, E. (2004). Prizori uhodanog užasa. Sarajevske sveske, 5, 137–167. Preuzeto 13. 03. 2015. sa <http://www.sveske.ba/files/brojevi/SS%2005.pdf>
- Kazaz, E. (2006a). Nova pripovjedačka Bosna. Sarajevske sveske, 14, 271–287. Preuzeto 13. 03. 2015. sa <http://www.sveske.ba/files/brojevi/SS%2014.pdf>
- Kazaz, E. (2006b). Krvavi lom društva i poetički prevrati romana. Sarajevske sveske, 13, 295–329. Preuzeto 27. 08. 2015. sa <http://www.sveske.ba/bs/content/krvavi-lom-drustva-i-poeticki-prevrati-romana>
- Matanović, J. (2004). Od prvog zapisa do „povratka u normalu“. Sarajevske sveske, 5, 93–125. Preuzeto 02. 03. 2015. sa <http://www.sveske.ba/en/content/od-prvog-zapisa-do-povratka-u-normalu>
- Matičević, I. (2015). Mjera očaja, krik utjehe. Hrvatska ekspresionistička književnost i prvi svjetski rat. Dani hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 41/1, 228–242. Preuzeto 31.08.2016. sa <http://hrcak.srce.hr/138995>
- Mornjak–Bamburać, N. (2001–2002). Bosanski duh prošlosti i aveti postmodernizma. Razlika/ Différance, 2, 31–49. Preuzeto 18.03.2016. sa <http://www.razlika-difference.com/>
- Raljević, S. (2014). Čitanje rata u Knjizi o Uni Faruka Šehića. Sarajevske sveske, 45–46, 375–385. Preuzeto 02. 03. 2015. sa <http://sveske.ba/en/content/citanje-rata-u-knjizi-o-uni-faruka-sehica>
- Solar, M. (2005). Teorija književnosti. Zagreb: Školska knjiga

THE CONNECTION BETWEEN THE FICTIONAL WORLD OF BH ANTI-WAR PROSE AND BH WAR FACTION

The Bosnian literary scene from the 90s of XX century onwards is characterized by the so-called anti-warwriting which, born out of rebellion against the often biased and bestowed interpretation of the war, is realized as a literary testimony of war apocalypse. The subject of this paper is the connection between the fictional world of BH anti-war prose and BH war faction. Starting from the hypothesis that the Bosnian war prose is based on the continuous process of merging of fiction and faction which positively affects its poetic establishment, this paper, finding the instantiation in prose creation by FarukŠehić and following the theory of Mieke Bal and Mikhail Bakhtin, indicates the poetic characteristics and peculiarities of the Bosnian anti-war prose in general and the position of Faruk Šehić within the Bosnian contemporary literature and seeks to highlight the way in which the anti-war prose combines these two realities. From the work arises conclusion that the Bosnian anti-warwriting is characterized that da Bosnian anti-war prose is characterized by a close encounter of fiction and faction which caused its foundation on two (interrelated and conditioned) poetics: poetics of testimony that is primarily reflected in the selection of narrativ instance and the characterization of character and poetics of exsperience focused on the author as the holder of out-text reality

Keywords: *anti-war prose, author, character, poetics of experience, poetics*

Inesa Balić — Mrtva priroda

JASMINA ZLATAREVIĆ

II srednja škola/Cazin

pregledni naučni rad

Poetske umotvorine naših naroda u interkulturalnom prevodilačkom aranžmanu Viktora Tauska

Sažetak: Ovaj književni osvrt ukazuje prvenstveno na činjenicu da je Viktor Tausk našu narodnu poeziju protumačio s posve drugačijih osnova, dodijelivši joj nedvojbeno psihoanalitički predznak.

S obzirom da se radi o austrijskom piscu relativno nepoznatom široj čitalačkoj publici, članak nudi i kratak presjek njegovih literarno–psihoanalitičkih promišljanja. Jasno je ukazano na činjenicu, da je upravo prevođenjem poetskih umotvorina naših naroda, autoru uspjelo da stvori određeni međuprostor u kom je vješto ukomponovao svoja psihoanalitička stajališta.

Ključne riječi: psihoanalitička hermeneutika značenja, id–nagoni, efekt nastranosti, polaritet dobra i zla, morfologija bajke, komparativni pristup;

1. „SIMPTOMATIČNOST“ KNJIŽEVNOG TEKSTA – PSIHOANALITIČKA TUMAČENJA I ZAOKRETI

Prevodilačka djelatnost Viktora Tauska nije jedina veza ovoga relativno nepoznatog austrijskoj pisca i novinara, ljekara i psihoanalitičara s našim podnebljem.

Kao što ga je intenzivno zaokupljala naša autohtona narodna pjesma, s još je većim žarom istraživao čudesan svijet unutrašnje spoznaje bosanskog pojedinca. Ova pojedinost nije ni čudna, ako se uzme u obzir njegova, ipak osnovna životna orijentacija – psihoanaliza.

Tausk precizno i polako „rašćlanjuje“ i promatra svoje literarne likove, pokušavajući da razotkrije psihoanalitičku pozadinu. Jer, Viktor Tausk nije bio samo pisac koji drugačije od ostalih prilazi stvarima i događajima, njemu je daleko važniji bio nedodirljivi, konfuzni, svijet unutrašnje čovjekove zbilje. Živeći u Bosni, neumorno je prikupljao materijal, „izvlačio“ svoje likove s margina bosanske zbilje, pretakao ih iz surovog svijeta sudnica i zatvora u imaginarni svijet književnosti, stvarajući od njih polaritete dobra i zla, nevinosti i krivnje, poštenja i nepoštenja.

Tauskovi su književni prodori prepuni neočekivanog, vrve neuobičajenim. Njegovi likovi ne funkcionišu u okvirima normalnog, on stalno traži i pronalazi efekt nastranosti i upozorava na prisustvo id-nagona.

Literarna ostvarenja Viktora Tauska se svrstavaju u red onih autora, koji su zapravo bili austrijski oficiri za vrijeme I svjetskog rata, ali su boravak na ovim našim prostorima, između ostalog, iskoristili i za svoje, manje ili više uspjele, književne pokušaje. Svima njima je inspirativna bila jedna drugačija kultura, gdje se na nevjerovatan način sreću Istok i Zapad i gdje je Bosna, ma kako blizu Zapadu, zapravo jako daleko od njega i ma kako bliska Istoku, jednako toliko strana njemu.

Ako se tome doda činjenica da je autor bio i u neposrednoj vezi s osnivačem psihoanalize, Sigmundom Freudom, te da je njihov međusobni odnos bacio mrlju na do tada neprikosnovenu Freudovu veličinu, čini se da bi ovaj komparativni prikaz, uz jedan ciljani naučni i književno-analitički presjek, mogao dati koristan doprinos izučavanju germanističke discipline na ovim prostorima.

2. PSIHOANALITIČKI KNJIŽEVNI DISKURS – KNJIŽEVNOST KAO REPREZENTACIJA NEUROZE

Književnost i umjetnost putem psihoanalitičkog prikaza imaju funkciju oslobađanja, postepeno se prevladavaju izvjesni potisnuti nagoni, ukidaju ili ublažavaju zabrane.

Oslanjajući se na Freuda, ovdje je riječ o činjenici, da je svako živo biće u principu primorano da potiskuje ono što se naziva „načelom užitka“. Za pojedine ljude, pa i društvo u cjelini, to potiskivanje može biti strašno, pa ga čak gurnuti i u bolest.

Naučnike i ljekare je osobito zanimala struktura i socijalni sloj ljudi koji su češće skloni neurozama od drugih, i na taj su način razvili teoriju da upravo između pjesničkog genija i neuroze postoji uska veza.

Francuski i italijanski naučnici su posebno raspravljali o ulozi duševnih snaga u procesu kreiranja pjesničkog ingenijuma. Italijanski liječnik i antropolog Cesare Lombroso¹, u svojoj studiji *Genio e follia*, u poglavlju pod nazivom *Genie und Irrsinn*², piše da i pjesnik, jednako kao i zločinac pokazuje određene abnormalnosti u ponašanju, koje su jako blizu onima karakterističnim za duševno poremećenog čovjeka.

U osnovi Lombroso kod pojma genija razlikuje dva tipa: bolesnog i zdravog. Bolesan tip genija posjeduje patološki drugačije uobličenu fizičku konstituciju u odnosu na normalne ljude i inspiraciju za svoja djela dobija iz neuroza. Lombrosove ideje nisu imale za posljedicu samo čitav niz patografija, već se intenzivno raspravljalo o životopisima pjesnika, te su se na osnovu njihovih djela isticali primjeri koji potkrepljuju psihoanalitičke teorije. Već se krajem 19. vijeka pisalo o patološkom kod Goethe, Nietzschea, Rausseaua, Robert Schumanna, te sakupljali primjeri za psihijatrijsku teoriju. Ujedno su ove patografije predstavljale temelj odnosa između psihoanalize i nauke o književnosti i uvod u teoriju koju je nešto kasnije ponudio i obrazložio Freud.

1 Autor rada je ova tumačenja preuzeo iz knjige „Uvod u noviju njemačku nauku o književnosti (Originalni naziv glasi: Einführung in die neuere deutsche Literaturwissenschaft): ein Arbeitsbuch. Izdavači: Dieter Gutzen; Norbert Oellers; Jürgen H. Petersen. Berlin 1989. Izdavač Erich Schmidt Verlag., str. 252.

2 Genij i ludilo (vlastiti prevod autora rada)

Napomena: Prevodi svih citata u radu su djelo autora rada. Prevodi su uglavnom dio teksta, a originalan citat je naveden u fusnoti.

Lombrosove i ideje njegovih istomišljenika bile su podsticaj da se i Wilhelm Dilthey u svom govoru *Dichterische Einbildungskraft und Wahnsinn* (1886.)³ bavi ovim ambivalentnim odnosom, raspravljajući o vezi između duševnih i tjelesnih procesa, prije svega kod genija, te o pjesničkoj uobrazilji kao patološkoj pojavi. Dilthey se ne slaže da je stvaralačka fantazija nužno i patološki obojena, uprkos brojnim analogijama koje se mogu naći između poremećenih predstava umnih bolesnika i pjesničkih vizija. On naglašava upravo zdravo i potpuno biće pjesnika, jer pjesnička uobrazilja po Diltheyu nikada u potpunosti ne gubi osobine „aparata za regulaciju“. Tu se po uvjerenju ovoga filozofa više radi o zaigranoj prirodi pjesnika, sličnoj kao kod djeteta i ova će komparacija kasnije poslužiti Freudu u razradi njegove teorije o pjesničkom fantaziranju.

Raspravljati o psihoanalizi u književnosti pretpostavlja prije svega određeni uvid u psihoanalitičko učenje Sigmunda Freuda. Freud je disciplinu, čiji je on bio začetnik, obrazložio na sljedeći način:

«PSYCHOANALYSE ist der Name 1) eines Verfahrens zur Untersuchung seelischer Vorgänge, welche sonst kaum zugänglich sind; 2) einer Behandlungsmethode neurotischer Störungen, die sich auf diese Untersuchung gründet; 3) einer Reihe von psychologischen, auf solchem Wege gewonnenen Einsichten, die allmählich zu einer neuen wissenschaftlichen Disziplin zusammenwachsen».

(Gutzen,Oellers,Petersen: 1985: 251)⁴

Ova definicija, međutim ne pokriva činjenicu, da je psihoanaliza u to vrijeme bila jedna potpuna nova nauka, koja je pružala nov način u istraživanju ljudske duše, te da se osnov psihoanalitičke terapije zasnivao na saznanjima dobivenim iz povijesti bolesti pacijenata.

---

³ „Pjesnička uobrazilja i ludilo“ – vlastiti prevod autora rada.

⁴ „Psihoanaliza je 1) naziv za postupak istraživanja duševnih procesa, koji inače jedva da su dostupni; 2) za terapijsku metodu neurotičnih poremećaja, koji se temelje na tom istraživanju; 3) niz psiholoških saznanja, dobivenih ovim putem, koji postepeno srastaju u jednu novu naučnu disciplinu“. (vlastiti prevod autora rada).

Ako je Freud u svojoj definiciji bio previše «naučan», onda će definicija psihoanalize autora Bernda Nitzschkea zadovoljiti ukus književne publike:

« Eine Wissenschaft, die die Vergangenheit zum Schlüssel der Gegenwart, das Unbewußt-Verdrängte zum Schlüssel des Bewusst-Manifesten erklärt, also die Psychoanalyse...»⁵

(Nitzschke, Bernd, 1985:7).⁶

Autor dalje napominje, da je psihoanaliza prvobitno i kod Freuda bila «kritika razuma», čiji je predmet proučavanja bio prevashodno usmjeren na onu stranu razuma, odnosno bavila se osjećajima kod ljudi i vezama između njih.

Freud je ljudsku dušu zamislio kao jednu vrstu bojnog polja, gdje su prisutne tri instance u stalnom interakcijskom procesu: ego, super ego i id. U tom spletu sva tri elementa imaju svoju funkciju i moraju se nalaziti u međusobnom skladu. Ego ima najteži zadatak – mora usmjeravati djelovanje super ega i ida. Ukoliko ego nije u stanju da održi ravnotežu unutar tog sklopa, na površinu izlazi id, ona nesvjesna želja koja preplavljuje svijest svojom nelogičnošću i zagonetnim asocijacijama.

Psihoanalitički metod polazi od istih stanovišta kao i pozitivistički ili duhovno-historijski metod. Postavlja ista pitanja, reaguje na ista znakovita mjesta. Razlika je u tome što psihoanalitički metod iznenadi svojim rezultatima, daje potpuno nove uvide u već poznata djela, jer je u stanju razotkriti skrivene i nepoznate elemente, pohranjene u dubinskoj strukturi djela.

3. VIKTOR TAUSK NA RAZMEĐI KNJIŽEVNOSTI I PSIHOANALIZE

Berlinska izdavačka kuća Medusa je tek 1983. objavila sveobuhvatno izdanje Sabranih djela Viktora Tauska.⁷ Riječ je o autorovim kako psihoanalitičkim,

⁵ Bernd Nitzschke: Der eigene und der fremde Körper. Bruchstücke einer psychoanalytischen Gefühls- und Beziehungstheorie, Konkursbuchverlag 1985. Str.7. (Vlastito i strano tijelo. Isječci psihoanalitičke teorije osjećaja i odnosa). Izdavač: Konkursbuchverlag. 1985.

⁶ „Nauka koja prošlost proklamuje kao ključ za sadašnjost, nesvjesno-potisnuto kao ključ za svjesno-manifestovano, dakle psihoanaliza...“(vlastiti prevod autora rada)

⁷ Viktor Tausk: Gesammelte psychoanalytische und literarische Schriften. Priredivač zbirke: Hans Joachim Metzger). Izdavač: Medusa Verlag, Berlin, 1983.

tako i o literarnim ostvarenjima. Ovom se edicijom zapravo dijelom popunila ta, slikovito rečeno „historijska praznina“ i ukazalo na činjenicu da je Tausk zapravo bio žrtva tragičnog, nikad do kraja razjašnjenog konflikta Freud – Tausk.

Sabrana djela Viktora Tauska je opus sastavljen od njegovih pjesama, jedne autobiografske drame, nekoliko recenzija i književnih osvrtu. Ono što nas germaniste, međutim u ovom komparativnom kontekstu puno više zanima – jesu njegovi pripovjedački prilozi „isprovocirani“ našim podnebljem.

Tako je Tausk stvorio vrlo interesantan literarni lik Huseina Brke iz njegove Bosanske groteske o Ciganima⁸, opisavši ličnost sa margine društvene zbilje. Ovdje mu je i najbolje uspjela sprega književnosti i analize – radi se o klasičnom prototipu psihoanalitičke studije slučaja.

Ova digresija na Viktora Tauska – književnika i psihoanalitičara – bila nam je neophodna da bismo razumjeli Viktora Tauska – prevodioca.

Naime, tokom 1906. i 1907. godine Tausk intenzivno prevodi i objavljuje našu narodnu poeziju na njemački jezik. Odlučio se – posve razumljivo – za balade, u kojima se prednost daje psihološkom poniranju u duševni život sukobljenih ličnosti i gdje se do bilo kakvog rješenja ne dolazi bezbolno – već sudbinski neumitno.

Riječ je o ukupno šest prevednih balada Die Gründung von Skadar, Der Findling Simeon, Die Hochzeit des Königs von Budim, Der Tod des Relja von Budim, Got vergilt, Die Leiden und die Rache der Rizabegovica.⁹ Prevodi balada su objavljavani u časopisima Schaubühne, Die neue Revue, Der Zeitgeist.¹⁰

U ovom književnom osvrtu pozabavićemo se sa dvije prevedene balade, obje iz zbirke Vuka Stefanovića Karadžića¹¹ – Die Gründung von Skadar i Got vergilt.

---

8 Husein Brko. Eine bosnische Zigeunergroteske.

9 Zidanje Skadra, Nahod Simeun, Ženidba kralja od Budima, Smrt Relje od Budima, Bog nikom dužan ne ostaje, Patnje i osveta Rizabegovice;

10 Pozornica, Nova revija, Duh vremena.

11 Vuk Stefanović Karadžić „Srpske narodne pjesme. Knjiga druga, u kojoj su pjesme junačke najstarije“ štampanoj u Beču, u štampariji jermenskoga manastira 1845.

4. PERCEPCIJA BOSANSKOHERCEGOVAČKE NARODNE POEZIJE U SVJETLU ROMANTIČARSKJE KRITIKE

Prije nego što balade podvrgnemo „psihanalitičkom seciranju“, valja se prisjetiti da je zapravo slava naše tradicionalne poezije počela odavno – još Hasanaginicom. Prvi poznati zapis naših narodnih pjesama nastao je u XVII vijeku, ali je zapisivanje i objavljivanje tih radova svoj najbujniji procvat doživjelo krajem XVIII i u XIX vijeku.

Našim su se narodnim blagom oduševljavali mnogi strani pisci, koji su živjeli puno prije Viktora Tauska. To se posebno odnosi na Goethea, zatim pisce i teoretičare romantizma – Johanna Gottfrieda Herdera, Achima von Arnima, Clemensa Brentana, braću Grimm.

Herder je 1778. i 1779. godine objavio zbirku pjesama «*Volkslieder*», koja je obuhvatila 182 pjesme. Od tog broja, samo njih 40 su bile njemačke. Ostale pripadaju drugim narodima. U svoju zbirku je uvrstio i četiri naše pjesme: *Hasanaginica*, koju je iz putopisa Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji, 1744.* preveo Goethe, i tri pjesme iz zbornika Andrije Kačića Miošića *Razgovori ugodni naroda slovinskog (1756.)*. Radi se o pjesmama: *O Milošu Obiliću i Vuku Brankoviću, Lepojka tumač i Radoslav*. Ove tri pjesme je, kako navodi Miljan Mojašević, preveo sam Herder. Od tih pjesama praktično i počinje u Njemačkoj interesovanje za našu poeziju, posebno narodnu.¹²

Sljedbenik i realizator Herderovih ideja na ovim područjima bio je Vuk Stefanović Karadžić, koji je intenzivno sakupljao narodno blago, obrađivao ga, izdavao i bavio se pisanjem gramatika i rječnika. Izdavači Breitkopf i Hertel iz Leipziga štampali su 1823. godine Narodne srpske pjesme, koje je «sakupio i na svijet izdao Vuk Stefanović Karadžić».¹³

Jakob Grimm je u svom kritičkom osvrtu te pjesme ocijenio najvišom ocjenom, smatra da su izvrsne. Ova zbirka sadrži 35 pjesama i posebno je značajna s dva aspekta: neosporan je njen kvalitet, i s te strane privlači pažnju čitave

12 Uporodi: Petar Milosavljević: *Metodologija proučavanja književnosti*. Novi Sad 1985. Trebnik. Str.255.

13 Vladan Nedić: *Српска књижевност у књижевној критици*. Народна књижевност. Београд 1972. Nolit.

kulturne Evrope zahvaćene duhom romantizma, s druge je strane blagotvorna i za domovinu iz koje izdavač potiče. Grimm će za ove pjesme reći da nisu

« *извађене из пергаментских рукописа, него су оне покупљене са топлх усана народа; оне можда нису раније нигде записиване, оне у том смислу нису дакле старе, али ће свакако доживети старост.*»

(Nedić: 1972:24)

Grimm ističe i slikovito korištenje stilskih figura, upućuje na njihovu poetičnost, te snagu njihovog pjesničkog izraza. Piše i o temama kojima se pjesme bave – hrabrost i odvažna srčanost, plemenitost, vjernost, snaga da se oprost i prijatelju i neprijatelju, sloga i nesloga među braćom, beskrajna sestrinska ljubav.

Pero Slijepčević, pak u svojoj knjizi «*O njemačkoj književnosti i kulturi*»¹⁴, u poglavlju koje govori o Goetheu i našoj narodnoj poeziji, ustvrdio je da se i Goethe pridružio nizu onih koji su slušali i zapisivali narodne pjesme. Zavolio je baladu, preveo našu *Hasanaginicu*, i naposljetku se dotakao različitih tema iz njemačke romantičarske prošlosti.

Goetheu se nedvojbeno, naša narodna poezija odmah dopala, on je uostalom bio jedan od najvećih majstora i u njenom prevođenju. Naravno njegov odnos prema našoj poeziji nije bio isključivo pozitivan, pogotovo se to odnosi na neke pjesme o Kraljeviću Marku, ali je, reći će Pero Slijepčević

«*...Gete tako veliki, a njegovo prijateljstvo prema našoj pesmi tako iskreno, aktivno i solidno, da mu ništa neće smetati ako se povuče linija i kaže: Geteova simpatija ide doвле i dalje ne.*»

(Slijepčević, 1980:308)

---

14 Vidi: Pero Slijepčević: *O njemačkoj književnosti i kulturi* III. Sarajevo 1980. Svjetlost.

5. BALADNI TEKSTOVI U PREVODILAČKOM ARANŽMANU VIKTORA TAUSKA

U Sabranim djelima Viktora Tauska prevodi južnoslovenskih balada se izravno nastavljaju na njegov pjesnički opus, priređivač edicije ih međutim nije štampao onim redom kako su bile objavljene u pojedinim časopisima.

Na samom početku, prije prevoda prve balade nema nekog posebnog uvoda koji bi ukazao na prirodu samog štiva. Tausk samo razjašnjava da potiču iz različitih nacionalnih zbirki. Pravi uvod i objašnjenje o prirodi ove vrste književnosti slijede tek prije prevoda dviju balada: *Die Leiden und die Rache der Rizabegovica (Patnja i osveta Rizabegovice)* i *Die Hochzeit des Königs von Budim (Ženidba kralja od Budima)*.

Viktor Tausk narodnu poeziju Južnih Slavena dijeli prema nacionalnoj odrednici – na srpsku, hrvatsku i muhamedansku, podvlači međutim da muhamedanstvo nije nacionalno već vjersko obilježje. Sva poezija Južnih Slavena se dijeli na dvije velike grupe: s jedne su strane to muške ili junačke pjesme i obično su epskog karaktera, s druge su pak ženske pjesme, pretežno lirskih osobina.

Kao granični tip obje ove vrste, nastale su balade, za koje Tausk kaže da predstavljaju

„... die Aufarbeitung eines auf eine Begebenheit begrenzten poetischen Stoffes, dessen Träger ihre Gefühle – wie im Drama – mit Ausschluss der Reflexionen des Dichters zum Ausdruck bringen.»

(Tausk, 1983:478)¹⁵

Pokretački motiv balada nalazi u unutrašnjim, psihološkim motivima svojih junaka. Radnja u baladi ima svoj tok, ali je slijed događaja manje važan u odnosu na glavne protagoniste i njihov unutrašnji svijet. Balada svoje likove oblikuje samostalno, vješto balansira između epskog i lirskog pola. Idući prema lirskom polu postepeno se gubi radnja, dok se idući prema epskom polu sve više nameću izražaj i volja samog pjesnika, a djelovanje glavnih

¹⁵ „...obrada poetske građe ograničene na jednu pojedinost, čiji protagonisti svoja osjećanja, slično kao u drami donose do izražaja bez refleksija pjesnika“.

protagonista, sva raznolikost njihovog unutrašnjeg svijeta lagano nestaje.

Viktor Tausk je imao u vidu nekoliko principa kod odabira balada. Prvenstveno je namjeravao zadovoljiti tu etničku crtu, ponudivši na jednom mjestu pjesme koje pripadaju različitim nacionalnim zbirkama ovih krajeva.

Potom je prevodio balade u kojima su glavne junakinje bile žene – poštene, lijepe i obično nesretne, nadmoćne umom i srcem. Njihove su sudbine bile slične – uglavnom nisu mogle za života dokazati svoju nedužnost, tek ih je smrt «očistila» od nepravde i dokazala veličinu njihove žrtve. Naposljetku – treći princip kog je Tausk poštovao u izboru južnoslovenskih balada se vezuje za njegovu glavnu životnu orijentaciju: psihoanalizu.

Evidentan je, naime broj onih mjesta gdje se balada ne može otrgnuti od psihoanalitičke interpretacije. Tausk kao prevodilac, svjesno nastupa u prvom redu u svojstvu posrednika. On ne pripovijeda iznova – već iste događaje premješta na poprište nekod drugog stranog jezika. Ono što je, međutim moguće kod prevođenja – zahvaljujući razlikama između korespondentnih jezika – jeste dobijanje određenog međuprostora. Naime, jednim vještim povezivanjem elemenata u originalnom i prevednom tekstu, pisac – prevodilac – psihoanalitičar – može ukomponovati i preraditi i svoja potisnuta iskustva. Upravo ovdje u punom obimu nastupa hermeneutika u službi psihoanalize, gdje je interpretator teksta „prisiljen“ da analizira književne simbolike priđe sa drugačijih osnova.

5.1. Die Gründung von Skadar¹⁶ – bajka u psihoanalitičkom međuprostoru

«Die Gründung von Skadar» je prva u nizu južnoslovenskih balada, koje je Viktor Tausk preveo, a Hans Joachim Metzger ih uvrstio u sabrana djela. Na osnovu određenog broja strukturnih elemenata ova balada zadire i u samu morfologiju bajke. Nezaobilazan je naime broj tri.

Trojica su braće u baladi koja već *tri* godine sa *tri* stotine radnika pokušavaju sazidati grad. *Tri* godine uzaludno traže brata i sestru istog imena, a *tri* su i otvora neimari ostavili nesretnoj Gojkovoj ljubi.

---

16 Prevod balade (Zidanje Skadra) je prvi put objavljen 29.08.1907. u časopisu «Die Schaubühne» (Pozornica), ovdje citirano prema Tauskovim sabranim djelima, str.466-472.

Slično bajkovitom zapletu, u baladi su trojica braće, gdje je upravo najmlađi odabran da obavi najteži posao. Jedino se on pošteno pridržava dogovora sklopljenog među braćom i ne odaje svojoj ljubi strašnu zapovijest vilinu. I prisustvo vile umnogome podsjeća na bajku. Nema međutim jasnog razgraničenja, tipičnog za crno-bijele okvire bajke, radi li se o isključivo zloj, ili pak dobroj vili. Vila doduše zahtijeva ljudsku žrtvu, da bi grad opstao. Prvo traži Stoju i Stojana – brata i sestru istog imena, a nakon toga vjernu ljubav jednog od trojice braće. Vila, međutim ne uzima sama svoju žrtvu, vješto izbjegava ulogu egzekutora. Ona je neumitnu kob, zov zle sudbine prebacila na teret dvojice starije braće. Njen je karakter dakle promjenljiv, predstavlja ostatak božanstva, poput negdašnjih bogova s Olimpa koji su neprikosnoveno i samovoljno upravljali ljudskim životima. S jedne strane ukazuje na put kako da neimari sagrađe grad, s druge pak strane poput prave božice, vladarice neba, vode i zraka, zahtijeva za svoju uslugu ljudsko iskupljenje.¹⁷

Balada i završava elementima nevjerovatnog. Majka i nakon smrti doji svoje dijete, majčina je ljubav toliko velika da mlijeka u njenim dojčkama nije nestalo ni dugo nakon njene smrti.

Vrijeme je da se na ovom mjestu vratimo osnovnom opredjeljenju ovog književnog prikaza i rastumačimo psihoanalitički hermeneutički krug.

Jer, prizor mrtve žene koja doji dijete - nedvojbeno nadržasta okvire realnog. Tekst ovdje prelazi u grotesku - književni izraz kojim se Viktor Tausk često služio. Dojenje kao simbol praiskonske veze majke i djeteta, majčino mlijeko koje krijepi i podaruje snagu, motivi su koje je Tausk iskoristio i u svojoj *Bosanskoj groteski o Ciganima*.

I novela i balada „potežu“ jedno od temeljenih pitanja psihoanalize - pitanje zamjenskog oca i zamjenske majke. Očinstvo je obilježilo cijelu Tauskovu novelu, dok se u baladi nameće zaključak da je upravo najstariji od trojice braće, kralj Vukašin preuzeo ulogu oca.

Njemu se vila obraća sa svojih zahtjevima:

---

17 Motiv o gradnji koja se ne može sazidati, dok se ne prinese kakva žrtva ili mitski poklon, prisutan je često u našim narodnim pjesmama. U «Narodnim epskim pjesmama» iz edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti, u izdanju Matice hrvatske, 1964. Štampana je balada «Zidanje ćuprije u Višegradu», koja svojim osnovnim sižeom umnogome podsjeća na «Zidanje Skadra».

«Lass, Vukašin, lass die eitle Mühe,
und vergeude nicht die reichen Schätzel!»,

(Tausk, 1983: 467)

On upravlja gradnjom, određuje neimarima šta da rade, pod njegovom zapovijedi sluga traži Stoju i Stojana. Vukašin naposljetku prenosi braći i najteži vilin zahtjev, i traži od braće potvrdu da neće prekršiti obećanje.

Zamjensku ulogu majke jednako su preuzele na sebe vila i Gojkova nesretna ljuba. Promjenljivog raspoloženja, sa nizom surovih crta u svom karakteru, vila u toj tipičnoj morfološkoj strukturi bajke podsjeća na zlu maćehu. U polaritetu dobra i zla Gojkova mlada supruga je na suprotnoj strani. Nju su težak teret i preteška igra sudbine učinile mučenicom. Ako se ovdje uopšte može govoriti o neumitnosti sudbine. Njena je nesreća zapravo ovozemaljska – splet okrutne vilinske igre, plod ljudske izdaje, kršenja zakletvi, žrtva zavjere.

I njen je suprug prihvatio ulogu poslušnog sina, nije se suprotstavio volji starije braće, oglušio se na njene očajničke pozive u pomoć i tako ujedno postao i najvećim krivcem za njenu smrt.

Veličina žrtve Gojkove ljube je nemjerljiva – živa je uzidana u građevinu, kao zalag da će gradnja i opstati. Njena želja, da i dalje doji svoje dijete postala je sinonimom za nadnaravnu ljubav majke prema svom djetetu.

5.2. Got vergilt¹⁸ - raj i pakao iza kulisa psihoanalitičke pozornice

Južnoslovenska narodna balada zapisana perom Vuka Stefanovića Karadžića, potiče iz njegove druge zbirke narodnih pjesama.¹⁹

U izdanju sabranih djela Viktora Tauska, izdavač Hans Joachim Metzger je u napomeni napisao, da je ova balada do tog izdanja bila dijelom neobjavljena, te da potiče iz zaostavštine Viktora Tauska, a u posjedu je njegovog sina Mariusa Tauska.

¹⁸ Bog nikom dužan ne ostaje. Autor ovog rada je sve originalne citate prenio iz pomenute zbirke Vuka Stefanovića Karadžića.

¹⁹ Balada pripada skupini pjesama sa temom sukoba u porodici, gdje zavidna snaha-zlotvorka, želeći oklevetati zaovu, podmeće joj razna zlodjela. Usmeni pjesnik razvija metaforu o veličini bratske ljubavi, o mizeriji zavisti koja tjera na zlo, te o nemogućnosti da se izbjegne ispaštanje za učinjeno nedjelo.

Uporedi: Munib Maglajlić: Muslimanska usmena balada. Sarajevo 1985. Veselin Masleša. Str. 117.

Nakon prevoda naveden je samo nepotpun podatak, da je pjesma objavljena u časopisu «Die neue Revue»(Nova revija) u Berlinu, ali nema tačnog datuma objavljivanja.

Balada počinje stilskom figurom karakterističnom za južnoslovenske prostore i ovu vrstu književnosti – slovenskom antitezom:

*«Einst inmitten zweier grüner Föhren
Strebte eine wipfelschlanke Fichte.
Waren gar nicht Föhren, die da grüntem,
War auch keine wipfelschlanke Fichte.
Waren Brüder Radule i Pavle
Und der Brüder junge Schwester Jela».*

(Tausk, 1985:494)²⁰

Svoj zaplet ova narodna pjesma «duguje» upravo činjenici da je Pavlova žena ljubomorna na neizmjernu ljubav koju braća iskazuju prema sestri i pokušava po svaku cijenu unijeti razdor među njima. Traži saveznika u Radulovoj ženi:

*«Schwägerin und gottgeschenkte Schwester,
kennst du nicht der Zwietracht wirksam Kräutlein,
Dass des Bruders Lieb' in Hass es wandle?»*

(Tausk, 1983:494)²¹

Radulova žena, međutim odbija da joj pomogne u njenom ljubomornom naumu, te Pavlovica sama smišlja kako da naudi svojoj zaovi i omrzne je u očima braće.

---

20 Dva su bora naporedo rasla
Među njima tankovrha jela;
To ne bila dva bora zelena,
Ni međ' njima tankovrha jela,
Već to bila dva brata rođena:
Jedno Pavle, a drugo Radule,
Među njima sestrica Jelica.

21 „Jetrvice, po Bogu sestrice!
Ne znaš kako bilja od omraze?
Da omrazim brata i sestricu“

Iako početak balade govori o dvojici braće, i zapravo ih poistovjećuje u njihovoj bezgraničnoj ljubavi prema sestri Jeli, kasnije se lik drugog brata Radula u potpunosti gubi. Narodni ga je pjevač, čini se, posve izgubio iz vida od onog momenta kad Radulova žena ne želi učestvovati u zavjeri svoje jetrve.

Narodna je pjesma i ovdje ostala vjerna simbolici broja *tri*, jer je *tri* opaka plana smislila mlada Pavlovica. Prvo ubija Pavlovog najboljeg konja, pa potom njegovog sivog sokola. Oba puta krivnju pokušava prebaciti na Pavlovu nedužnu sestru Jelu. Uvidjevši da je Jela svaki put uspjela uvjeriti brata kako to ona to nije učinila, odlučuje se na mnogo drastičniji, *treći* korak. Potajice, noću krade ispod Jelinog uzglavlja nožice u srebrnim koricama i pozlaćenih sječiva. Nožići su dar Radula i Pavla i zalog njihove ljubavi prema sestri. Ubija sopstveno dijete u kolijevci.

Ovo je momenat gdje radnja doživljava ne samo svoju književnu, već i psihoanalitičku kulminaciju.

Viktor Tausk je ponovo u međuprostoru stvorenom prenošenjem sa jednog na drugi jezik potegao pitanje izopačenog uma patološkog ubice, koji slično njegovom liku iz novele *Husein Brko* ne ubija iz nužde, već iz skrivene potisnute želje za ostvarenjem svojih vlastitih, mračnih id-nagona. Ako je kod Huseina Brke nagon za egzekutorstvom progovorio kao posljedica okolnosti u kojima je rođen i zbog eventualnog načina na koji je začet, maglovitost izopačenog uma mlade Pavlovice, barem u pjesmi, nema valjanog pokrivača.

Narodni pjesnik ne traga za razlozima ovakve nenadne okrutnosti, ali je rezolutan u svom mišljenju, da će svakog, ako ne na ovom, ono sigurno na onom drugom vječnom svijetu stići ono što je zaslužio.

Narodne pjesme i ne bi bile narodne, kad ne bi tražile istu pravdu za sve. Princip pobjede dobra nad zlim – jedan od temeljnih u narodnoj poeziji – ovdje je dosljedno sproveden. I svi se ostali motivi vezuju za taj osnovni.

Iz prolivene krvi nedužne Jelice niču tamjan i ljubičice, na mjestu gdje je ona ispustila dušu, iznikla je, sama od sebe, bijela crkvice. Tamo opet, gdje je pala krv okrutne Pavlovice, rastu samo korov i koprive, a mjesto gdje je ona umrla, pretvoreno je u nepristupačno mračno jezero. Groteskna slika bolesne Pavlovice kojoj iz kostiju plaze i sikću zmijske već je biblijski prizor

pakla. Narodni se pjesnik pobrinuo da prikaže polaritet likova u njihovom najdrastičnijem obliku. Književna je analiza ovdje jasna i nedvosmislena. Viktor Tausk međutim, traži pozadinu stvari.

Na početku balade, saznaje se, braća često bogato darivaju sestru u znak velike ljubavi prema njoj. Između ostalog Jela dobija na poklon i već spomenuta dva nožića u srebrnim koricama. Ona te nožiće drži, kao u brojnim mitovima i pričama, ispod svog uzglavlja. Nožići su očito sinonim za odbranu njene djevojačke časti. Balada se ovdje, iako u dosta zavijenoj formi, neposredno dotiče i teme incesta.

Ako je drugi brat, Radule, gotovo na samom početku balade nestao sa pozornice, u pjesmi do samog kraja nije definisana ni uloga Pavla. U funkciji je posmatrača, ne učestvuje u događajima, niti ih inicira. Zapravo je i slijep i nemoćan da kod svoje žene prepozna želju za osvetom. Ništa i ne čini kako bi se uvjerio u istinost priče. Saučenic je u zločinu, jer je nemoćan poput Edipa, da dođe do prave istine.

Balada završava grotesknim prizorom mrtvog djeteta, opominjući i podsjećajući na veličinu grijeha mlade Pavlovice:

*«Und ein Rappe taucht aus dem Gewässer,
Eine goldne Wiege zieht der Rappe,
Auf der Wiege sitzt ein grauer Falke,
In der Wiege liegt ein kleines Knäblein
Hat die Hand der Mutter an der Kehle.*

(Tausk, 1983:497)²²

Dijete u svojim malenim rukama drži one iste pozlaćene nožiće, opominje i svojim nijemim činom proziva svoju majku-čedomorku.

Viktor Tausk je u ovoj baladi težio da prepozna i istakne psihološki rascjep glavne ličnosti. Umetnuvši radnju u izrazito dramske okolnosti, autor je uspio

---

22 Po jezeru vranac konjic pliva,
A za njime zlaćena kolevka,
Na kolevci soko tica siva,
U kolevci ono muško čedo,
Pod grlom mu ruka materina

prodrijeti u nutrinu unutrašnjeg svijeta i nesretne Jele i okrutne Pavlovice. U ovoj neravnopravnoj bici, Jela je posrnula i pala, doživjevši odmah iskupljenje za učinjenu joj nepravdu. Mlada je Pavlovica, opet katarzu svoje duše tražila kroz oprost i iskupljenje narednih devet godina i našla ih tek sa onu stranu surove zbilje.

LITERATURA

- Gutzen, Dieter; Oellers, Norbert; Petersen, H.Jürgen (1989): Einführung in die neuere deutsche Literaturwissenschaft. Izdavač: Erich Schmidt, Berlin.
- Maglajlić, Munib (1985): Muslimanska usmena balada. Veselin Masleša, Sarajevo.
- Martini, Fritz (1991): Deutsche Literaturgeschichte. Komet Verlag, Köln.
- Metzler Literatur Lexikon (1990). Begriffe und Definitionen. Hrsg. von Günther und Irmgard Schweikle J. B. Izdavač: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart (Stuttgart).
- Milosavljević, Petar (1985): Metodologija proučavanja književnosti. Trebnik, Novi Sad.
- Narodne epske pjesme. Knjiga I i II (1964), Edicija: Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zora Matica hrvatska, Zagreb.
- Nedić, Vladan (1972): Народна књижевност. Едиција: Српска књижевност у књижевној критици. Nolit, Beograd.
- Nitzschke, Bernd (1985): Der eigene und der fremde Körper. Bruchstücke einer psychoanalytischen Gefühls- und Beziehungstheorie. Izdavač: Konkursbuchverlag, Tübingen.
- Slijepčević, Pero (1980): O njemačkoj književnosti i kulturi. Knjiga III. Svjetlost, Sarajevo.
- Tausk, Viktor (1983), Gesammelte psychoanalytische und literarische Schriften. Hrsg. von Hans-Joachim Metzger. Izdavač: Medusa Verlag, Berlin.

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser literarische Diskurs beschäftigt sich vor allem mit der Tatsache, dass Viktor Tausk unserer altertümlichen Volkspoesie, beharrlich auf diesen psychoanalytischen Hintergrund hinweisend, eine vollkommen andere Konnotation verliehen hat.

Da es sich um einen dem breiten Lesepublikum relativ unbekanntem österreichischen Schriftsteller handelt, bietet dieser Artikel genauso einen kurzen Überblick in seine literarisch-psychoanalytischen Überlegungen an.

Es ist außerdem eindeutig auf die Tatsache hingewiesen, dass es dem Autor durch die Übersetzung unserer Volkspoesie eindeutig gelungen ist, einen bestimmten künstlerischen Zwischenraum zu schaffen, um seine grundlegenden psychoanalytischen Ansichten zu integrieren.

Inesa Balić — Portret

AMIRA DERVIŠEVIĆ

Pedagoški fakultet/Univerzitet u Bihaću

predhodno priopćenje

Bošnjačke usmene priče u Sloveniji

Sažetak: Cilj je rada predstaviti rezultate terenskog istraživanja provedenog u Sloveniji tokom 2016. i 2017. godine u okviru projekta pod nazivom *Rat kao prijelomna tačka u evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava*. Riječ je o bilateralnom projektu Slovenije i Bosne i Hercegovine koji je, između ostalog, imao za cilj utvrđivanje prisustva bošnjačkih usmenih priča među Bošnjacima koji su 90-ih godina 20. stoljeća iz Bosne i Hercegovine doselili u Sloveniju.

Ključne riječi: Bošnjaci, Slovenija, usmena književnost, usmene priče.

1. UVOD

Kada govorimo o bošnjačkim usmenim pričama, onda mislimo na priče koje su dio folklorne tradicije Bošnjaka. Ove priče su po motivima, temama i sižejnim obrascima vrlo bliske susjednim usmenoproznim tradicijama i tek imena likova, odjeci običaja i vjerovanja ili krajolik upućuju na pripadnost bošnjačkoj usmenoj književnosti. Budući da smo svjedoci velikih migracija na južnoslavenskim prostorima htjela sam, koristeći metode polustrukturiranog intervjua i aktivnog sudjelovanja u razgovoru, provjeriti da li su Bošnjaci koji su 90-ih godina prošlog stoljeća iz Bosne i Hercegovine odselili u Sloveniju sačuvali i čuvaju bošnjačke usmene priče i da li se među njima nalaze daroviti pripovjedači. Terensko istraživanje provedeno je tokom 2016. i 2017. godine u Ljubljani u sklopu projekta pod nazivom *Rat kao prijelomna tačka u evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava*. Rezultati do kojih sam došla mogu se koristiti u istraživanju prisustnosti usmenih priča u svakodnevnom životu.

2. USMENA KNJIŽEVNOST

Usmeno književno stvaralaštvo u znanstvenoj literaturi se različito imenuje (usmena književnost, narodna književnost, narodno stvaralaštvo, folklor, folklorna književnost, tradicijska književnost, usmena tradicija) i predmet je istraživanja više područja (nauke o književnosti, folkloristike, etnologije, kulturne antropologije). U ovome radu ću koristiti termin usmena književnost u značenju kako ga je opisala Maja Bošković-Stulli u tekstu *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*. Istražujući interpretacije usmenoknjiževnih fenomena i njihove nazive, Bošković-Stulli ukazuje na raznolikost termina kojim se određuje usmenoknjiževni fenomen. U najvećem broju slučajeva odabir termina zavisi od stručnih koncepcija, nacionalnih terminoloških tradicija i aspekata posmatranja predmeta. Polazeći od kriterija usmene umjetničke komunikacije, autorica daje prednost terminu usmena književnost smatrajući ga prihvatljivim iz više aspekata:

„Iz aspekta folklor a usmena književnost je umjetnička komunikacija u verbalnome mediju promatrana na razini teksta i onog dijela tekstore koji se odnosi na stih ili rečenicu (...). Iz aspekta književnosti, usmena književnost je estetska (književna) obavijest proizišla iz prirodne (kontaktne) komunikacije – odvojena od životnog konteksta, ali svjedočeći posredno o njemu. Iz aspekta književnopovijesnog pojma ‚narodno pjesništvo‘ usmena književnost se orijentira prema autentično snimljenim (zapisanim) oblicima tradicijskog usmenog književnog izražavanja“ (Bošković-Stulli 1983: 52).

Kada se govori o obilježjima usmene književnosti onda se ona najčešće izvode iz poređenja s pisanom književnosti. Obje dijele istu osnovnu funkciju – književnu, međutim usmena ima i izvanknjiževne funkcije te poseban način funkcioniranja.

Temeljna razlika je sadržana u tipu komunikacije. Usmeno književno djelo ostvaruje se u izravnom kontaktu sa slušaocima, bez posredovanja modernih medija. U ovome komunikacijskom procesu davalac informacije je i njezin interpretator. U neposrednom kontaktu tekstovi nisu materijalno fiksirani –

oni se mogu mijenjati i na njihovo uobličavanje može uticati publika. Slušaoci mogu dalje prenositi kazivanje i svaka nova interpretacija, ovisno o kreativnosti sudionika, lanca usmene tradicije, može biti drugačija od prethodne. U ovakvoj komunikaciji jezička umjetnina je povezana s izvantekstovnim elementima: intonacijom, gestama, naposljetku s izvedbenim kontekstom.

Specifičan način funkcioniranja usmene književnosti bio je predmet istraživanja Romana Jakobsona i Pjotr Bogatirjova. U tekstu *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva* oni ističu razlike između usmene (folklor) i pisane književnosti na temelju načina postojanja djela: „Literarno je djelo objektivirano, ono konkretno postoji neovisno o čitatelju i svaki se sljedeći čitatelj obraća izravno djelu. Nije to put folklornog djela od izvođača do izvođača, nego put od djela do izvođača“ (Hameršak, Marjanić 2010:35). Usmeno djelo se ostvaruje i prenosi tako što ga kazivač sam neposredno saopći slušateljima i potencijalnim kazivačima. Svaki novi kazivač imaće svoju – drugačiju interpretaciju. Da bi usmeno djelo opstalo, kolektiv ga mora prihvatiti, on mora odgovarati njegovim očekivanjima. Primjenjujući De Saussurevu strukturalističku opoziciju *langue* (jezik) – *parole* (govor) autori primjećuju:

„U folkloru je odnos između umjetničkog djela i njegove objektivizacije (tj. takozvanih varijanata tog djela u izvođenju različitih osoba) potpuno analogan odnosu između *langue* i *parole*. Poput *langue*, folklorno djelo postoji izvan pojedinih osoba, ono postoji potencijalno i samo je kompleks određenih normi i poticaja, podloga živoj tradiciji koju izvođači oživljavaju kićenim individualnim stvaralaštvom, kao što stvaratelji *parole* postupaju sa *langue*. Ako te individualne inovacije u jeziku (odnosno folkloru) odgovaraju zajednici i anticipiraju zakonitu evoluciju *langue* (odnosno folklor), društvo će ih prihvatiti i one će postati činjenicom *langue* (odnosno elementom folklornog djela)“ (Hameršak, Marjanić 2010:35).

Ovaj tekst je skrenuo pažnju istraživača s pitanja postanka djela usmene književnosti na način funkcioniranja. Jer „djelo je zapravo sama njegova izvedba (kojoj odgovara govor, parole). Njegova skrivena podloga, norme,

poticaji nisu djelo, premda bitno određuju sižejno, motivsko, formalo uobličavanje djela, ostavljajući dio slobodnog prostora individualnoj kreativnosti.“ (Bošković-Stulli, Zečević 1978: 9) Usmeno književno djelo opstaje u tradiciji kroz individualno izvođenje.

Osim posebnog načina funkcioniranja djela usmene književnosti imaju i izvanknjiževne funkcije: „Folklornoknjiževni oblici vrlo često nisu samo književni, ne ograničuju se na izražavanje riječju, nego su u isti mah i dio drugog područja umjetnosti (npr. glazbe), ili se interpretiraju a i stvaraju najuže povezano s nekom drugom umjetnošću (npr. s plesom). Zatim, izvanknjiževne funkcije usmene književnosti ne iscrpljuju se samim širim područjem umjetnosti, nego pripadaju i praktičnom životu – kao dio obreda i svečanosti, kao način prenošenja znanja i pouke, kao magija, kao djelatnost kojom se olakša rad, kao razonoda kojim se u zajednici ispunjava slobodno vrijeme, kao izraz političkog i društvenog mišljenja, kao oblik usmene publicistike“ (Bošković-Stulli, Zečević 1978: 11).

Usmena književnost se može klasificirati na lirsku poeziju, epsku poeziju i usmenu prozu (Samardžija 2007: 66). Posebnu kategoriju čine kratki govornički oblici. Treba istaći da su granice između rodova i vrsta – žanrova u usmenoj književnosti vrlo propusne. Ovom prilikom koncentrisat ću se na usmenu prozu. Prema Maji Bošković-Stulli glavne skupine pripovjedačkih vrsta su:

„1. Pripovijetke te 2. Predaje i legende (legende se više puta svrstavaju i kao posebna vrsta). Pripovijetke se doživljuju kao izmišljene, nadnaravne i pustolovne. Obuhvaćaju bajke, koje su čudesne i nadrealne; *legendarne pripovijetke*, gdje je u širem pripovjedačkom zbivanju riječ o svetcima, raju i paklu; *novelističke* ili *pustolovne* te šaljive pripovijetke, koje se mogu općim nazivom obuhvatiti i kao *svagdanske*, a zbivaju se u realnome životu premda mogu imati i neke nadnaravne motive. Slijede kratke *šaljive pričice* i *rugalice* te *priče o životinjama* i *formulne pričice*. Pričama o životinjama katkada se iz praktičnih razloga pridružuju i basne premda su one drukčije (poučne su alegorije).“ (Bošković-Stulli1997:164)

Temeljna osobina predaje jeste vjerovanje u istinost sadržaja koji se pripovijeda. Najčešće su jednoepizodične i kompozicijski vrlo jednostavne: „Način prikazivanja kristalizirali su se u tri glavna oblika: kao *kratko saopćenje* (ili *kronikat*) zapravo informacija u sklopu govorene riječi; kao *memorat*, tj. pričanje o događaju po vlastitom sjećanju; i kao *fabulat*, tradicijom prenošena priča o kakvom događaju.“ (Bošković–Stulli 1997:23)

Zanimanje savremenih istraživača usmjerena su i ka novim pripovjedačkim formama, najviše nefikcionalnim. S tim u vezi: „Istinita pričanja o doživljajima iz vlastita života ili iz svoje bliske sredine u novije se doba smatraju folklornim žanrovima.“ (Bošković–Stulli 1997:25). Početke ovakvih istraživanja pronalazimo početkom 20. stoljeća u zanimanju ruskih formalista za skaz („pričanja iz života, uspomene iz ratova i borbi i sl., što ne pripada potpuno području folklora, ali je važno za folklorna proučavanja“ (Bošković–Stulli 1975: 128)) te interesu folklorista ka zapisivanju i istraživanju autobiografija pjevača i pripovjedača koji je porastao u drugoj polovini 20. stoljeća: „U širokome smislu to su svakidašnja pričanja koja obuhvaćaju primjerice prepričavanje filmova ili neke glasine, a i govor u svakidašnjim komunikacijskim situacijama na sudu, kod liječnika, u socijalnom savjetovalištu i slično. U užem značenju riječ je o pričanju o životu, vlastitome ili bliskih osoba, navlastito o autobiografijama.“ (Bošković–Stulli 1997:26)

2.1. Bošnjačka usmena književnost

Bošnjačka usmena književnost je poput književnosti drugih naroda prethodila pisanoj književnosti. S pojavom pisma ona nije prestala postojati nego nastavlja svoju egzistenciju paralelno s pisanom književnošću. Često se usmena i pisana književnost dodiruju preuzimajući teme, motive, likove i strukturu.

Za Muhsina Rizvića usmena književnost predstavlja „središnju struju, maticu i odrednicu, duhovno–estetsku samospoznaju sveukupnog razvoja bošnjačke književnosti od njena iskona“ (Rizvić 2005: 76). Bošnjačka usmena književnost ukorijenjena je u slavenske temelje. Ističući upravo slavensko biće Bošnjaka koje prožima prije svega bosanski jezik, Rizvić u tekstu pod naslovom *Poetika bošnjačke književnosti* vrlo slikovito opisuje najvažnije osobine bošnjačke usmene književnosti prohodeći kroz liriku, epiku i prozu:

„Uz sadržajno-izražajnu raznoličnost u motivskim i stilskim odlikama, neosporna je izvjesna maštovna samobitnost, osebnost ovog usmenog stvaranja. Osobitost bošnjačke narodne književnosti pokazuju: agonalna etika junaštva i pobratimstva narodne epike, uz dodatak merhameta prema protivniku i mjestimične izraze samoironije i komike; emocijalno-patrijarhalna dramatika balade (*Hasanaginica*, *Omer i Merima*, *Balada o braći Morićima*), o čemu Meša Selimović kaže: ‚Naše najljepše narodne balade i romanse su muslimanske‘; erotika čekanja i neostvarive čežnje u sevdalinci (o kojoj piše Skender Kulenović: ‚Svijet je ovaj dozlaboga čulan: i mašta o raju mu je čulna. A pod kamenom patrijarhalnog tabua izrazio su u najčišći ljubavni fluid – ispjevao, u svojoj drijevnoj riječi, jednu od najrafiniranijih i najdramatiskijih ljubavnih lirika u svijetu‘); fantastika kazivanja i mudrost iskustva u narodnim pričama, poslovicama i predajama, u kojima se čuva kolorit, duh i etika muslimanskog patrijarhata. A u svemu je bistrina i izrazitost, zvonka slikovnost jezika, bosanskog govora...“ (Rizvić 2005: 76)

Bošnjačka usmena proza (bajke, predaje, novelističke priče, šaljive priče) s aspekta tema i motiva vrlo je raznovrsna. Proučavajući svagadanjske priče (novelističke i šaljive) zabilježene među Bošnjacima u Bosni primijetila sam da većina kazivanja sadrži sižejni obrazac zabilježen u međunarodnom katalogu usmenih priča Aarne – Thompson – Uther. Rezultate istraživanja usmene proze objavila sam u knjizi *Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi* (Sarajevo, 2016).

3. TERENSKO ISTRAŽIVANJE BOŠNJAČKE USMENE KNJIŽEVNOSTI U SLOVENIJI

Terensko istraživanje prisutnosti bošnjačkih usmenih priča među Bošnjacima koji su iz Bosne i Hercegovine odselili u Sloveniju 90-ih godina prošlog stoljeća provedeno je u okviru bilateralnog projekta između Bosne i Hercegovine i Slovenije. U projektu pod nazivom *Rat kao prijelomna tačka u*

evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava sudjelovale su, iz Bosne i Hercegovine, prof. dr. Mirna Brkić Vučina, voditeljica projekta i vanredna profesorica na studiju Hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Mostaru, i prof. dr. Amira Dervišević vanredna profesorica na Odsjeku za bosanski jezik i književnost Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću. Iz Slovenije su u projektu sudjelovale profesorice sa Studija etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta u Ljubljani doc. dr. Mateja Habinc, voditeljica projekta, i prof. dr. Mirjam Mencej, redovna profesorica Studija. Projekt je trajao dvije godine, 2016. i 2017. i imao je više ciljeva. Između ostalog, prof. dr. Brkić Vučina provela je terensko istraživanje u cilju utvđivanja koliko Hrvati iz Bosne i Hercegovine koji su tokom posljednjeg rata izbjegli u Sloveniju, održavaju i čuvaju svoju usmenu književnost. Rezultate istraživanja prof. dr. Brkić Vučina je objavila 2017. godine u časopisu *Motrišta* pod nazivom *Prilog proučavanju etnofilološke tradicije Hrvata podrijetlom iz Bosne i Hercegovine u Sloveniji*.

Prema popisu obavljenom 2002. godine u Sloveniji je živjelo 21.542 Bošnjaka, 10.467 Muslimana i 8.062 Bosanaca:

„Tih četrdesetak hiljada stanovnika čini dva posto stanovništva Republike Slovenije. Ta troimena populacija koja se na popisu izjašnjava sa ta tri različita imena, velikim dijelom je srodna, odnosno slična, kako su pokazali drugi demografski pokazatelji zabilježeni na popisu. (...) To su u većini slučajeva pripadnici islamske vjere čiji maternji jezik je većinom bosanski, a država porijekla Bosna i Hercegovina“ (Baltić 2009: 78)

U međuvremenu je povećan broj Bošnjaka koji su iz ekonomskih razloga ili zbog spajanja porodica doselili u Sloveniju. Najviše ih živi u Ljubljani, na Jesenicama, Velenju, Koprju, Izoli, Kranju i Mariboru. Jedan od pokušaja čuvanja bošnjačke kulture i bosanskog jezika u Sloveniji odvija se posredstvom kulturnih društava. Njihov broj se od sticanja samostalnosti Slovenije mijenjao, ali je ista krovna organizacija bošnjačkih kulturnih udruženja – Bošnjački kulturni savez Slovenije. Savez je osnovan 1996. godine u cilju očuvanja i njegovanja bošnjačke kulture, tradicije i bosanskog jezika u Sloveniji. Kulturna društva i klubovi su organizirani na volonterskoj osnovi i

njihovo organiziranje čini vidljivijom ovu zajednicu. Najstarija organizacija je Društvo bosansko-hercegovačkog i slovenskog prijateljstva „Ljiljan“.

Jedan od radova koji ukazuje, između ostalog, na probleme Bošnjaka u Republici Sloveniji jeste rad Admira Baltića pod naslovom *Bošnjačka zajednica u Sloveniji* objavljen u *Godišnjaku BZK „Preporod“*. Između ostalog, u radu se govori o doseljavanju Bošnjaka i formiranju bošnjačke zajednice u Sloveniji, brojnosti i „troimenosti“, strukturi bošnjačke populacije, organiziranosti, o radu kulturnih društava i naposljetku o integraciji Bošnjaka u slovenske društvene tokove. Tekst je temeljit i sveobuhvatan, a o spomenutim pitanjima autor piše polazeći od konkretnih – statističkih podataka. Pažnju privlači autorovo ukazivanje na načine kako riješiti neke probleme pojedinaca, ali i zajednice Bošnjaka u Sloveniji, budući da je dio zajednice o kojoj piše.

Terensko istraživanje provela sam u tri navrata tokom 2016. i 2017. godine u Ljubljani. Građu sam sakupljala tokom unaprijed dogovorenih susreta s informatorima do kojih sam dolazila posredstvom Izete Hodžić, članice Kulturno-umjetničkog društva „Sevdah“ iz Ljubljane, i Admira Baltića, koordinatora u Bošnjačkom kulturnom savezu Slovenije. Uglavnom sam se koristila polustrukturiranim intervjuom i aktivnim sudjelovanjem u razgovoru. Građu sam dokumentirala zvučnim zapisom (diktafonom). Nakon transkribiranja, odabrana građa korištena za istraživanje, pohranjena je na Odsjeku za bosanski jezik i književnost Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću. Informatori, njih trideset, u najvećem broju porijeklom su iz sjeverozapadne Bosne. U Ljubljani žive s porodicama, a vrlo često posjećuju svoju rodbinu u Bosni. Tokom razgovora saznala sam da svi govore bosanski jezik u komunikaciji sa članovima porodice, ali djeca između sebe mnogo češće komuniciraju na slovenskom jeziku. Roditelji nastoje da običaje (poput vjerskih) prenesu na svoju djecu. Privlači pažnju da informatori nisu kazivali priče, nego su opisivali okolnosti pod kojima su ih slušali. Samo dva informatora, Izeta Hoždić i Mehmed Mahmić, pripovijedali su kazivanja koje pripadaju bošnjačkoj usmenoj književnosti. Izeta Hodžić (1970.) rođena u Todorovu u općini Velika Kladuša kazivala je novelističku priču *Muratova muka* i dvije demonološke predaje (jedna je o starom mlinu i druga o džinima), a Mehmed Mahmić (1971.) rođen u Mahmić selu u općini Bosanska Krupa kazivao je predaju o postanku imena sela u kojem se rodio.

4. ZAKLJUČNA PROMIŠLJANJA

Terensko istraživanje bošnjačkih usmenih priča u Sloveniji pokazalo se vrlo zahtjevnim. Prije svega bilo je malo vremena da se pronađu informatori koji bi odgovarali traženom uzorku. Istraživanje provedeno u sklopu projekta *Rat kao prijelomna tačka u evaluaciji prošlih i sadašnjih iskustava* je pokazalo da Bošnjaci nisu uspjeli sačuvati primjere klasičnih usmenoprotnih vrsta koji bi pripadali bošnjačkoj usmenoj književnosti. Međutim, pitanje je da li Bošnjaci u Bosni i Hercegovini pamte takva kazivanja. Pažnju privlači da je veći broj informatora rekao da su priče koje su slušali u djetinjstvu kazivali muški članovi porodice (did, babo, otac), a sadržaj kazivanja se odnosio na događaje iz svakodnevnog života. Tokom intervjua informatori se nisu mogli sjetiti konkretnih sadržaja. Čini se da je Bošnjake iz Bosne i Hercegovine u Sloveniji, što se tiče usmene književnosti, zahvatio proces o kojem je pisala Maja Bošković-Stulli u tekstu *O povijesti i teoriji pričanja i priča* – klasične prozne vrste zamjenjuju se pričanjima iz života. Međutim, provjera ove tvrdnje traži opsežnija terenska istraživanja usmenih priča.

LITERATURA

- Baltić, A. (2009) *Bošnjačka zajednica u Sloveniji*, u *Godišnjak BZK „Preporod“*, str.73-95
- Bošković-Stulli, M. (1975) *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost
- Bošković-Stulli, M. (1983) *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta
- Bošković-Stulli, M. (1997) *Priče i pričanje*. Zagreb: Matica hrvatska
- Bošković-Stulli M. i Zečević D. (1978) *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Mladost
- Brkić Vučina, M. (2017) *Prilog proučavanju etnofilološke tradicije Hrvata podrijetlom iz Bosne i Hercegovine u Sloveniji*, u *Motrišta*, časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, srpanj-listopad, br. 96-97, str. 27 – 40
- Dervišević, A. (2016) *Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi*. Sarajevo: Slavistički komitet, Fondacija „Novi vidici“
- Hameršak M. i Marajnić S. (2010) *Folkloristička čitanka*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku
- Rizvić, M. (2005) *Književne studije*. Sarajevo: BZK „Preporod“
- Samardžija, S. (2007) *Uvod u usmenu književnost*. Beograd: Narodna knjiga

BOSNIAK ORAL STORIES IN SLOVENIA

The purpose of this paper is to present the results of field research carried out in Slovenia during 2016 and 2017 within the project called *War as a Breakpoint in the Evaluation of Past and Present Experiences*. This has been a bilateral project of Slovenia and Bosnia and Herzegovina, which, among other things, was aimed at determining the presence of Bosniak oral stories among Bosniaks who moved from Bosnia and Herzegovina to Slovenia in the 1990s.

Key words: Bosniaks, Slovenia, oral literature, oral stories.

BRANKA TURKIĆ

Škola grafičkih tehnologija, dizajna i multimedije / Sarajevo

pregledni naučni rad

Terapeutski ciljevi nastave likovne kulture i umjetnost u terapiji

Sažetak: Uobičajena, ali prevaziđena podjela ciljeva nastave likovne kulture jeste na odgojne i obrazovne. Međutim, veliki broj ozbiljnih pedagoga i metodičara, sa čijim stavovima i mišljenjima se i autorica u cijelosti slaže, kao cilj nastave likovne kulture, pored navedenih, razlikuje i terapeutske ciljeve. Terapeutski ciljevi nastave likovne kulture su i najznačajniji za nastavu likovne kulture u radu s učenicima koji spadaju u ranjive kategorije, jer kroz ovaj cilj se nastavnik može upoznati s unutrašnjim svijetom, psihološkim i socijalnom potrebama svakog učenika, a naročito onih s kojima je uobičajena komunikacija otežana ili čak onemogućena. Zato ćemo definisati pojam art terapije, koji se često pogrešno interpretira i shvata (od njenog nastanka, različitih teorija i pristupa), ali i istaknuti razlike u odnosu na umjetnost u terapiji.

Ključne riječi: art terapija, umjetnost u terapiji, nastava likovne kulture, talent, kreativnost, vulnerabilnost

1. UVOD

Najstariji, ali svakako najprirodniji način komunikacije za ljudski rod, jeste vizuelna komunikacija. Informacije koje primamo od vanjskog svijeta putem vizuelnih podražaja, prema nekim istraživanjima, prelaze čak 90%

od ukupnog broja podražaja. Sposobnost izražavanja i prenosa informacija putem vizuelnih elemenata je jedna od najranijih ljudskih aktivnosti i jedna od osnovnih ljudskih potreba i kao takva je veoma bitna komponenta čovjekovog razvoja i definisanja njegovog identiteta (Erić, 2000). Ukoliko taj kreativni proces izostane ili ima odstupanja u njemu, može biti indikator psihičkih smetnji ili bolesti, iz čega se jasno čita uloga likovne kulture u dijagnostičkom i terapeutskom smislu. U psihijatriji i psihologiji se veoma često koristi likovni izraz u navedene svrhe, a sve češće i u pedagogiji i obrazovanju.

Sve ovo ima za cilj da poboljša kvalitet života i unaprijedi zdravlje svakog pojedinca u svim njegovim segmentima.

Veliki broj istraživanja koja se kontinuirano sprovode u svijetu vezano za ovu temu pokazuju da se bavljenje kreativnim aktivnostima doprinosi smanjenju depresivnih stanja, stresa i anksioznosti, pogotovo kod djece i da se likovno stvaralaštvo u psihoterapiji može koristiti za liječenje emotivnih rana, da pojačava sposobnost razumijevanja sebe i drugih, razvija sposobnost auto-refleksije, ublažava simptome, te mijenja obrasce ponašanja i mišljenja (Camic, 2008). Postoji veliki broj studija koje pokazuju fantastične rezultate kod djece koja po definiciji spadaju u vulnerabilne grupe, koristeći se metodama likovno-kreativnog izražavanja. Ovaj osvrt na nastavu likovne kulture obuhvata upravo tu populaciju, sa ciljem utvrđivanja da li je, i ako da, u kojoj mjeri moguće da likovni pedagog, koristeći se principom art-terapije, prepozna problem i riješi ga u pravcu poticanja kreativnosti kod djeteta. Zadatak likovnog pedagoga ili učitelja jeste da pomogne svakom djetetu da na adekvatan način pronade i ispolji svoj kreativni potencijal. U slučaju da likovni pedagog ili učitelj radi sa djecom ili djetetom koje spada u ranjive kategorije, bez obzira da li po zvaničnoj dokumentaciji i mišljenju autoriteta iz te oblasti spada pod inkluzivnu nastavu ili ne, njegov zadatak je da prepozna ranjivost djeteta i da mu pomogne da se likovnim jezikom izrazi na najbolji mogući način. Veoma je važno naglasiti da djelovanje na polju likovne kulture nije imperativ, ali je najbolji način da se potakne kreativnost.

ART TERAPIJA

Art terapija (eng. Art therapy) nema baš jasnu, odnosno jednoznačnu definiciju jer pod ovaj naziv spadaju i muziko-terapija, drama-terapija i sl. Ovaj pojam se veoma često koristi u pogrešnom kontekstu i trebalo bi ga pojasniti i demistifikovati. Jedna od najčešćih i najprihvaćenijih definicija je ona koju je ponudilo Britansko udruženje art terapeuta (eng. British Association of Art Therapists; straćeno: BAAT). Prema njihovoj definiciji, art terapija je oblik psihoterapije koja koristi umjetnost kao primarno sredstvo komunikacije. Art terapiju mogu izvoditi kvalifikovani art terapeuti koji rade sa svim starosnim skupinama i mogu tretirati čitav spektar dijagnoza koje uključuju emocionalne, bihevioralne ili socijalne smetnje, poteškoće s učenjem, osobe s tjelesnim oštećenjima, ozljede mozga ili druge neurološke bolesti, te sve druge bolesti koje umanjuju kvalitet života. Terapija se može provoditi grupno ili individualno, u ovisnosti od potreba pacijenata.

Art terapija nije rekreativna aktivnost niti nastava likovne kulture iako može pružiti užitak pacijentu. Za učešće u seansama art terapije nije potrebno prethodno iskustvo ili stručnost u likovnoj umjetnosti (BAAT, 2013). Za art terapeuta je veoma bitno da poznaje stvaralački proces, neverbalnu i simboličku komunikaciju, gdje zadovoljavanje estetskih standarda nije cilj, jednako kao što ne bi trebalo biti ni prilikom izvođenja nastave likovne kulture. Umjetnost predstavlja svijet imaginacije u kojem umjetnik uspostavlja vezu svog unutrašnjeg svijeta sa vanjskim, što umjetnost čini moćnim alatom u procesu ozdravljenja tijela i duha. Od davnina je poznato da umjetnosti ima snažno emotivno-ljekovito svojstvo. Razumijevanje uticaja umjetnosti na ljudski um i sposobnost komunikacije s vanjskim svijetom dovela je do nastanka “art terapije”. Terapijska svojstva umjetničkog djelovanja su sigurno uočena mnogo ranije, no kao takva se nisu odvajala od samog kreativnog čina. Florence Nightingale je još 1860. godine pisala o utjecaju “lijepih objekata” na bolesti i oporavak. “Malo što znamo o načinu na koji reagujemo na oblik, na boju i svjetlost, ali znamo to, da imaju stvarnu fizičku snagu.”

Kako god bilo, svi naučnici se slažu oko toga da je art terapija veoma koristan način za liječenje mnogih mentalnih oboljenja i stanja. Art terapiju svakako treba razlikovati od umjetnosti kao terapije (eng. Arts in the Health) u kontekstu radno-okupacione terapije koja podrazumijeva korištenje

terapijskih svojstava umjetnosti i koja ne zahtijeva specifičan trening osobe koja izvodi ili asistira u tom procesu.

2. ISTORIJA ART-TERAPIJE

Svakome ko je ikada razmišljao o razvoju vizuelne komunikacije je jasan značaj vizuelnog prenosa misli i ideja kroz vrijeme, kako kod prahistorijskog čovjeka, koji je komunicirao putem crteža na zidovima pećina, tako i kod savremenog čovjeka koji najčešće prima i šalje informacije putem multimedijalnih sadržaja.

Iz ove perspektive je teško prihvatljiva ideja da su pećinski ljudi stvarali artefakte iz umjetničkih pobuda. Mnogo je prihvatljivija ideja da su stvarali vođeni potrebom da ostvare komunikaciju s drugima, u svrhu magije i simboličkog izražavanja, upotrebom elemenata likovne umjetnosti. Slike su korištene da prenesu informaciju, ali i u magijske svrhe, izražavanje emocija poput straha i anksioznosti, olakšavanja mentalnih i fizičkih bolesti. Kroz dugu istoriju čovječanstva se sa strahom gledalo na poremećaje u fizičkom, mentalnom ili emotivnom smislu i smatralo ih se uticajem demonskih ili božanskih sila. Istini za volju, čovječanstvo veoma sporo napreduje u demistifikaciji takvih stanja i uprkos velikom tehničko-tehnološkom napretku, često se čini da je odnos društva u cjelini prema pojedincima koji su na neki način ometeni u razvoju, bez obzira čime je stanje izazvano, još uvijek na tom nivou i određeno strahom ili makar podozriivošću. Takav odnos je, na žalost, najizraženiji među djecom školskog uzrasta. Brutalnost u ophođenju među vršnjacima često produbljuje nesigurnost vulnerabilnih pojedinaca. Jedan od puteva da se izgrade resursi ličnosti kod navedenih pojedinaca jeste kroz likovno umjetničko djelovanje.

Veliki broj sjajnih ljudi su pomogli da se stvore humaniji uslovi za osobe sa mentalnim problemima, poput Benjamina Rusha (SAD) ili Phillipea Pinela (Francuska), dok su drugi, poput čuvenog Sigmunda Freuda doprinijeli shvatanju da fantazije psihijatrijskih bolesnika nisu besmislice već uvid u jedinstveni unutrašnji svijet pacijenta (MacGregor 1989, Rubin 1999).

Polazeći od ovih tvrdnji, mnogi autori su počeli istraživati i proučavati kako se proizvod kreativnog čina može interpretirati kao odraz duševnog

zdravlja ili bolesti (Anestesi & Foley, 1941). Jung je pridavao veliku važnost stvaralaštvu. On je, suprotno Freudu koji je na umjetničko djelo gledao samo kao na sublimaciju, a budući i sam umjetnikom, smatrao umjetničko djelo nositeljem integrativnog potencijala (Waller & Delley, 1990). Jung je vjerovao da je kreativnost osnovni ljudski instinkt, te da je oslobađanje kreativnosti temelj za čovjekovo mentalno zdravlje.

Vremenom se na likovno stvaralaštvo ponovo počelo gledati kao na oblik komunikacije, a uloga stvaralaštva u terapijske svrhe je novijeg datuma. Art terapija se kao struka počela razvijati sredinom prošlog vijeka u Evropi i Americi, neovisno jedna od druge. Likovni pedagozi su bili pioniri u art terapiji koji su organizovali umjetničke radionice za pacijente različitih profila (Waller, 1991). Umjetnik Adrian Hill je prvi iskoristio termin “art terapija” za likovno stvaralaštvo sa terapeutskim ciljem, po kojem je vrijednost art terapije, ali i umjetnosti u terapiji u činjenici da oslobađanje kreativne energije kod inhibiranog pacijenta omogućava izgradnju snažnog obrambenoga mehanizma o čemu govori u svojoj knjizi “Umjetnošću protiv bolesti” (Hill 1948).

Potaknuti Hillovim radom, britanski umjetnik Edward Adams, koji se smatra i ocem art terapije, se pridružio u ovim aktivnostima i napravio radikalni korak kada je napravio otvoreni studio u kojem su duševni bolesnici mogli nesmetano da stvaraju. Adams je smatrao da je stvaralački čin jedino što je bitno, te da terapeut ne smije utjecati i ometati taj proces. Psihološke interpretacije je smatrao projekcijama samih terapeuta i da u osnovi nemaju mnogo zajedničkog sa stanjem pacijenta. Bio je pobornik art terapije kao slobodne ekspresije bez ikakve psihološke interpretacije ili intervencije kliničara. Međutim, ovakav pristup ne odgovara onome kojeg zastupa savremena art-terapija (Hogan, 2001).

Po mom skromnom mišljenju, koje se, veoma subjektivno, temelji na dugogodišnjem umjetničkom iskustvu i radu u oblasti likovne umjetnosti sa djecom koja spadaju u ranjive kategorije, sklonija sam ovakvom pogledu na art terapiju. Iz aspekta umjetnika, odnosno onoga ko aktivno učestvuje u stvaralačkom činu, smatram da je sam proces stvaranja važniji od interpretacije. Na žalost, živimo u doba kada je i sama umjetnost oduzeta umjetnicima i postala institucionalizirana, pa je kustos ili historičar umjetnosti, odnosno

onaj ko interpretira umjetničko djelo, postao neuporedivo važniji od djela samog, ali i od kreatora istog. Čini mi se da se slična stvar desila još davno kada su umjetnici i likovni pedagozi zamijenjeni psiholozima i psihijatrima, kojima, ipak, koliko god dobri bili u svom poslu, ukoliko i sami nemaju razvijen kreativni potencijal, promakne prepoznavanje kreativnosti njihovih pacijenata, odnosno osoba s kojima provode art terapiju.

U Sjedinjenim Američkim državama, istovremeno i neovisno od umjetnika u Velikoj Britaniji, art terapiju su počele razvijati Margaret Naumburg i Dr. Edith Kramer, obje se bazirajući na Freudovoj psihoanalitičkoj teoriji. Art terapija polazi od stanovništva da se putem slobodnog umjetničkog djelovanja oslobađaju podsvjesni mehanizmi koji se poticanjem slobodnih asocijacija ostvaruju putem transfera između pacijenta i terapeuta. Stvorene slike su oblik komunikacije između pacijenta i terapeuta i predstavljaju simbolički govor (Edwards, 2004).

Krajem 40-tih godina prošlog vijeka Margaret Naumberg je razvila “psihodinamičku art terapiju” (Naumberg, 1996), koju karakterizira ne samo pacijentova ekspresija kroz stvaranje slika, nego i verbalna komunikacije koju ostvaruje s terapeutom, a vezani su za njegove konflikte i probleme (Waller & Dally, 1990). S druge strane, Edith Kramer je također bila sljedbenica Freudove psihoanalize, ali po edukaciji i vokaciji umjetnica koja je u Beču studirala slikarstvo i kiparstvo i koja je osnovala studij art terapije na Univerzitetu u New York-u gdje je predavala sve do 2005. godine. Posvetila se radu sa djecom i adolescentima koji su spadali u ranjive kategorije i kojima je često bilo teško izraziti se riječima, a kao Freudova sljedbenica, svoj rad je bazirala na konceptu sublimacije, te je vjerovala da iz agresivnih i destruktivnih osjećanja koja su posljedica nemogućnosti uspostavljanja verbalne komunikacije, mogu nastati vrijedna umjetnička djela, crteži, slike ili skulpture, što je, potpuno opravdano (op.aut.), smatrala jednako značajnim kao i sam proces art terapije. (Weller, 1990).

Sredinom prošlog vijeka veliki broj ustanova i institucija su u svoj rad uključile i program art terapije, jer su ovakvi programi pokazali odlične rezultate u sferi emotivnog i kognitivnog razvoja djece. 1997. godine Vijeće Zdravstvenih stručnjaka (Health Professional Council; skraćeno: HPC) je registrovalo art terapiju kao profesiju koja postaje bitan faktor u procjeni,

komunikaciji i liječenju djece i odraslih. U Bosni i Hercegovini ovakva praksa nije uobičajena, osim u slučaju pružanja profesionalne pomoći kroz umjetnost u terapiji, od strane centara i NGO organizacija, implementiranih kroz projekte. Moje lično dugogodišnje iskustvo rada na ovakvim projektima govori o visokoprocenualnoj uspješnosti i vanrednim rezultatima u smislu poboljšanja komunikacije, ali i općeg stanja participanata.

3. PRISTUPI ART-TERAPIJI

Budući da je bitno u ovom radu pojasniti pojmove poput art terapiji i demistifikovati je, kratko ćemo se osvrnuti na različite pristupe navedenoj tematici. Mišljenja smo da određene principe koji se koriste u art terapiji u terapeutske svrhe, vaspitači, učitelji i nastavnici koji potiču kreativnost djece kroz umjetničku djelatnost, također mogu koristiti da poboljšaju komunikaciju sa učenicima koji iz određenih fizičkih, mentalnih ili emotivnih razloga imaju problem da se izraze.

Postoji veliki broj pristupa art terapiji, ali ćemo predstaviti samo neke od njih, koji se u praksi najčešće primjenjuju.

4.1. Psihodinamički pristup

Ovaj pristup počiva na stavovima Sigmunda Freuda i njegovih sljedbenika koje su važan dio art terapije od njenih početaka, iako se češće koriste termini poput “transfera” ili “obrambenih mehanizama” u odnosu na klasičnu psihoanalitičku terminologiju. Art terapeuti psihoanalitičke pozadine s frejdovskim pogledom na ekspresiju na impuls stvaranja umjetnosti gledaju kao na funkciju ida. Po njihovom shvatanju psihodinamički pristup ima dva osnovna cilja:

- Prvi je spontano likovno stvaranje koje omogućava pacijentima slobodno asociiranje, te tako omogućava osvješćivanje podsvjesnih konflikata.
- Drugi cilj je da kreira emocionalno nabijen odnos između pacijenta i art terapeuta, kroz koji art terapeut pomaže pacijentu da razumije nesvjesnu dinamiku.

Oba cilja se oslanjaju i na verbalnu komunikaciju između pacijenta i terapeuta,

uz korištenje procesa likovnog stvaralaštva za stimulaciju i usmjeravanje psihoterapijskog razgovora (Malchiodi, 2003). Svaki ozbiljan vaspitač, učitelj ili nastavnik poticanjem kreativnosti i aktivnog učešća učenika koji spada u ranjive kategorije u kreativnom procesu, istovremeno ga potiče na razgovor u kojem će dijete možda iskomunicirati i konflikte i probleme kojih nije ni svjestan.

4.2. Humanistički pristup

Humanistička psihologija je nastala kao alternativa psihoanalitičkom i bihevioralnom pristupu. Maslow, kao jedan od pionira ovog pristupa psihologiji, kritikovao je Freudov psihodinamički pristup utemeljen na agresiji, odbojnosti i konfliktima, zanemarujući sposobnost čovjeka da voli, stvara i da se raduje, što čini okosnicu ovog pristupa (Malchiodi, 2003). Neki teoretičari tvrde da tek mali broj art terapeuta provodi art terapiju bazirajući se na ovim pristupima. No, ako definišemo jedinstveno polazište ovih pristupa kao optimističan pogled na ljudsku prirodu, gledajući na čovjeka u procesu rasta i razvoja kao na biće koje može preuzeti odgovornost za vlastitu sudbinu, prethodnoj tvrdnji proturječi činjenica da mnogo art terapeuta dijeli upravo ovaj stav (Rubin, 2001). Dodala bih da je sve navedeno jedan od stavova svakog obrazovnog sistema.

Humanistički pristup obuhvata egzistencijalnu terapiju, osobi orijentisanu terapiju i Geštalt terapiju, koje su sve našle svoje mjesto i u domeni art terapije (Malchiodi, 2003). Pojasnimo ukratko svako od njih u kontekstu art terapije:

Egzistencijalna terapija temelji se na konceptima slobode, smisla i potrage za vrijednostima (Frankl, 1946). Terapije bi trebala biti usmjerena na poticanje pacijenta na pronalazak smisla i svrhe života. Što se tiče primjene u kontekstu art terapije, ona pomaže razvoju samosvijesti, osjećaja slobode i odgovornosti, stvaranju vlastitog identiteta i smislenih odnosa s drugima, potrazi za smislom, svrhom života, temeljnih životnih vrijednosti, nošenju s anksioznošću, osvješćivanju smrti i stanja nepostojanja (Corey, 1996).

Cilj prema *osobi usmjerene terapije* je pomoći pacijentima da postanu autonomniji, spontaniji i samopouzdaniji (Rogers, 1961). Ovaj se pristup temelji na uvjerenju da svako u sebi nosi znanje kako riješiti vlastite probleme, te kako se izliječiti. Cilj terapeuta je da stvoriti okruženje koje potiče lični rast i razvoj, u kojem pacijent može postići svoj puni potencijal u rješavanju

vlastitih problema.

Geštalt terapija predstavlja jedan od iskustvenih oblika psihoterapije koji naglašava ličnu odgovornost, a usmjerena je na stanje i iskustvo pacijenta u sadašnjem trenutku, odnos pacijenta i terapeuta, socijalni kontekst čovjekova života, te brojne načine prilagođavanja koje ljudi rade kao odgovor na cjelokupnu životnu situaciju.

4.3. Kognitivno bihevioristički pristup

Kognitivno bihevioralna terapija je jedan od psihoterapijskih pristupa koji se bavi disfunkcionalnim emocijama, neprikladnim ponašanjem i kognitivnim procesima, rješavajući ih eksplicitnim radnjama umjerenih prema specifičnom cilju. Temelji se na premisi da su pretpostavke, očekivanja i interpretacije vezane uz određene događaje i stanja koje dovode do negativnih emocija i pogoduju razvoju bolesti. Osnovni cilj kognitivno bihevioralne terapije je pomoći pacijentu da prepozna pogrešne i negativne pretpostavke i misli koje određuju njegovo ponašanje, i da ih zamijeni s realističnijima i pozitivnijima (Malchiodi, 2003).

S obzirom da se kognitivno bihevioralna terapija služi prvenstveno govorom kako bi promijenila obrasce razmišljanja i ponašanja, art terapija pomaže pacijentu da vizualno dokumentuje unutarnji diskurs. Kako je riječ o vrlo direktivnom i strukturiranom pristupu art terapiji, i pacijent i art terapeut nerijetko igraju vrlo aktivnu ulogu u procesu terapije. Tijekom seanse, art terapeut od pacijenta može tražiti da manipulira likovnim materijalom na nove načine, te da vizualno zamisli sebe kako se osjeća, razmišlja i ponaša onako kako bi volio. Na osnovnoj razini razumijevanja, kognitivno bihevioralnim pristupom konkretizuje se pacijentov problem, kako bi se mogao verbalno i neverbalno istražiti (Malchiodi 2003).

4.4. Rješenju-usmjeren pristup

Rješenju-usmjerena terapija se fokusira na cilj koji sam pacijent želi postići terapijom. Ovaj se pristup ne fokusira na prošlost, već na sadašnjost i budućnost. Terapeut znatiželjom potiče pacijenta da zamisli svoju željenu budućnost, te tada počinju zajednički raditi veće ili manje korake prema cilju. Postoji mnogo tehnika koje se koriste u rješenju-usmjerenoj terapiji,

no nekolicina je ključna u ovom pristupu u kontekstu art terapije. To su savladavanje otpora, pitanja koja traže iznimke, te “čudesno” pitanje (Malchiodi, 2003).

Kako se na otpor pacijenta prema terapeutu gleda kao na nešto negativno u kontekstu rješenju-usmjerene terapije, koristeći likovno izražavanje bolesnik svoje ciljeve može učiniti opipljivima i omogućiti terapeutu da ih sam učtivo istraži i čuje pacijentovu interpretaciju i značenje djela, što doprinosi smanjenju otpora pacijenta prema terapeutu (Malchiodi, 2003).

Tehnikom pitanja koja traže iznimke u kontekstu art terapije, od pacijenta se traži da nacрта kako bi njegov život izgledao da u njemu nema postojećih problema, što omogućava dolaženja do rješenja kako se odmaknuti od sadašnjih neprikladnih misli, osjećaja ili ponašanja (Malchiodi 2003). Tehnikom “čudesnog” pitanja traži se od pacijenta da zamisle kako bi njihov život izgledao da se probude sljedećeg dana bez simptoma (de Shazer, 1991). Prikazivanje odgovora na “čudesno” pitanje likovnim stvaralaštvom, stvara se osjećaj neposrednosti pitanja i odgovora, stvara se slika pozitivne budućnosti i mijenja se način sa razgovora o problemu na razgovor o rješenju (Malchiodi, 2003).

4.5. Narativni pristup

Narativna je terapija jedan od novijih modela psihoterapije čija je premise da svi ljudi kontinuirano konstruiraju vlastitu životnu priču koja određuje vlastiti doživljaj sebe i mjesta u svijetu (Walsh, 2009). Primarni je cilj narativne terapije eksternalizirati vlastite problem koje treba odvojiti od vlastite individue, jer se time umanjuje osjećaj, te olakšava pacijentu put izlječenja (White & Epston, 1990).

U kontekstu art terapije, umjetničko izražavanje, crtanje, slikanje problema, postaje način eksternalizacije problema kojim oni postaju vidljivi, omogućavajući pacijentu da ih doživi kao nešto izvan njega samoga. Također, ovaj pristup pruža pacijentu priliku da posloži slike u nove priče, stvarajući alternativne verzije i potencijalna rješenja (Riley & Machiodi, 1994).

4.6. Razvojni pristup

Razvojni pristup art terapiji temelji se na normativnom kreativnom i mentalnom razvoju osobe, najčešće djeteta, kao modelu razumijevanja

motornog i psihosocijalnog razvoja osobe.

Art terapeuti koji se služe ovim pristupom uspoređuju normalne razvojne faze likovnog izražavanja, ali i način igre, razvoj motornih vještina i faze psihosocijalnih interakcija, sa onima u pacijenta, u svrhu evaluacije i potencijalnih naknadnih intervencija (Malchiodi, 2003). Ovaj pristup prati prirodni razvoj i promjene u životu pojedinca kroz njegovo likovno izražavanje. Razvojni pristup naglašava važnost razumijevanja normalnog razvoja likovnog izražavanja, koji se zbiva kroz šest faza: faza šaranja, faza osnovnih oblika, faza ljudskog oblika i početničke sheme, faza razvoja vizualne sheme, faza realizma, te faza adolescencije (Malchiodi, 2003). Ovih šest faza dječjeg crteža smo ranije detaljno objasnili jer se tiču svakog likovnog pedagoga i svakako spadaju u domen likovne kulture. Razvojni pristup je veoma rasprostranjen među terapeutima koji se bave pacijentima s poteškoćama u razvoju, kognitivnim, vizualnim, auditivnim ili fizičkim nedostacima. Premda je ovaj pristup art terapiji specifičan za određenu populaciju, razvojni pristup može poslužiti kao temelj za sve pristupe art terapiji u djece i odraslih. On omogućava terapeutu ne samo da procijeni razvoj pojedinca, već da i postavi određene terapijske ciljeve (Malchiodi, 2003).

4. PRIMJENA ART TERAPIJE

Osim vrlo praktične primjene art terapije u dijagnostičke svrhe, ono što je njena primarna svrha jeste terapijsko djelovanje na osobe koje imaju fizičke, mentalne ili emocionalne poremećaje svih životnih dobi, od djetinjstva do starosti, a za krajnji cilj ima poboljšanje komunikacije, razvijanje motoričkih sposobnosti i podizanje samopouzdanja.

Istraživanja pokazuju da je art terapija veoma učinkovita i da ima opravdanu primjenu kod djece s određenim neurološkim bolestima, ali i kod djece sa umanjnim sposobnostima, dakle, kod osoba koje spadaju u interesnu skupinu ovog istraživanja. U smislu rezultata koje pokazuju navedene vulnerabilne grupe, smatramo da umjetničko djelovanje, odnosno likovno izražavanje, ima značajno pozitivno dejstvo u terapijskom smislu, koje je uočeno mnogo prije instutualiziranja art terapije, odnosno mnogo prije no što se počela službeno provoditi u bolnicama (Thomson, 1989). Istraživanja također pokazuju

pozitivno djelovanje art terapije kod tretiranja osoba sa šizofrenijom i drugim oblicima psihoze, gdje joj zapravo i daje prednost u odnosu na druge tradicionalne terapije, jer slike koje pacijent slika mogu mu pomoći da bolje shvati sebe, u isto vrijeme zadržavajući snažne emocije koje bi ga u protivnom mogle preplaviti (Killick, 1997). Art terapija, ali i umjetničko djelovanje kroz terapiju, se jako često primjenjuju kod osoba sa šizofrenijom imaju značajne rezultate, ali istovremeno ima jako malo istraživanja koja se bave proučavanjem uticaja umjetničkog djelovanja na zdravlje pacijenata sa šizofrenijom (Crawford & Patterson, 2007). Radeći na projektu HealthNet International imala sam priliku biti vođa tima koji je kroz niz edukacija i likovno kreativnih radionica implementirao dio projekta koji je imao za cilj resocijalizaciju nehospitaliziranih osoba sa različitim oblicima šizofrenije i različitih uzrasta. Rezultati navedenih radionica su, bez iznimke, bili krajnje pozitivni. Istina, u vulnerabilnim grupama u osnovnim školama nema šizofreničnih osoba jer se šizofrenija manifestuje u adolescenskoj dobi, no značajno je naglasiti da postoje rezultati u radu i sa ovom populacijom, koja se smatra veoma teškom za rad.

Naša interesna grupa, iz aspekta likovnog pedagoga, su djeca i art terapija kod ove populacije je veoma razvijena i razvila se iz pokreta “dječje umjetnosti” krajem 19. i početkom 20. vijeka. Već smo ranije naglasili značaj dječjeg crteža koji je pokazatelj njegovog razvoja, gdje likovno izražavanje omogućava uoptrebu neverbalnog, simboličkog jezika kroz koji ona mogu ispričati svoje vlastite priče (Winnicott 1971).

Matthews, likovni pedagog sa dugogodišnjim iskustvom je, detaljno proučavajući stvaralački proces kod djece, zaključio da su oni njihovi životni zapisi, koji predstavljaju događaje i objekte izvan njih samih, te se upravo treba usmjeriti otkrivanju njihovih značenja (Matthews, 1989).

Brojni autori naglašavaju važnost prostora u kojem se mogu, na adekvatan način, prihvatiti ali i izraziti emocije za dječju populaciju, gdje se dijete može osjećati dovoljno sigurnim da istražuje, napravi nered, sudjeluje u ritualu ili testira granice. No u isto je vrijeme naglašena potreba za održavanjem apsolutnih granica (unutar kojih je djetetu dana apsolutna sloboda izražavanja), koje djetetu pružaju sigurnost potrebnu da bi se terapijski proces mogao odvijati skladno (Arguille, 1990). Ukoliko na nastavi likovne kulture preuzmemo elemente i principe art terapije u smislu umjetničkog

djelovanja, bez potrebe za dijagnosticiranjem problema niti rješavanja istog kroz terapiju, već korištenje značaja uključivanja u kreativno proces učenika koji spada u ranjive kategorije, možemo postići značajne rezultate u kreativnom i komunikacijskom smislu.

Art terapija je važna metoda u terapiji brojnih emocionalnih i kognitivnih poremećaja u djece, kao što su poremećaji ličnosti i emocionalne poteškoće, poteškoće u učenju i govoru, posljedice seksualnog i fizičkog zlostavljanja, deprivacije u djetinjstvu, itd. (Arguille, 1990).

5. UMJETNOST U TERAPIJI

Već smo ranije spomenuli neke od teorija i podjela umjetničkih faza kreiranja crteža, kao i pretpostavku da sva djeca, u razvoju umjetničkih sposobnosti, prolaze kroz iste stadijume, u ovisnosti od uzrasta, jer svako dijete koje se razvija normalno u fizičkom, emotivnom i mentalnom smislu ima jednaku potrebu da se izrazi kroz umjetničko djelovanje. Poznavanje ove grube podjele razvojnih faza crteža je neophodno utoliko što je to “skala” po kojoj ćemo komparirati fazu u kojoj se nalaze učenici sa razvojnim ili fizičkim problemima, traumatizirana djeca, ali i djeca koja prolaze kroz krizno razdoblje i emocionalne poremećaje kao posljedica zlostavljanja (Machioldi, 1998). Ukratko, sva djeca koja spadaju u ranjive kategorije. Ali, umjetnosti i umjetnost kao terapija nije ograničena na bolesne, pa čak ni ne samo na vulnerabilne. Treba biti dostupna svima i pomoći svima da očuvamo zdravo stanje uma. Picasso je jednom rekao da je “svrha umjetnosti da očisti prašinu iz našeg svakodnevnog života”.

U terapeutskom smislu, umjetnost je u početku, u specijalizovanim ustanovama, trebala da zaokupi pažnju i omogući prostor za stvaranje kod šticeenika. Ubrzo se uvidjelo da je izražavanje kroz umjetnosti veoma korisno i kod osoba koje imaju teškoće u verbalnom izražavanju, posebno kod autističnih i depresivnih osoba. Umjetnost kao formu terapije možemo posmatrati iz dvije perspektive: s jedne strane, kreativni čin je sam po sebi koristan jer osobama pomaže da pronađu utjehu i duševni mir, dok, s druge strane, interpretativni elementi koji se u radovima pojavljuju - bilo da je riječ o slikama, bojama ili prizorima koji se ponavljaju - pružaju veoma korisne

predstave koje terapeutima, ali i prosvjetnim radnicima, mogu pomoći da shvate kako se osoba osjeća. Razlika između umjetnosti kao stvaralaštva i umjetnosti kao terapije je to što u ovom drugom slučaju osoba radi nezavisno - niko joj ne naručuje rad niti nameće rokove - i kada naslika ili napravi to što želi, interpretacija počinje sama, nošena konstantama koje se provlače kroz sve radove. Takvi izrazi su od neprocjenjivog značaja u slučaju kada je komunikacija sa nekom osobom otežana ili onemogućena i u slučaju likovnih predstava.

6. ZAKLJUČAK

Umjetnosti nije elitistička djelatnost. Svi imaju pravo na nju, bilo u obliku pasivnog konzumenta ili aktivnog stvaralačkog djelovanja. Umjetnost je jedini univerzalni i najslobodniji jezik kojim djeca komuniciraju i prije no što upoznaju riječi. I onda im se desi odrastanje koje polako izbriše sjećanje na predivni jezik umjetnosti. Posao svakog prosvjetnog radnika, ali i i svih onih koji su odgovorni za dijete kroz proces njegove edukacije, jeste da tu iskricu na adekvatan način odnjeguje u svakom mladom čovjeku i da mu pomogne da razvije svoje kreativne potencijale.

S vremena na vrijeme, putem crteža, slika, i oblika ono nam daje smjernice u tom traganju, ukoliko smo sposobni da ga prihvatimo i „pročitamo“ u njegovoj izvornosti, onakav kakva jeste, napisan nepatvorenim likovnim jezikom. Taj jezik često nije razumljiv mnogima, no to ne znači da je pogrešan. Problem nastaje kada dijete, odnosno učenik, koji je u fokusu ovog istraživanja, ima potrebu da se izrazi likovnim jezikom, a istovremeno, zbog drugih razloga, koji mogu biti fizički, mentalni ili emotivni, nije u stanju ostvariti komunikaciju sa vanjskim svijetom putem uobičajenih sredstava komunikacije. Učenici koji spadaju u ranjive skupine zbog određenog stanja, bilo da je isto uzrokovano fizičkim ili mentalnim nedostatkom, ili je posljedica emotivnog stanja koje nas čini hipersenzibilnim, nesocijaliziranim, introvertiranim ili jednostavno ranjivim u odnosu na ostale učenike nisu lišeni sposobnosti kreativnog mišljenja ili izražavanja.

LITERATURA

- Camic PM (2008) Playing in the mud: health psychology, the arts and creative approaches to health care. *J Health Psychol*
- Case C, Dalley T (1990) Working with Children in Art Therapy. London: Routledge.
- Cox M, Theilgaard A (1997) Mutative Metaphors In Psychotherapy: The Aeolian Mode. London: Jessica Kingsley Publishers
- Crawford MJ, Patterson S (2007) Arts therapies for people with schizophrenia: an emerging evidence base. *Evid Based Ment Health*
- Dalley T (1984) Art as Therapy. London: Tavistock.
- Edwards D (2004) Art therapy. London: SAGE Publications
- Erić, LJ. (2000) Psihoanaliza i psihopatologija likovnog izraza. Beograd: Institut za mentalno zdravlje
- Hill A (1948) Art versus illness: a story of art therapy. London : Allen & Unwin.
- Hogan S (2001) Healing Arts: the history of art therapy. London: Jessica Kingsley Publishers
- Kramer E (1958) Art Therapy in a Children's Community. Illinois: Thomas. Kubler Ross E (1981) On Death and Dying. London: Tavistock.
- MacGregor JM (1989) The Discovery of the Art of the Insane. Princeton: Princeton University Press.
- Malchiodi, C.A. (1998). Understanding children's drawings. New York; London: The Guilford Press.
- Malchiodi C. (2003) Handbook of Art Therapy. New York: Guilford Publications.
- Matthews J (1989) How young children give meaning to drawing. U: Gilroy A, Dalley T (Ur.) Pictures at an Exhibition. London: Routledge.
- Meijer-Degas, Fiety: Coping with loss and trauma through art therapy - training manual, Eburon, Delft 2006
- Nowell Hall P (1987) Art therapy: a way of healing the split. London: Routledge
- Rubin J (1990) Art Therapy: An Introduction. Philadelphia: Brunner Mazel.
- Thomson M (1989) On Art and Therapy. London: Virago.
- Weller, D. (1990) Group interactive art therapy, London, Rutledge

THERAPEUTIC GOALS IN THE FINE ART CLASSES AND ART IN THE THERAPY

The usual, but overtaken classification of the goals of the teaching fine arts are divided into educational and pedagogical. However, a large number of serious pedagogues and methodologies, whose attitudes and opinions the author fully agrees with, as the goal of teaching of fine art, distinguishes the therapeutic goals, apart from the above mentioned goals. As a part of teaching of fine art, the therapeutic goals are the most important for the teaching of fine arts in working with vulnerable categories students, because through this goal the teacher can be introduced to the inner world, psychology and social needs of each student, and especially those with whom the usual communication is difficult or even disabled. We'll deal with the definition of the term art therapy, the one that is often misinterpreted and misunderstood, its origin, different theories and approaches, but also point out the differences in relation to arts in therapy.

Keywords: art therapy, art in therapy, teaching of fine art, talent, creativity, vulnerability

SABINA HALILAGIĆ

Fakultet političkih nauka/Univerzitet u Sarajevu

stručni rad

Traumatične posljedice razvoda braka na djecu

Sažetak: Razvod je traumatska situacija za cijelu porodicu, a posebno za djecu koja su u potpunosti ovisna o roditeljima. Djeca su u izuzetno nepovoljnom položaju zbog činjenice da je razvod roditelja van njihove kontrole, nepredvidljivog je trajanja i ishoda, a često djeci nedostaju informacije i vještine za prevladavanje takve situacije. Većina djece uspješno prevladava tu promjenu i odraste u zdrave osobe, no dio djece doživljava emotivne poteškoće koje ih prate i u odrasloj dobi, a novija istraživanja upućuju na to da učinci razvoda mogu biti dugotrajni i traumatski.

Djeca mogu djelovati kao da nemaju nikakvih poteškoća, ali kako rastu, način na koje se odnose s drugima i sudjeluju u odnosima, posebno romantičnim vezama, često odražavaju osjećaje povezane s razvodom roditelja. U mnogim slučajevima, razvod roditelja ima utjecaja na formiranje ideja mladih o braku i porodici. U kojoj mjeri će dijete iskazivati poteškoće ovisi o ponašanju roditelja prije, u toku i nakon razvoda braka.

Ključne riječi: posljedice razvoda braka, djeca, roditeljsko staranje, izdržavanje, kontakti

1. POSLJEDICE RAZVODA BRAKA NA DJECU

Razvodom braka potrebno je regulisati roditeljsko staranje, odnosno s kojim roditeljem će dijete živjeti nakon razvoda braka, na koji način će se održavati kontakti djeteta i roditelja s kojim dijete ne živi, o izdržavanju djeteta i

drugim sadržajima roditeljskog staranja. Moguće je da se roditelji razvedu civilizirano, ali isto tako je moguće da razvod braka postane početak jednog dugogodišnjeg sukoba između bivših bračnih partnera.

Pravne posljedice razvoda braka po dijete/djecu su:

- roditeljsko staranje nakon razvoda braka,
- održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata,
- izdržavanje djeteta/ce

1.1. Roditeljsko staranje nakon razvoda braka

Razvodom braka dijete je dovedeno u nezavidan položaj jer je narušeno njegovo pravo na život s oba roditelja, ali isto tako i pravo roditelja da živi sa svojim djetetom. Porodičnim zakonom je normirano da roditelji roditeljsko staranje vrše zajednički sporazumno i ravnopravno (čl.141.stav 1).¹

Ovakav način roditeljskog staranja identičan je roditeljskom staranju u porodičnoj zajednici jer roditelji mogu lako i uspješno starati se o životu i zdravlju djece, te zadovoljavati njihove potrebe.

Roditeljsko staranje podrazumijeva skup odgovornosti, dužnosti i prava roditelja koja imaju za cilj zaštitu ličnih i imovinskih prava i interesa djeteta. Roditeljsko staranje se ostvaruje u najboljem interesu djeteta. Porodični zakon daje mogućnost roditeljima da postignu sporazum o tome s kojim roditeljem će dijete živjeti nakon razvoda braka. Sporazum roditelja treba da je u interesu djeteta jer oni najbolje znaju šta je to potrebno njihovom djetetu i koje su njihove mogućnosti. Ujedno je to najpoželjniji način za odlučivanje kojem će roditelju biti povjereno dijete nakon prestanka bračne zajednice. Postignuti sporazum je garancija dobrih odnosa u budućnosti između roditelja i djece i između roditelja međusobno, što odgovara najboljem interesu djeteta. Pri donošenju odluke sud će uvažiti ovakav sporazum samo ako je u najboljem interesu djeteta.

Ukoliko roditelji nisu postigli sporazum o roditeljskom staranju u postupku posredovanja, Porodični zakon normira mogućnost da organ starateljstva

---

1 („Službene novine F BiH“ br.35/05 i 41/05) Porodični zakon čl. 141, Stav 1

doneše odluku o roditeljskom staranju, do donošenja pravosnažne sudske presude o razvodu braka.

„Znači, samo u vrijeme dok traje postupak za razvod braka, kako interes djeteta ne bi ostao nezaštićen nepostizanjem sporazuma ili time što ovaj sporazum nije u njegovom interesu, te da dijete ne bi ostalo živjeti s roditeljem koji nije podoban da se stara o njemu, povjereno je organu starateljstva da odluči o ovome.“²

Samo u ovom slučaju organ starateljstva donosi odluku o roditeljskom staranju što ne umanjuje njegov značaj. Organ starateljstva sudjeluje u svim sudskim sporovima kada je u pitanju zaštita interesa djeteta, te se gotovo u svim sporovima uvažava njegovo mišljenje.

PZFBiH je normirao dva načina roditeljskog staranja:

- pojedinačno staranje – roditeljsko staranje vrši roditelj s kojim dijete živi uz obavezu da informiše drugog roditelja o važnim stvarima koje se tiču života djeteta.
- zajedničko staranje – zakonsko staranje o djetetu pod kojim se podrazumijeva zajedničko odlučivanje o svim važnim pitanjima koje se tiču života, liječenja, školovanja i zastupanja.

Pojedinačno roditeljsko obuhvata sporazum roditelja o povjeri djeteta jednom roditelju, sporazum o visini izdržavanja, i sporazum o načinu održavanja ličnih odnosa i neposrednih kontakata. To znači da roditelj kojem nije povjereno dijete ima pravo da bude informisan od strane roditelja s kojim dijete živi o svim važnim stvarima koja se tiču djeteta, te ima obavezu održavati lične odnose i neposredne kontakte, obavezu izdržavanja djeteta i pravo prigovora na postupke roditelja koji vrši roditeljsko staranje.

Međutim, činjenica je da pravo kontrole daje mogućnost roditelju koji ne vrši roditeljsko staranje da na taj način više kontroliše drugog roditelja nego se brine za dobrobit djeteta.

Povjera djeteta jednom roditelju nije rješenje za konflikt koji postoji između bračnih partnera, već osnov za nove konflikte.

² S. Bubić, N. Traljić, *Roditeljsko i starateljsko pravo*, Sarajevo, 2007, str.179

Zajedničko vršenje roditeljskog staranja je moguće kada je očuvana dobra komunikacija među supružnicima u pogledu vršenja roditeljskog staranja i kada roditelji prava i dužnosti koja se odnose na roditeljsko staranje obavljaju zajednički, međusobnim sporazumijevanjem koje mora biti u najboljem interesu djeteta.

Zajedničko staranje kod djeteta ostavlja manje traume jer se osjeća voljeno od oba roditelja a roditelji se ponašaju kao da su u braku. Ovakav način roditeljskog staranja ostavlja roditeljima mogućnost da svoj život planiraju bez pritiska odgovornosti, za razliku kada roditeljsko staranje vrši samo jedan roditelj. Roditelji se dogovaraju oko obavljanja svakodnevnih aktivnosti, kao što su odvođenje djeteta u vrtić, školu, slobodne aktivnosti, kod doktora i sl.

Oba roditelja se nalaze u jednakom pravnom položaju prema djetetu, ali to ne znači da oba roditelja vrše svakodnevno fizičku kontrolu djeteta i brinu se o njemu.

Zajedničko staranje podrazumijeva da roditelj s kojim dijete ne živi obavlja pojedine dužnosti, kao što su na primjer staranje o zdravlju djeteta, o njegovom školovanju, da ga zastupa u određenim poslovima i da sudjeluje u donošenju svih važnih odluka koje se tiču djeteta.

U slučaju sporazuma o zajedničkom roditeljskom staranju, roditelji dobrovoljno izvršavaju svoju obavezu izdržavanja, tako da nema potrebe za vođenjem sudskog postupka za izdržavanje.

Od zajedničkog staranja imaju korist oba roditelja, jer zbog neuspjeha koji su doživjeli kao bračni partneri zadovoljstvo pronalaze u činjenici da postižu uspjeh kao roditelji. Zajedničko staranje omogućava roditeljima da se posvete karijeri i da ujedno sudjeluju u društvenom životu.

1.2. Održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata

U slučaju razvoda braka pravo djeteta da živi s roditeljem ne može se ostvariti na isti način kada postoji porodična zajednica.

Zbog značaja koji porodica ima u podizanju, odrastanju, odgoju i razvoju djeteta zakonodavac je normirao održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata u slučaju kada je brak razveden i dijete živi s jednim od roditelja.

Jedno od najvažniji prava djeteta čiji roditelji ne žive zajedno u porodičnoj zajednici je pravo djeteta da održava lične odnose i neposredne kontakte sa onim roditeljem s kojim ne živi.

Porodični zakon redovno održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata je normirao kao pravo djeteta.(čl.124 stav2)³

Interes djeteta i roditelja za održavanjem međusobne veze osigurava se održavanjem ličnih odnosa i neposrednih kontakata što omogućava razvijanje osjećaja ljubavi, ublažava posljedice odvajanja djeteta od roditelja i stvara optimalne uvjete za razvoj djeteta u situaciji kada ono živi samo sa jednim roditeljem.

O načinu održavanja ličnih odnosa i neposrednih kontakata roditelji se sporazumijevaju a ukoliko se taj sporazum ne može postići odluku o tome donosi sud u postupku razvoda braka kada odlučuje o roditeljskom staranju.

Održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata podrazumijeva zajedničko provođenje dnevnih, sedmičnih i dužih perioda, međusobne posjete, izlaske, vikende, praznike u zavisnosti od dobi djeteta i mogućnosti roditelja.

Kada sud odlučuje o određivanju ličnih odnosa i neposrednih kontakata mora voditi računa o postizanju ravnoteže između zahtjeva za poštivanjem prava djeteta i mogućnosti roditelja da mu to pravo osiguraju.

Kontakti djeteta i roditelja s kojim dijete ne živi ponekad mogu biti štetni za dijete, te će u tom slučaju sud donijeti odluku o ograničavanju ili zabrani kontakata, u najboljem interesu djeteta.

Ograničenje kontakata odnosi se na vremensko skraćenje, rjeđe kontakte i kontrolu od strane treće osobe. Roditelj kojem je izrečena takva mjera je svojim postupcima u vrijeme kontakata štetio dobrobiti djeteta, odnosno doveo u opasnost njegov odgoj, život, zdravlje.

Pored zabrane kontakata sud može izreći i mjeru neovlašteno približavanje djetetu i njegovo uznemiravanje kojom se dodatno garantuje zaštita djeteta.

3 („Službene novine F BiH“ broj 35/05 i 41/05)Porodični zakon F BiH čl.124,stav 2 “Dijete ima pravo živjeti s roditeljima. Ako ne živi sa oba ili jednim roditeljem, pravo je djeteta da redovno održava osobne odnose i neposredne kontakte sa roditeljem sa kojim ne živi. Dijete ima pravo održavati osobne kontakte i sa nenom i djedom.”

Porodični zakon uvažava porodicu kao najvažniju društvenu zajednicu za podizanje i odgoj djeteta, pa je tako stvorena mogućnost za održavanje kontakata između drugih članova porodice s djetetom.

Potreba za održavanjem ličnih odnosa i neposrednih kontakata s drugim srođnicima je poželjna, a na taj način se poštuje pravo djeteta na porodični život. Odluku o ovim kontaktima također donosi sud na osnovu procjene interesa djeteta.

1.2.1. Prepreke u održavanju kontakata između djeteta i roditelja sa kojim ne živi u zajednici

U pojedinim slučajevima, kao što je razvod braka, život djece s oba roditelja nije moguć zbog čega djeca žive samo s jednim roditeljem, dok se drugi roditelj stavlja u podređen položaj. Takva situacija nije dobra za dijete jer ono ima potrebu i pravo na oba roditelja koji će se o njemu brinuti bez obzira na njihove međusobne odnose.

Nemogućnost da dijete živi s oba roditelja nakon razvoda braka nadomjestit će se održavanjem ličnih odnosa i neposrednih kontakata.

Iako se većina roditelja zainteresirana za dobrobit svog djeteta uglavnom uspijeva međusobno sporazumjeti oko održavanja ličnih odnosa i neposrednih kontakata roditelja s kojim dijete ne živi, jedan dio njih se ne pridržava tog sporazuma.

U toku i poslije razvoda braka roditelji zaboravljaju odgojnu ulogu svakog od roditelja. Kada dijete živi s majkom i ocem ono ima priliku vidjeti različite obrasce ponašanja, učiti o ljubavi, razumijevanju ali i o sukobu mišljenja. Roditelji su uzor djetetu i zbog toga je vrlo važno da dijete održava redovne kontakte s roditeljem s kojim ne živi.

Međutim, majke s kojim djeca žive sprečavaju kontakte kako bi kaznile očeve, što ne znači da su u tome sklonije od njih, već to mogu češće činiti jer su djeca nakon razvoda većinom dodijeljena njima.

Majke kao razloge svog nezadovoljstva u međusobnom odnosu najčešće ističu:

- očevo neplaćanje doprinosa za izdržavanje djeteta ili neredovito plaćanje,

- određivanje sudskom odlukom više kontakata ocu nego što one smatraju da je dobro za dijete,
- odlaženje oca u školu/vrtić izvan termina dodijeljenog odlukom,
- ogovaranje majke od strane oca.

Očevi se žale zbog toga što:

- uopće ne viđaju ili rijetko viđaju svoju djecu, a prije razvoda su s njima bili vrlo bliski,
- majčina obitelj ih vrijeđa i ponižava kad dođu po dijete,
- majka traži veći doprinos i to postavlja kao uvjet za viđanje djeteta,
- nadležne institucije su neprijateljske, neučinkovite i svojim radom podržavaju otuđenje djeteta,
- centar je unaprijed sklon podržati majku iako i oni imaju sve uvjete da dijete živi s njima te mogućnost i motivaciju za češće kontakte.

Kontakt djece i roditelja koji živi odvojeno su vrlo važni za dijete jer mu pomažu u prilagođavanju novonastaloj situaciji. Roditelji često nisu svjesni važnosti redovitih osmišljenih i sadržajnih susreta sa odvojenim roditeljima i nerijetko ih osujećuju navodeći da se dijete nakon toga osjeća loše, da je nervozno, neprijateljski raspoloženo ili da ne želi razgovarati o tome kako je prošao taj susret.

Bez obzira jesu li roditelji u braku ili ne i ako su u stalnom međusobnom sukobu i nemaju kontakte s djecom ili su oni ograničeni, djeca ostvaruju lošiji školski uspjeh i sklonija su nepoželjnim i štetnim ponašanjima (ovisnosti, maloljetnički kriminal).

Dakle, ne šteti im sam razvod već i sukob roditelja. Djeca su sretna ako se roditelji dogovaraju, stalno su dostupni, međusobno su pristojni, ne ogovaraju se i oba su prisutna na proslavama i drugim važnim događajima u njihovom životu.

Mnogi roditelji koji ne uspijevaju stupiti u kontakt s djetetom ili imaju druge poteškoće u odnosu s bivšim supružnikom koje ne mogu riješiti sami, nakon nekog vremena odustaju, smatrajući svako nastojanje beznadnim, prihvaćajući stanje ograničenog sudjelovanja ili čak potpunog nesudjelovanja u životu svojeg djeteta.

Svoj djeci bez obzira na dob treba ljubav, podrška i stalna dostupnost oba roditelja i njihovih širih obitelji i imaju pravo izražavati svoje osjećaje, ne priklanjanje se niti jednom od roditelja te biti zaštićena od njihovih međusobnih sukoba. Davanja prednosti najboljem interesu djeteta, nažalost, mnogi od roditelja u sukobu to zaboravljaju, a nadležna tijela nedovoljno prepoznaju ili nemaju učinkovite mjere protiv njihovih štetnih postupanja.

1.3. Izvršavanje obaveze izdržavanja

Izvršavanje dužnosti i prava roditelja na izdržavanje djeteta je pretpostavka za vršenje svih ostalih dužnosti i prava prema djetetu. Odgovornost roditelja i drugih osoba, odgovornih za dijete da u okviru svojih sposobnosti i financijskih mogućnosti, osiguraju životne uslove potrebne za razvoj djeteta. Ostvarivanje odgovarajućih životnih uvjeta podrazumijeva zadovoljavanje njegovih egzistencijalnih potreba i materijalnu osnovu za ostvarenje drugih djetetovih prava kao što su pravo na zdravlje, na obrazovanje i sl.

„Roditelji su dužni izdržavati maloljetno dijete i u izvršavanju te obaveze moraju iskoristiti sve svoje mogućnosti i sposobnosti“. (čl.215 PZFBiH)

Ova odredba zakona isključivo se odnosi na maloljetno dijete, dok je za ostale slučajeve izdržavanja predviđeno izdržavanje srazmjerno mogućnostima dužnika i potrebama povjerioca.

Koliko je važna ova obaveza i pravo roditelja ukazuje i činjenica da ova obaveza ostaje i nakon sticanja punoljetstva djeteta.

Nakon punoljetstva, ukoliko se dijete nalazi na redovnom školovanju, roditelji su dužni da prema svojim mogućnostima osiguraju izdržavanje djeteta najduže do dvadeset šeste godine života. Izdržavanje punoljetnog djeteta zavisi od mogućnosti roditelja i nije obavezno, ukoliko to ugrožava njihovu egzistenciju, za razliku od izdržavanja maloljetnog djeteta kada roditelji moraju iskoristiti sve svoje mogućnosti i sposobnosti.

Roditelji ne žele da shvate da prestankom braka njihova uloga roditelja ne prestaje.

Neplaćanje izdržavanja posebno pogađa djecu i negativno se odražava na njihov razvoj a ujedno ugrožava njihovo pravo na izdržavanje koje je

zagarantovano Konvencijom o pravima djeteta (čl.27).⁴

- „Prema čl.27 konvencije o pravima djeteta, dijete ima pravo na životni standard koji odgovara njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju.

Prema istom članu,“ roditelji imaju primarnu obavezu da djetetu osigura uslove za zdravo odrastanje.“

- „Zakonsko izdržavanje ima za svrhu da osigura određenoj fizičkoj osobi sredstva za njegovu životnu egzistenciju jer je na drugi način ne može osigurati.“⁵

Kako bi zaštitio interes djeteta sud određuje izdržavanje primjenom odredaba koje vrijede za sve oblike zakonske obaveze izdržavanja tako što utvrđuje ukupan iznos sredstava potrebnih za izdržavanje, uvažava potrebe povjerioca, u ovom slučaju maloljetnog djeteta, te dosuđuje izdržavanje koje će moći pokriti sve njegove potrebe.

Izdržavanje djeteta zavisi od mogućnosti roditelja i od potrebe djeteta a mijenja se u zavisnosti od perioda života u kojem se dijete nalazi. Tako prilikom određivanja iznosa za izdržavanje sud uzima u obzir: uzrast djeteta, potrebe za njegovo školovanje, imovinsko stanje, sposobnost za rad, mogućnost zaposlenja, zdravstveno stanje i druge okolnosti.

U situaciji kada roditelji ne žive zajedno u porodičnoj zajednici, zbog čega dijete živi sa jednim roditeljem, roditelji ne učestvuju na isti način kako u roditeljskom staranju tako ni u izdržavanju djeteta.

Porodični zakon F BiH normira, da će sud prilikom određivanja visine iznosa za izdržavanje, posebno cijeniti kao doprinos za izdržavanje, brigu i rad koju u odgoj i podizanje djeteta ulaže roditelj sa kojim dijete živi.

Kada roditelj, sa kojim dijete ne živi, ne izvršava svoju obavezu da doprinosi izdržavanju djeteta drugi roditelj tu obavezu pokušava ostvariti sudskim

⁴ Konvencija o pravima djeteta, član 27.Odgovornost roditelja i drugih lica odgovornih za dijete je da u okviru svojih finansijskih mogućnosti, osiguraju životne uslove potrebne za razvoj djeteta. ova obaveza nadživljava roditeljsko pravo, tj. ostaje i nakon punoljetstva ukoliko se dijete nalazi na redovnom školovanju a najduže do 26.godine života.

⁵ E. Zečević: “Porodično pravni odnosi, 2005, str.147

putem. Pri tome se javljaju dodatni financijski problemi sa kojim se oni ne mogu nositi jer se već nalaze u teškoj situaciji.

Praksa pokazuje da sudski postupci koji se odnose na naplatu izdržavanja jako dugo traju i da su roditelji u tim postupcima usmjereni jedno na drugo u smislu ponižavanja ili vrijeđanja dok je dobrobit djeteta zanemarena.

Dok traje postupak na sudu oko naplate izdržavanja veliki broj djece iz razvedenih brakova koji sada žive s jednim roditeljem živi u krajnjoj bijedi bez mogućnosti da zadovolji svoje osnovne potrebe.

Ekonomsku situaciju dodatno usložnjava neispunjavanje zakonske obaveze izdržavanja djeteta od strane roditelja s kojim dijete ne živi.

Iako roditelj ima zakonsku obavezu da izdržava svoje dijete u velikom broju slučajeva oni to ne ispunjavaju, pa čak pokušavaju i izbjeći tu zakonsku obavezu ili im ono postaje sredstvo za ucjenu.

I nakon donesene sudske presude o obavezi izdržavanja, roditelj s kojim dijete ne živi a koji je u mogućnosti i dalje ne misli na dobrobit djeteta i izbjegava svoju obavezu kako bi naštetio drugom roditelju. Najčešće da bi izbjegao obavezu izdržavanja koristi se raznim sredstvima kao na primjer, metodu „rada na crno“, prijavljuju minimalne dohotke ili prebacuju imovinu na treće osobe.

Izdržavanje je primarna i prioritetna obaveza roditelja, međutim kada roditelji nisu u mogućnosti podmirivati te potrebe, zakonodavac je normirao mogućnost izdržavanja djeteta od strane drugih srodnika. Prvenstveno se misli na očuha ili maćehu, braću i sestre, djeda i majku. U slučaju da srodnici djeteta nisu u mogućnosti izvršavati ovu zakonsku obavezu, organ starateljstva je u obavezi obezbijediti sredstva za izdržavanje. Porodični zakon je normirao mogućnost organa starateljstva, da radi zaštite djetetove egzistencije, sredstva za izdržavanje obezbijedi iz budžetskih sredstava Federacije. (čl 237).

Međutim to je neizvedivo, jer ne postoji alimentacioni fond kojeg propisuje država a pomoću kojeg bi brojni razvedeni roditelji uspjeli naplatiti alimentaciju od bivših neodgovornih supružnika. Postojanje alimentacionog fonda bi dovelo do toga da pravni postupak gonjenja bude na državi a ne na roditelju.

2. PRILAGODBA DJECE NA RAZVOD BRAKA

Reakcije djece na razvod braka njihovih roditelja mogu biti različite s obzirom na njihovu trajnost i snagu.

2.1. Inicijalne reakcije – ovise o prirodi odnosa između roditelja, koliko je djeci poznata pravna situacija, te od načina na koji roditelji djetetu saopće svoju odluku o razvodu. Inicijalne reakcije su povezane sa dobi djeteta, zatim sa njegovom sposobnosti shvatanja novonastale situacije i na kraju sa načinom na koji roditelji saopćavaju odluku o razvodu. Ukoliko roditelji djetetu ne daju dovoljno informacija dijete se osjeća zakinuto, zabrinuto i krivo a ukoliko mu pak daju previše informacija dijete ih neće razumjeti i to će teško podnijeti.

Inicijalne reakcije se ispoljavaju kroz različita ponašanja djeteta od momenta kada su saznala

- za razvod braka svojih roditelja do momenta kada prihvaćaju razvod kao nešto na što nisu mogla uticati.
- Negiranje je prva faza kada djeca saznaju za razvod svojih roditelja. U ovoj fazi djeca ne prihvataju stvarnost i stvaraju svoj svijet mašte o sretnoj porodici. To je jednostavniji način nego prihvatiti stvarnost i činjenicu da više neće ništa biti kako je bilo.
- *Bijes* je faza koju karakterišu emocionalne reakcije, sukob s vršnjacima ili odraslima. Ovim reakcijama dijete želi skrenuti pažnju roditelja na sebe, a javljaju se kada dijete shvati da su njegove želje jedno a stvarnost drugo.
- *Nagodba* je faza u kojoj dijete stvara nagodbu sa samim sobom, bit ću dobar, ne ću više stvarati probleme, pa će se moji roditelji pomiriti i sve će biti kao prije. Dijete misli da takvim ponašanjem može uticati na promjenu situacije.
- *Depresija* je faza kada dijete svata da svi raniji oblici njegovog ponašanja ne pomažu. Osjeća se bespomoćno, optužuje svoje ponašanje i smatra se krivcem za razvod roditelja .
- *Prihvatanje*, u ovoj fazi dijete prihvata činjenicu da razvod njegovih roditelja ne ovisi o njemu i da na nju ne može uticati. Svata da realnost

postoji, da njegove želje ne mogu ništa promijeniti i da mu ne preostaje ništa drugo nego da je prihvati.

2.2. *Kratkotrajne reakcije* – to su reakcije koje se javljaju unutar dvije godine poslije razvoda a kasnije polako nestaju. Odnose se na emocionalno i socijalno funkcionisanje i u ovu grupu spadaju:

- *Emocionalne reakcije*– Djeca često reaguju na razvod roditelja sa povećanom agresivnošću i depresijom.
- Snaga emocionalne reakcije zavisi od moderatora kao što su dob, spol i sl.
- *Slika o sebi*– Gotovo uvijek djeca razvedenih roditelja nakon razvoda roditelja imaju niže samopoštovanje i mijenjaju sliku o sebi.
- *Socijalna prilagodba*–odnosi se na promjene u ponašanju djeteta prema vršnjacima i odraslima. Zbog narušenog samopoštovanja i nesigurnosti djeca rastavljenih roditelja lako se vežu uz osobe koje svojim ponašanjem odaju čvrste stavove, često upadaju u loše društvo, i na taj način žele izgraditi samopouzdanje. Socijalna prilagodba podrazumijeva društveno neprihvatljivo ponašanje i smatra se da je dijete socijalno prilagođeno ukoliko nije promijenilo svoje ponašanje prema drugim osobama. Kod određene djece se javlja ubrzan proces odrastanja iz razloga što preuzimaju roditeljsku ulogu, odnosno počinju brinuti za roditelje, i time preuzimaju veliki teret odgovornosti na sebe.
- *Kognitivni razvoj* podrazumijeva da će se teže nositi s posljedicama razvoda braka ona djeca čiji se roditelji nisu mogli nositi sa padom ekonomskog standarda i povećanim obavezama. Kao razlozi se navode: slabljenje motivacije za postizanjem uspjeha u školi, smanjene ekonomske mogućnosti roditelja, preuzimanje na sebe obaveza kao što su kućni poslovi, staranje o mlađoj braći i sestrama i nedostatak vremena za učenje.

2.3. *Dugotrajne reakcije* – Smatraju se najvažnijim jer mijenjaju razvojni put djeteta i oblike ponašanja koji postaju način života odraslih osoba. Javljaju se nakon deset i više godina poslije razvoda braka. U dugotrajne reakcije spadaju:

- *Socijalni položaj u društvu* – Zbog slabijeg uspjeha u školi ili prekida

školovanja, djeca razvedenih roditelja često su na nižoj obrazovnoj i socioekonomskoj razini, a razlog tome je slabija motivacija djeteta da postigne uspjeh, slabiji životni standard i financijske mogućnosti. Razlog tome mogu biti i preuzimanje kućanskih obaveza kao i briga za mlađu braću i sestre. Sa niskim stepenom obrazovanja češće su ne zaposlena ili obavljaju slabije plaćene poslove pa postižu i niži socioekonomski status.

- *Budući partnerski odnosi i bračna kvaliteta*- djeca razvedenih roditelja imaju više problema u romantičnim vezama u odrasloj dobi. Uglavnom imaju probleme u komunikaciji s partnerom, kritični su prema partneru i pokazuju negativne emocije. Pojedinci se teže odlučuju na sklapanje braka i spremniji su da taj brak razvedu, a njihova kvaliteta braka je manja nego kod pojedinaca čiji se roditelji nisu razveli. U pravilu to je posljedica socijalnog učenja i usvajanja modela ponašanja posmatranjem svojih roditelja tokom djetinjstva.
- *Psihološka dobrobit u odrasloj dobi*- Dobri emocionalni odnosi roditelja su važan faktor za očuvanje djetetove psihičke stabilnosti u odrasloj dobi. Sukobi i razvod roditelja smanjuju psihološku dobrobit djeteta u odrasloj dobi što je posljedica narušenih odnosa između djeteta i roditelja tokom razvoda i poslije razvoda. Roditeljski sukobi narušavaju emocionalnu povezanost s majkom i ocem.

Ove reakcije su usko povezane sa spolom i dobi djeteta, pa tako u zavisnosti od od starosne dobi u kojoj se djeca nalaze u vrijeme razvoda reakcije su različite.

Djeca dojenačke dobi osjećaju emocionalne promjene u ponašanju roditelja, primjećuju kada jedan od roditelja napusti dom i nije više tu, osjetljiva su na separaciju i promjene. Svoje nezadovoljstvo iskazuju plakanjem, promjenama u svakodnevnim navikama poput spavanja ili ishrane.

Djeca od druge do šeste godine bolje razumiju, primjećuju da jedan roditelj nije tu, javljaju se jače emocionalne reakcije, empatija prema roditelju koji je tužan. Razvod roditelja pripisuju kao svoju grešku i vjeruju ukoliko budu dobri da će sve biti u redu i da će roditelji opet živjeti zajedno.

Djeca od šeste do desete godine osjećaju tugu, depresiju, ljutnju i imaju probleme s učenjem. Shvataju da razvod braka znači da njihovi roditelji ne

žive više zajedno, da se ne vole i da više nikada neće biti zajedno.

Djeca od jedanaest do petnaest godine razumiju razvod ali imaju teškoće s prihvatanjem promjena koje razvod donosi u njihovu porodicu.

Djeca od šesnaest do osamnaest godina, osjećaju se napušteni od roditelja, povlače se od svojih prijatelja i vršnjaka, prestaju sa svojim omiljenim aktivnostima. Teško prihvataju razvod roditelja jer je to još jedan dodatni problem u ionako njihovom teškom životnom periodu kada stvaraju sliku o sebi.

Razvod braka njihovih roditelja smanjuje osjećaj samopoštovanja i sigurnosti. Adolescenti veoma često burno reaguju i skloni su konfliktnim situacijama kako s roditeljima tako i sa svojim vršnjacima. Kod njih se javlja pojačana sklonost rizičnom ponašanju kao što je zloupotreba droga, i alkohola, prerano stupanje u seksualne odnose, delinkvencija i sl.

U zavisnosti od spola djeteta i reakcije su drugačije, pa se tako u literaturi može pronaći, da razvod roditelja jednako pogađa i dječake i djevojčice ali njihove reakcije su različite. Dječaci su skloniji ispoljavanju eksternaliziranih problema kao što su agresivnosti neprilagođeno ponašanje dok su djevojčice sklonije internaliziranim problemima kao što su depresija i nisko samopoštovanje. Spolne razlike uglavnom variraju sa stepenom doživljenog stresa. Dječaci su manje depresivni i povučeni nego djevojčice.

ZAKLJUČAK

Posljedice razvoda braka, prvenstveno pravne, koje se odnose na roditeljsko staranje, izdržavanje i održavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata ostavit će posljedice na dijete, koje će ga pratiti tokom svih faza njegovog odrastanja. Ukoliko ove posljedice razvoda braka nisu na pravilan način regulirane, ukoliko ne postoji sporazum roditelja, one će proizvesti dodatne traume kod djece, pored same činjenice da se njihovi roditelji razvode. U konfliktnim razvodima roditelji zaboravljaju svoju ulogu roditelja, posvećeni su sebi i načinu kako da naude drugom roditelju. Povjera djeteta jednom od roditelja postaje postaje osnov za nove koflikte umjesto sporazuma koji je u najboljem interesu djeteta. Neodržavanje ličnih odnosa i neposrednih kontakata i neizvršavanje obaveze izdržavanja produbljuje jaz između bračnih

partnera a djecu stavlja u nezavidan položaj prvenstveno ukoliko roditelji manipulišu njima kako bi postigli svoje ciljeve. Kakve i u kojoj mjeri će biti posljedice razvoda braka ovisi od ponašanja roditelja i njihove spremnosti da zbog neuspjeha koji su doživjeli kao bračni partneri zadovoljstvo pronalaze u činjenici da postižu uspjeh kao roditelji.

LITERATURA:

- Alinčić. M. i grupa autora, 2007, Obiteljsko pravo, Narodne novine
- Tomić. R. 2008, Obiteljski odgoj, OFF-SET, Tuzla
- Pašalić Kreso. A. 2004, Koordinate obiteljskog odgoja, Jež, Sarajevo
- Zečević. E. 2005, Porodičnopravni odnosi, Bemust, Sarajevo
- Porodični zakon F BiH <http://www.udruga-dijete-razvod.hr/sudske-odluke-i-sl/sudske-odluke-rjesenja-presude> (dostupno: 10.11. 2017)
- Traljić. N.,Bubić.S. 2007, Bračno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
- <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2005/zakoni/25bos.pdf> (dostupno: 10.11.2017)
- Traljić. N.,Bubić. S.2007, Roditeljsko i starateljsko pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

DIVORCE - TRAUMATIC EXPERIENCE FOR THE KIDS

Divorce is a traumatic experience for the whole family, especially for the kids who are completely dependent of the parents. The children are in a extremely unfavorable position, because of the fact that the divorce of the parents is out of their control, it is unpredictable in it's duration and outcome, and often kids lack information and skills to overcome that situation.

Most children successfully overcome that change and grow into healty individuals, but some children are experiencing emotional difficulties, and consequences of their parent's divorce can be long-lasting and traumatic.

Children can seem as if they don't have any difficulties, but as they grow up, the way they interact with others and participate in relations with others, especially romantic relationships, often reflect feelings related with the divorce of the parents. In many cases, divorce of the parents has an effect on the children, in forming of the ideas about marriage and family.

In what amount is child going to express difficulties, depends on the behavior of the parents before, during and after the divorce of the marriage.

Key words: The consequences of divorce, children, parental care, financial support, contacts

MERSINA MUJAGIĆ

prikaz/ocjena

Odijevanje i moda u društvu i jeziku

(prikaz knjige *Odijevanje i moda u društvu*, autorice Elvira Islamović i Zrinka Ćoralić, Udruženje Solidarnost, Bihać, 2016)

Knjiga *Odijevanje i moda u društvu i jeziku* rezultat je višegodišnjeg naučnog istraživanja autorica, profesorica Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću, Elvire Islamović i Zrinke Ćoralić. Knjiga objavljena 2016. godine u koizdavaštvu Pedagoškog fakulteta Univerziteta u Bihaću i Udruženja Solidarnost iz Bihaća ima status univerzitetskog udžbenika i vrijedna je studija koja sa raznih stajališta proučava odijevanje, odjeću i modu kao društvene, sociološke, kulturološke, političke, religijske i lingvističke fenomene.

Autorice su imale za cilj da široj javnosti predstave posebne društvene fenomene – modu i odijevanje – te se u studiji obrađuju različita pitanja poput odjeće i identiteta, mode i ljudskog ponašanja, odjeće kao sistema znakova, jezika mode. Posebnost ove studije ogleda se u njenoj aktualnosti. Prema docentici Merimi Jašarević, jednoj od recenzentica ove knjige, ovakve i slične teme, posebno u našoj bosanskohercegovačkoj naučnoj javnosti, su putokazi u naučnom istraživanju koji omogućuju znatan napredak i intelektualno bogaćenje posebno akademske zajednice, ali i društva u njegovom totalitetu.

Knjiga ima 210 stranica i sastoji se iz dva dijela. Prvi dio sadrži 9 poglavlja, u sklopu kojih profesorica Islamović obrađuje relevantne teme iz područja sociologije: *Društveni kontekst odijevanja i mode*; *Odjeća i religijski simbolizam*; *Društvena interakcija, odjeća i moda*; *Odjeća, moda i društvene razlike*; *Potrošačko društvo i moda*; *Odjeća i pobuna: odjeća identiteta*; *Tijelo kao socijalni konstrukt: kad estetika postane etika*; *Spol/rod i moda: žensko biće kao opaženo biće*;

Odjeća i jezik. Pažnju je posvetila i odnosu između odjeće i tijela, gdje je tijelo u masovnoj potrošačkoj kulturi postalo socijalni konstrukt i sve je manje prirodno a sve više proizvod konzumerističkih navika te stvaranja određenih identiteta i životnih stilova. Knjiga obiluje sasvim novim diskursima u rasvjetljavanju mode i odijevanja kao relevantnog i važnog društvenog fenomena. U posljednjem poglavlju prvog dijela knjige, autorica Islamović sa sociološkog aspekta prikazuje modu i odjeću kao kompleksan neverbalni jezik, čime nam otvara vrata u drugi dio knjige, u sklopu kojeg se fenomen mode i odijevanja obrađuje sa lingvističkog aspekta.

S tim u vezi, drugi dio značajan je doprinos nauci o jeziku, naročito frazeologiji i kontaktnoj lingvistici. U ovom dijelu knjige, profesorica Ćoralić iscrpno obrađuje frazem kao temeljnu jedinicu frazeologije, dodatno objašnjavajući klasifikaciju frazema i njihove osobitosti poput prevodivosti frazeoloških jedinica. Lingvistički dio o posuđenicama daje kompletniju sintezu rezultata dodira bosanskog jezika sa drugim jezicima, odnosno suptilnije oblike jezičkog posuđivanja. U teorijskom dijelu se referira na istraživanja i relevantnu literaturu iz ove oblasti, a svi navodi i zaključci potkrijepljeni su primjerima, što dodatno podiže kvalitetu knjige. Sljedeća dva poglavlja posvećena su korpusnim istraživanjima o odjeći kao komponenti frazema i posuđenicama iz semantičkih polja ‚odjeća‘ i ‚moda‘. Istraživanja modnog diskursa u II dijelu ove knjige zasnovana su na korpusu iz književnih djela bosanskohercegovačkih pisaca i savremenih modnih časopisa. Iscrpna analiza savremenog diskursa u časopisima mode doprinosi razumljivosti posuđenica i utiče na njihovu stilsku vrijednost, te mogućnost funkcionalnog raslojavanja. Osnovno obilježje savremene lingvistike jezičkih dodira, unutar čijih okvira je i istraživanje u poglavlju *Svoje i posuđeno u jeziku mode*, jeste interdisciplinarnost – sa teorijom prevođenja, kontrastivnom lingvistikom, historijom jezika i stilistikom.

Dakle, Odijevanje i moda u društvu i jeziku vrijedan je doprinos sociologiji i filologiji, te svjedoči o sociokulturološkoj posebnosti određenog društva, njegovom karakteru i kulturi kao i jezičkim osobenostima njegovih govornika – budući da odijevanjem i kroz jezik pojedinac izražava svoja emocionalna i sociokulturna stanja i osjećanja.

Knjiga je pisana na visokoj naučnoj razini, u kojoj se temi pristupa s različitih

aspekata. Iako je znanstveni pristup temi na zavidnom nivou, stil pisanja je pristupačan, pa će se knjigom moći služiti sociolozi i lingvisti, odnosno profesori i studenti pedagoških, filozofskih i filoloških fakulteta, kao i studenti tekstilnog dizajna, i svi oni koji trebaju znanstvenu podlogu za daljnja istraživanja na ovu temu, uključujući i širu javnost.

Inesa Balić — Portret

BELKISA DOLIĆ

prikaz/ocjena

Moderna naučna afirmacija bosanskoga jezika

Remzija Hadžiefendić-Parić, *Lingvostilistički zapisi*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske „Preporod“, Zagreb, decembra 2016.

Koncem 2016. godine na bosnističkome lingvističkom tržištu pojavljuje se knjiga *Lingvostilistički zapisi*, koju potpisuje Remzija Hadžiefendić-Parić a recenziraju dvojica renomiranih lingvisti: akademik prof. dr. Dževad Jahić, koji u ovom djelu vidi modernu naučnu afirmaciju bosanskog jezika i pristup koji stremi ka produblivanju mnogih kompleksnih aspekata njegove lingvostilističke realizacije i interpretacije, te prof. dr. Ekrem Čaušević, koji za pomenuto djelo kaže kako je, po njegovome sudu, jedno od najboljih lingvostilističke prirode objavljeno na južnoslavenskome govornom području. U ovome prikazu fokus je na strukturi i sadržini *Lingvostilističkih zapisa*, čiju kompoziciju čini pet na prvi pogled separativnih, a zapravo zajedničkom potkom (savremena lingvostilistička interpretacija jezika bošnjačke književnosti) čvrsto integriranih dijelova.

Prvo a ujedno i najobimnije poglavlje autorica naslovljava *Turcizmi u funkciji imenovanja likova u romanima „Derviš i smrt“ i „Na Drini ćuprija“ – igra frazeoloških tačaka*, otvara ga epigrafima – riječima velikih književnih teoretičara Cvetana Todorova („*Stvari nikad nisu iscrpljene njihovim imenima.*“) i Mihaila Bahtina (*Njegova misao sreće samo zauzete riječi.*), a unutar njega „analizira turcizme kao sredstvo imenovanja likova u spomenutim djelima. Na velikom broju primjera ona pokazuje na koji način autor ili književni lik imenovanjem Drugoga pozicionira nekoga u zajednici u hijerarhijskome poretku, odnosno kako doživljava samoga sebe u njoj. Čitatelj kojemu se poznata spomenuta književna djela spoznaje da „sveznajući pripovjedač“,

imenujući likove, pa i onda kad govori u njihovo ime, ne postupa spontano, nego imenovanjem vrlo promišljeno odašilje poruke koje neizravno govore o akterima djela i njihovim ‚ulogama‘ u svijetu, koji se, kad je riječ o književnosti, gradi jezikom i u konkretnom jeziku“ (iz Recenzije).

Drugo poglavlje, pod naslovom ‚Govor o govoru‘ i *glagoli govorenja u autorskim remarkama*, u znaku je citata: *Neka riječ riječ otvara* (Anon. 1836). Naime, autorica za predmet bavljenja uzima glagole govorenja, koje autor proznoga knjižvnomjetničkog teksta u svojim remarkama koristi da nagovijesti upravni govor (npr. *reći, kazati, govoriti*) ili pak da kvalificira tuđu riječ (npr. *gundati, zvocati, šaptati*). Prvi su semantički neopterećeni i samim tim stilski neutralni, dok su drugi izrazito stilogeni: pored toga što karakteriziraju način govorenja lika, oni mogu prenijeti informaciju o njegovom raspoloženju, socijalnom statusu kao i o teritorijalnoj pripadnosti. Bilo kako bilo, neosporno je da i jedni i drugi imaju razvijačku i vezivnu funkciju (posteriornu vs. anteriorno-posteriornu).

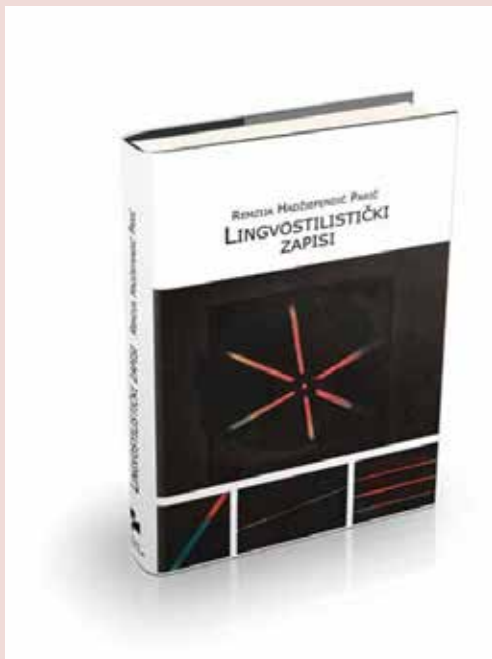
Treće poglavlje nosi naziv *Vokativ u knjižvnomjetničkom tekstu*, a u njemu autorica raspravlja o sintaksičkom statusu vokativa i vokativnih konstrukcija zauzimajući pritom stav da obraćanje nije dio rečeničnog ustrojstva i kao takvo ne može biti „mjerljivo“ gramatičkim kategorijama. Da će autorica analizi pristupiti s aspekta komunikacije najavljuju već epigrafi: *Ne možemo zamisliti nikakav razgovor, a da u isto vrijeme ne zamislimo lica koja ga vode* (Kvintilijan), *Obraćanje i jeste prije svega imenovanje adresata govora* (Proničev). R. Hadžiefedić-Parić dalje nastoji rasvijetliti povezanost između upravnog, *tuđeg* i autorovog govora na odabranome knjižvnomjetničkom korpusu pa je sintaksička analiza popraćena još i semantičkom te stilističkom.

U četvrtom poglavlju, *Poetika uspavanki*, autorica drevnu lirsku pjesmu – uspavanku određuje kao govorni čin direktivnog tipa demistificirajući pritom okolnosti njegove realizacije (ko, kada, kome, kako pjeva) da bi se potom usredotočila na specifičnosti usmene bošnjačke uspavanke: sociokulturni kontekst nastanka, dominantna obilježja, prožimanje s alhamijado uspavankama, elastična stabilnost u vremenu i prostoru. Lajtmotiv ovog poglavlja su riječi Maka Dizdara: *Noću sam opkoljen zapisima sa margina Starih knjiga*.

Zadnje, tj. peto, poglavlje tematizira *Poredbene konstrukcije tipa ,x kao y‘*, čija dvočlana struktura „zadaje jednakost kao semantičko približavanje dvaju različitih relata. To približavanje se realizira kao asocijativno širenje i redukcija određenih obilježja. Asocijativno širenje vodi ka metaforičnim i hiperboličnim poređenjima, a redukcija ka identičnosti i ekvivalentnosti relata“ (str. 195). Na toj osnovi Hadžiefendić-Parić izdvaja dva tipa ovih konstrukcija (sa sličnošću i identičnošću), ukazuje na različitost u njihovoj distribuciji (prve se pojavljuju u književnoumjetničkom stilu, a potomje u naučnom i administrativnom) da bi ih naposljetku svela na dva principa: princip širenja značenja i konotativnosti vs. princip proste jednakosti i doslovnosti. Stihovi Maka Dizdara moto su i ovog poglavlja: *Pokušavah ovdje pronaći prave riječi o Riječi / Okušavah podobnu sliku naći za riječ čovjeka.*

Baš kao što svako poglavlje započinje istim postupkom (navođenjem epigrafa), autorica svako poglavlje i zatvara sličnim postupkom – ispisivanjem dugog popisa korištenih bibliografskih jedinica, na kom se mogu naći najmarakantniji naslovi iz slavističke stilistike starijeg i recentnijeg datuma.

Imajući u vidu svrhu prikaza kao vrste teksta ali i matičnu lingvističku oblast *Lingvostilističkih zapisa*, uvodni dio nam je bio u duhu reklamnog, središnji u duhu naučnog, dok će završni biti u duhu beletrističkog diskursa: ako je suditi po riječima uvaženih recenzenata, lingvistička Pepeljuga¹ se južnoslavenskim lingvističkim podijem ove godine prošetala u jednoj od svojih raskošnih balskih haljina.

1 Nils Erik Enkvist je za (lingvo)stilistiku kazao da je jako dugo igrala ulogu lingvističke Pepeljuge želeći time dočarati trnovit put kojim je kročila na putu borbe za svoju naučnu legitimnost.

Inesa Balić — Bihać

Od autora do dramškoga subjekta

Almir Bašović: *Maske dramškog subjekta (Govoreći subjekt i autorska pozicija na primjeru drame s kraja XIX i početka XX stoljeća)*, Buybook, Sarajevo / Zagreb, 2015.

Rijetkost je da u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici, a posebno u bosanskohercegovačkoj književnosti, u kojoj se književni teoretičari pretežno bave epikom i lirikom, imate priliku čitati naučnu studiju posvećenu trećem, nepravedno i neopravdano zapostavljenom književnome rodu – drami, stoga su ove rijetke studije vrijednost, kako za studente književnosti, tako i one koji se neposredno bave dramom i dramškim tekstom. Govoreći subjekt, autor i autorska pozicija u drami, samo su okosnica širokog raspona dramških “problema” koje obuhvaća studija *Maske dramškog subjekta*, autora Almira Bašovića, književnog teoretičara/kritičara ali i profesora sarajevskoga Filozofskog fakulteta.

Stavljajući težište na drame s kraja XIX i početka XX stoljeća, Bašović na samome početku postavlja naizgled jednostavno i već često postavljano (ali! u lirskome i epskome rodu) kajserovsko pitanje: *ko govori u književnom djelu?* da bi ga kroz veoma sistematičnu raspravu pretvorio u složeno pitanje (i) dramškog književnog djela. Dijahronijski prikaz ovoga pitanja kojim su se još u antici bavili Platon i Aristotel, Bašović detaljno, praveći sinhronijske presjeke, preispituje i u epohama koje slijede sa zaključkom da u dugoj tradiciji razvrstavanja književnosti na izvjestan način traje uvjerenje da *drama spada u forme u kojima govore likovi, a ne autor*.

Polazeći od izvjesnih predstava o jeziku, Bašović konkretnom analizom drama

iz određenog perioda razmatra pitanja u kakvom odnosu autori tih drama stoje prema govornim iskazima uzimajući, kao polaznu osnovu, tvrdnju Dževada Karahasana da za razumijevanje nekog iskaza jeste odgovaranje na pet presudno važnih pitanja: ko govori?, kojim tonom?, kojim povodom? u kojem kontekstu se nalazi govornik? Nadalje, Bašović dodaje da su ta pitanja neodvojiva od pitanja kako se autor odnosi prema likovima i njihovim govornim iskazima? da bi time došao do centralnog pitanja “ko ovdje govori – da li autor ili lik?” (Bašović, 12).

Pozivajući se na promišljanja Edwarda Morgana Forstera (koji akcenat stavlja na pitanje književnog lika), Borisa Uspenskog (koji uvodi tačku gledišta, uglavnom u pripovjedačkoj prozi), Bašović pravi usporedbu pripovjedačke proze i drame s akcentom na osnovni zadatak ove studije – kako stvari u vezi s pitanjem *ko govori?* stoje u drami. Kao razlog uzimanja drama s kraja XIX i početka XX stoljeća Bašović navodi historijsku uvjetovanost što opravdava odabir drama koje pripadaju konkretnom historijskom razdoblju, a što opet govori kako “opće istine” o izvjesnim tehničkim pitanjima zavise i od historijskih epoha na kojima se te istine provjeravaju. Uzevši za konkretne primjere drame Georga Bernarda Shawa, Oscara Wildea, Artura Schnitzlera, Antona Pavloviča Čehova i Miroslava Krležu, Bašović pokazuje koliko je odnos između govorećeg subjekta i autorske pozicije u izabranim dramama povezan s individualnom poetikom svakog pojedinačnog autora te kako je dramski subjekt uveliko ovisan o epohi u okviru koje ti autori pišu svoje drame.

Prije samih analiza, Bašović objašnjava porijeklo pojma dramskog subjekta, koji je po njemu neodvojiv od kulta iz kojeg nastaju drama i pozorište, kulta u čijem je središtu “bog s maskom”, Dioniz, s mišlju da nas historija evropske drame upozorava na to da je dramski subjekt zadržao nešto od osobina Dionizove maske, “jer taj subjekt ima sposobnost prilagođavanja ”licu” jedne kulturne epohe i sposobnost vlastitog preobražavanja u skladu sa slikom čovjeka u toj epohi” (Bašović, 15).

Traganje za maskama dramskog subjekta Bašović temelji na dobroj teorijskoj podlozi koja je smještena u prvome poglavlju *Govoreći subjekt i autor* (počevši od Michela Foucaulta, Ferdinanda de Saussura, preko Tinjanova, Chomskoga, Van Humboldta do Bahtina, Forstera i Ricoeura), proširujući ga u drugome poglavlju *Govoreći subjekt i autorska pozicija u književnom djelu* (govoreći o

biografskim i autobiografskim maskama, smatrajući to važnim pitanjima u razmatranju upravo onoga, ključnog pitanja *ko govori*) da bi treće poglavlje konkretno posvetio govorećem subjektu i autorskoj poziciji u dramskom književnom djelu. Čini se da je posebna vrijednost studije u četvrtome, mogli bismo reći, glavnome poglavlju u kojem autor studije detaljnom analizom potkrjepljuje sve prethodne teorijske postulate.

Na koncu, nameće se zaključak da je vrijednost ove studije (pored, teme koja je rijetka) i u tome što je autor Bašović akribično, a školski učinio razumljivom odgovorivši na ključna (na samome početku postavljena) pitanja, učinivši je pristupačnom široj čitalačkoj publici jer, podsjetimo, važno je i “kome [se] govori” isto tako koliko je važno *ko govori* (bilo da se radi o poetskom, lirskom, i kako smo vidjeli, itekako, važnom dramskom tekstu). Jasno definirana struktura studije, detaljno teorijsko osvrtanje na pitanje subjekta u drami i pomno odabrane paradigme čine da ova knjiga istovremeno predstavlja

složeno, ali za one koji se (čak i) po prvi put susreću ovim pojmom, veoma pristupačno i studiozno gradivo.

Inesa Balić — Galop

Postmodernistička poezija ekspresionističkog izraza

Ramiz Huremagić: *Čekičanje vremena*, Centar Samouprava, Sarajevo 2016.

Nakon svoje prve veoma zapažene i „bučne“ zbirke *U svijetu bučnih ljudi*, Ramiz Huremagić 2016. godine u Sarajevu izdaje *Čekičanje vremena (o trenutku)*. Na stotinu stranica poezije oživljava svijet pjesnika Ramiza Huremagića, pjesme podijeljene u tri cjeline: NEBESKA PJEŠADIJA, U JEZIKU JE KOST I O LJUBAVI SVAKODNEVNO. *Čekičanje vremena* je postmodernistička poezija u kojoj se na ekspresionistički način prenosi doživljaj života i svijeta, percepcija ratnih dešavanja, ljubavi, vjerovanja te protoka vremena kao procesa oblikovanja čovjeka.

NEBESKA PJEŠADIJA se sasvim prirodno nameće kao prva cjelina ove zbirke, govoreći o prošlim vremenima iz čijih dešavanja kao rezultat proizilaze sadašnje pjesnikove misli i osjećanja iskazana u druge dvije cjeline. NEBESKA PJEŠADIJA je „priča“ o jednoj generaciji koju su obilježila ratišta. To je generacija *rasutih pionira*, onih kojima *krvave su posteljice*, kojima se *kalendar zatro*. To je priča o generaciji onih kojima *odložiše odlazak*, ostajući da zapišu o svemu proživljenom, mijenjajući pušku za pero, mrljajući papir tintom umjesto krvlju. Surovost rata je prikazana na univerzalni, ljudski način bez upliva nacionalnog i okrivljavanja „neke od strana“, prenoseći iskustvo ratnog stradanja bilo kojeg čovjeka koji se našao u „raljama“ ratnih sukoba. Sukoba koji nije birao ni on, ni onaj preko nišana.

1972.

*1972. godine rađali su se
Svoje glavi i mrtvorodeni
Te godine
Bogovi svih uvjerenja
Ispisivali su
Putne karte za
Iste destinacije
I sa približnim vremenima dolaska
Na odredišne stanice
1991. sa 19 – Vukovar
1992. sa 20 – Sarajevo
1993. sa 21 – Goražde
1994. sa 22 – Bihać
1995. sa 23 – Srebrenica
A tek što su prošli oni
Kojima odložiše dolazak
Na čijim kartama nisu bile ove godine
Oni su ostali da se od muke debljaju
Težinom smrti onih koji odoše
Prazninom onih koji ih dočekaše
Gustoćom svojih misli
Što su se rojile
Na opustošenim poljanama poraća
Svoji su bili i kad im
Prazne livade djetinjstva
u vašare pretvoriše
I mermer i inoks na njih staviše
Zatečeni zakašnjelom mladošću
Ženili se i od brakova razvodili
Počeli da pišu, sriču i glasno riču
Rikom volova koje nije imao
ko više da veže
Kao 1991.
Kao 1992.
Kao 1993.
Kao 1994.
Kao 1995.
I te 1972.
kad im na majčine krvave posteljice
Pečat biletarnice udariše*

1972. je godina rođenja generacije kojoj će rat krojiti život. Jednima će odmah dati skorbu odrednicu, dok će drugi ostati bez karte u tom pravcu, predodređeni da na plećima nose *težinu smrti* onih koji su otišli.

Drugi ciklus *U JEZIKU JE KOST* tematski predstavlja cjelinu koja donosi značaj i funkciju riječi. Riječ je uzvišena. Ona je ponekad ekvivalentna ljudskom životu. *Samo jezik dok ga vade / Na zarezani grkljan / Ima još uvijek / Aluziju na život.* Riječju se predvode revolucije, započinju ratovi i izgovaraju ljubavi. Riječ ostaje riječ, čak i neizgovorena, samo onda kad je izdignuta iznad obične ljudske komunikacije, postajući tada istovjetna šutnji, šutnji koja je dokaz više istine. *Samo pravi solisticij / Njenog postojanja / Kao potvrda da ni Bog nije imao glas.*

Prototip angažovanog ljubavnog pjesništva

*Stereotipi su postali prototipi
Vremena koje nas halapljivo proždire
Trebaju od njega oteti što više
Kako bi utažili strah
Od vlastite malenosti
Patetični pjesnik bi ovdje uveo ljubav
Kao kontrapunkt
I vječni vapaj da samo ona vrijedi
Da ljubiti treba
Ovaj je bio profesionalni vojnik
I njemu je poetika
Crtica na končanici
Optičkog nišana
Nije stereotip
Da riječ ubija*

Dokazujući da poezija ne počiva samo na ljubavi i patetici, na čemu je zasnovana pretpostavka većine, pjesnik prikazuje besmisao prekomjerne upotrebe motiva i teme ljubavi u poeziji, prikazujući realnost života u kojoj ljubav ne igra glavnu ulogu, realnost u kojoj riječ ubija.

O *LJUBAVI SVAKODNEVNO* donosi percepciju ljubavi u današnjem svijetu od strane jednog muškarca. Dominira doživljaj ljubavi bez patetike, bez romantičarskog donošenja ljubavi kao životnog pitanja „biti ili ne biti“, prikazujući ljubav na stvaran način, kao osjećaj koji veže dvije osobe u haotičnom i surovom svijetu kome je ljubav ponekad samo ukras.

Huremagićeve pjesme predstavljaju jedan svijet, svijet oivčen knjiškim koricama, svijet u koji se ulazi iščitavajući stih po stih. To je jedan cjelokupan doživljaj stvarnosti, datost osjećanja i emocija. To je, zapravo, čovjekov život, onakav kakvim ga svi doživljavamo i osjećamo, ali ne umijemo iskazati riječima. Huremagiću je to pošlo za rukom. Igrajući se riječima, koristeći slobodan stih, gradio je poeziju u kojoj je donio čovjekovu percepciju svijeta i života. Rezultat Huremagićevog jezičkog minimalizma (s nekoliko stihova donosi se cijela jedna historija / priča) jeste umjetnički maksimalizam, zahvaljujući kome čitalac doživljava svijet koji Huremagić „čekiča“ u svojoj poeziji.

Čekičanje vremena je zbirka poezije koja se svojom umjetničkom vrijednošću i kvalitetom izdiže iznad gomile umjetnički bezvrijedne poezije, bivajući sada mnogima primjer kao se na spontan i prirodan način bez vještačkog oblikovanja piše i „čekiča“ poezija.

Inesa Balić — Galop

